

સુંદરી સૌભાગ્ય સર્વજ્ઞ

(સચિત્ર)

કર્તા

છોટાક્ષલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રી.

ઉપનિષદ આત્મપુરાણ આદિના અનુવાદક,

કે. ધર ના. ૪૧, નાગરાણીઆનો માળો,

ભુલેધર મુંબઈ.

કર્તા દ્વારા કરાવે સ્વામીને શ્રી

સંવત ૧૯૭૭

કીમત રૂા ૩-૦-૦

Published by C. C. Shastri No. 41 Naḡarwa
mala. 8rd Bhoiwada Bhuleshwar Bombay

Printed by Thakordas Mansinh at the
"SURAT CITY" Printing Press near Chau
Bridge SURAT.

મસ્તાવના.

મુંદરી સોભાગ્ય સર્વસ્વ, આમાં મુંદરી રાજનો અર્થ એ છે કે, ફરી કહેતાં જે ગૃહ, તેને સુ કહેતાં સમ્બદ્ધ પ્રકારે શોભાવાય જેના વડે, તે મુંદરી કહેવાય. આવી મુંદરીનું પ્રથમ તથા ત્રેષ્ઠ સોભાગ્ય એ છે કે, ગૃહમાં રહી સંસારવ્યવહારના સતી ધર્મને છાજે એવા ધર્મોનું અવલંબન કરવું. આ રીતે ધર્માવલંબી થવું, તે જ સ્ત્રીનું સર્વસ્વ છે. આપણી આર્ય ભૂમિમાં કેવીકેવી સદ્વર્તનશીલ મહિલાઓ થઈ ગઈ છે, તેનું દિગ્દર્શન પ્રથમ કરાવવાનું કારણ એ કે, તેવીનો દાખલો લઈ હવે પછી યનારી બાળાઓ પશુ તેજ પ્રમાણે વર્તી, આપણી આર્ય ભૂમિને તેઓની માફક શોભાવે. મુખ્યત્વે પુત્ર કે પુત્રી સારાં કેળવણી પામેલ તથા યરાતનવાળાં થિવામાં જન્મની મુખ્ય કારણ છે. આપણા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

ગુણિર્ગંગગણનારંમે ન પતતિ કઠિની સ્તસંન્નમાગસ્ય ।

તસ્યામ્વા યદિ સુતિની યદ વધ્યા કિદશી નામ ॥

અર્થ:-જે ગુણવાનું મનુષ્યો થઈ ગયા છે, તેઓની ગણતરીમાં પુત્રનું નામ જો ન આવ્યું તો તેની માતા વધ્યા સંમાન જાણવી" હવે આવા દૂરવીર રત્ન ઉત્પન્ન થવામાં મુખ્ય સ્ત્રી સારા શિક્ષણને પામેલી હોવી જોઈએ. જો સ્ત્રી કેળવણી પામેલ હોય તો જ તે પોતાના બાળકને સારી કેળવણી આપી શકે. સારા કેળવણીવાળા યવામાં મુખ્ય કંઈ બાબતો જણવાની જરૂર છે, તે હું મારી આર્ય મહિલાઓને જણાવું છું. જે આપણી આર્ય ભૂમિમાં જે સતીઓ થઈ ગઈ કે, જેઓએ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવવડે આપણી આર્યભૂમિને સારી રીતે શોભાવી, તેવી સતીઓનાં ચરિત્રો જાણનાં જોઈએ. હવે આની બાબતમાં ઘણી સતીઓનાં ચરિત્રો મારા મિત્રે આ લઘુ પુસ્તકમાં લીધાં નથી. તેનું કારણ એ કે, તેવાં ચરિત્રો તો સતીમંડળ, ભારતનાં સ્ત્રીરત્ન તેમજ પ્રતિમા સતીઓ વગેરે અનેક પુસ્તકોમાં કેવળ તેજ સંબંધી દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. માટે તે સંબંધી પિષ્ટપેષણ કરવું તે ખોટું, તેનું બહુ તે બાબતનું પિંજણ આ ગ્રંથમાં વધારે લેવાયું નથી. હવે બીજી બાબત એ છે કે, બાળાના મગજ પર સંસ્કાર સારા પડવા જોઈએ. જે સંસ્કાર સારા પડ્યા—

હોય તો જ સારા શુભવાળા થવાનો સંભવ હોય છે. એકજ છોકરું, કે
 જેને આપણા આર્થ શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલ સોળે સંસ્કાર કર્યા હોય તથા
 તેના મંગલપર જેવી આસ્તિકપણાની પુદ્ધિ રહે છે, તેવી પુદ્ધિ જેને
 સંસ્કાર કરવામાં નથી આવતા, તેવાની હોતી નથી. સંસ્કારનો અર્થ જ
 એ છે કે, સંસ્ક્રિયતે ચિત્તં યેન કર્મણા इति संस्कारः ને કર્મ-
 વડે મન પવિત્ર બને છે, તેનું નામ સંસ્કાર. હાલમાં આપણી આર્થ
 શાસ્ત્રમાં સાપ જાપ ને લીસોટા રહી જાપ. તે રીતે જો કે સંસ્કાર થોડે
 થયો અંશે કરવામાં આવે છે, પણ તેનું તાત્પર્ય બાળે કર્મ કરાવનાર
 જ બાળુતો હોય. ત્યારે કર્મ કરનારના મનપર ચોક્કસ જ રીતે સંસ્કાર
 હોય પડે. આવા જ હોતુને સઘ સંસ્કારની કેટલીયધી મનુષ્યજીવન માટે
 આવશ્યકતા છે, તેનું દિગ્દર્શન મહામાત્રી કૃત્સ્નથીની કલમથી કરવામાં
 આવેલું છે. જો કે વિષય યજ્ઞો કહ્યું છે, પણ સૂક્ષ્મરૂઢની સાથે સંસ્કારને
 કેટલો નિકટનો સંબંધ છે, તે સંબંધી બહુજ સારી રીતે આમાં
 પરિસ્ફાટન કરવામાં આવ્યું છે તથા છેવટમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે,
 સંસ્કાર સારા પડાવવામાં જેટલાં માળાપ જવાબદારી ભોગવે છે, તેટલી
 જ જવાબદારી બાહ્યજીની છે. દિન શુદ્ધિ તથા કર્મનું ખર્ચ રહેલ
 સમજનાર ન હોય તો તે કર્મ કરનારપર કેવી જ રીતે સારી અસર પાડી
 શકે ? હવે સ્વર્ગમાં પ્રસંગપર પતિ તથા પત્ની વચ્ચે કેવા પ્રકારના
 કાલકરાર થાય છે, તેમજ એક બીજાં કેવી સ્વરતીથી બંધાય છે, તે
 આર્થ બાળાએજે બાળુવું જોઈએ. પ્રથમ તો કન્યાનો પિતા તથા વરના
 પિતા વચ્ચે કાલકરાર થાય છે. કન્યાનો પિતા કહે છે કે, મારી કન્યામાં
 જે કંઈ શુભ હોય હોય તે આપ જોઈશો. તે જ પ્રમાણે વરના પિતા
 કહે છે કે, મારા પુત્રમાં જે કંઈ હોય હોય તે તમે તપાસી લો. આ
 રીતના જે કાલકરાર થાય છે, તેને વાકુદાન કહે છે. આ થઈ રહ્યા
 પછી જે વરરાજા, કન્યાના પિતાને માંડવે અતિથિ તરીકે આવેલ હોય
 છે, તેનું પાદ, અર્પણ તથા મધુપર્કાદિવડે શાસ્ત્રીય રીતિએ પૂજન
 કરવામાં આવે છે. પછી ત્યાં સ્વર્ગના બંધારણમાં ત્રણે સાક્ષી રાખવામાં
 આવે છે. આય, બાહ્યજી તથા અગ્નિ. આ ત્રણે સાક્ષી રખાય છે. તેજ
 કારણે સઘ વર માયત્રી તથા અગ્નિની પ્રાર્થના કરે છે. આં થઈ રહ્યા

પછી શિલાપર કન્યાનો પગ મૂકાવવામાં આવે છે. આ વખતે વર કહે છે કે, જો. આ પથર કેવો સ્થિર છે. જેમ આ પથર સ્થિર છે, તેમ તું પણ સર્વ રીતે સંસાર વ્યવહારમાં મારી સાથે સ્થિરપણાથી વર્તજે. જો એક બીજા વચ્ચે પ્રેમની દૃષ્ટિ હોય છે તોજ બેક એક બીજા તરફ સ્થિર દૃષ્ટિથી જુવે છે. આ વખતે અગ્નિ તથા વાયુ આદિની પ્રાર્થના કરી કહેવામાં આવે છે કે આ દેવો, જેમ જળ સર્વ બાબુએથી સ્થિર છે તથા તે સપાટપણાથી રહે છે, તેમ અમારા બેઉનાં ચિત્ત પણ સ્થિર થાઓ. જો આ પ્રમાણે બેઉનાં ચિત્ત સ્થિર નથી થતાં તો સંસારસુખનું સાધન નથી નીવડતું, પણ દુઃખના સાધનરૂપ થાય છે. આજ હેતુને લઈ લગ્નસમયે એક બીજા વચ્ચે કાલકરારના જે બંધારણથી જોડાય છે, તે બંધારણને યાદ કરી, સંસારવ્યવહારમાં વર્તનશીલ બને તો એક બીજા વચ્ચે કુસંપનો પ્રસંગ આવે છે તે બને નહિ. તેજ રીતે માતની ધાણીને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી હોમવામાં આવે છે તથા અગ્નિના અધિષ્ઠાતા દેવોની કન્યા પ્રાર્થના કરી કહે છે કે, મારા પતિનું આયુષ્ય તમે વધારો તથા હું વૈધવ્યને પ્રાપ્ત ન થાઉં, તે પ્રમાણે કરો. દશ ડગલાં જેની સાથે આલીએ છેએ, તેની સાથે સ્વાભાવિક રીતે મૈત્રી બંધાય છે તો સાત પર્વતનું દૃઢમણુ કરવાવડે વધુમોતે કાલકરારથી બંધાય છે કે, હું આપની સાથે સર્વ રીતે આપનું ભણુ થાય, તે રીતે કરીશ તથા તે પ્રમાણે રહીશ. ત્યાર બાદ વર કન્યાનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને કહે છે કે, હું જારી સાથે રહી, ગાર્હપત્યાગ્નિનું સર્વદા સેવન કરીશ. આ ગાર્હપત્યાગ્નિ ચોરીમાંથી લાવી તેજ અગ્નિને ઘરમાં અગ્નિહોત્ર રાખી પૂજવો જોઈએ. ગૃહસ્થનો અર્થ એ જ છે કે, ગાર્હપત્ય નામનો અગ્નિ ગૃહમાં રાખી તેનું પૂજન કરવું. હાલમાં તો જેટલો વ્યાસજી વર્ગ છે તે જ જ્યારે આ પ્રમાણે અગ્નિની ઉપાસના નથી કરતો, તો પછી ઈતર વર્ણની તો વાતજ રી? આ પછી જગતમાં વ્યાપી રહેલા ત્રણ દેવો, જેવા કે અગ્નિ, વાયુ તથા સૂર્ય આ ત્રણ દેવને કન્યામાં વંદેત્વનો દોષ હોય તો તે ટળી જવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ ધુરનો તારો કન્યાને દેખાડવામાં આવે છે. તેજ વખતે કન્યા પ્રતિજ્ઞા લે છે કે, જે રીતે ધુરનો તારો અચળ છે, તેજ રીતે હું પણ

મારા પતિ સાથે અમળ રીતે રહીશ. આ સર્વ વાતનું બંધારણ ક્યારે
 કહેવાય કે, બેઝ એક પાત્રમાં બેસી જોખન કરે ત્યારે. જાણ દેતુને લઈ
 દંપતી બાત, ખાંડ તથા ધી, જે દવિધ્યાત્ર કહેવાય છે તેનું બદલણ
 પતિપત્ની એક બીજાને કરાવે છે. આનું નામ કંસારબદલણ છે. આ
 પ્રમાણે સગનમાં વરવધુ એક બીજા સાથે જોડાય છે. મુવાસિનીએ
 પોતે સતી વૃંદાના જેવી થવા માટે દરરોજ તુલસીનું પૂજન કર્યું જોઈએ.
 કારણ કે વૃંદાનું જે રવંરૂપ છે તેજ તુલસી છે. આ વૃંદા એવી પતિ-
 મતા હતી કે, વિષય ભગવાનને પણ તેને ત્યાં છીદારૂપે રહેવાનું પડ્યું હતું.
 આમાં તુલસીની પૂજા કેવી રીતે દરરોજ કરવી, તેમજ પતિની પૂજા
 કેવી રીતે કરવી, તે વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે.

આમ સદાચાર પાળતાં છતાં પૂર્વના પ્રારબ્ધને ઘોષે
 જો બેધન્ય પ્રાપ્ત થાય તો તેજો કેવા સદ્વર્તનશીલ થઈ રહેવું, કે જેથી
 યનાશ જન્મ સારો થાય. આ સર્વનું આમાં વિવેચન કર્યું છે. એવઠમાં
 સ્ત્રી કે પુત્ર્ય પોતાના તેમજ પારકાના રૂપથી મોહિત થઈ આડે માર્ગે
 ન વર્તે, તેવા દેતુને લઈ વૈરાગ્ય સંબંધી કેટલોક ઉપદેશ કર્યો છે.
 આપણા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

અસ્થિરં જીવિતં લોકે અસ્થિરં ધન યૌવનમ ।

અસ્થિર પુત્રદારાશ્ચ ધર્મ કીર્તિઘ્નય સ્થિરમ ॥

અર્થ:-આ લોકમાં જીવન સ્થિર નથી વળી ધન તથા યૌવન અસ્થિર
 છે અર્થાત્ આજે છે ને કાલે ચાલ્યા જાય તેવાં છે. વળી પુત્ર તથા
 સ્ત્રી પણ કાળે કરી આવે છે તથા કાળે કરી મરણને સરણ થાય છે.
 કેવળ મનુષ્યની પાછળ બે વસ્તુઓ રહી જાય છે. આ બે વસ્તુ તે
 ધર્મ તથા કીર્તિ છે કીર્તિ આ જગતમાં તેના મુલા માટે પણ મરાઈ
 રહે છે તથા તેના મરણ પછી તેના બાંધવો બાળીને ચાલ્યા આવે છે,
 પણ ધર્મ તેની સાથે જાય છે. નાટ મારી આર્યબાણાઓએ ધર્મ તથા કીર્તિ
 સંપાદન કરવા શાસ્ત્રમાં કહેલ નિયમોને અનુસરી ચાલવું, જોજ ધૈર્યકર છે.

માણેકારી
 પૂર્ણિમા.
 સ્વત ૧૯૭૭ ૦

શ્રી અંબાપુત્ર,
 મગનલાલ કૃષ્ણાશી કર ઝોઝો,

તા ૦-૬-૮૦-પેજ ૩૬માં આગીના ચરિત્રમાં પ્રથમ જ સ્ત્રીમાં

વિચકતુ મુનિની પત્નીને બદલે 'વચકતુ મુનિની પુત્રી' એમ વાંચવું.

અનુક્રમણિકા.

પતિવ્રતા ચરિત્ર...	૧	(૨૪) લીલાવતી	૫૬
(૧) અરુન્ધતી	૧	(૨૫) સતી	૫૮
(૨) અનસૂયા	૩	(૨૬) મુકેન્દ્રા	૬૦
(૩) અહલ્યા	૬	(૨૭) સાવિત્રી	૬૩
(૪) અદિતિ	૧૦	(૨૮) સીતા	૬૭
(૫) ઇલા	૧૨	(૨૯) સુલોચના	૭૧
(૬) ઇન્દ્રાણી	૧૨	(૩૦) વૃંદા	૭૩
(૭) ઉત્તરા	૧૫	(૩૧) શબરી	૭૫
(૮) ઉમા	૧૭	(૩૨) શુભદ્રા	૭૬
(૯) ઋક્ષિમણી	૧૬	(૩૩) શમિષ્ઠા	૭૬
(૧૦) ઓખા	૨૨	(૩૪) સત્યવતી	૮૦
(૧૧) કૌશલ્યા	૨૬	(૩૫) મુલશા	૮૩
(૧૨) કેકેયી	૨૭	(૩૬) શકુન્તલા	૮૪
(૧૩) કુંદા	૨૬	(૩૭) સતી સીમંતિની	૮૭
(૧૪) કાલ્યાણી	૩૪	(૩૮) પદ્મિની	૧૦૩
(૧૫) ગાર્ગી	૩૬	(૩૯) સરદારખા	૧૦૫
(૧૬) ગાંધારી	૩૮	(૪૦) સંયુક્તા	૧૦૬
(૧૭) તારા	૩૯	(૪૧) ખન્ના	૧૦૮
(૧૮) હમયંતી	૪૨	(૪૨) ભારતી	૧૧૨
(૧૯) દ્રૌપદી	૪૬	(૪૩) ગંગા	૧૧૫
(૨૦) નર્મદા	૫૦	(૪૪) શરિત	૧૧૮
(૨૧) મેત્રેયી	૫૧	(૪૫) મીનળદેવી	૧૨૧
(૨૨) મંદોદરી	૫૩	(૪૬) મુષિત્રા	૧૨૨
(૨૩) રેણુકા	૫૫	(૪૭) સુનીતિ	૧૨૫

(૪૮)	ઉર્વશી	....૧૨૮
(૪૯)	ચૂડાલા....	....૧૩૦
(૫૦)	ગોપા-ચયોધરા	૧૩૩
(૫૧)	રાણકદેવી	....૧૩૪
(૫૨)	કર્મદેવી	....૧૩૬
(૫૩)	નાગદેવી	....૧૩૬
(૫૪)	કૃષ્ણાકુમારી....	૧૪૧
(૫૫)	ભામતી	....૧૪૩
(૫૬)	વીરમતી	....૧૪૪
(૫૭)	અહલ્યાબાઈ....	૧૪૮
(૫૮)	જશભાઓહણુ	૧૪૯
(૫૯)	મીરાંબાઈ	....૧૫૩
(૬૦)	મહાલક્ષ્મી	....૧૫૬
(૬૧)	સોનશણી	....૧૫૮
(૬૨)	ઉષાવતી	....૧૬૧
(૬૩)	કેવલિ	....૧૬૩
(૬૪)	માદ્રી....	....૧૬૪
(૬૫)	ચમુના	....૧૬૫

સુદમ શરીરની પવિત્રતા ૧૬૮

છમ્પુ વેદોક્ત યંધારણ ૧૮૨

(૧)	વાક્રદાન	....૧૮૯
(૨)	અતિથિપૂજન	૧૯૧
(૩)	ગાયત્રી પ્રાર્થના	૧૯૪
(૪)	અગ્નિની	,, ૧૯૭
(૫)	અશ્વમેધયજ્ઞ	....૨૦૦
(૬)	લાલહોમ	....૨૦૦
(૭)	સમપદી	....૨૦૧
(૮)	પાણિગ્રહણમંત્ર	૨૦૬
(૯)	પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ	૨૦૮

(૧૦)	ધ્રુવ નિરીક્ષણ	૨૦૯
(૧૧)	કંસાર ભક્ષણ....	૨૧૦
સ્ત્રી ઘર્મ	...	....૨૧૬
સત્સંગ નિરૂપણ	....	૨૧૮
ગર્ભ નિરૂપણ....	....	૨૨૩
ક્રોધ વિચાર	....	૨૨૫
સહનશીલતા....	....	૨૨૬
શ્રદ્ધા વિચાર	....	૨૨૯
સંતોષ વિચાર....	....	૨૩૧
કંપતીપરસ્પરધર્મવિચાર	૨૩૨	
પુરુષધર્મ	....	૨૩૭
યુવતીધર્મવિચાર	....	૨૩૯
યુવતિ ધર્મ આચાર	....	૨૪૬
પ્રાતઃકર્તવ્ય	....	૨૪૭
પતિનતા મહિમા	....	૨૫૭
સુવાસિની ધર્મ	....	૨૬૦
પતિવિમુખને યત્ન ક્ષણ	૨૬૮	
સુવાસિનીને દેવપૂજા	૨૭૦	
તુળસી પૂજાનો વિધિ	૨૭૧	
પતિ પૂજા પ્રયોગ	....	૨૭૮
પતિને કરવાની સ્તુતિ....	....	૨૭૯
પતિની પૂજાનું ક્ષણ....	....	૨૮૦
પતિની શ્રેષ્ઠતા....	....	૨૮૨
રત્નસ્વતા ધર્મ....	....	૨૮૩
ગર્ભિણી સ્ત્રી ધર્મ	....	૨૮૪
વિધવા ધર્મ	....	૩૦૩
વૈરાગ્ય ઉપદેશ....	....	૩૧૬

• સર્ગસ્થ જેન ચતુરા તે શેઠજી ત્રિભુવનદાસ નરોત્તમદાસ •
 માળવી સોહીસીદરના પુત્રી

॥ श्री मन्महालक्ष्म्यै नमः ॥

સુંદરી સૌભાગ્ય સર્વસ્વ.

પરુપાણ્યપિ ચોક્તા યા દૃષ્ટા રુદ્રેન ચક્ષુષા ।
સુપ્રસન્નહૃત્વી મર્તું યાં નારી સા પતિવ્રતા ॥

અર્થ:-પતિએ કઠોર વચન કહ્યાં હોય તેમ જ ક્રોધ દદિએ બેઠું હોય, તો પણ તેના પ્રત્યે જે નારી સારી રીતે પ્રસન્ન મુખવાળી રહે, તે નારી પતિવ્રતા કહેવાય છે.

પતિવ્રતા સ્ત્રીના કેવા પ્રકારના ધર્મો, તે સંબંધી જાણાવતાં પહેલાં આપણી આર્થ ભૂમિમાં કેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને પણ પવિત્ર કયાં છે, તે સંબંધીનું દિક્દર્શન મારી જાણી બહેનોને પ્રથમ કરાવશું.

પતિવ્રતાચરિત્ર

(૧) અરૂંધતી.

અરૂંધતી દેવી મહાત્મા વસિષ્ઠનાં પત્ની હતાં. તેઓ પોતાના પતિ સાથે રહી સર્વ કાળ તપ કરવામાં શુભરતાં હતાં. અનેક ઋષિઓ તથા ઋષિપત્નીઓ તેમને પગે લાગતાં હતાં. તીર્થયાત્રામાં જ તેઓ કાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. એક વેળા મોંઠો દુષ્કાળ પડ્યો. આ સમયે અરૂંધતી પોતાના પતિ સાથે તેમજ અત્રિ આદિ બીજા ઋષિઓ સાથે.

તીથોટન કરતાં હતાં. આ વખતે વૃષાહર્ષિ નામના રાજાએ
 અરુન્ધતીને તથા તેના પતિને પુષ્કળ ધન આપવા માંડ્યું,
 જે લેવામાટે અરુન્ધતીએ ના પાડી. રાજાએ ઘણો આગ્રહ
 કર્યો તથા કહ્યું કે, આપ જુઓ છા, માટે મારા અત્તને
 સ્વીકાર કરો. તે વખતે અરુન્ધતીએ કહ્યું કે, રાજાનું અન્ન
 લેવું, તે નરકમાં જવા જેવું છે. જેમ મધ પ્રથમ તે
 શાઈ લાગે છે, પણ તે જેમ નરકમાં નાંખે છે, તેમ રાજા-
 નું હાન લેવું, તે પણ મનુષ્યને નરકમાં નાંખે છે. બીજું
 તપનો સંઘર્ષ કરવો તે સારો, પણ ધનનો સંઘર્ષ આપણે
 નાશવાન હોવાથી તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. રાજાએ ફરી મોકલી ધન
 તથા ધાન્ય લેવા માટે ગાહુ લલચાવ્યાં, પણ અરુન્ધતી એકનાં
 બે યયાં નહિ. તપનો નાશ કરે, એવા ધનની તેમણે જવાપણ
 કરકાર કરી નહિ. રાજાને આથી ક્રોધ વ્યવશે. તેણે આ અરુન્ધ-
 તી વગેરેને મારવા માટે જોકે કૃત્યા મોકલી. આ કૃત્યા જોકે
 તળાવની પાળપર બેઠી. આ વખતે અરુન્ધતી તથા વસિષ્ઠા-
 દિને ઘણી તરસ લાગી હતી. તેથી તેઓ ત્યાં પાણી પીવા આવ્યા.
 આ વખતે કૃત્યાએ તેને કહ્યું કે, ‘તમારું નામ કદ્યાન્નિના હું
 તમને તળાવનું પાણી પીવા નહીં દર્શાવું’ આ વખતે અરુન્ધતી
 અમલ્લ ગઈ કે, આ કારણવાળ રાજાનું છે. તેમણે આ કૃત્યાને
 અમોને મારવા માટે મોકલી છે. આથી તેણે પોતાનું ‘ગરુ’
 નામ આપ્યું નહિ. તેજ પ્રમાણે વસિષ્ઠાદિએ પણ પોતાનું
 ‘ગરુ’ નામ આપ્યું નહિ. આથી કૃત્યા શુન્યપણમાં પડી તથા
 ત્યાથી ચાલી ગઈ. ત્યાર બાદ જળનું પાન કરી તેઓ સઘળાં
 પોતપોતાને માર્ગે પડ્યાં. તેણે એટલો જાણે ટેક લીધો કે,
 ગર્જનો ક્રોધ સહન કર્યો, પણ તેમના ધનનો અતિશય કર્યો
 નહિ. આ તેમનો ટેક જોઈ ધન્ન તથા ધન્નાણી તેમના પર

ઘણાં જ પ્રસન્ન થયાં. એમના નામનો તારો હલ પશુ આકાશવિશે ઉઠે છે, જે અરૂંધતીના તારાને નામે ઓળખાય છે. લગ્નમાં પણ વરવધૂતી વચ્ચે જ્યારે પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે ત્યારે વરવધૂને કહે છે કે, તું પેલો અરૂંધતીનો તારો જો. વધુ કહે છે કે, મેં તે તારો જોયો તથા જેમ અરૂંધતી દેવી પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોત્તું રૂઢન અર્થાત્ હમન કરી શકતાં હતાં, તેમ હું પ્રજા મારી સર્વ ઇન્દ્રિયોત્તું હમન કરીશ. આ રીતે અરૂંધતીનો દાખલો લે છે. આ જ પ્રમાણે સર્વે ભગિનીઓએ દેવી અરૂંધતીનો દાખલો લઈ, તેમની માફક પતિ-પરાયણમાં તરફર થવું જોઈએ. આ જ સ્ત્રીઓતું તપ છે.

(૨) અનસૂયા.

કર્દમ નામના મુનિને દેવહતિ નામની સ્ત્રીથી એક પુત્ર તથા એક પુત્રી થયાં હતાં. તેમાં પુત્રતું નામ કપિલ પાડવામાં આવ્યું હતું. આ કપિલ મુનિ સાંખ્ય શાસ્ત્ર રચી મહાન તત્ત્વવેત્તા થઈ ગયા છે. આ કપિલમુનિએ પોતાની મા દેવહતિને બિન્દુ સરોવરના તટપર તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. અનસૂયા પોતાના તત્ત્વજ્ઞાની ભાઈ સાથે ઇતિહાસ તથા પુરાણ આદિ વાંચી પોતાનો કાળ વિદ્યા-બ્યાસમાં ગાળતાં હતાં. આ અનસૂયાનાં લગ્ન અત્રિ જેવા મહાન ઋષિ સાથે થયાં હતાં. તેઓ સવારમાં ઉઠી સંધ્યાવંદન કરતાં, વડીલ જતોની સેવા કરતાં, પોતાના પતિને ધર્મ-કાર્યમાં સહાય કરતાં તથા પતિની સાથે પોતે પણ દુઃખ સુખ સહન કરતાં હતાં. તે પોતાના પતિનાં અગ્નિહોત્રનાં આત્રો ઝવારમાં ઉઠી સાફ કરતાં, પુષ્પોના હાર બનાવી પો-

તાના પતિને માટે પૂજા કરતી વખતે તૈયાર રાખતા, નિયમ પ્રમાણે પોતાના પતિ માટે જોજન તૈયાર રાખતાં. આ રીતે પતિ-સેવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરી અનસૂયા (ઈધ્વાં નહિ કરનાર) આવા પોતાના નામને આર્થક કથું હણું. તેમની પતિસેવા જોઈ આખું જગત્ તેમનાં વખાણ કરવા લાગ્યું. જ્યેઠ વેળા નારદ મુનિ અત્રિ ઋષિને આશ્રમે આવ્યા તથા અનસૂયાની પતિભક્તિ જોઈ તેમનાં પાતિવ્રત્યનું પ્રદાને મોટે વખાણ કર્યું. પ્રદાને કહ્યું કે, અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ તમારી શ્રી કાંઈ વિસાતમાં નથી. તેજ પ્રમાણે વિષ્ણુ ભગવાનને પણ કહ્યું કે, આપની પત્ની લક્ષ્મીનું પાતિવ્રત્ય અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ કરી વિસાતમાં નથી. આજ પ્રમાણે શિવજીની પાસે જઈને કહ્યું કે, પાવંતીજીનું પાતિવ્રત્ય અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ કંઈ પણ વિસાતમાં નથી. આ પ્રમાણેનું નારદ મુનિનું કહેવું સાંભળી પ્રદા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર ત્રણે જણા અનસૂયાના પાતિવ્રત્યની પરીક્ષા કરવા અત્રિ-મુનિના આશ્રમપ્રતિ ગયા. આ ત્રણ અતિથિને વિદ્વા કરવા માટે અનસૂયાએ કહ્યું. આ સમયે ત્રણે દેવોએ જોમ કહ્યું કે, અમે જોમને જોમ તમારી પાસે બિદ્યા લઈએ નહિ. પણ જો નમ્રાવસ્થામાં આપ બિદ્યા પીરશે તો અહણુ કરીએ. સતી અનસૂયાએ પોતાના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવથી ધ્યાન કરી જાણી લીધું કે, આ ત્રણે દેવો ભારી પરીક્ષા લેવા આવ્યા છે. આથી તેણે પોતાના કમંડળમાંથી પાણી છાંટી, તેને છ છ માસનાં બાળકો કરી મૂક્યાં. (જુઓ ચિત્ર) ત્યારે અત્રિ મુનિ ઘેર આવ્યા ત્યારે તેમણે આ ત્રણ બાળકોને જોયાં તથા ધ્યાનથી જાણી લીધું કે, આ ત્રણ બાળકો બીજું કંઈ નથી, પણ પ્રદા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર છે. ઋષિ અત્રિએ આ ત્રણે બાળકોને

પાણીની અજલી છાટી, તેમને છ છ માસના બાળકો કરી મૂક્યા

• સરખી આટ, મુળક, ૮

પાનું ૪

પતિવ્રતાચરિત્ર.

ગાળલાવમાંથી મુક્ત કર્યાં. તેઓ અનસૂયાનાં ચરણકમળમાં
 મરતક નમાવી સતીના પતિવ્રતપણાનાં વખાણ કરતા પોતાને
 આશ્રમે ગયા. એક વેળા મોટો દુઃખાળ પડ્યો. ઘણો વખત-
 સૂધી વરસાદ નહિ પડવાથી વાવ, કુવા તથા તળાવ વગેરે
 સૂકાઈ ગયાં. અન્ન તથા પાણી નહિ મળવાથી મનુષ્ય તથા
 પશુ પક્ષીઓ મરણ પામવા માંડ્યાં. નગરો તથા આશ્રમે
 ઉત્તજડ થઈ જવાથી અત્રિ ઋષિના મનમાં ઘણો ખેદ થયો.
 આ દુઃખ તે નજરે જોઈ શક્યા નહિ. આથી સમાધિ ચઢાવી
 પરમાત્માના ધ્યાનમાં તેઓ મગ્ન થયા. સમાધિમાં બેઠેલા પોતાના
 પતિને કોઈ પણ રીતનું દુઃખ ન થાય, તેથી સતી તેમની
 ખાસે બેસી સેવા કરવા લાગ્યાં. તેઓ બુધ્ધ તથા તરશ વેદી
 એક ચિત્તથી પતિની સેવા કરતાં હતાં. આ રીતે લગભગ
 એ વર્ષ વીતી ગયાં. જો કે સો વર્ષ થઈ ગયાં, છતાં તેટલો
 સમય કયાં ગયો, તે પણ તેઓ જાણી શક્યાં નહિ. પછી
 ત્યારે તેઓ સમાધિમાંથી જરા જાગૃત થયા ત્યારે ઋષિએ
 પોતાની સ્ત્રીને પોતાના કમંડળમાં પાણી ભરી આવવા આ-
 શ્રમમાંથી બહાર મોકલ્યાં. અનસૂયા પાણીને માટે આમ તેમ
 બહુ રખડવા લાગ્યાં. પણ કોઈ સ્થળે પાણી મળ્યું નહિ તે-
 યો ઘણે સ્થળે ફર્યા, પણ સર્વ વાવ કુવા આદિમાં પાણીને
 એક છાટો મળે નહિ. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું કે, “આ
 જ દિવસ સૂધી આ નદી નાળાંઓ પાણીથી ભરપૂર હતાં;
 તથા આજે હું ત્યારે પતિની સેવા કરું. પાણી લેવા માટે
 નીકળી ત્યારે તે સૂકાં જણાય છે.” તે સતીને સો વર્ષ
 જેવડો કાળ વીતી ગયો હતો, તેની કશી ખબર નહતી, જે-
 થી આ પ્રમાણે તે બોલી. આ દુઃખમાં પાણી ન મળે, એટ-
 લું નહિ પણ સઘળાં મનુષ્યો તથા પશુ પક્ષીઓ ટળવ-

ળીને મરણ પામ્યાં હતાં. જ્યારે પાણીની આશાએ તેઓ અ
મતેમ ભટકતાં હતાં, તેવામાં પતિતપાવિની ગંગાએ તેમ
અણુધાર્યાં દર્શન આપ્યાં તથા તેમની પાસે આવીને કહ્યું કે
“આપ ક્યાં ભટકો છો ?” અનસૂયાએ ચાલતાં ચાલતાં જ
દર્શન આપ્યો કે, હું મારા પતિને માટે પાણીની શોધમાં
નીકળી છું. મારા આશ્રમમાં જાઓ. હું હમણાં મારા પતિને માટે પાણી
લઈને આવું છું. આ વચન સાંભળી ગંગાદેવી બોલ્યાં; “હે
અનસૂયે ! તમે પાણી કેવી રીતે લાવી શક્યો ? તમને મો
સો ગાઉમાં પણ પાણી મળી શકશે નહિ. તમારો પ્રયત્ન
બર્થ છે.” આ શબ્દ સંતીને વજ્રસમાન લાગ્યા. ગંગામાતાનું
વચન સાંભળતાં તેઓ મૂંઝાં પામી ગયાં તથા ફોતના આવી
ત્યારે તેઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં કે, “જે મેં
એક ચિત્તથી પતિની સેવા કરી હોય તે. આ કમંડળમાં
મને પરમાત્મા પાણી આપી આપો.” આ સમયે ગંગામાતા-
એ તેને ધીરજ આપી કહ્યું કે, “હે મતી ! તમે ગભરાઓ
નહિ. તમે અહીં ખાટો બોલ્યો, જ્યેષ્ઠે તેમાંથી જળ નીક-
ળ્યો. હું જાતે ગંગાદેવી છું. તમારા પાનિતત્વને પ્રભાવ સાંભળી
હું આ પનાં દર્શન કરવા મટે આવી છું.” જેવા આ શબ્દો અન-
સૂયાને કાને પડ્યા, જ્યેષ્ઠે તુલ તે ગંગાદેવીને પગે પડ્યાં.
ત્યાર બાદ તેણે ત્યાં ખાટો બોલ્યો. જ્યેષ્ઠે તે ખાટો મીઠા
પાણીથી ભરાઈ ગયો. અનસૂયાએ તેમાંથી પાણી ભરી લીધું.
પછી અનસૂયાએ ગંગાદેવને પાતાને આશ્રમે પધારવા આશ્વ-
કર્યો ગંગાદેવે કહ્યું કે, હું તમારા પતિ આવશે ત્યાં બધી
અહીંજ રહીશ, પણ તે જ્યેષ્ઠી શરતે કે, તમારા પાનિતત્વનું
એક વર્ષનું રજ નમારે અને આપનું સતીએ તે બાજનની દા
પાડી. તમારે માર પાણી છોડી મતી પિતાને આશ્રમે ગયાં.

અનસુયા

તમારા પતિ આવશે ત્યાં સુધી અહીંજ રહીશ, પણ તમારા
પ્રાતિવ્રત્યનું એક વર્ષનું ફળ તમારે મનિ આપવું

સદાશી આર્ટ, મુબઈ, ૮

પાનુ ૬

અત્રિમુનિ જળનું પાન કરી સંતુષ્ટ થયા. ત્યાર બાદ તેઓ સતીને પૂછવા લાગ્યા કે, આવા સો વર્ષના દુષ્કાળમાં તમે પાણી કેવી રીતે મેળવી શક્યાં ? ત્યારે સતીએ ગંગામાતાની સાથે જે વાતચીત થઈ હતી, તે કહી સંભળાવી. આ સાંભળી અત્રિ ઋષિ ગંગામાતાનાં દર્શન કરવા ગયા. પછી અત્રિ ઋષિ-એ ગંગામાતાને કહ્યું કે, “આપ મારા આશ્રમમાં રહો તો સારું” ગંગામાતા બોલ્યાં કે; “હું આપના આશ્રમમાં રહું તો ખરી, પણ આપનાં સતી મને એક વર્ષનું પતિવ્રતાપણાનું ફળ આપે તથા આપ શંકરને પ્રસન્ન કરો તો હું આ સ્થળે રહું” અત્રિમુનિએ તે પ્રભાણે હા પાડી.. આથી ગંગામાતા અત્રિમુનિના આશ્રમ પાસે નદીના આકારે રહ્યાં. હાલમાં પણ દક્ષિણમાં જ્યાં અત્રિમુનિનો આશ્રમ છે ત્યાં અત્રિગંગા બીરા-જે છે. આ લાલ સતીના પતિવ્રતાના પ્રભાવથી મળ્યો છે.

રામ તથા લક્ષ્મણ વનમાં ભટકતાં ભટકતાં એક વેળા અત્રિમુનિના આશ્રમમાં આવી ચઢ્યા. અત્રિમુનિએ તેમનો સત્કાર કર્યો; સતી સીતાને ઉદ્દેશી તેમણે કહ્યું કે, “ આ જે વચમાં રહેલાં છે, તે સીતાજી છે. તે રાજકુળમાં ઉછરેલાં છે, મહાનુ વૈદ્યો ‘લોગવેલા છે, છતાં પોતાના પતિની સાથે તેમણે આ વનવાસ સહન કર્યો છે” ત્યાર પછી પોતાની ઓની તરફ આંગળી કરી સતીસીતાને કહ્યું કે, “ આ સતી સાધ્વી અનમૂયા મારી પત્ની થાય છે. તે પોતાનો કાળ સર્વદા પતિ-સેવામાં ગાળે છે. તેમના પાતિવ્રત્યનો મહિમા ઘણો છે. ત્યારે સો વર્ષનો દુષ્કાળ પડ્યો તથા જ્યારે સઘળા નદી-નાળાં સૂકાઈ ગયાં હતાં, તેવામાં મેં સમાધિમાંથી ઉઠી નેમની પાસે પાણી માગ્યું ત્યારે સતીએ પોતાના પાતિવ્રત્યના પ્રભા-વથી ગંગાજીને અહીં બોલાવ્યાં, જે હાલમાં પણ આશ્રમની

પ્રાસે નહીંરૂપે છે. તમે તેમનાં દર્શન કરો તથા પાવન થાઓ. પછી સમચંદ્રજી સીતાજીને ઉદેશી કહેવા લાગ્યા કે, “આ અનસૂયા મહાપતિવ્રતા છે. તેમને જળને તમે પગે લાગો.” પછી સીતાજી ઉઠીને અનમૂયાના પગમાં પડ્યાં. આ વખતે અનસૂયાએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યો કે; “હે જનક પુત્રી ! તું અખંડ સૌભાગ્યવતી થા તથા વીર પુત્રવતી તું થા.” સતીએ સીતાને આ રીતે આશીર્વાદ આપ્યા પછી કહ્યું કે, “જો કે તું રાજકુમારી છે તથા મોટા રાજાના પાટવી કુંવરની પટરાણી છે, છતાં બધું અન્યથા છોડી દઈ પતિપરાયણ થઈ પતિની સાથે નીકળી પડી છો, તેથી તને જેટલો ધન્યવાદ આપું, તેટલો આછો છે.” આ વખતે જેટલાંક ધર્મ શાસ્ત્રના વચનનો અનસૂયાએ ઉપદેશ કયો. જેમકે,

“કુન્દલીનઃ કામવૃત્તો ઘા ધનં યાં પરિવર્જિતઃ ।

સ્ત્રીણામાયંસ્યમાવાનાં પરમં દેયનં પ્રમુઃ ॥

અર્થઃ—પતિ સારા આવરણવાળો નહોતો કામી હોય અથવા ધનથી રહિત હોય, છતાં આર્થ સ્ત્રીઓનો જો ધર્મ છે કે, તેણે પોતાના પતિને પ્રભુરૂપે માની તેની સેવા કરવી.

પ્રાપ્તુર્વ્યયશઃ શ્રેષ્ઠ ધર્મઘ્રંશં ચ મૈષિલ ।

અકાર્યવશમાપન્તાઃ સ્ત્રિયો યાઃ સ્તુ તદ્વિધાઃ ॥

હે સીતા ! જે સ્ત્રીઓ ન કરવા યોગ્ય કર્મ કરે છે, તે પોતે અવશને પામે છે તથા તે પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

હે સીતા ! તું તારા પતિના કાર્યમાં સર્વદા પ્રત્યેક રહેજે. હું તારાપર અત્યંત પ્રસન્ન થઈ છું.”

સીતાએ કહ્યું કે, આપનો ઉપદેશ હું માથે ચઢાવું છું તથા આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. આ અનસૂયા પોતાનું જીવન ધર્મના કાર્યમાં તથા પતિની સેવામાં જ ગાળતાં હતાં. તેમને એક મહાન્ પુત્ર થયો હતો, જે ગુરુ દત્તને નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

(૩) અહલ્યા

અહલ્યા સતી ગૌતમ ઋષિનાં પત્ની હતાં. તેમનું રૂપ અનુપમ હતું. તે પોતાનો સઘળો સમય પતિની સેવામાં તથા ધર્મના કાર્યમાં ગાળતાં હતાં. તેમને શતાનંદ નામે એક પુત્ર તથા અંજની નામે એક પુત્રી હતાં. તેમનું સ્વરૂપ-સૌન્દર્ય જોઇ ઇન્દ્ર તેના પર મોહિત થઇ ગયો હતો તથા તે સતી પાસે જવા લાગ શોધતો હતો. પણ તેને ગૌતમ ઋષિનો ઘણો ભય લાગતો હતો. એકવાર લાગ સાંધી તેણે કુકડાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તથા મધ્ય રાત્રીએ આશ્રમની સમીપ આવી બોલ્યો. ઋષિએ જાણ્યું કે, સવારનો પહોર પડ્યો હશે, જેથી તે જંગામાં સ્નાન કરવા ગયા. આ વખતે ઇન્દ્રે ગૌતમનું રૂપ ધારણ કર્યું તથા સતી અહલ્યાની પાસે ગયો. પણ તેની દુષ્ટ ધારણા પાર પડી નહિ. જલદી ગૌતમ સ્નાન કરી આશ્રમમાં આવ્યા. તેણે ઇન્દ્રને પોતાના આશ્રમ આગળ પોતાનું રૂપ ધારણ કરી ઉભેલો જોયો, એટલે તેને શાપ આપ્યો કે; “જા, તારા શરીરમાં હજાર છિદ્ર થશે તથા તું પુરુષાર્થથી રહિત થઈશ.” પછી જ્યારે ઇન્દ્રે ઘણા કાલાવાલાં કર્યા ત્યારે કહ્યું કે; તારાં આ છિદ્રો આંખોરૂપે ફેરવાઈ જશે. ત્યારબાદ આશ્રમમાં આવી અહલ્યાને શાપ આપ્યો કે, તું આ રથને

શીલારૂપે થઈ જા. પણ જ્યારે વિશ્વામિત્ર, રામ તથા લક્ષ્મણને સાથે લઈ આ આશ્રમ આગળ આવશે ત્યારે રામચંદ્રના ચરણના સ્પર્શથી તું પાછી પોતાના અસલ સ્વરૂપને પામીશ. આમ કહી ગૌતમ ઋષિ પોતે દિમાલય તરફ તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. કેટલોકે કાળ વીત્યા પછી વિશ્વામિત્ર સહિત રામ તથા લક્ષ્મણ ગૌતમ ઋષિના આશ્રમ પાસે આવ્યા. આ વખતે રામચંદ્રજીના પગને અહલ્યાની શીલાને સ્પર્શ થતાં જ અહલ્યા પોતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને પામ્યાં આવખાતે અહલ્યાજી રામચંદ્રજીને પગે લાગ્યાં તથા રામચંદ્રજીએ તથા લક્ષ્મણે અહલ્યાને પ્રણામ કર્યાં તથા ગૌતમે જાણ્યું કે, આશ્રમમાં વિશ્વામિત્ર, રામચંદ્ર તથા લક્ષ્મણ સહિત આવેલા છે, એટલે તે પણ ત્યાં આવ્યા તથા વિશ્વામિત્રે પ્રણામ કર્યાં અને ત્યારબાદ રામ તથા લક્ષ્મણ, વિશ્વામિત્રની સાથે સૌને પ્રણામ કરી અયોધ્યાતરફ પધાર્યાં.

(૪) અદિતિ.

અદિતિ પ્રજાપતિનાં પુત્રી તથા કશ્યપ મુનિનાં ધર્મ પત્ની હતાં. આ અદિતિ નાનપણથી જ પોતાના પિતાને ત્યાં રહી ધર્મનું શિક્ષણ લેવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. તેઓ પરણ્યા પછી પણ પોતાના પતિની સેવા કરવામાં તથા ધાર્મિક અને બ્યાવહારિક કાર્યોમાં પોતાનો કાળ વ્યતીત કરતાં હતાં. એમને દિતિ નામે બીજી બેન હતાં. આ દિતિ મનસ્વી હતાં. જ્યારે અદિતિના પુત્રોમાં સાત્વિક શુભ પ્રધાન હતો ત્યારે દિતિના પુત્રોમાં તમે શુભ પ્રધાન હતો. બાકી અદિતિના પુત્રો દેવોને નામે જોળખાયા તથા દિતિના પુત્રો

અહ્યા

અહ્યાજી રામચદ્રજીને પગે લાગ્યા.

પાનું ૧૦

જાણી આજ, મુળદં ૮

રીતે અદિતિએ પતિસેવાના પ્રભાવથી પોતાનાં પુત્રોએ
રાજ્ય ખોયું, તે પાછું મેળવ્યું હતું.

(૫) ઇલા.

ઇલા મનુની પુત્રી હતાં. નાનપણમાંથી જ તેના પિતાએ
શાસ્ત્રમાં તથા વ્યાવહારિક કાર્યમાં સારું શિક્ષણ આપ્યું
હતું. માતા યયા પછી તેણે પોતાના પુત્રને કેવી રીતે કેળ-
વવું, તે સંબંધી મનુ મહારાજાએ તેમને ઘણું જ્ઞાન આપ્યું
હતું. આ ઇલાદેવી કશ્યપના પુત્ર શક્તિની સાથે પરવ્યાં હતાં.
જે નામના મુનિથી ઇલાને એક પુત્ર થયો હતો, જે
પરાશર મુનિને નામે જાણખાતે હતો. આ પરાશર મુનિ
શાસ્ત્રમાં પારંગત હતા. તેણે પરાશરમુતિ નામનું
શાસ્ત્ર રચ્યું છે. માતાના નાનપણના શિક્ષણથી પરાશર
જ્ઞાની નીવડ્યા હતા. માતાનું એજ કર્તવ્ય છે કે, પોતાનાં
બાળકોને નાનપણથી સારી કેળવણી આપી, તેઓને સારી
તિવાણાં બનાવવાં. જે બાળકોને નાનપણથીજ નીતિનું સારું
શિક્ષણ આપ્યું હોય તો આગળ જતાં તે મહા જ્ઞાની થઈ
જે, માટે માતાનું આ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

(૬) ઇન્દ્રાણી.

પુલોહ નામના રાજાને શચી નામે પુત્રી હતી. આ શચી
નાનપણથી જ ધર્મનાં કાર્યમાં ઘણી કુશળ હતી. પોતાને
તિમત્ય કેમ ખાળવું, તેનું શિક્ષણ એણે નાનપણથી બહુ
જ રીતે કર્યું હતું. આ શચી દેવીનાં લગ્ન તેમના પિતાએ

ઇન્દ્ર સાર્થે કયાં હતાં. ઇન્દ્રને જ્યારે જ્યારે દેત્યો તરફથી
 દુઃખ પડતું હતું ત્યારે તે પોતાની પત્ની શયીની સલાહ
 લેતાં હતાં. આપત્તિ વખતે પત્ની એ જ ખરો મંત્રી છે. શયી
 પણ સમયે સમયે પોતાના પતિને સારી સલાહ આપી, તેમને
 દેત્યોના હુમલામાંથી બચાવી લેતાં હતાં. એક વેળા વૃત્ર
 નામનો પ્રાક્ષણ દેત્યોનો પણ લઈ ઇન્દ્રની સામે લડવા આવ્યો.
 આ યુદ્ધમાં ઇન્દ્રે વૃત્રને મારી નાંખ્યો. આથી ઇન્દ્રને પ્રહ-
 હંત્યાતું પાપ, લાગ્યું. પ્રહહંત્યા ઇન્દ્રની પુઠે પડવાથી ઇન્દ્ર
 કમળના નળમાં ધ્રુપાઈ ગયો. હવે સ્વર્ગનું રાજ્ય ઇન્દ્રવિના
 અવ્યવસ્થિત થવા માંડ્યું. આથી દેવો ભોગા થયા તથા
 ઇન્દ્રનું રાજ્ય જ્યાં સુધી ઇન્દ્ર ન આવે, ત્યાં સુધી નહુપ
 નામના ધર્મોત્તમા રાજાને સોંપ્યું. નહુપ પ્રથમ તો ઘણી સારી
 રીતે રાજ્ય ચલાવતો હતો. પણ પાછળથી ઇન્દ્રાણીના રૂપથી
 મોહિત થઈ, તેની તેનાપર બદ દાનત થઈ. તેણે ઇન્દ્રાણીને
 સમજાવ્યું કે, ઇન્દ્ર હવે આવી શકે એમ નથી. માટે તું
 મારી સાથે લગ્ન કર. આપણે બેઉ સારી રીતે સ્વર્ગનું રાજ્ય
 ભોગવશું. ઇન્દ્રાણીએ કહ્યું કે, શિયલ વ્રત ગુમાવી હું સ્વ-
 ગ્નનું રાજ્ય આપની સાથે ભોગવવા માગતી નથી. આમ
 કરવાથી હું ઉભય લોકથી ખટ થાઉં. મને કોઈ પણ પ્રકારની
 તમે લાલચ આપો તે ફાકટ છે. આથી નહુપ ક્રોધે બરાચો.
 ઇન્દ્રાણીએ કેટલોક વખત સુધી તેને આઠા અવળા જવાબ
 આપી અટકાવ્યો. પછી નહુપે ઇન્દ્રાણીપર બળાત્કાર કરવાનું
 કહાવ્યું. આથી ઇન્દ્રાણી ગભરાઈને બૃહસ્પતિને શરણે ગઈ.
 તેણે બૃહસ્પતિને કહ્યું “હે ગુરુદેવ! આજે મને પૂર્વે દાન
 આપ્યું હતું કે, તું અખંડ સૌભાગ્યવતી રહીશ તથા પતિ-
 પ્રતાપ યઈશ. પણ હાલમાં ને વચન મિથ્યા થાય એમ છે.”

દેવોને નામે ઓળખાયા. અદિતિના પુત્રો દેવો દેવોથી હારી
 ગયા તથા દેવોનું રાજ્યપાટ વગેરે સઘળું દેવોએ લઈ લીધું.
 આથી અદિતિનું શરીર સંતાપવડે બગવા માંડ્યું. કેટલોક
 વખત પછી કશ્યપ ઋષિ સમાધિમાંથી બગૃત થઈ, પોતાના
 આશ્રમમાં આવ્યા ત્યારે ત્યાં સઘળી વસ્તુ અવ્યવસ્થિત
 તથા છિન્નભિન્ન જોઈ. આથી તેમણે અદિતિને પૂછ્યું કે,
 આ થવાનું શું કારણ છે? ત્યારે અદિતિએ કહ્યું કે, સઘળું
 કુશળ તો છે. પણ દેવોએ મારા પુત્રોનું રાજ્ય છીનવી
 લીધું છે તથા મને મારા રથાનમાંથી કહાલી મૂકી છે. માટે
 મારી એવી માગણી છે કે, મારા પુત્રોને રાજ્ય પાછું મળે,
 એવી ગોઠવણ આપ કરે. કશ્યપે કહ્યું કે, તેં મારી સેવા
 કરીને પતિધર્મ ધણો સારી રીતે બજાવ્યો છે. પતિસેવા
 એ જ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે. તેં પતિસેવાવડે આ લોક તથા
 પરલોકના પરજય મેળવ્યો છે. હું તને કહું છું કે, તું પયો-
 વ્રતવડે શ્રી ભગવાનનું પૂજન કરીશ તો તારું કાર્ય
 સફળ થશે. આ વ્રત ફાગણ માસના શુકલ પક્ષની દ્વાદશીથી
 આરંભવું તથા તે વ્રત બાર દિવસ સૂધી કરવાનું છે. આ
 બાર દિવસ દેવળ દૂધ પીને રહેવું તથા સઘળો કાળ વિષ્ણુ-
 ભગવાનના આરાધનમાં ગાળવો. દરરોજ અગ્નિમાં હોમ કરવો,
 પરમાત્માનું પૂજન કરવું, શ્રાદ્ધણુલોજન તથા દાનાદિ કરવાં.
 આ વ્રત કરનારે શ્રદ્ધાચર્ય પાળવું, મિથ્યા ભાષણ કરવું નહિ
 તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરવો. અદિતિએ કશ્યપ મુનિના કહ્યા
 પ્રમાણે આ પયોવ્રત કર્યું. આથી અદિતિને ત્યાં ઉપેન્દ્ર ભગ-
 વાન પ્રકટ થયા. આ ભગવાને બલિરાજા પાસે ત્રણ ડગલાં
 પૃથ્વી માંગી તથા તેમ કરી ત્રણે લોકો લઈ લીધા. દેવોએ
 દેવોનું જ રાજ્ય લઈ લીધું હતું, તે તેઓને પાછું આપ્યું.

આ રીતે અદિતિએ પતિસેનાના પ્રભાવથી પોતાના પુત્રાએ જે જ્ઞાન્ય બોધું, તે પાછું મેળવ્યું હતું.

(૫) ઇલા.

ઇલા મનુની પુત્રી હતાં. નાનપણમાંથી જ તેના પિતાએ ધર્મશાસ્ત્રમાં તથા વ્યાવસાયિક કાર્યમાં સારું શિક્ષણ આપ્યું હતું. માતા થયા પછી તેણે પોતાના પુત્રને કેવી રીતે કેળવવા, તે સંજોગથી મનુ મહારાજાએ તેમને ઘણું જ્ઞાન આપ્યું હતું. આ ઇલાદેવી કશ્યપના પુત્ર શક્તિની સાથે પરવ્યાં હતાં. શક્તિ નામના મુનિથી ઇલાને એક પુત્ર થયો હતો, જે પરાશર મુનિને નામે જાણખાચો હતો. આ પરાશર મુનિ ધર્મશાસ્ત્રમાં પારંગત હતા. તેણે પરાશરમુતિ નામનું ધર્મશાસ્ત્ર રચ્યું છે. માતાના નાનપણના શિક્ષણથી પરાશર મહારાજાની નીવડયા હતા. માતાનું એજ કર્તવ્ય છે કે, પોતાનાં બાળકોને નાનપણથી સારી કેળવણી આપી, તેઓને સારી નીતિબાળાં બનાવવાં. જે બાળકોને નાનપણથીજ નીતિનું સારું શિક્ષણ આપ્યું હોય તો આગળ જતાં તે મહા જ્ઞાની થઈ શકે, માટે માતાનું આ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

(૬) ઇન્દ્રાણી.

પુલોહ નામના રાજાને શચી નામે પુત્રી હતી. આ શચી નાનપણથી જ ધર્મનાં કાર્યમાં ઘણી કુશળ હતી. પોતાને પાતિવ્રત્ય કેમ પાળવું, તેનું શિક્ષણ એણે નાનપણથી બહુ સારી રીતે કર્યું હતું. આ શચી દેવીનાં લગ્ન તેમના પિતાએ

ઇન્દ્ર સાર્યે કયાં હતાં. ઇન્દ્રને જ્યારે જ્યારે દેત્યો તરફથી
 દુઃખ પડતું હતું ત્યારે તે પોતાની પત્ની શયીની સલાહ
 લેતાં હતાં. આપત્તિ વખતે પત્ની એ જ ખરો મંત્રી છે. શયી
 પણ સમયે સમયે પોતાના પતિને સારી સલાહ આપી, તેમને
 દેત્યોના હુમલામાંથી બચાવી લેતાં હતાં. એક વેળા વૃત્ર
 નામનો બ્રાહ્મણ દેત્યોનો પક્ષ લઈ ઇન્દ્રની સામે લડવા આવ્યો.
 આ યુદ્ધમાં ઇન્દ્રે વૃત્રને મારી નાંખ્યો. આથી ઇન્દ્રને બ્રહ્મ-
 હત્યાનું પાપ લાગ્યું. બ્રહ્મહત્યા ઇન્દ્રની પુઠે પડવાથી ઇન્દ્ર
 કમળના જાળમાં ફપાઈ ગયો. હવે સ્વર્ગનું રાજ્ય ઇન્દ્રવિના
 અભ્યવસ્થિત થવા માંડ્યું. આથી દેવો ભેગા થયા તથા
 ઇન્દ્રનું રાજ્ય જ્યાં સૂધી ઇન્દ્ર ન આવે, ત્યાં સૂધી નહુપ
 નામના ધર્માત્મા રાજાને સોંપ્યું. નહુપ પ્રથમ તો ઘણી સારી
 રીતે રાજ્ય ચલાવતો હતો. પણ પાછળથી ઇન્દ્રાણીના રૂપથી
 મોહિત થઈ, તેની તેનાપર જાદુ દાનત થઈ. તેણે ઇન્દ્રાણીને
 સમજાવ્યું કે, ઇન્દ્ર હવે આવી શકે એમ નથી. માટે તું
 મારી સાથે લગ્ન કર. આપણે બેઉ સારી રીતે સ્વર્ગનું રાજ્ય
 ભોગવશું. ઇન્દ્રાણીએ કહ્યું કે, શિયલ મત શુભાવી હું સ્વ-
 ગનું રાજ્ય આપની સાથે ભોગવવા માગતી નથી. આમ
 કરવાથી હું ઉભય લોકથી બદ થાઉં. મને કોઈ પણ પ્રકારની
 તમે લાલચ આપો તે ફોકટ છે. આથી નહુપ ક્રોધે ભરાયો.
 ઇન્દ્રાણીએ કેટલોક વખત સૂધી તેને આડા અવળા જવાબ
 આપી અટકાવ્યો. ધણી નહુપે ઇન્દ્રાણીપર બળાત્કાર કરવાનું
 કહાવ્યું. આથી ઇન્દ્રાણી ગભરાઈને બૃહસ્પતિને ચરણે ગઈ.
 તેણે બૃહસ્પતિને કહ્યું “હે શુક્રદેવ! આપે મને પૂર્વે દાન
 આપ્યું હતું કે, તું અખંડ સૌભાગ્યવતી રહીશ તથા પતિ-
 વ્રતા યઈશ. પણ હાલમાં ને વચન ત્રિધ્યા થાય એમ છે.”

બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, તું ગભરાઇશ નહિ. ઘોડા સમયમાં તું
 તારા પતિને પાછા મેળવશે. નહુપને આ વાતની ખબર પડી.
 ઇન્દ્રાણી બૃહસ્પતિની પાસે ગઇ છે, આમ જાણી તે દોષે ભરાયો.
 તે દેવોને કહેવા લાગ્યો કે, “ઇન્દ્રે ઘણા અપરાધો કર્યા છે.
 તેણે અહસ્યાના શિયળને લગ કર્યો હતો. પણ તમે તેને
 અટકાવ્યો નહિ તથા મને તમે શા માટે અટકાવો છો?”
 દેવો પછી બૃહસ્પતિ પાસે ગયા તથા બૃહસ્પતિને કહ્યું કે,
 ઇન્દ્રાણી નહુપને આપે તો સારૂ. આ વખતે ઇન્દ્રાણીએ બૃહસ્પ-
 તિના કાલાવાલા કરી કહ્યું કે, હું આપને શરણે આવી છું.
 માટે આપે મારું રક્ષણ કરવું જોઇએ. પછી બૃહસ્પતિએ
 ઇન્દ્રાણીને કહ્યું કે, ઇન્દ્રાણી અમુક સમયની અવધિ માંગી
 લે. આ રીતે ઇન્દ્રાણીએ નહુપની પાસે જઇ કેટલાક સમયની
 અવધિ માંગી લીધી. ત્યારબાદ તેઓ તથા બૃહસ્પતિ વિષ્ણુ
 ભગવાન પાસે ગયા તથા ઇન્દ્ર કેવી રીતે બ્રહ્મહત્યામાંથી
 શ્રે, તે માટે પૂછવા લાગ્યા. વિષ્ણુ ભગવાને કહ્યું કે, જો ઇન્દ્ર
 અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે તો તે બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત થાય. દેવોએ
 ઇન્દ્ર પાસે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવ્યો. આથી ઇન્દ્ર બ્રહ્મહત્યાથી
 મુક્ત થયો. પણ નહુપની પાસે તે જઇ શકવા સમર્થ થયો
 નહિ. આ વખતે ઇન્દ્રે ઇન્દ્રાણીને કહ્યું કે, તું નહુપ પાસે જા
 તથા કહે કે, હું આપની પાસે આવવા તૈયાર છું. પણ આપ
 કોઇ વાહનમાં બેસીને આવો તો હું નહિ આવું. પણ પાલખીમાં
 બેસીને તે પાલખી ઋષિઓ પાસે ઉથકાવી મારી પાસે આવે
 તો હું આપની સાથે આવવા તૈયાર છું. આ રીતે ઇન્દ્રા-
 ણીએ નહુપને કહ્યું. નહુપે અવિચારી હોવાથી તે જાળ-
 તપ્તી હા પાડી. પછી નહુપ સાત ઋષિઓ પાસે પાલખી
 ઉથકાવી ઇન્દ્રાણી પાસે જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં નહુપે જડ-

પથી ચાલવા માટે ઋષિઓને ધમકી આપી. આથી ઋષિ-
ઓએ તેને શાપ આપ્યો કે, તું અજગર થઈ જા. તે જ સ-
મયે નહુપ અજગર થઈ ગયો તથા સ્વર્ગનું સન્ન્ય ઇન્દ્રે આ-
પ્રી પોતાને કળએ લીધું તથા ઇન્દ્રાણી સહિત પોતે સન્ન્ય
લોગવવા લાગ્યો. આપણે જોઈએ છીએ કે, જો કે ઇન્દ્રાણીને
આટલાં હુખો પડ્યાં, છતાં તેણે પોતાનું શિયળવ્રત પાળ્યું.

• (૭) ઉત્તરા.

ઉત્તરા વિરાટ રાજાની પુત્રી હતાં. અર્જુને એને વ્રત-
કળા શીખવી હતી. તે શ્રુત્યણકળામાં તથા ગાવામાં ઘણું
હોશિયાર હતાં. જ્યારે પાંડવો વિરાટ રાજાને ત્યાં બાર વર્ષ
વનવાસ લોગવ્યા પછી તેરમે વર્ષે છપા વેશમાં રહ્યા હતા
ત્યારે અર્જુને જુહતટાનો વેશ ધારણ કર્યો હતો તથા ઉત્ત-
રાને વ્રતકળા શીખાવી હતી. કૌરવોને શક ગયો કે, પાંડવો
વિરાટના દરબારમાં છે, તેથી ઉત્તર કુમાર પાસેથી ગોધન કૌ-
રવોએ પાંછું લઈ જમા માંડ્યું. તે વેળા અર્જુને ઉત્તર કુમા-
રને સહાય આપી ગોધન પાછું લઈ આવ્યો હતો. આ વખતે
યુદ્ધમાં જતી વખતે ઉત્તરાએ અર્જુનને કહ્યું હતું કે, યુદ્ધમાં
જિતીને ત્યારે આવો ત્યારે મારી દીંગલીમાટે યુદ્ધમાંથી
ચોળી તથા ચણીઆયું કપડું લાવશો. અર્જુને ચોધાઓને
મારી તેના જામાને ફાડી તે કપડું ઉત્તરાને આપ્યું હતું. પછી
જ્યારે તેરમું વર્ષ પૂરું થયું અને પાંડવો છતા થયા, તેવેળા
વિરાટને ઘણો પરતાવો થયો કે, તેણે પાંડવોને પોતાને ઘેર
દાસ તરીકે રાખ્યા. વિરાટે પોતાની પુત્રી ઉત્તરા અર્જુનને
આપવાં જણાવ્યું. અર્જુને કહ્યું કે, હું આ છોકરીનો ગુરુ

ચાઉં, માટે મારાથી આ છોકરીનું ગહણ થઇ શકે નહિ. પછી વિરાટે લ્યારે જાહું વિનવણી કરી ત્યારે યુધિષ્ઠિર રાજાએ કહ્યું કે, આ છોકરીનાં લગ્ન અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુ સાથે કરશું. તરત જ દારકાથી મુશદ્રાને બોલાવ્યાં તથા વાજતે ગાજતે ઉત્તરાનાં લગ્ન અભિમન્યુ સાથે કર્યાં. પછી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, લ્યારે અમે કૌરવો પાછેથી રાજ્ય પાછું મેળવશું ત્યારે ઉત્તરાને ઘેર લઇ જઇશું. કૌરવોપાસે પાંડવોએ રાજ્યને માટે માંગણી કરી, પણ દુર્યોધન આદિએ એક તલ માત્ર પણ પૃથ્વી પાંડવોને આપી નહિ આ વખતે કૌરવોએ પાંડવો સાથે સાત કોઠામાં લડવાની માંગણી કરી. હવે આ સમયે અર્જુન ત્યાં હતો નહિ તથા કોઠાસુદ્ધ અર્જુન સિવાય બીજો કોઇ જાણતો નહતો. આ વેળા અભિમન્યુએ બહાર આવી કહ્યું કે, હું કોઠાસુદ્ધ સારી રીતે જાણું છું. તમે કોઇ પણ રીતે ગજરાઓ નહિ. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, ભાઈ ! તું હજી બાળક છે તથા તું સુદ્ધ કરવા હજી થોડાં નથી. આ વખતે અભિમન્યુએ કહ્યું કે, શરવીર પુત્રને વચની કરી ચિંતા હોતી નથી. મને યુદ્ધમાં જવા માટે રજા આપો. ત્યાર પછી અભિમન્યુ દ્રૌપદી આદિની રજા લેવા અંતઃપુરમાં ગયો. દ્રૌપદીએ કહ્યું કે, શું તારા કાકાઓ બળમાં આવી ચાકયા કે તારા સરખા રૂઢ ધાવતા કુમારને યુદ્ધને માટે એકલે છે ? તારા કાકાઓની સુદ્ધિ ચાલતી નથી. આ વખતે અભિમન્યુએ કહ્યું કે, મને કાકાઓએ ઘણી ના પાડી છે, પણ મારી પોતાની જ મરજી છે કે યુદ્ધમાં જઇ શત્રુઓને મારું. આથી દ્રૌપદી પ્રશ્ન થયાં તત્કાલે તેને પરમાળ પહેરાવી. આ વખતે મુશદ્રાએ કહ્યું કે, બે અભિમન્યુ રણમાં ઠાલે ચઢવાનો હોય તો આજેને આજે વિરાટ નગર જઇ ઉત્તરાને બોલાવી માંગાવો. તે

પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું. યુધિષ્ઠિરે વિરાટ રાજાને ત્યાં સાંઢણી ઉત્તરાને તેડી લાવવા મોકલી. છેક સવાર પડી તથા યુદ્ધના શંખ નાદ ફુંકાવા લાગ્યા, પણ ઉત્તરા આવી પહોંચી નહિ. પછી અભિમન્યુ કહે કે, હું રણમાં જવા હવે યોજતો નથી. તે સમજ થઈ રથમાં બેસી લડવા માટે ચાલ્યો. જ્યારે તે રસ્તામાં જાય છે, તેવામાં રસ્તામાં જ ઉત્તરા તેને મળી. તેણે ઘોડાને ઝટકાવ્યા તથા અભિમન્યુને પાછો વાળ્યો. અભિમન્યુ પાછો આવ્યો. આ વખતે ઉત્તરાને જે દહાડા રહ્યા, તેથી પરીક્ષીતકૃષ્ણે પાંડવોના વશનો વધારનાર પુત્ર થયો. અભિમન્યુ લડાઈમાં સાતમા ઠોઠાની અંદર જ્યદ્રથને હાથે મરી ગયો. માઠા સમાચાર સાંભળી અર્જુનને ક્રોધ ચઢ્યો તથા જ્યદ્રથનું મરતક છેદી નાખ્યું. પાંડવોનાં સઘળાં માણસો આ યુદ્ધમાં મરી ગયાં. જો કે દુર્યોધન પાસેથી મારી નાંખી રાજ્ય લીધું, પણ યુધિષ્ઠિરાદિનો જીવ ઝોટલો બધો ખિન્ન થયો કે, તેણે રાજ્યપાટ છોડી ઉત્તર હિમાલય તરફ પ્રયાણ કર્યું.

(૮) ઉમા.

ઉમા અથવા પાર્વતી હિમાલય પર્વતને ત્યાં પુત્રીરૂપે જન્મ્યાં હતાં. પૂર્વ જન્મમાં તેઓ સતી હતાં તથા શ્રી શંકરનાં પત્ની તથા દક્ષ પ્રજાપતિનાં પુત્રી થાય. યજ્ઞમાં સતી થયા પછી તેમણે હિમાલયને ત્યાં જન્મ લીધો હતો. પાર્વતીજી પિતાને ઘેર મોટાં થતાં હતાં, તેવામાં એક વેળા નારદ મુનિ હિમાલયને ત્યાં આવ્યા. નારદને હિમાલયે પૂછ્યું કે, આ પુત્રીને માટે કેવો વર મળશે ? નારદે કહ્યું કે, એ ઘણું તપશ્ચરણ કરશે ત્યારે સર્વ જગતમાં પૂજાતા ઇશ્વર ભગવાન આ

છોકરીનું પાણિથદણ કર્યો. આમ કહી નારદ મુનિ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. ત્યાર બાદ ઉમાએ પોતે તપશ્વરણ કરવા માટે વનમાં જવાનો આશ્રહ લીધો. એમના માતા તથા પિતાએ નહિ જવામાટે ઉમિયાને ઘણું સમજાવ્યાં, પણ ઉમા એકનાં એ થયાં નહિ. આખરે જ્યા તથા વિજ્યા નામની પોતાની બે સર્પાએને સાથે લઈ તે તપ કરવા વનમાં ગયાં. ત્યાં ઉમાએ મહાન તપ આદર્યું. ઋષિઓ પણ તેમનું તપ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. આ રીતે તપ કરતાં કેટલોક સમય ગયા કેટે એક વેળા શંકરે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ ત્યાં દર્શન દીધાં. તેણે ઉમાને પૂછ્યું કે, આટલું જાણું તપ તમે શા માટે આદરી બેઠાં છો ? ઉમાએ કહ્યું કે, શંકર જેવા પતિ મેળવવા માટે હું આ તપ આદરું છું. શંકરે કહ્યું કે, તેનામાં એવો શો ગુણ છે કે, તેને માટે તમે આટલું તપ કરો છો ? તેઓ વૃષભ ઉપર બેસતાર છે તથા તમારા અરખાં રાજપુત્રી હાથીપર બેસતાર છે. વળી તે રમશાનની રાખ ચોળે છે તથા રમશાનમાંજ રહે છે તથા તમે તો રાજમહેલમાં રહો છો. તમને એમની સાથે રહી રમશાનમાં રહેવું કેમ ગમશે ? માટે તપ છોડી દો તથા શંકરને પરણવાનો આશ્રહ મૂકી દો. આટલું કહેવાથી ઉમા તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણપર ક્રોધે બરવાં. આ સમયે શંકર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ છોડી નાંખી પોતે પોતાનું શંકર સ્વરૂપ દર્શાવ્યું તથા ઉમાનો હાથ પકડી લીધો. ઉમા એકદમ સરમાઈ ગયાં તથા તેમની પાસેથી હાથ છોડવી સકયાં નહિ. પછી શંકર ભગવાને કહ્યું કે, તમે ઘેર જાઓ તથા વિવાહની સઘળી નેયારી કરો. હું તમારી સાથે પરણવા ગાજુ છું. આમ કહી ઉમા પોતાને ઘેર ગયાં તથા શંકર પોતાની કેલસ પર્વત પર ગયા. શંકર પોતાના ગણસહિત હિમાલયને ત્યાં આવ્યા.

તથા વિધિપુરંસર ઉમાનાં લગ્ન શંકરસાથે થયાં. લગ્ન થઈ ગયા પછી શંકરની સાથે ઉમા પોતાને ઘેર ગયાં. ત્યાં પાવંતી શંકરને પગે લાગી કહેવા લાગ્યાં કે, મેં યજ્ઞમાં આપતું જે અપમાન કર્યું, તે क्षમા કરશે. શંકરે કહ્યું કે, પતિવ્રતા સ્ત્રીનો ધર્મ છે કે, પતિને જ સર્વસ્વ માની તેને માટે પોતાનો દેહ અર્પણ કરવો તથા તે જ પતિ કરી મળવા માટે મહાન તપ આદરવું. આપના જેવાં સતીને ધન્ય છે.

(૯) ઋકિમણી.

વિહર્ષ દેશમાં ભીમક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પાંચ પુત્રો તથા એક પુત્રી હતાં. મોટા પુત્રનું નામ ઋકમ હતું તથા પુત્રીનું નામ ઋકિમણી હતું. ઋકિમણીએ નાનપણથી જ શ્રીકૃષ્ણના પરાક્રમનાં વળાણ સાંભળ્યાં હતાં તથા તેનું શ્રીકૃષ્ણને જ પરણવાનું મન હતું. તેના માતા તથા પિતા પણ તે જાણતમાં રાજા હતાં. પણ ઋકિમણીનો મોટો ભાઈ ઋકમ શિશુપાળનો મિત્ર થતો હતો. તેથી તેને આ જાણત પસંદ ન હતી. તેણે શ્રીકૃષ્ણની સાથનાં ઋકિમણીનાં લગ્ન અટકાવ્યાં તથા શિશુપાળ જે શ્રીકૃષ્ણનો કટ્ટો શત્રુ થાય, તેની સાથે ઋકિમણીનો વેનિશાળ કર્યો. લગ્નનો દિવસ પણ નક્કી થયો તથા કુંડિનપુરમાં લગ્નસમારંભ થવા માંડ્યો. આ જાણતથી ઋકિમણી ઘણીજ ચિંતા કરવા લાગી. તેણે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને શોધી કાઢ્યો તથા તેની સાથે એક પત્રિકા આપી બારિકા મોકલ્યો તથા શ્રીકૃષ્ણને વિનવણી કરી કે, તમે કોઈ પણ રીતે આવી મારું હરણ કરી જાઓ. સહરહું, પત્રિકા લઈ પાછળના દ્વારથી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ બારિકા ગયો. શ્રીકૃ-

ધ્યે પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને કુડિનપુરના અધના કુંભ સમાચાર
પૂછ્યા. પછી પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે શ્રીકૃષ્ણને ઝકમિલવીએ જે
પત્રિકા આપી હતી, તે તેના હાથમાં મૂકી. આ પત્રિકા નીચે
પ્રમાણે હતી:—

કાગળ.

દારિકાં પુરી પુરી સોહામણી, તાંહાં બીરાતે શ્રીકૃષ્ણ,
અવણ વહેલા આવજો. ટેક-

માન મૂકી હુખી હુખી વીનવું, કાળચક્ર ભમે શીર ઉખ્ય. અં ૧
કોલી નજરે જોયા નથી આવને, જોળખાણુ વિના ધરું હામ; અં ૨
માટે માફ કરી હરિ સુજને, બહાલા બહેલા વળો કહું આમ. અં ૩
મારી છાતી ઢોઢે ધસી લમલણી, બીલી લેજો વેળાસર ચાર; અં ૪
પૂઠે ભમતો શિશુપાળ કાળ તે, મૂઝો આવશે સાંજ સવાર. અં ૫
અહો રાય હું છું હીણ કિંકરી, ઉલટયો ધરનો સહુ સાધ; અં ૬
મારું અબજાનું શું જોર ફાવશે, માટે આવી અહો સુજનાથ. અં ૭
મારું ચિત્ત પ્રોવાસું લમમાહે, વરું તો વરું શ્રી જહુરાય; અં ૮
પ્રીતિજેશ તે નારીની જાતમાં, કુધ ઉલટો નાજ સમાયા અં ૯
માગી માન મૂંકી સામંદ્રુંકરું, માની રાખો કરી લમ વામ; અં ૧૦
આખી પ્રાણમિંતો વાસુદેવને, હવે લયથી ઉગારજો રવામ. અં ૧૧
મોટામોટા રાજા શુણ સાંભળ્યા, નહીં બીજમક મન મનાય; અં ૧૨
પછી બોલ્યો મોટો બાઈ ઝકમ તે, યોગ્ય એક શિશુપાળરાય. અં ૧૩
હારી ગજવી કીરતી તેહની, તારે બાપે ધયો કંઈ કાન; અં ૧૪
વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો ઝકમકેશ તે, બહેન લાયક છે નંદકહાન. અં ૧૫
નામ મુણતાં ગમ્યો વરરાયને, સાચી વાત કહી ઝકમકેશ; અં ૧૬
નથી જોની સમાન કો લોકમાં, જો તો શુણરૂપ રૂડે વેશ. અં ૧૭
ક્રોધ આવેશમાં ઝકમ લાઈતો, ઘણી નિંદા બડ્યો બહુ વાર; અં ૧૮

इंद्रिभण्डी हरण

इंद्रिभण्डी हरण

पानु २०

संदर्भ आठ, पृष्ठ ८

ઘણાં વચનો કહ્યાં વળી બાપને, નથી શિશુ પાળ સમ કોઈ સાર. ૭૦
તારે કંકાસનું મોઢું બાળવા, એમ જાણી બાળી હા રાય; ૭૦
શિશુ પાળને ટીકો મોકલ્યો, તે તો ભાએગવાન મનાય. ૭૧
મારે પડ્યું નથી કાંઈ જોઈતું, પડ્યું મોઢું પરાક્રમ દેવ; ૭૦
માટે રાક્ષસ વિધિએ વરો, બહેલા થાઓ ક્યારે કડું સેવ. ૭૨
અંબા મંદીર પૂરીની બહાર છે, હું તાં આવીશ પૂજવા માત; ૭૦
તમે બહેલા પધારજો ત્યાં ખરા, પછી યાશે ત્યાં હાં સંધીવાત. ૭૩
હવે ઘડીએ તે ઘુંટ બરાય છે, માટે આવીને લો જ સંભાળ; ૭૦
મૂળ સાથે તે શું ઘર માંડવું. જેથી જાઓ જાને બેહાલ. ૭૪
રંક ઋકિમણી કિંકરી દાસીના, સ્વામ સ્વીકારજો સાદાંગ; ૭૦
પાણી પીવા રહેશે નહિ નાથજી, આવી રાખી કરે અરધાંગ. ૭૫

(કવિ નમંદ.)

કાગળ બાંચી રહ્યા પછી પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે સઘળી હકી-
કત કહી સંભળાવી તથા જલદી શ્રીકૃષ્ણને કુંડિનપુર આલવા
માટે કહ્યું. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, ચાલો, હું કુંડિનપુર આવવા
તૈયાર છું. ત્યાં જઈ જે કોઈ રાજા સામે યશે, તેને જિતી
ઋકિમણીનું હું હરણ કરીશ. પછી પેલો વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ તથા
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કુંડિનપુર આવ્યા. આ વખતે લગ્નને દેવળ
બેજ પહોર બાકી રહ્યા હતા. રીત રીવાજ પ્રમાણે લગ્ન થતાં
પહેલાં ઋકિમણી પગે ચાલી ગામને પાદરે દેવીનાં દર્શન
કરવા ગયાં. આ સમયે લાગ સાધી શ્રીકૃષ્ણે ઋકિમણીને
પોતાના રથમાં બેસાડી રથને હાંકી લઈ જવા માંડ્યો. આ
વખતે શિશુ પાળ, ઋકિમ તથા અન્ય રાજાઓ શ્રીકૃષ્ણને અટ-
કાવવા નીકળી પડ્યા. ઘણા રાજાઓ મરી ગયાં. ઋકિમ કેદ
પકડાયો. તથા ખર્જ કાઢી, જેવા શ્રીકૃષ્ણ ઋકિમને મારવા
જાય છે ત્યારે ઋકિમણીએ વચમાં પડી કહ્યું કે, તમારો જો

મારાપર પ્રેમ હોય તો આ મારા લાઈને મારશે નહિ. શ્રી-
કૃષ્ણે હથીઆર પાછું લઈ લીધું. જકિમ જીવતો રહ્યો, પણ
નગર તરફ જવાની તેની હિંમત ચાલી નહિ. તે ત્યાં જંગ-
લમાં જ રહ્યો તથા ત્યાં પોતાને નામે નગર વસાવ્યું. ત્યાં
જકિમણી શ્રીકૃષ્ણ સાથે પરણ્યાં તથા લીમકે તથા તેની
રાણીએ સારી રીતની પહેરામણી આપી શ્રીકૃષ્ણને તથા રાણી
જકિમણીને વિદાય થયાં દ્વારિકામાં રહી જકિમણીએ શ્રીકૃષ્ણ
સાથે ધણા પ્રેમપૂર્વક ગૃહસંસાર ચલાવ્યો. એમણે શ્રીકૃષ્ણને
સતોષ આપી ધણા કાંચોમાં સહાયતા આપી હતી.

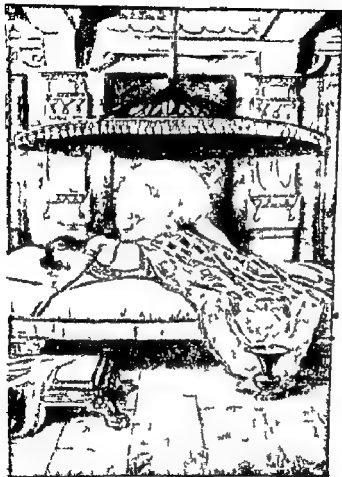
(૧૦) એખા.

એક વેળા ભગવાન શંકર તપ કરવા માટે જંગલમાં
ગયા. આ સમયે પાર્વતીએ કહ્યું કે, મને એકલા સૂના ફેલા-
સમાં ગમશે નહિ. માટે હું જે બાળકને મેલથી ઉત્પન્ન કરીશ.
શંકરે તેમ કરવાની હા પાડી તથા તેઓ તપ કરવા ચાલ્યા
ગયા. પાર્વતીએ પોતાના જમણા અંગના મેલથી એક પુત્રને
તથા ડાબા અંગના મેલથી એક પુત્રીને ઉત્પન્ન કરી. આ પુત્ર
તથા પુત્રી બેઉ પાર્વતીજી પાસે પડેતાં હતાં. એક વેળા નારદ
મુનિ ત્યાં ફેલાસપર આવ્યા તથા પેલા પુત્ર તથા પુત્રીને જોયાં.
પછી તે મહાદેવ જ્યાં તપ કરતા હતા ત્યાં જઈ કહ્યું કે,
તમે તો અહીં તપ કરો છો તથા તમારા ઘરમાં તો એક
બાળક તથા બાળકી રહે છે. મહારાજ! આ શું ગજબ!
શંકરે જે પાર્વતીને આજ્ઞા આપી હતી કે, હું મેલથી એક
બાળક તથા એક બાળકીને ઉત્પન્ન કરજો, તે વાત તેઓ
ભૂલી ગયા તથા હાયમાં ત્રિશૂલ લઈ ધસમર્યા પોતાના ફેલાસ-

વાસ પ્રતિ જવા નીકળ્યા. પછી દ્વારમાં આવતાં ત્યાં તેણે
 એક પુત્રને તથા એક પુત્રીને જોયાં. બાળકોએ શ્રીશંકરને
 અંદર જતા અટકાવ્યા તથા કહ્યું કે, અમારી માતા અંદર
 સ્નાન કરવા બેઠાં છે તથા કોઈપણ પુરૂષને અંદર જવા ના
 પાડી છે. તે છતાં શંકરે માન્યું નહિ. બાળકે હાથ પકડી
 શંકરને અટકાવ્યા. આ વખતે શંકર તથા પેલા બાળક વચ્ચે
 યુદ્ધ ચાલ્યું. આ ગભરાટમાં જોખા મીઠાની કોટડીમાં સંતાઈ
 ગઈ. પુત્રનું મરુતક ત્રિશલથી કપાઈ ગયું તથા તે અંદર લોકમાં
 જઈ પડ્યું. પછી શંકર ધસમસ્યા અંદર ગયા. ત્યાં જઈ
 જુએ છે તો પાર્વતી નાવા બેઠેલાં હતાં. પાર્વતીએ શંકરને
 પૂછ્યું કે, મેં જે બાળકોને બહાર બેસાડ્યાં હતાં. તેણે તમને
 કેવી રીતે અંદર આવવા દીધા? મહાદેવે સઘળી બનેલી વાત
 કહી. પછી શંકરને યાદ આવ્યું કે, મેંજ પાર્વતીને પોતાના
 મેલથી એક પુત્ર તથા એક પુત્રી ઉત્પન્ન કરવા કહ્યું હતું
 તથા આ લઠાવી મારવાનું સઘળું કારસ્થાન નારદ મુનિનું
 હતું. પાર્વતી ઘણા જ ચિંતાતુર થયાં. પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવા શંકરે
 નંદીને હુકમ કયો કે, રસ્તામાં જે કોઈ પ્રથમ જડે, તેનું
 મસ્તક મારી પાસે લાવ. હું જે બાળકને જીવતું કરીશ. નંદી
 આજ્ઞા સાંભળી બહાર ગયો તથા પ્રથમમાં એક હાથી જોવામાં
 આવ્યો. આ હાથીનું મસ્તક લઈ નંદી મહાદેવ પાસે આવ્યો.
 મહાદેવે તે બાળકના ધડપર હાથીનું મસ્તક મૂક્યું તથા
 બાળકને જીવતું કર્યું. પછી પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે, કોઈપણ
 માંગલિક કાર્યમાં આ વિઘ્નરાજનું પ્રથમ પૂજન થશે. લો-
 કમાં આ બાળકનું નામ આજથી ગણપતિ પડશે. હવે જોખા
 ક્યાં છે, તેની શોધ કરવા માંડી. જોખા મીઠાની કોટડીમાંથી
 નીકળી આવી પાર્વતીએ શાપ આપ્યો કે, જા તું મીઠાની માફક

ઓગળશે. આખરે પુત્રીએ પાર્વતીજીની બહુ આજીજી કરી ત્યારે પાર્વતીએ કહ્યું કે, જા, તારે નિમિત્તે ચિત્ર માસમાં જે અલ્પજ્ઞા કરશે, તેનું સૌભાગ્ય વધશે.

હવે ચોક્ષિતપુરમાં બજિરાજીનો પૌત્ર બાણાસુર રાજ્ય કરતો હતો. તેણે કૈલાસ પર્વત પર જઈ મહાનૃ તપવડે શંકરને પ્રસન્ન કર્યાં. શંકરે વરદાન આપ્યું કે, તને હજાર હાથ થશે તથા તેને હજાર હાથી જેટલું બળ આવશે. આ વરદાનથી બાણાસુરને ઘણો ગર્વ થકયો તથા સધળા રાજાઓને જિતી પોને ધણેશ્વર વિચરતો હતો. તેને એક પણ સંતાન ન હતું. એક વેળા તે બારીએ સવારમાં ઉઠ્યો હતો. તેવામાં પેડીએ આડી સાવરણી ધરી આથી બાણે તેનું કારણ પૂછ્યું. પેડીએ કહ્યું કે, સવારમાં વાંઝિયાતું મુખ જોતું ઉચિત નથી. તેથી મેં આડી સાવરણી ધરી. આથી શંકરને પ્રસન્ન કરવા તેણે પાછું તપ આદર્યું. શંકરને તપ કરી પ્રસન્ન કર્યાં તથા એક બાળક આપ્યું. મહાદેવે કહ્યું કે, તારા નમીબમાં સંતાનનું મુખ નથી. પછી તેણે પાર્વતી દેવીને પ્રસન્ન કર્યાં. પાર્વતીએ પોતાની ઓકરી ઝોખા બાણાસુરને સોંપી. બાણાસુર ઝોખાને લઈ પોતાને ઘેર ગયો. એક વેળા તે અત્યંત ગર્વમાં આવી ગયો હતો તથા ગર્વમાં તેણે કૈલાસ પર્વતને ઉચ્ચકયો. કૈલાસ પર્વત હાલવા લાગ્યો. પાર્વતીજી આથી પડી ગયાં. તેમણે આ વખતે શાપ આપ્યો કે, જા મારી ઓકરીનો મસરો શ્રીકૃષ્ણ લગવાનું તારા હજાર હાથનું છેદન કરશે તથા તને ગર્વરહિત કરશે. પછી તેણે ઘેર આવી ઝોખા ફેંદાને પણ પરણે નહિ, માટે જળમાં એક ઢંડીઓ મહેલું બાંધ્યો. તેમાં ચિત્રદેખા તથા ઝોખા સિવાય બીજું કંઈ જઈ શકે એમ

આ સ્વપ્નમાં ઓખાએ અનિદ્રના દર્શન કર્યા

પાનું ૨૫

ગોળા

છેવટે તેને શ્રીકૃષ્ણના પોત્ર અનિરુદ્ધનું ચિત્ર બતાવ્યું

દશી આદે, મુ'બઈ, ૮

પાનુ ૨૫

ન હતું. ઝોખા આ એક દંડીઆ મહેલમાં પતિને માટે
 ઝુપા કરતી હતી. એકવાર તે સૂતી હતી, તેવામાં તેને સ્વપ્ન
 આવ્યું. આ સ્વપ્નમાં ઝોખાએ અનિરૂદ્ધનાં દર્શન કર્યાં.
 (જુવો ચિત્ર). ઝોખા એકદમ ભગી ઉઠી તથા પોતાના સ્વપ્નની
 વાત ચિત્રલેખાને કહી. તેણે ઝોખાનું પણ ઘણી રીતે
 સાંત્વન કર્યું. પણ ચિત્ર શાંત થયું નહિ. તેણે આગ્રહ લીધો
 કે, જે વર મેં સ્વપ્નમાં જોયો છે, તે જ વર મને ગમે તેમ
 કરી મેળવી આપ. ચિત્રલેખાએ અનેક રાજનાં ચિત્રો બતા-
 વ્યાં, પણ તે સર્વની ઝોખાએ ના પાડી. છેવટે તેને શ્રીકૃષ્ણના
 પૌત્ર અનિરૂદ્ધનું ચિત્ર બતાવ્યું. (જુવો ચિત્ર) આ ચિત્ર જોઇ
 ઝોખા એકદમ શરમાઈ ગઇ. પછી તેણે ચિત્રલેખાને કહ્યું
 કે, ગમે તેમ કરી તું મને આ વર મેળવી આપ. ચિત્ર-
 લેખાએ કહ્યું કે, ત્યાં આપણાથી જઇ શકાય એમ નથી.
 કારણ કે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણનું ચક્ર દારિકાની રક્ષા કરે
 છે. ઝોખા જ્યારે એકની બે થઇ નહિ, ત્યારે ચિત્રલેખા
 જવા નીકળી. પછી નારદ મુનિએ ચક્રથી રક્ષા કરી ચિત્રલેખાને
 દારિકામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. દારિકામાં જ્યાં અનિરૂદ્ધ સૂતો હતો,
 તેને લઇ તે એકદંડીઆ મહેલમાં આવી. અનિરૂદ્ધને સૂવા
 દીધો. પછી સવારના પહોરમાં જ્યારે નગારાં વાગ્યાં ત્યારે
 અનિરૂદ્ધ ભગૃત થયો. તે ક્યાં આવ્યો છે, તે સંબંધી વિચાર
 કરવા લાગ્યો. પછી ચિત્રલેખાએ તેને સઘળી વાત કહી.
 ત્યાર બાદ ચિત્રલેખાએ અનિરૂદ્ધ સાથે ઝોખાનાં લગ્ન કરા-
 વ્યાં. ચિત્રલેખા પોતે સ્વર્ગમાં ચાલી ગઇ. હવે દારિકાના રક્ષ-
 કોને ઘરમાં કોઇ પર પુરૂષ છે, એમ શક આવ્યો. તેથી તે
 વાત રાજાને કહી. રાજાએ પોતાના મંત્રી કૌભાંડને તથા
 બીજાં માણસોને મહેલમાં તપાસ કરવા મોકલ્યા. પ્રથમ તે

જોખાએ ધમકી આપી હતી કે, જ્યારે કોઈપણ પર પ્રદુષ
નથી. પછી કોમાંટે મહેલ તપાસવા માંડ્યો, જોઈએ અનિરૂદ્ધ
લોગણ લઈ તેની સામે લડવા માટે આવ્યો. તેણે કોમાંડ
તથા ખીલત રાજાનાં માણસોને ઝાંટી દાડ્યાં.

(૧૧) કૌશલ્યા.

કૌશલ દેશના રાજાને કૌશલ્યા નામે એક પુત્રી હતી.
આને નાનપણથી ઇતિહાસ તથા પુરાણાદિ વાંચવાનો ધણે
શોખ હતો. અયોધ્યાના રાજા હરિશ્ચંદ્ર સાથે તે પરણ્યાં હતાં.
આ બાઈ પોતાનો ધણો વખત આત્મચિંતનમાં ગાળતાં હતાં.
ચિત્ર મહિનાની નવમીને દિવસે તેમણે પુત્રરૂપી રત્નને જન્મ
આપ્યો હતો. આ રામચંદ્ર અવતારી પ્રદુષ હતા. તેઓ નાન-
પણથી પિતા તથા વડિલો તરફ આકર્ષિત હતા. તેઓ પોતાના
માતા કૌશલ્યા પાસેથી ઘણીવાર ધર્મ તથા નીતિનું નાનપણમાં
શિક્ષણ લેતા હતા. કૌશલ્યા માતાએ રામચંદ્રજીને એવું
શિક્ષણ આપ્યું હતું કે, તેમને નાનપણથી જ એક ધર્મની ભૂતિ
બનાવી દીધા હતા. જ્યારે કેકયીએ હઠ કરી કે, રામને વન-
વાસ દોડો તથા મારા પુત્ર હરતને રાજ્યગાદી આપો ત્યારે
હરિશ્ચંદ્રે ઘણા રડતા અવાજે રામને વનવાસ જવાની આજ્ઞા
આપી. આ સમયે હરત તથા શત્રુજ્ઞ આદિ સઘળાં પરિવારજનો
કેકયીનાપર ઘણા ક્રોધે હરાયાં હતાં, પણ રામની તેનાપર
ક્ષમા જોઈ સઘળાં શાંત પડી ગયાં હતાં. રામ વનવાસ જવા
નીકળ્યા ત્યારે તેમનાં માતા કૌશલ્યા ઘણુંજ શોક કરતા
લાગ્યાં તથા તેમને ન જવા માટે ઘણું સમજાવવા લાગ્યાં.
(વનુવો ચિત્ર) પણ રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, જો હું પિતાની આજ્ઞા

નહિ પાણું તો આ લોક તથા પરલોક બેઉથી બંટ થઈશ. માટે માતૃશ્રી ! મને જ્વાની આજ્ઞા આપો. આખરે કૌશલ્યા માતાજીએ આજ્ઞા આપી, રામને વનવાસ ગયા પછી છઠ્ઠી રાત્રીએ દશરથે કૌશલ્યાને કહ્યું કે, “ હે રાણી ! મેં એક સુકુમાર બાળકને વનવાસ મોકલી ઘણો અનર્થ કર્યો છે. માટે તમે મને ક્ષમા કરો. હે રાણી ! તમે મારી તરફ રનેહલાવથી વર્તીને, પણ મારા કર્તવ્ય તરફ જરા પણ દેશભાવ રાખશો નહિ. આ વચન સાંભળી કૌશલ્યા અત્યંત ખિન્ન થયાં. તે બોલ્યાં કે, હે પ્રાણનાથ ! આપ મારી પાસે ક્ષમા માગી, મારું અપમાન કરો છો. રામ તમને જેટલો વહાલો છે, તેટલોજ મને વહાલો છે. જે સ્ત્રીને પતિ કાલાવાલા કરી મનાવે તથા જે સ્ત્રી પોતાના પતિ દુઃખમાં હોય, તે વખતે તેમને વધારે દુઃખ આપે, તેવી સ્ત્રીને પિત્તાર હજી. આપે તો કેવળ આપનું કર્તવ્ય જ બળવું છે. આ કર્તવ્યથી આપ સત્યવાદી કહેવાયા છો. આપ જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી જોઈ આપનો શોક શાંત કરો.” આ રીતનું કૌશલ્યાનું નિર્ભંગ હૃદય જોઈ દશરથ રાજા શાંત થયા તથા તેમની ઉદાર વૃત્તિની ઘણીજ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કૌશલ્યાના આ રીતિના વર્તનથી તેને ઘણો જ ધન્યવાદ થઈ છે.

(૧૨) કેકયી

કેકયી કેકય રાજાની પુત્રી હતાં. તેમને રાજાએ અભ્યાસ કરાવી તથા ગૃહ કેળવણી આપી પાવરધાં કર્યો હતાં. તેમનામાં રાજાની ગુણો ઉતરી આવેલા હતા તથા કૌશલ્યા જેટલા જ તે ઉદાર મનનાં હતાં. પણ રામના વનવાસ કાઢતી વખતે જે તે વચન બોલ્યાં હતાં, તેમાં તેને કે અપરાધી નહતી, પણ

દેવોએ યશસ્વતીને આજ્ઞા કરી કે, તું કેકયી પાને જ તથા તેના મનને દેશવી નાંખ કે, જેથી રામ વનવાસ જાય તથા રાવણ સરખા રાણસનો સંહાર થાય. આથી જ કેકયીનું મન દેશવાઈ ગયું હતું તથા તે અપહીતિને પામી હતી. કેકયી દશરથ રાજા સાથે પરપયાં કરતાં તથા પતિમેવાથી તેમણે દશરથને પોતાને વશ કરી લીધા હતા. એક વેળા ત્યારે દેવો તથા અશુરો વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું ત્યારે દેવોએ દશરથ રાજાને સહાય કરવા આમંત્રણ કર્યું હતું. પછી દશરથ રાજા દેવો તરફથી લડવા માટે ગયા હતા. ત્યાં રાત્રીના યુદ્ધમાં માયાવટે અશુરોએ દશરથ રાજાને નિદ્રાવશ કર્યો તથા તેના રથની ધરી ભાંગી નાંખી. આ વખતે કેકયીએ રથની એક તરફની ધરી જ્યાં સૂધી પનિ સાવધ ન થયા ત્યાં સૂધી પોતાની કાંધપર મૂકી, રણના મેદાનમાં દેવોને મારવામાં દશરથને સહાય કરી હતી. જો આ વખતે કેકયીએ રથની ધરી પોતાની કાંધપર ન લોપી હોત તો દશરથ રાજાનો નહીં પરાજય થાત. આવી રીતના કેકયીના સાહસથી દશરથ તેનાપર પ્રસન્ન થયા તથા તેને જો વર માંગવા કહ્યું. આ સમયે કેકયીએ ના પાડી કે, હાલમાં મારે કોઈ પણ પ્રકારનાં વરદાન જોઈતાં નથી. યેર ગયા પછી સૌ થઈ રહેશે.

દશરથ રાજાને કેકયીથી ભરત, કૌશલ્યાથી રામચંદ્ર તથા સુમિત્રાથી લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન પુત્ર હતા. આ સૌમાં રામચંદ્રજી મોટા હતા. તેમને જ્યારે દશરથ રાજાએ રાજ્યાભિષેક કરવા માંડ્યો ત્યારે મંથરા નામની દાસીએ આવી, કેકયીને અમજાવી કે, તું કોઈ પણ રીતે માગી લે કે, ભરતને રાજ્ય મળે. (જુઓચિત્ર) મંથરાએ કહ્યું કે, રામ ઘણો બટપટીજો છે, માટે આપને જે જે વરદાન રાજાએ આપ્યાં છે, તેથી એક વરદાન

કેકયી

મથરાએ કેકયીને સમજાવી કે ભરતને રાજ્ય મળે

પાનુ ૨૮

વડે રામને વનવાસ કાઢવાનું તથા બીજાવડે ભરતને રાજ્ય ગાદી અપાવવાનું તમો માગી લ્યો, એમ ઠેકચીને સમજાવ્યું. આ વખતે દેવોના જ કારસ્તાનથી ઠેકચી પોતાના શિક્ષણની ગૌરવતાને ભૂલી ગઈ તથા તેજ પ્રમાણે દશરથ રાજાપાસે માગણી કરી. દશરથ રાજા પાસેથી આ રીતે બે વરદાન માગી લેવાથી અયોધ્યામાં મોટો ખળભળાટ થઈ રહ્યો. પછી રામ-અંદ્રજી પોતાની માતા કૌશલ્યાને તથા ઉપમાતા ઠેકચીને તથા સુમિત્રાને પગે લાગી, સીતા તથા લક્ષ્મણ સાથે રણમાં સીધાવ્યા. આ અયોધ્ય કાર્ય થઈ જવાથી પાછળથી ઠેકચીને પણ ઘણું પસ્તાવો થયો. ભરતે મોસાળથી આવી પોતાની માને ઘણું કપકો આપ્યો તથા વડીલસાથ રામઅંદ્રની પાહુકા રાજગાદી પર રાખી, વનવાસનો વેશ ધારણ કરી, પોતે નંદી ગ્રામમાં વાસ કર્યો.

(૧૩) કુંતા.

શૂર નામના એક યાદવ રાજાને પૃથા નામે પુત્રી હતી. એક સમયપર શૂર રાજાએ કુંતીલોજ આગળ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, મારે જે પ્રથમ પુત્ર કે પુત્રી થશે, તે હું તમને આપીશ. આ રીતે મૈત્રીને લીધે શૂર રાજાએ પોતાની પૃથા નામની કન્યા કુંતિ લોજને આપી. કુંતી લોજ અતિથિઓની સેવા કરવામાં કુંતિને રોકતા હતા. એક વેળા દુર્વાસા મુનિ કુંતિલોજને ત્યાં અતિથિતરીકે આવ્યા. કુંતાએ દુર્વાસા મુનિની એવી સેવા કરી કે, મુનિ સંતુષ્ટ થયા તથા તેને એક વશીકરણ મંત્ર આપ્યો. આ મંત્રથી જે દેવનું આવાહન કરે, તે દેવ ત્યાં આવી ઉભો રહે. આ મંત્ર ખરો છે કે ખોટો, તેનું

પાશુ' જેવાં કન્યાવસ્થામાં જ કુન્તાએ સૂર્યદેવતા' આવાહન કર્યું. તરતજ ત્યાં સૂર્ય દેવ યધાયા તથા પૂછ્યું કે, મને શા માટે બોલાવ્યો છો કુન્તાજી શરમાઈ ગયાં તથા મંત્રની પરીક્ષા જેવા માટે મેં આ કામ કર્યું છે, એમ કહ્યું. પછી સૂર્ય ભગવાને કહ્યું કે, મારો અહીં આવવાનો દેરો નિષ્કળ નહિ લય. પણ તને કરજી નામે એક કુમારાવસ્થામાં પુત્ર થશે, છતાં તારી કન્યાવસ્થા કાયમ રહેશે.

પછી કુન્તી જ્યારે યુવાવસ્થામાં આવ્યાં ત્યારે રાજા કુન્તીભોજે સ્વયંવર રચી કુન્તીને પરજીવવા માટે તૈયારી કરી. કુન્તીએ સ્વયંવરમાં પાંડુને જરમાજ આરોપી. આથી કુન્તાનાં લગ્ન પાંડુ સાથે થયાં. આ સિવાય પાંડુ માત્રી નામની કન્યા સાથે પરજ્યા હતા. તેણે અનેક રાજાઓને જિતી દિગ્વિજય કર્યો હતો. એક વેળા આ રાજા શિકાર કરવા ગયો. તેણે વનમાં અનેક ધનુનો શિકાર કર્યો. પછી એક મૃગ મૃગશીની સાથે કીડા કરતું હતું. રાજાએ આ મૃગ તથા મૃગશીનો શિકાર કર્યો. મૃગ એક મુનિ હતા. તેણે પાંડુ રાજાને શાપ આપ્યો કે, તું પણ તારી રાણી સાથે જે વખતે કીડા કરવા જશે કે તુરત મરણ પામશે. આ શાપથી પાંડુ રાજાને ઘણો પંથ'તાપ થયો તથા પોતે બે રાણીઓને લઈ રાજપાટ મંત્રીને સોંપી વનમાં જઈ રહ્યા. એક વેળા સઘળા ઋષિઓ બ્રહ્મલોકમાં જવા નીકળ્યા. તે વેળા પાંડુ પણ જવા માટે તૈયાર થયા. તે વેળા ઋષિઓએ ના પાડી કે, તમારાથી આવી શકાશે નહિ. કારણ કે દેવઋણ, પિતૃઋણ તથા મનુષ્યઋણ આ ત્રણ ઋણ જેણે અદા કર્યા હોય, તેજ બ્રહ્મલોકમાં જઈ શકે. આથી પાંડુ રાજાને 'પોતે સંતાન વિનાના હોવાથી ઘણો સંતાપ થયો. આ વખતે

તેણે કુન્તાને બોલાવી, કોઈ પણ દેવ સાથે નિયોગ કરી પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા કહ્યું. પછી કુન્તીએ કહ્યું કે, હું આપની સેવા કરું છું, માટે આપ જે મારે વિશે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કરો. જો તેમ ન થાય તો મને દુર્વાસાએ એક આવાહન મંત્ર આપ્યો છે. આ મંત્રથી કોઈ પણ દેવને હું બોલાવી શકું એમ છું. પછી પતિના કહેવાથી ધર્મ, વાશુ તથા ધન્વંતર આવાહન કર્યું. આથી તેને ધર્મ રાજા, લીમદેવ તથા અર્જુન, એમ અનુક્રમે પુત્રો થયા. પછી માદ્રીને માટે અશ્વિનીકુમારોનું આવાહન કર્યું, જેથી તેને નકુળ તથા સહદેવ નામે પુત્રો થયા. એક વેળા પાંડુરાજા કામાસકત થવાથી માદ્રી પાસે ગયા. આથી તેમનું મૃત્યુ થયું પછી કુન્તી તેમની સાથે બળી મરવા તૈયાર થયાં. માદ્રીને ના પાડી કે, હું તમારા કરતાં નાની છું. તેથી હું તેમની સાથે બળીશ તથા તમે પુત્રોનું સારી રીતે પાલન કરજો. ત્યાર પછી ઋષિઓએ કુન્તી તથા પાંડુના સઘળા પુત્રોને હસ્તિનાપુરમાં આણી રાખ્યાં. પાંડવો તથા કૌરવો સાથે રહેતા હતા. ચાલાકીમાં પાંડવો કૌરવો કરતાં ચઢી જતા હતા. આ કારણથી કૌરવો તેનો દ્વેશ કરવા લાગ્યા. જળકીડા કરી પાંડવોને મારી નાંખવાના વિચારમાં કૌરવો ફાવી શક્યા નહિ. પછી લાક્ષાગૃહ બંધાવી તેમાં તેઓને સૂતાને સૂતા જ બળાવી મૂકવાનો વિચાર કર્યો. પણ વિદુરજીએ તેમને તેમાંથી બચાવી લીધા. ત્યારબાદ આ પાંડવો તથા કુન્તા એક બ્રાહ્મણના આશ્રયતળે રહ્યા. ત્યાં નગરમાં એક બકરાશાસ આવતો હતો. તેને દરરોજ વારાફરતી એકેક મનુષ્યનું ભક્ષણ જોઈતું હતું. એક વખતે એલા બ્રાહ્મણનો વારો આવ્યો. તે વેળા કુન્તાજીએ કહ્યું કે, આપણે આ બ્રાહ્મણના આશ્રયતળે રહીએ છીએ. માટે બ્રાહ્મણને બદલે લીમને ભોક્લીએ. યુધિ-

હિરે પ્રથમ ના પાડી, પણ કુન્તામાતાના કહેવાથી તેણે હા પાડી. પછી બીજે તે કાચ કરવા પ્રતિજ્ઞા લીધી. બીજે દિવસે બીમ ગયો તથા બ્રહ્મમુરને મારીને આવ્યો તથા, બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કર્યું. પછી દ્રૌપદીના સ્વયંવરની ખબર પડતાં પાંચે ભાઈઓ તે સ્વયંવરમાં ગયા. ત્યાં અર્જુને મત્સ્યનો વધ કર્યો. આથી સ્વયંવરમાં દ્રૌપદીએ અર્જુનનાં ગળામાં વરમાળ આપી. આ વખતે બીજા રાજાઓ પાંડવોને બ્રાહ્મણપુત્રો જાણી મારવા માટે તૈયાર થયા, પણ તે સર્વેને પાંડવોએ હરાવ્યા. પછી દ્રૌપદીને લઈ પાંડવો ઘેર આવ્યા. આ વખતે યુધિષ્ઠિર માતા કુંતી પાસે જઈ બોલ્યા કે, મા ! અમે એક વસ્તુ લાવ્યા છીએ. ત્યારે માતાએ કહ્યું કે, તમે ત્રણે છોકરાઓ વહેંચી દો. પછી તે વસ્તુમાં દ્રૌપદીને ભેગાં. આથી માતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થવાનો વખત આવ્યો. આ વખતે બ્યાસે તેમની પ્રતિજ્ઞા ભંગ ન થાય તેવો નિષ્કર્ષ કર્યો. પછી પાંડવો હસ્તિનાપુર પાસે ઇન્દ્રપ્રસ્થ નામનું નગર રચી ત્યાં રહ્યા. એકવેળા ઘત રમતાં પાંડવો હારી ગયા તથા તેમને વનવાસ જવાનું કહેયું ત્યારે, દ્રૌપદી કુંતા સામુની રજા લેવા ગયાં. આ વખતે કુંતાએ દ્રૌપદીને ગ્રીહાશનાં વચનથી કહ્યું કે, તમે પતિસેવાનો ધર્મ સારી રીતે જાણો છો. તમે પતિવ્રતા છો. તમે કૌરવોને શાપ હઈ ભરમ નહિ કર્યું, એ તેઓનું ભાગ્ય છે. આ વખતે દ્રૌપદીએ પ્રજ્ઞામ કરી સાસુને કહ્યું કે, “તમારે કોઈપણ રીતની ફિકર કરવી નહિ.” કુંતા માતા છોકરાને છાતી સરસા ચાંપી વિયોગને લીધે અત્યંત રડવા લાગ્યાં. તે વેળા વિદુરે શાસ્ત્રનાં વચને કહી તેમને શાંત કર્યાં. પાંડવો તેર વર્ષ રહી આવ્યા પછી ચૌદમે વર્ષે છતાં પડી દુયોધનાદિ પાસે પાંચ ગામની શ્રી

વેશમાં રહેલા પાંડવોમાંથી અર્જુને મત્સ્યને વીંધ્યો, તેથી દ્રૌપદીએ અર્જુનને વરમાળ આરોપી. આ વખતે પાંડવો એક કુંભારને ઘેર ઉતર્યા હતા. દ્રૌપદી પણ તેમની સાથે ઉતરી નથા તેઓ કુંભારને ત્યાં જમ્યા. દ્રૌપદીને લુગડું પાથરી મીનપર ત્યાં સૂઈ રહેવું પડ્યું, છતાં દ્રૌપદીએ આ દુઃખ માં ગણ્યું નહિ. આ જ પતિવ્રત્યની બલિહારી છે. જો કે આવી સ્થિતિમાં રહેવું પડ્યું, છતાં પતિવ્રતાધર્મને લીધે આમાં પણ સુખ માન્યું. હવે જો કે સ્વયંવરમાં દ્રૌપદીએ અર્જુનને વરમાળ આરોપી, છતાં પાંચ પાંડવોમાંથી કોણે નિધિપ્રમાણે તેની સાથે લગ્ન કરવાં, આ સંબંધી પ્રશ્ન ઉઠ્યો. શંકાનું નિરાકરણ શ્રી વ્યાસ ભગવાને કર્યું કે, પાંચ પાંડવોએ દ્રૌપદીની સાથે લગ્ન કરવાં. ત્યાર પછી દ્રૌપદીને લઈ પાંડવો હસ્તિનાપુર ગયા તથા પોતાના કાકા ધૃતરાષ્ટ્ર પાસેથી રાજ્યનો અધી ભાગ લઈ તેઓએ ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. હવે પાંડવો કૌરવોની સાથે જુગાર રમતાં સંઘર્ષ હારી ગયા. ત્યારે તેણે મૂઠમાં દ્રૌપદીને મૂકી. તેને પણ હારી ગયા. ત્યારે દુર્યોધનના હુકમથી દુઃશાસન દ્રૌપદીને બરસભામાં લાવવા માટે ગયો. આ વખતે દ્રૌપદી રજસ્વલા હતી. તેથી તથા કુવવા ના ખાડી. ત્યારે દુઃશાસન તેનો ચોટલો પકડી માતાને, કાઝાં લાવ્યો. આ વખતે દ્રૌપદીને નમ્મ :કરવા તેનાં લાગ્યા. આ વખતે ત્યાં દ્રૌપદીએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું સ્મરણ તેઓને દર્શન કરાવ્યા વખતે તું મારી લાજ રાખનાર છે. નમ્મ :કરવા દ્રૌપદીનાં વસ્ત્રો પૂર્યાં તથા તેની લાજ રાખી.

આ સમયે દ્રૌપદીએ સર્વ સભાની વચમાં પ્રશ્ન કયો કે, યુધિષ્ઠિર પ્રથમ કોને હાર્યા ? પોતાના શરીરને કે મારા

શરીરને ? સભામાં સઘળા બેઠા હતા, પણ કોઈથી આને ઉત્તર આપાઈ શકાયો નહિ. પછી બીજાપિતામહે કહ્યું કે, યુધિ-
ગિર ત્યારે હારી પરના દાસ થયા ત્યારે તેનું સ્વામીત્વ અન્યના શરીરપર રહ્યું નહિ. બીજી રીતે બેઠાએ તો દાસની શ્રીએ દારીત્વ કરવું બેઠાએ. ત્રીજી રીતે બેતાં જુગારમાં શત્રુનીએ લમને જુદાં મૂક્યાં છે, જેથી યુધિગિરની સાથે તમે દામીરૂપ ગણાઈ શકો નહિ. વળી જો યુધિગિર એમ જાણતા હોય કે, મારી હાર થયા પછી મારું સ્વામીત્વ દ્રોપદીપર રહુ નથી તો પછી ધર્મરાજ કેવી રીતે તેને હોડમાં મૂકી શકે ? આ રીતની અનેક શંકાઓ ઉઠે છે. ધર્મની રીતિ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. તમારા પ્રશ્નને ખુલાસો કોઈથી પણ થઈ શકે એમ નથી, આ વખતે દુર્યોધનના બાઈ વિકલ્પે કહ્યું કે, જુગારરૂપી વ્યસનમાં આસક્ત પુરૂષ ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે તથા તેની કરેલી ક્રિયા લોકો કબુલ રાખી શકતા નથી. માટે ધર્મરાજે દ્રોપદીને હોડમાં મૂક્યાં છે. માટે આ પ્રશ્ન દ્રોપદીની તરફ-
જુમાં જાય છે. આ સઘળામુદાઓ બેતાં દ્રોપદીનિતાયલી નથી.

આહા ! તેમજે કેવો પ્રશ્ન કર્યો કે, જેથી આખી કૌર-
વોની સભા જવાળ આપતાં શુંચવાઈ પડી. પાંડવોએ બાર વર્ષ સૂધી વનવાસ ભોગવ્યો તથા તેરમે વર્ષે શૂન્ય રીતે તમે નગરમાં રહ્યા ત્યારે દ્રોપદી પણ તેમની સાથે રહ્યાં નહિ કહ્યું, વર્ષની અંતમાં જ્યારે તેઓ કામ્યક વનમાં પ્રણામ કરી કાથી શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને મળવા આવ્યા તની ફિકર કરવી સત્યભામા પણ સાથે આવ્યા હતા. તેવામાં સત્યભામાએ દ્રો-
પદીને પૂછ્યું કે, આપ કયા વર્ષોકરણથી આપના પતિઓને નિતી શક્યા છો ? ત્યારે દ્રોપદીએ કહ્યું કે, પતિને કામચ-
દુમણ કરવું, એ વિચાર તદ્દન હલકો છે. પતિની ઇચ્છાને

કુને મોકલો યાચના કરી. પણ દુર્યોધને કંઈપણ આપવાની પાડી. આ વખતે ચંદીરર માતાને છાજે એવો સંદેશો કુંતા સાથે શ્રીકૃષ્ણ સાથે પાંડવોને કહાવી મોકલ્યો. કુંતાએ કણ્ને કાંતમાં કહ્યું કે, તું મારો પુત્ર છે. માટે તારે પણ પાંડવોને સહાયતા કરવી. કણ્ કહ્યું કે, મેં કૌરવોનું લૂણ ખાધું, તેથી તેમ તો નહિ જાને, પણ હું કેવળ અર્જુન સાથે જ હીશ. કાં તો હું જે તારો પુત્ર છું તે મરશે અથવા અર્જુન મરશે. પણ તારા પાંચ પુત્ર તો કાયમ જ રહેશે. કુંતાએ, પોતાના પાંચ પુત્રોને કણ્ અભય દાન આપ્યું, તેથી તેને આશીષ મળી. પછી યુદ્ધમાં કૌરવો સઘળા મરણ પામ્યા તથા પાંડવો કેવળ જીવતા રહ્યા. પછી હસ્તિનાપુરની ગાદીપર પાંચ પાંડવો બેઠા. આ પછી ગાંધારી તથા દુર્યોધન વ્યાસાશ્રમમાં જઈ નીકળ્યાં. આ વખતે કુંતામાતા પણ પોતાના સાસુની વાત કરવા તેની સાથે તૈયાર થયાં. વિદુર તથા કુંતાજી, ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીની સેવામાં હંમેશાં પરાયણ રહેતાં હતાં. એક દિવસ કાકા, કાકી તથા માતાને મળવા માટે યુધિષ્ઠિરાદિ પાંચ પાંડવો ધૈર્યને રાજ્યકારભાર સોંપી વ્યાસાશ્રમમાં ગયા. આ વખતે ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારી નદીએ સ્નાન કરવા ગયાં હતાં; તથા કુંતામાતા તેમને દોરવી ઘર તરફ લાવતાં હતાં. પછી માતાને, કાકા કાકીને તથા વ્યાસને પાંડવો સઘળા પગે લાગ્યા. આ વખતે વ્યાસ મુનિએ સઘળા મરેલા કૌરવોનાં તેઓને દર્શન કરાવ્યાં. ત્યાર બાદ યુધિષ્ઠિરાદિ હસ્તિનાપુર આવ્યા. ત્યારે એક વેળા વનમાં દાવાનળ સળગતો હતો ત્યારે તે ધૃતરાષ્ટ્રાદિઓએ પોતાનો પાંચ ભૌતિક દેહ તેમાં અર્પણ કર્યો. કુંતા માતા પોતાના વહાલા પ્રાણપતિ પાંડુને સ્વર્ગ-વિશે જઈને મળ્યાં.

(૧૪) કાદંબરી.

કાદંબરી ગંધર્વના રાજા ચિત્રરથથી મદિરાને પેટે જન્મી હતી. તેણે મહાશ્વેતા જેવી વિદુષી સાથે પોતાનું જીવન ગાળ્યું હતું. મહાશ્વેતા બિધવા થયાના સમાચાર સાંભળી કાદંબરીએ પણ પોતાનું જીવન કુમારી અવસ્થામાં ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મહાશ્વેતાએ તરલિકાને મોકલી ઘણું સમજાવ્યું, પણ કાદંબરી એકની બે યઈ નહિ. પછી કાદંબરીએ કેયૂરક દ્વારા સંદેશો મોકલાવ્યો કે, સૂર્યનારાયણનો અરત થાય છે ત્યારે નલિનીના પીડાવાથી ચક્રાકી પણ પોતાના પતિના સહવાસનું સુખ છોડી દે છે, તો મારે પણ મારી સખીના દુઃખથી પતિના સહવાસનું સુખ છોડી દેવું જોઈએ. મહાશ્વેતા પાસે કેયૂરક આવીતનો સંદેશો લઈને ગયો ત્યારે મહાશ્વેતાએ કહ્યું કે, હું જાતે જઈ મારી સખીને સમજાવીશ. પછી કેયૂરક પાછો હેમકુટ ગયો. ભરતખંડની અવતી નામની નગરીમાં આ વખતે તારાપીઠ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને ચંદ્રાપીઠ નામે એક પુત્ર હતો. આ ચંદ્રાપીઠ શિકાર કરતો કરતો એક વેળા હિમાચળની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે મહાશ્વેતાને શિવની આરાધના કરતી જોઈ. મહાશ્વેતાએ ચંદ્રાપીઠને જોઈ તેને વિનંતિ કરી કહ્યું કે, તમે મારી સાથે હેમકુટ પધારો તો સાફ. ચંદ્રાપીઠે તે પ્રમાણે હા પાડી. પછી મહાશ્વેતા ચંદ્રાપીઠને લઈ હેમકુટ ગયાં. ત્યાં કાદંબરીના આવાસમાં મહાશ્વેતા તથા ચંદ્રાપીઠ ગયાં. આ વખતે કાદંબરી પણ ચંદ્રાપીઠને જોઈ તેનાપર કામાસક્ત થઈ. તેમ કાદંબરીનું અનુપમ લાવણ્ય જોઈ ચંદ્રાપીઠ પણ તેનાપર કામાસક્ત થયો. આ સમયમાં રાજા ચિત્રરથ તથા માતા મદીરા કાદંબરીને

મળવા માટે આવ્યાં. એટલે ચંદ્રાપીડ ત્યાંથી નીકળી મહાશ્વે-
તાએ બતાવેલ મણિમહેલમાં પોતાનો ઉતારો લીધો. કેટલોક
વખત ગયા પછી ચંદ્રાપીડ પોતાના દેશ પ્રતિ આવવા નીકળ્યો.
તેટલામાં રસ્તામાં જ કાઠંબરી તરફથી તેની સખી સંદેશો લાવી
કે, ચંદ્રાપીડનાં હૃદયે વિના કાઠંબરીને અહિં પડતું નથી.
આ જ સમયમાં ચંદ્રાપીડને પોતાના ઘેરથી સંદેશો આવ્યો કે,
તું એકદમ આવ્યો આવજો. આથી ચંદ્રાપીડ સેનાને રસ્તામાં
મૂકી પોતે એકલો અવતી ગયો. તે ઘેર ગયો, તેવામાં હેમ-
કૂટથી પત્રલેખા કૌગળ લઈને આવી કે, જો કાઠંબરીને જીવતી
રાખવી હોય તો તમે એકદમ હેમકૂટ પધારો. ચંદ્રાપીડ એક-
દમ હેમકૂટ જવા માટે નીકળ્યો. રસ્તામાં મહાશ્વેતા પાસે
ચંદ્રાપીડ ગયો. તે વખતે તે અત્યંત કલ્પાંત કરતી હતી. મહા-
શ્વેતાને કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે, આપના મિત્ર વેશ-
પાયનને મેં નહિ ઓળખવાથી પોપટ ઘવાનો શાપ આપ્યો
તથા મારા શાપને લીધે તે પૃથ્વીપર કાઠની માફક ઢળી પડ્યો.
વેશપાયનનું મરણ સાંભળી ચંદ્રાપીડ પણ ત્યાંને ત્યાં જ મૂછાં
પામી ગયો. કાઠંબરી ચંદ્રાપીડનું મરણ સાંભળી તેની સાથે
સતી થવા તૈયાર થઈ. આ વેળા તે શબમાંથી એક તેજ નીક-
ળ્યું. આ તેજે મહાશ્વેતાને ધીરજ આપી તથા કાઠંબરીને પ્રાણ
ત્યાગ કરવાની ના પાડી. પણ ચંદ્રાપીડનું શરીર કેટલોક સમય
જળવા રાખવા કહ્યું. પુત્ર ચંદ્રાપીડનું મરણ સાંભળી રાજા
તારાપીડ તથા તેની રાણી વિલાસવતી જ્યાં ચંદ્રાપીડ પડેલો
હતો ત્યાં ગયાં. આ વખતે માતૃપિતા ચંદ્રાપીડને જોઈ અત્યંત
રડવા લાગ્યાં. કાઠંબરીને પણ આ વખતે મૂછાં આવી ગઈ.
વિલાસવતીએ કાઠંબરીના શરીરપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું કે,
“હો વહુ દીકરા ! તમે ધીરજ ધરો, જો તમે નહિ હોત તો મારા

પુત્રનું શરીર આવી રિયનિમાં રહેત નહિ.” ચંદ્રાપીડનું નામ સાંભળતાં કાદંબરી ચેતનાવરયામાં આવી. કાદંબરીને ચંદ્રાપીડના શરીરની આસનાવાસના કરવાનું કહી તારાપીડ તથા વિલાસવતી તે જ વનમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક વેળા કાદંબરીએ એકાંત અવસ્થા જોઇ ચંદ્રાપીડના શરીરને આલિંગન કર્યું. તે જ વખતે તેના શરીરમાં ચેતન આંધું. પછી ચંદ્રાપીડે કશું કે, હું શાપને લીધે અત્યાર સૂષી શબની પેઠે પડ્યો છું. આજે હવે મારો શાપ પૂરો થયો છે. ગીજ બાણ મહાશ્વેતાનો પતિ પણ જીવતો થયો છે, એમ ખબર મળી. આ વૈશંપાયનનું બીજું નામ મુંદરીક હતું તથા તે જ મહાશ્વેતાનો પતિ થતો હતો. ત્યારબાદ સઘળાં એકબીજાને ભેટ્યાં. આ વખતે સઘળાં કાદંબરીનાં તથા તેની બહેન-પણી મહાશ્વેતાનાં અનન્ય બંધિત માટે પુષ્કળ વખાણ કરવા લાગ્યાં.

(૧૫) ગાગી.

વિદુષી ગાગી વચકણ સુનિનાં પત્ની હતાં. તેમણે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં સાદું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. અનેક વિદ્વન્મંડળમાં તેઓ વિદુષી તરીકે પ્રખ્યાતિને પામ્યાં હતાં. એક વેળા જનક રાજાને બહુદક્ષિણ નામનો યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઈ. તેમાં કોને આચાર્યપદે સ્થાપવો, તેટલા માટે એક હજાર ગાય પોતે કાઢી તથા તે દરેક ગાયના શિંગડાઓપર એકએક નિષ્ક બાંધ્યો. પછી સભામાં બેસી તેણે સઘળા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને ઉદ્દેશી કહ્યું કે, જે ખરો બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય, તે આ સોના મહોર સાથે એક હજાર ગાય લઈ જાય. કોઈ પણ બ્રાહ્મણ ઉભો થયો નહિ. તેવામાં યાજ્ઞવલ્કય સુનિ ઉભા થઈ બોલ્યા કે, હું ખરો બ્રહ્મનિષ્ઠ છું.

પતિપ્રતાપચિત્ર.

એમ કહી તેણે પોતાના શિષ્ય સોમશ્રવાને આજ્ઞા કરી કે, તું આ હન્ટર ગાય આપણે ઘેર લઈ જા. આ વખતે અન્ધલ, આર્ત-ભાગ, ભુખ્યુ, ઉપરત, કોહલ આદિ અનેક વિદ્વાનોએ બ્રહ્મ-વિદ્યા સંબંધી યાજ્ઞવલ્કય સાથે વાદ કરવા માંડ્યો. પણ તે સઘળાને યાજ્ઞવલ્કયે હરાવ્યા. આખરે વિદુષી ગાગીએ આવી બ્રહ્મવિદ્યા સંબંધી યાજ્ઞવલ્કયને પ્રશ્ન પૂછ્યા. ગાગીએ પૂછ્યું કે, “હે યાજ્ઞવલ્કય ! જળ શાનેવિશે જ્ઞાતપ્રોત છે ? યાજ્ઞ-વલ્કયે કહ્યું કે, જળ વાયુમાં જ્ઞાતપ્રોત છે.” ગાગીએ પૂછ્યું કે “વાયુ શામાં જ્ઞાતપ્રોત છે ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “વાયુ અંતરીક્ષમાં.” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે “અંતરિક્ષ શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “અંતરિક્ષ ગાંધર્વ લોકમાં.” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, “ગાંધર્વ લોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “ગાંધર્વ લોક આદિત્ય લોકમાં.” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, “આદિત્ય લોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, આદિત્ય લોક ચંદ્રલોકમાં.” ગાગીએ કહ્યું કે “ચંદ્રલોક શામાં ?” યાજ્ઞ-વલ્કયે કહ્યું કે “ચંદ્રલોક નક્ષત્ર લોકમાં.” ગાગીએ કહ્યું કે, “નક્ષત્ર લોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “નક્ષત્ર લોક દેવલોકમાં.” ગાગીએ પૂછ્યું કે, “દેવલોક શામાં ?” યાજ્ઞ-વલ્કયે કહ્યું કે, “દેવલોક ઇન્દ્રલોકમાં.” ગાગીએ પૂછ્યું કે, “ઇન્દ્રલોક શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે “પ્રજાપતિ લોકમાં.” ગાગીએ કહ્યું કે, “પ્રજાપતિ શામાં ?” યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, “પ્રજાપતિ બ્રહ્મ લોકમાં.”

ગાગીએ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે, બ્રહ્મલોકે શામાં જ્ઞાત-પ્રોત છે ? અર સાંભળી યાજ્ઞવલ્કય બોલ્યા કે, આ તારો પ્રશ્ન અતિપ્રશ્ન છે. તારા જેવી વિદુષીએ આવો પ્રશ્ન કરવો યોગ્ય નથી. ગાગીએ આંખી પ્રશ્ન પૂછવા બંધ કર્યા. ઉદાલકે પ્રશ્ન

પૂછ્યા પછી ફરી ગાર્ગીએ પ્રશ્ન કયો કે, જે સ્વર્ગની ઉપર છે જે પૃથ્વીની નીચે, જે પ્રદ્વાંડના મધ્યભાગમાં સ્વર્ગ તથા પૃથ્વી છે તેનું, તેમજ ભૂત, બલિષ્ઠ તથા વર્તમાનનું કારણ શું છે? યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “આ સર્વ આકાશમાં રહેલું છે.” ગાર્ગીએ પૂછ્યું કે, “આકાશ શામાં છે?” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “આકાશ પરબ્રહ્મમાં ઓતપ્રોત છે. તે સ્પૃશ્ય નથી, દૃશ્ય નથી, અણુ નથી, દીર્ઘ નથી તથા તેનું કોઈ બક્ષણ કરી શકતું નથી. હે ગાર્ગી? આ બ્રહ્મ બ્રહ્મની આજ્ઞાનુસાર સ્વર્ગોદિ સર્વ સ્થિતિ કરી રહ્યાં છે. જે આ પરબ્રહ્મને ઓળખે છે, તેને જન્મ મરણનો દેશ રહેતો નથી. આ પરબ્રહ્મ સર્વના દ્રષ્ટા તથા મનના પણ વિષય નથી. આ પરબ્રહ્મને જાણવા પછી કશું જાણવાનું બાકી રહેતું નથી.” ગાર્ગીએ આ વખતે હાથ જોડી સઘળા બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, “તમે યાજ્ઞવલ્ક્યને કદી બ્રહ્મવિદ્યામાં જિતી શકશો નહિ.” આ રીતે જ્યાં જ્યાં મજ્જો તથા વિદ્યાવિનોદ થાય, ત્યાં ત્યાં હંમેશા ગાર્ગી હાજર રહેતાં હતાં. હે આચાર્ય બહેનો! જે કોઈ ગાર્ગીની માફક પોતાનું જીવન સરળ ગાળતાં શીખે તે તેવી બહેનો આપણા દેશનો ઉદ્ધાર કર્યા વિના રહે જ નહિ.

(૧૬) ગાંધારી.

ગાંધારી કેંદહાર દેશના રાજા મુળજની પુત્રી થાય, એમનાં લગ્ન હસ્તીનાપુરના રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર સાથે થયાં હતાં. આ સતી ધણી જ માયાળુ તથા પતિચરાચલ હતાં. તેમના પતિ અંધ હતા. આથી ગાંધારી પોતે આંખે પાટો બાંધી રાખતાં હતાં, કે જેથી અંધપતિને ભ્રમ તેનાપર કદી અરુચિ નહિ થાય. આવી સતીને ધન્ય છે કે, જેણે પોતાનું પાતિવ્રત્ય પાળવા

માટે આ રીતનું દુઃખ સહન કર્યું. એમની પતિભક્તિ જોઈ મહાત્મા વેદ વ્યાસે પણ એમનાં ઘણાં જ વખાણ કર્યાં હતાં. આ સતીને સો પુત્રો હતા, જેનું નામ કૌરવ હતું. પાંડવો વનવાસ ગયા પહેલાં પ્રથમથી જ ગાંધારીએ પોતાના પતિ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું હતું કે, “ જુગાર રમવો, એ કેવળ અધર્મનું કારણ છે. તેમ જ પાંડવોને વનવાસ કાઢવા, એ ખોટું છે. વળી સતી દ્રૌપદીને સભામાં આણી તેનાં ચીર જે'થવાં, તેમ જ પાંડવોને એક જમીનનો ટુકડો પણ આપવો નહિ. આ સઘળું અનર્થનું કાર્ય છે. માટે આપ આપના પુત્રોને તે બાબત સમજાવો ” ધૃતરાષ્ટ્રે દુર્યોધન આદિને બોલાવી, આ સઘળું કાર્ય અટકાવવા માટે ઘણું સમજાવ્યા, પણ કૌરવોનો નાશ થવાનો હશે, જેથી તેઓએ પોતાના પિતાનું તથા માતાનું કહેવું માન્યું નહિ. આ યુદ્ધમાં આખરે પાંડવો જીત્યા તથા સઘળા કૌરવો રણમાં મરી ગયા. આ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી ગાંધારીએ દ્રૌપદીની ક્ષમા આહી. તેઓ આખરે શોકસાગરમાં ડૂબી ગયાં તથા પોતાનું જીવન શોકમાં જ પૂરું કર્યું હતું.

(૧૭) તારા.

તારા મુખેશ્વર રાજાની પુત્રી તથા કિષ્કિંધાના રાજા બાલીની પત્ની થાય. નાનપણથી પોતાના પિતાને ઘેર રહી રાજ્યપયોગી તથા ગૃહોપયોગી શિક્ષણ એમણે પોતાના પિતા તરફથી સારું લીધું હતું. તારાનો પતિ બાલિ જો કે બુદ્ધિમાન હતો, છતાં કેટલીકવાર તે તારાની સલાહ લેતો તથા તેની સલાહ પ્રમાણે પોતે વર્તતો હતો. આ રીતે સ્ત્રીઓની સલાહ લેવાની ઘણી જ જરૂર પડે છે. આથી જ સ્ત્રીઓને સારા પ્રકારનું શિક્ષણ

પૂછ્યા પછી ફરી ગાર્ગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, જે સ્વર્ગની ઉપર છે, જે પૃથ્વીની નીચે, જે બ્રહ્માંડના મધ્યભાગમાં સ્વર્ગ તથા પૃથ્વી છે તેનું, તેમજ ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનનું કારણ શું છે? યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “આ સર્વ આકાશમાં રહેલું છે.” ગાર્ગીએ પૂછ્યું કે, “આકાશ શામાં છે?” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “આકાશ પરબ્રહ્મમાં ઐત્વ મોત છે. તે સ્પૃહ નથી, ઇન્દ્ર નથી, અણુ નથી, દીર્ઘ નથી તથા તેનું કોઈ બક્ષણ કરી શકતું નથી. હે ગાર્ગી? આ અક્ષર બ્રહ્મની આજ્ઞાનુસાર સ્વર્ગોદિ સર્વ સ્થિતિ કરી રહ્યાં છે. જે આ પરબ્રહ્મને ઝોળખે છે, તેને જન્મ મરણનો ફેરા રહેતો નથી. આ પરબ્રહ્મ સર્વના દ્રશ્ય તથા મનના પણ વિષય નથી. આ પરબ્રહ્મને જાણવા પછી કશું જાણવાનું બાકી રહેતું નથી.” ગાર્ગીએ આ વખતે હાથ ભેડી સઘળા બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, “તમે યાજ્ઞવલ્ક્યને કદી બ્રહ્મવિદ્યામાં જિતી શકશો નહિ.” આ રીતે જ્યાં જ્યાં મંત્રો તથા વિદ્યાવિનોદ થાય, ત્યાં ત્યાં હુમેશ ગાર્ગી હાજર રહેતાં હતાં. હે આયં બહેનો! જે કોઈ ગાર્ગીની માફક પોતાનું જીવન સરળ ગાળતાં શીખે તો તેવી બહેનો આપણા દેશનો ઉદાર કર્યા વિના રહે જ નહિ.

(૧૬) ગાંધારી.

ગાંધારી કંદહાર દેશના રાજા મુળજની પુત્રી થાય. એમનાં કામ હસ્તીનાપુરના રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર સાથે થયાં હતાં. આ સતી ઘણી જ માયાળુ તથા પતિપરાયણ હતાં. તેમના પતિ અંધ હતા. આથી ગાંધારી પોતે આંખે પાટો બાંધી રાખતાં હતાં, કે જેથી અંધપતિને જોઈ તેનાપર કદી અકૃચ્છિ તલ્લિ થાય. આવી સતીને ધન્ય જ કે, જેણે પોતાનું પાતિમત્ત પાળવા

માટે આ રીતનું દુઃખ સહન કર્યું. એમની પતિભક્તિ જોઈ મહાત્મા વેદ વ્યાસે પણ એમનાં ઘણાં જ વખાણ કર્યાં હતાં. આ સતીને સો પુત્રો હતા, જેનું નામ કૌરવ હતું. પાંડવો વનવાસ ગયા પહેલાં પ્રથમથી જ ગાંધારીએ પોતાના પતિ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું હતું કે, “ જુગાર રમવો, એ કેવળ અધર્મનું કારણ છે. તેમ જ પાંડવોને વનવાસ કાઢવા, એ ખોટું છે. વળી સતી દ્રૌપદીને સભામાં આણી તેનાં ચીર ખેંચવાં, તેમ જ પાંડવોને એક જમીનનો ટુકડો પણ આપવો નહિ. આ સઘળું અનર્થનું કાર્ય છે. માટે આપ આપના પુત્રોને તે બાબત સમજાવો ” ધૃતરાષ્ટ્રે દુર્યોધન આદિને બોલાવી, આ સઘળું કાર્ય અટકાવવા માટે ઘણું સમજાવ્યું, પણ કૌરવોનો નાશ થવાનો હશે, જેથી તેઓએ પોતાના પિતાનું તથા માતાનું કહેવું માન્યું નહિ. આ યુદ્ધમાં આખરે પાંડવો જીત્યા તથા સઘળા કૌરવો રણમાં મરી ગયા. આ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી ગાંધારીએ દ્રૌપદીની ક્ષમા ચાહી. તેઓ આખરે શોકસાગરમાં ડૂબી ગઈાં તથા પોતાનું જીવન શોકમાં જ પૂરું કર્યું હતું.

(૧૭) તારા.

તારા સુપેણુ રાજાની પુત્રી તથા કિષ્કિંધાના રાજા વાલીની પત્ની થાય. નાનપણથી પોતાના પિતાને ઘેર રહી રાજ્યપયોગી તથા ગૃહોપયોગી શિક્ષણ એમણે પોતાના પિતા તરફથી સારું લીધું હતું. તારાનો પતિ વાલિ જો કે બુદ્ધિમાન હતો, છતાં કેટલીકવાર તે તારાની સલાહ લેતો તથા તેની સલાહ પ્રમાણે પોતે વર્તતો હતો. આ રીતે સ્ત્રીઓની સલાહ લેવાની ઘણી જ જરૂર પડે છે. આથી જ સ્ત્રીઓને સારા પ્રકારનું શિક્ષણ

આપવાની જરૂર છે. પોતાના હાથપણ માટે તારાએ પોતાના પતિના મનમાં સારી છાપ બેસાડેલી હતી. આ તારાને અંગદ નામે મહાન શરવીર એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આ અંગદે સુવરાજ પદને શોભે એવું સારું શિક્ષણ લીધું હતું. રામ તથા રાવણના સુદ્ધ વળતે રામના દૂત તરીકે રાવણના દરબારમાં જઈ રામનો અંગદે સંદેશો કહ્યો હતો તથા પોતાવિશે શરવીરપણાની ઘણી જ સારી છાપ બેસાડી હતી.

વાલીના ગૃહમાં કલહ પાછળથી પેઠો. વાલીને સુગ્રીવ નામે ભાઈ હતો. કેટલાંક કારણોને લીધે વાલીએ સુગ્રીવને રાજ્યપાટથી ખદ કરી કાઢી મૂક્યો હતો. આ સુગ્રીવ કોઈપણ પ્રકારે કિષ્કિંધામાં રહેલા પોતાના ભાઈ વાલીનો નાશ થાય, તેના ઉપાય શોધ્યા કરતો હતો. તેવામાં રામચંદ્રજી રાવણે સીતાનું હરણ કર્યોથી તેની શોધમાં ફરતા ફરતા ઋષ્યમૂક પર્વત આગળ આવ્યા. ત્યાં સુગ્રીવની સાથે રામચંદ્રજીને મૈત્રી થઈ. સુગ્રીવે કહ્યું કે, હું સીતાની શોધમાં આપને નહિ કશું. પણ આપે મારા ભાઈને મારી મને કિષ્કિંધાનું રાજ્ય અપાવવું જોઈએ. રામે તે બાબતની હા પાડી. કારણ કે રામચંદ્રજી પણ કાર્યાર્થી હતા. પછી મોટું સैन्य લઈ વાલીની રાજ્યગાદીપર ચઢાઈ કરી. આ વખતે તારાએ વાલીને ધણું સમજાવ્યું કે, આ સુગ્રીવને રામ તથા લક્ષ્મણ જેવા સહાય કરનારા છે. માટે આપ લડો નહિ, પણ તેની સાથે સલાહ કરો. પણ વાલીએ તારાની શિખામણ માની નહિ. પછી મહાન યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં સુગ્રીવને આઠો રાખી રામે વાલીનાપર તીર ફેંક્યું. આ તીરથી વાલી વીંધાઈ ગયો તથા તેના સैन्यમાં ભારે જાણણ પડ્યું. સુગ્રીવે આવી કિષ્કિંધાનું રાજ્ય લીધું. પછી તારા ન્યાં પોતાના પતિનું શય પડ્યું.

હતું ત્યાં જવા નીકળી. આ વખતે પોતાનું સૈન્ય આમ તેમ નાસતું હતું. તેને જોઈ તારાજો કહ્યું કે, બાલકાઓની માફક આમ તેમ નાસવું તમને શોભતું નથી. પછી રામચંદ્રજી પાસે જઈ તારા બોલી, “આપે આવી રીતે મારા પતિને મારી નાંખ્યો, એ કાર્ય સાડું કર્યું નહિ. આપ તો સાક્ષાત્ પરમાત્મા છો. હવે મને નિરાધાર કરી, તેનાં કરતાં મને પણ બાલ્ય મારીને મારી નાંખો, કે જેથી હું પણ મારા પતિ લોકને પામું.” આ જખતે રામચંદ્રજીએ, હનૂમાને તથા લક્ષ્મણે તારાને ધીરજ આપી કહ્યું કે, તું શોક મા કર. આત્મા ઠાંઈ દિવસ મરતો નથી. તે તો જીવર તથા અમર છે. તું હવે શોક કરવો મૂકી દે તથા તારા હિયર સુગ્રીવને તથા તારા પુત્ર અંગદને આ શબ્દને ઠાક કરવાની રજા આપ.” આ સમયે વાલીના શરીરમાં પ્રાણ હજી હતો. તેણે ધીરથી સુગ્રીવને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું કે, “તારે તારી ભાલીની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવું. તેમની સલાહ હું પણ લેતો હતો તથા તેમની સલાહ પ્રમાણે ચાલતો હતો. હાલ પણ હું તેની શિખામણ પ્રમાણે ચાલ્યો નહિ, જેથી આ સ્થિતિને પામ્યો. તારે અંગદને તારા પુત્રરૂપે માનવો તથા હજીમળીને રહેવું. મારી આજ્ઞા કે, તારે હવે કિષ્કિંધાનું રાજ્ય કરવું. હું સાક્ષાત્ પરમાત્માના બાલ્યથી પવિત્ર થયો છું, માટે સ્વર્ગમાં સીધાવીશ. તમે રૂઢી રીતે રહો તથા રાજ્યસુખ ભોગવો, એમ હું ઇચ્છું છું.” આટલું કહી રહ્યા પછી વાલીના પ્રાણ જતા રહ્યા. સુગ્રીવ પણ પોતાના ભાઈના રહ્યા પ્રમાણે તારાની સાથે રહી રાજ્યતું સુખ ભોગવવા લાગ્યો તથા દરેક કાર્યમાં તારાની શિખામણ લઈ તે પ્રમાણે ચાલતો હતો. તારા સર્વ શાસ્ત્રમાં, કુશળ તથા કાર્ય કરવામાં ઉત્તમ પ્રકારની પદ્ધતિ તેનામાં હતી.

તારાના જે ગુણ હતા, તે સઘળા ગુણોનો વાસ અંગદમાં હતો. આજ કારણથી રામે રાવણની પાસે સંદેશો મોકલવા માટે અંગદને જ પસંદ કયો હતો. નિદુષી તથા સતી તારાના જીવનમાંથી સ્ત્રીઓને ઘણું બાણવાતું મળે એમ છે.

(૧૮) દમયંતી.

વિહર્લ દેશમાં લીમક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજાને કાંઈ સંતાન નહતું. એક વેળા દમન નામના ઋષિ આ રાજાને ત્યાં આવ્યા. તેમની લીમકે તથા તેની રાણીએ એટલીબધી આગતાસ્વાગતા કરી કે, ઋષિએ પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે, તને ત્રણ પુત્રો તથા એક પુત્રી થશે. આ ઋષિના કહેવાથી લીમકને ત્રણ પુત્રો થયા, જેનું નામ દમ, હાંત તથા દમન પાડ્યું હતું. એક પુત્રી થઈ હતી, જેનું નામ દમયંતી પાડ્યું હતું. આ દમયંતી રૂપરંગનો ભંડાર હતી. આ વખતે નિષધ દેશમાં વીરસેનનો પુત્ર નળરાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ નળરાજા અશ્વવિદ્યામાં કુશળ તથા શૂરવીર હતો. આ રાજાએ દમયંતીના રૂપનાં વખાણ ઘણાં મોકલે સાંભળ્યાં હતાં. આથી તેની દમયંતીને પરણવાની પૂછી ઇચ્છા હતી. એક વેળા કેટલાક હંસો તથા હંસીઓ નળરાજાના ઉપવનમાં રમતાં હતાં, તેવામાં એક હંસને નળરાજાએ પાછળથી જઈને પકડી લીધો. આ વખતે તે હંસની સ્ત્રીએ નળને શાપ આપ્યો કે, જેમ તે અમારા પતિપત્નીનો વિયોગ પાડ્યો, તેજ પ્રમાણે તારે પણ તારી સ્ત્રીનો વિયોગ થશે. હંસે નળરાજાને માનુષી વાચાથી કહ્યું કે, તું મને મારીશ નહિ. હું તને તારી દમયંતી મેળવવામાં સહાયતા કરીશ. આથી નળે તે હંસને છોડી મૂક્યો.

હંસે પોતાનાં સગાંસંબંધીને મળી પછી વિદલ્લ દેશમાં હમ-
યંતીના ઉપવનમાં જઈ ત્યાં નળના ગુણ ગાવા માંડયા. હંસને
પકડવા માટે હમયંતી દોડી. આ વખતે હંસે નળના ઐટલા
બધા યશનું ગાન કર્યું કે, હમયંતીને રઠ લાગી કે, પરણું
તો નળનેજ, પણ ખીજ ભારા માતાપિતા સમાન. પછી આ
પ્રમાણે હમયંતીને રઠ લગાડી હંસ પાછો નિવધ આળ્યો.
હમયંતીને રાત તથા દિવસ નળનીજ રઠ લાગી હતી. આ
સમયે નારદમુનિ સ્વર્ગમાં જઈ દેવોની પાસે હમયંતીના
સૌંદર્યનું વર્ણન કર્યું. આથી યમ, અગ્નિ, વરુણ, કળિ તથા
ઇન્દ્રને હમયંતી સાથે પરણવાની ઇચ્છા થઈ. આણી તરફ બીમકે
જોયું કે, હમયંતી વરનેયોગ્ય થઈ છે, ઐટલે તેણે દેશદેશના
રાજાને સ્વયંવરમાં તેડવા માટે આમંત્રણ કર્યું. આ વખતે
યુમાદિ દેવો હમયંતી પાસે ગયા તથા અદૃશ્ય રહી, હમયંતીને
સમજાવવા લાગ્યા કે, તું નળને નહીં વરતાં અત્રે દેવોમાંના
કોઈને વર. પણ હમયંતી એકની બે થઈ નહિ. પછી તેઓ
નળરાજા પાસે આળ્યા તથા નળને કહ્યું કે, તું અમે જે કામ
સોંપીએ તે કરશે ? નળે હા પાડવાથી યુમાદિ દેવોએ નળને
હમયંતી પાસે મોકલ્યો કે, તું મને પરણવું છોડી હવે દેવો-
માંના કોઈને પરણ. પણ હમયંતીએ સાફ ઘસીને ના પાડી.
પછી નળે તે વાત દેવોને કહી, ઐટલે દેવોએ કહ્યું કે, તારું
જે સ્વરૂપ છે તેજ સ્વરૂપ અમને પણ લેવાદે. તે રીતની નળે
હા પાડી. પછી સ્વયંવરમાં જ્યારે હમયંતી નળને વરમાળ
આરોપવા જતી હતી, તેવામાં નળના સરખા બીજા પાંચ
જણાને જોયા, ઐટલે તે ખંચાઈની ઉભી રહી. આ વખતે તેણે
દેવોની પ્રાર્થના કરી કે, હવે દેવો ! મેં હંસ પાસે પ્રતિજ્ઞા લીધી,
છે કે, હું નળને જ વરીશ. માટે તમે જ મને નળને બતાવો.

એટલે દેવોએ પોતપોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તથા નળ ખુદલી
 રીતે ઝોળખાઈ ચક્રયો. ત્યાર પછી દમયંતીએ ખરા નળને
 પોતાની વરમાળ આરોપી. ભીમકે ઘણે વાજતે ગાજતે નળનાં
 તથા દમયંતીનાં લગ્ન કર્યાં. પણ કળિને આ વાત પસંદ પડી
 નહિ. નળ તથા દમયંતી પરવ્યા પછી પોતાને દેશ નિષ્ઠ
 ગયાં. ત્યાં કળિ નળની પુઠ પકડી ઢોધપણુ પ્રકારે તેના શરીરમાં
 પ્રવેશ કરવા માંગતો હતો. એક વેળા પગ બરાબર ધોયા વિના
 નળ સંધ્યા કરવા બેઠા, એટલે કળિએ નળના શરીરમાં
 પ્રવેશ કર્યો. ત્યાર પછી કળિના પ્રવેશને લીધે એક પછી એક
 અધમ કર્મ જ તે કરવા લાગ્યો. કળિએ નળના બાઈ પુષ્કરને સમ-
 જાવ્યું કે, તું નળરાજ સાથે દૂત રમ નળ પોતાના બાઈ પુષ્કર
 સાથે દૂત રચ્યો. આ વખતે કળિ પાસાફે ચયો, જેથી નળ
 હારી ગયો તથા રાજ્યપાટ સઘળું નળ એકને બેઠો. પછી
 પહેરેલાં વસ્ત્ર સાથે નળ તથા દમયંતી નગરમાથી બહાર
 નીકળ્યાં. આ વખતે નળે પોતાનાં છોકરાને મીસાળ મોકલ્યાં.
 તે વખતે દમયંતીને કહ્યું કે, તું પણ એઓની સાથે જ તથા
 તારા પિયરમાં જઈને રહે. પણ દમયંતીએ સાફ ના પાડી.
 જ્યાં તમે છો ત્યાં હું છું. હું મારો દેહ આપથી વિખરો
 પાડવા માગતી નથી. પછી નળ તથા દમયંતી અરવ્યમાં બૂલાં
 પડ્યાં. આ વખતે તેમની પાસે કશું ખાવાનું નહતું. એટલે
 કળિએ જ પક્ષીનું રૂપ લીધું. નળ પોતાનું કપડું નાંખી તે
 પક્ષીને જેવો પકડવા જાય છે, એટલે તે પક્ષી કપડું લઈ
 ઉડી ગયું. ચાલતાં ચાલતાં બેઉ જણાં ઝાડ તળે રાતવાસો
 કરવા રહ્યાં. પછી દમયંતી જ્યારે ઉઘી ગઈ ત્યારે લાગ સાધી
 નળ પોતાનું અડધું વસ્ત્ર કાપી લઈ તેને વનમાં એકલી મૂકી
 પોતે ચાલતો ચયો. પછી દમયંતી ઉંઘમાંથી ઉઠી ત્યારે તેણે

દમયંતી

નળ પોતાનું આડધુ વસ્ત્ર કાપી લઇ વનમાં એકલી મૂકી
ચાલતો થયો

પાનું ૨૪

દમયંતી

પારધીની કુદૃષ્ટિ થવાથી દમયંતીએ બાળા ભરમ કર્યો.

પાનું ૪૫

દમયતી

સુનદાની સખી ચાલે રહી

પાનું ૪૫

નળને પોતાની પાસે જોયા નહિ. એટલે “ઓ નળ, ઓ નળ”
એમ બોલી આખા વનમાં ભટકવા માંડ્યું. આ વખતે હમયંતી-
નો પણ એક અજગરના સુખમાં પડ્યો. અજગરે તેને અડધી
ગળી લીધી. આ વખતે એક પારધીએ આવી તેને છોડવી.
પણ તે પારધીની હમયંતી ઉપર કુદ્દિગ્ધ થવાથી હમયંતીએ
તેને તેજ ક્ષણે બાળીને બરમ કયો. પછી એક વણઝારાની પોઠ
મળી. તેણે હમયંતીને ચેદિ રાજાને ત્યાં મૂકી. ત્યાં તે સુબાહુ
રાજાની બેન સુનંદાની સખી થઈને રહી. આણી તરફ નળરાજા
એક અરણ્યમાંથી બીજા અરણ્યમાં ગયો. ત્યાં દાવાનળ બળતો
હતો તથા તેમાં એક નાગ બળતો હતો. નળે તે નાગને બળતો
બચાવ્યો. આ નાગ તે કઠોટક હતો. જેવો નળને કઠોટક કર-
ડ્યો કે, નળનું રૂપ ફેરવાઈ ગયું. તે ક્યામે વણુવાળો થઈ
ગયો. કઠોટકે કહ્યું કે, ભયારે તું માફ રમરણ કરીશ કે તારું
રૂપ લાને પાછું તેણે તેણે મળશે. પછી તે નાગે કહ્યું કે, તમે
તમારું નામ બાહુક રાખજો તથા અયોધ્યામાં ઋતુપર્ણરાજાને
ત્યાં તમે સારથિ થઈને રહેજો.

હવે વિદલ રાજાએ પોતાના જમાઈ તથા પુત્રીની શોધ
માટે એક સુદેવ નામના પ્રાહ્મણને મોકલ્યો. સુદેવ પ્રાહ્મણ
શોધતો શોધતો ચિદિદેશમાં ગયો. ત્યાં તેને હમયંતીનો ભેટો
થયો. બેઠીની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. પછી સુનંદાએ
બોલ્યું કે, આ તો મારી માસીની છોકરી હમયંતી છે. એટલે
તેને વિદલ દેશ મોકલી આપી. પછી પણોદ નામના એક
પ્રાહ્મણને, જે શબ્દ નળ કે હમયંતી જ બોળતો, શકે, તેવા
શબ્દની ટેલ નાખી દેશેદેશ કરવા કહ્યું. આ પ્રાહ્મણ ટેલ નાંખતો
નાંખતો અયોધ્યા આવ્યો. ત્યાં બાહુકે હમયંતી તથા તેના
છોકરાની બબર પૂછી. પછી પણોદ આ સમાચાર લઈ ઘેર

આબ્યો, હમયંતીએ મુઠેવ શ્રાદ્ધણને બોલાવી કહ્યું કે, તમે અયોધ્યાના રાજા ઋતુપર્ણ પાસે જાઓ તથા તેને કહો કે, કાલે હમયંતીનો સ્વયંવર છે, માટે આજેને આજે ગમેતેમ કરી તમારે વિહર્ હમયંતીને વરના જવું જોઈએ. ઋતુપર્ણે જાહુકને બોલાવી એક દિવસમાં વિહર્ જમા કહ્યું. જાહુકે કહ્યું કે, હું એક દિવસમાં આપને વિહર્ પહોંચાડીશ. રસ્તામાં નજે ઋતુપર્ણને અશ્વવિદ્યા શીખવી તથા ઋતુપર્ણે તેના મહલામાં તેને દૂત-વિદ્યા શીખવી. એટલે નજ કળિનો પીછો છોડી ચાલતો થયો. પછી ઋતુપર્ણ તથા નજ કુંડીનપુર આવ્યા. ત્યાં હમયંતીએ જાહુકની અનેક પ્રકારે પરીક્ષા લીધી. પછી ભણ્યું કે આ નજ જ છે, એટલે તેમની પાસે જઈ આવો વેશ ધરવાનું કારણ પૂછ્યું. એટલે નજે પોતાને બીતેલી સર્વ વાત કહી. પછી નજે કકોટકતું સ્મરણ કર્યું, એટલે નજ પોતાના અસહ સ્વરૂપને પામ્યો. ઋતુપર્ણ પ્રસન્ન થયો તથા કુંડીનપુર કેટલોક વખત રહી, નજ તથા હમયંતી પોતાને દેશ ચાલી નીકળ્યાં. ત્યાં યુધ્ધરને દૂતમાં હરાવી, નજે પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું.

(૧૯) દ્રૌપદી.

દ્રૌપદી એ પંચાણ દેશના રાજા દ્રુપદની પુત્રી તથા પાંડવોનાં ધર્મપત્ની થાય. દ્રુપદ રાજાએ પોતાની પુત્રી માટે કાંપિલ્ય નગરમાં સ્વયંવર રચ્યો હતો. આમાં એવું પણ હતું કે, જે કોઈ જળમાં ઢોળાતા મત્સ્યનું પ્રતિબિંબ જોઈ ઉપર રહેલ મત્સ્યને બીધે, તેને સ્વયંવરમાં વરમાળ આરોપવી. દેશે દેશના અનેક રાજાઓ આ સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા, પણ કોઈથી તે મત્સ્યને બીધાઈ શકાયો નહિ. આખરે શ્રાદ્ધણના

અનુસરવું, એ જ પતિને વશ કરવાનો મંત્ર છે. તે સિંવાય બીજો નથી. એક વેળા જ્યારે તેઓ કામ્યક વનમાં હતાં તથા ધૌમ્ય મુનિના રક્ષણ નીચે મૂકી પાંડવો શિકારે ગયા હતા, તેવામાં સિંધુ દેશના રાજા જ્યદ્રથે તેનું હરણ કરવા માંડ્યું. આ વેળા દ્રૌપદીએ જહાહુરીથી પોતાનું રક્ષણ કરી પોતાનું શિયળ સાચવ્યું હતું.

પાંડવો જ્યારે વિરાટના દરબારમાં ગુપ્ત રહ્યા ત્યારે દ્રૌપદી, પણ સૈરંધ્રીનું નામ ધારણ કરી, વિરાટ રાજાની રાણી સુદેષ્ટાની પાસે, દાસી તરીકે, રહી હતી. આ વખતે વિરાટના સાળા કીચકની સૈરંધ્રીપર નજર જણડી તથા દ્રૌપદીપર જળાત્કાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેવામાં સુક્રિતથી સૈરંધ્રીએ બીમની પાસે કીચકને મરાવી નખાવ્યો હતો.

જ્યારે કૌરવ પાંડવોની લડાઈ પૂરી થઈ તથા કૌરવો તદ્દન હારી ગયા, તેવામાં ગુરૂ દ્રોણાચાર્યને પુત્ર અશ્વત્થામા પાંડવોની છાવણીમાં રાત્રીમાં આવ્યો તથા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોને ઉંધતા મારી નાંખ્યા. આ વખતે અર્જુને પણ લીધું કે, તમારા પુત્રોના મારનારનું ધરૂ સવાર પડતા પહેલાં તમારી પાસે લાલું છું. અર્જુન ધનુષ લઈ અશ્વત્થામાને મારવા માટે નીકળ્યો. અર્જુન તથા અશ્વત્થામા વચ્ચે યુદ્ધ થયું. અશ્વત્થામા હાર્યો તથા તેને પકડી દ્રૌપદી પાસે લાવ્યો. આ વખતે દ્રૌપદીએ જણ્યું કે, મારા પુત્રો મરવાના હતા તે મર્યો, પણ ગુરૂના પુત્રને મારી તેમના વંશનું હેદન કરવું, તે ઉચિત નહિ. આથી અર્જુનને તેમણે કહ્યું કે, ગુરૂપુત્ર વધને ચોગ્ય નથી. માટે એને છોડી મૂકો.” આ વખતે શ્રીકૃષ્ણ દ્રૌપદીનાં ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યા. જ્યારે પાંડવો હિમાલયપર ગયા ત્યારે દ્રૌપદી પણ તેની સાથે ગયાં હતાં તથા પાંડવોની સાથે તેઓ પણ સ્વધામે પહોંચ્યાં હતાં.

(૨૦) નર્મદા.

નર્મદા ઠોશિક ગોત્રમાં જન્મેલા એક બ્રાહ્મણ સાથે
 પરણી હતી. આ બ્રાહ્મણ દુરાચારી હતો તથા દુરાચારને લીધે
 તેના આખા શરીરપર ઠોઠ થતો હતો તથા તેના આખા
 શરીરમાંથી લોહી તથા પડ્ડ વહેતાં હતાં. નર્મદા તેના શરીર
 પરથી લોહી પડ્ડ વગેરે લૂછી નાંખતી તથા તેને બેસાડી,
 સુવાડતી તથા અનેક પ્રકારે પતિની સેવા કરતી હતી. નર્મદાને
 પતિ ઘણો ક્રોધી હતો. એક વેળા તેણે પોતાની સ્ત્રીને હુકમ
 કયો કે, મને અત્યારે રાતના જ મારી રાખેલી ખેરી પાસે લઈ
 જા. નર્મદાએ કાછડો મારી પતિને ખાંધે બેસાડી, તેને તેની
 રાખેલી સ્ત્રી પાસે લઈ જવા નીકળી. રાત્રી અધારી હતી. રસ્તામાં
 ચાલતાં માંડવ્ય ઋષિને ચલીપર લટકાયેલા હતા. આ ઋષિને નર્મદાના
 પતિના પગનો સ્પર્શ થયો. એટલે માંડવ્યે શાપ આપ્યો કે, જેના
 પગનો મને સ્પર્શ થયો છે તે સવાર પડતાં પહેલાં મૃત્યુને શીરણ
 થાઓ. પછી નર્મદા પોતાના પતિને તેના કહેવા પ્રમાણે
 સ્થળે લઈ ગઈ તથા આવતી વખતે તે બોલી કે, “જો હું
 પતિમત્ત યાજનારી હોઉં તો સૂર્ય નાશથણ ઉગે નહિ. આમ
 કહેવાથી કેટલો વખત થઈ ગયો, પણ સૂર્ય નાશથણ ઉભ્યા
 નહિ. આથી દેવો તથા મનુષ્યોમાં મહાન્ ગભરાટ થઈ રહ્યો.
 પછી દેવો અનસૂયા પાસે ગયા તથા તેને કહ્યું કે, નર્મદાને
 સમજાવી સૂર્યનો ઉદય કરાવો તો સાફ. અનસૂયા નર્મદાને
 આશ્રમે ગયાં તથા તેને કહ્યું કે, તું સૂર્યને ઉગવાનું કહે. હું
 તારા પતિને મરણ પછી તરત જીવતો કરીશ. પછી નર્મદાએ
 સૂર્યને આજ્ઞા કરી, એટલે સૂર્ય નાશથણનો ઉદય થયો. તથા અન-
 સૂયાએ તેના પતિને માંડવ્યના શાપથી મરણ પામ્યા પછી

પુરત જીવતો કર્યો. કૌશિક બ્રાહ્મણ પણ અનસૂયાના સ્મરથી
ઠઠથી રહિત થયો, તેના સર્વ પાપો નાશ પામ્યા તથા તે
દિવ્ય સ્વરૂપે થઈ ગયો. પછી નર્મદા તથા તેનો પતિ આનં-
દથી કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યાં.

(૨૧) મૈત્રેયી.

મૈત્રેયી યાજ્ઞવલ્કય ઋષિનાં પત્ની થાય. યાજ્ઞવલ્કયને મૈત્રેયી
સિવાય કાત્યાયની નામે બીજી સ્ત્રી હતી. મૈત્રેયી તથા કાત્યાયની
બેઉ હળી મળીને સ્ત્રીબી બાવથી રહેતાં હતાં તથા પતિસેવા
ઉઠાવતાં હતાં. કાત્યાયની ગૃહકાર્યમાં કુશળ હતી તથા મૈત્રેયી
અધ્યાત્મ જ્ઞાનની અંદર ઉઠી ઉતરેલી હતી. એક સમયપર
ત્યારે યાજ્ઞવલ્કય મુનિ સંસાર છોડી વનમાં જવા માટે તૈયાર
થયા ત્યારે તેમણે પોતાની બેઉ સ્ત્રીઓને પોતાની પાસે બોલાવી
પોતાનું જે ધન હતું, તે બેઉ સ્ત્રીઓવચ્ચે વહેંચી આપવા
માંડ્યું. કાત્યાયની તે સાંભળી કશું બોલી નહિ. પણ મૈત્રેયી
જે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં કુશળ હતી, તેણે પૂછ્યું કે, જે ધન
તમે અમને આપો છો તે ધનથી આ લોક તેમજ પરલોક
એમ બેઉ લોક શું અમારા સુધરશે? યાજ્ઞવલ્કય બોલ્યા કે,
હે મૈત્રેયી! આ ધનવડે તમે આ લોકમાં સુખચેનથી રહી
શકશો, પણ પરલોક સુધારવા માટે આ ધન નથી. પરલોક માટે
આ પાર્થિવ ધન કશા પણ કામનું નથી. ત્યારે મૈત્રેયીએ
કહ્યું કે, આવા ધનની મારે કાંઈ પણ જરૂર નથી. જે ધન-
વડે શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થાય. એવું ધન મને આપો. પછી
યાજ્ઞવલ્કય મુનિએ, મૈત્રેયીને બ્રહ્મજ્ઞાન સંપન્ન થી ઉપદેશ કર્યો.
આ બાળત આત્મપુરાણના સાતમા અધ્યાયમાં ઘણી સારી

રીતે વહુવી છે. યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, સ્ત્રી પોતાના પતિને પ્રિય લાગે છે, તે પત્નીના લાભ માટે નહિ, પણ તે સ્ત્રી મારા આત્માનું રક્ષણ કરતી હોવાથી તે પ્રિય લાગે છે. તેજ પ્રમાણે પુત્ર પણ પિતાના આત્માનું ઘડપણમાં રક્ષણકર્તા હોવાથી પિતાને પુત્ર પ્રિય લાગે છે. તેજ પુત્ર જે પિતાના કદા પ્રમાણે નથી ચાલતો તો પિતાને અપ્રિય થઈ પડે છે. માટે આ જગતમાં ચાર પ્રકારની વસ્તુઓ રહેલી છે. કેટલીક વસ્તુઓ જે આત્માને હાનિ કરનારી હોય છે તે અપ્રિય લાગે છે. જે વસ્તુ આત્માને લાભ કરનારી હોય છે તે પ્રિય લાગે છે. વળી જે વધારે લાભ કરનારી હોય છે તે વધારે પ્રિય લાગે છે. પણ આ અપ્રિય, પ્રિય તથા વધારે પ્રિય આ સઘળી બાબતો આત્માને માટે હોય છે. માટે આત્મા પ્રિયતમ અર્થાત્ સૌથી વધારે પ્રિય કહેવાય છે. આ આત્મા શ્રવણ, મનન તથા નિદિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે. આત્માનું પ્રતિપાદક વેદાંત છે. આ વેદાંતને સાંભળવું, તેનું નામ શ્રવણ છે. આપણે જે કંઈ સાંભળ્યું હોય તેનું એકાંતમાં ચિંતન કરવું, તેનું નામ મનન છે. આ મનન થઈ રહ્યા પછી તે મનન કરેલ વસ્તુને પૂર્ણ અનુભવમાં મૂકવી તેનું નામ નિદિધ્યાસન છે. હે મૈત્રેયી! સર્વ પદાર્થો બ્રહ્મને અવલંબી રહેલા છે. આત્મા તેજ બ્રહ્મ છે. મૈત્રેયી:-હે પ્રભુ! આ આત્મા શું મોહમાં ફસાય છે કે નહિ? યાજ્ઞવલ્કય:-હે મૈત્રેયી! આ આત્મા મોહમાં ફસાતો નથી. તે અજર, અમર, સર્વ પ્રકારના સંસારિક પાશોથી કમળના પત્ર-પર રહેલા જળની માફક રહિત છે.

આ રીતનાં જ્ઞાનવાળાં યાજ્ઞવલ્કયનાં વચનો સાંભળી વિદુષી બ્રહ્મજ્ઞાનમાં પ્રીતિવાળી થઈ. વિદ્યા મહાશ્વ કરનામાં તેની ભુદ્ધિ ધણી જ ચંચળ હતી. જે વેળા યાજ્ઞવલ્કયમુનિ સંન્યસ્ત

સીતા લઈ વનમાં તપ કરવા નીકળી પડ્યા તે વખતે મંત્રેયી-
એ પણ અલિંગ સંન્યાસ ધારણ કર્યો તથા પોતાના પતિ સાથે
વનમાં ફળ ફૂલ ખાઈને પિતાની સેવા કરવાનું અંગીકાર કર્યું
હતું. પોતે પણ સ્વામી સાથે આત્મસાક્ષાત્કારવાળાં થયાં હતાં.

(૨૨) મંદોદરી.

મંદોદરી મય નામના શિષ્યવેન્તા દામવની પુત્રી હતી.
આ મંદોદરી રાવણ સાથે પરણી હતી. તેનામાં ક્ષમા તથા
પવિત્રતા હતી. ત્યારે રાવણ ક્રોધી, અહંકારી તથા કામી હતો.
ત્યારે મંદોદરી પોતાના પતિને પરમેશ્વરરૂપે માનનારી હતી.
ત્યારથી સ્વયંવરમાં રાવણે સીતાને જોયા ત્યારથી રાવણની
દષ્ટિ સીતાપર બગડી હતી. મંદોદરીએ ઘણીવાર રાવણને સમ-
જાવ્યું હતું કે, પરસ્ત્રીપર આવી કુદષ્ટિ કરવી તે સારી નહિ.
પણ રાવણે મંદોદરીના ઉપદેશને ગણકાયો નહિ તથા એક
વેળા ત્યારે રામ લક્ષ્મણ અરણ્યમાં રહેતા હતા તેવામાં સીતાને
એકલી જોઈ જોતું હરણ કરી ગયો. સીતાનું હરણ કરી લાવ્યા
પછી અશોકવાટીકામાં રાખી. આ વખતે મંદોદરીએ કહ્યું કે,
તમે આ પરસ્ત્રીનું હરણ કરો છો, તેથી આપના રાજ્યનો
નાશ થશે માટે આપ જો સીતાને તેના પતિને સોંપી દો
તો સાફ થાય. રાવણે કહ્યું કે, જે મારા નસીબમાં થનાર હશે
તે થશે, પણ હું સીતાને રામને પાછી આપનાર નથી. મંદો-
દરી એકાંત પ્રસંગ શોધી અનેકવાર સીતાની પાસે જતાં
તથા તેને અનેક દેહાંતો આપી ધીરજ આપતાં હતાં. સીતા
તરફથી મંદોદરીને એવું જ્ઞાન મળ્યું કે, પરમાત્માના સત્ય
સ્વરૂપને તેઓ જાણખી શક્યાં. તેમણે સીતાની પ્રદક્ષિણા કરી

તથા સ્તુતિ કરી કે, આપ જ માયાનું સ્વરૂપ છો. પછી રાવણ પાસે જઈ તેના પગમાં પડી કરગરીને કહ્યું કે, સીતા કાંઈ મનુષ્ય નથી, પણ દેવી પુરૂષ છે. આપ આ પ્રગાથ સીતાને દુભાવશો તેથી આપનું સાક્ષી થશે નહિ. રાવણે મંદોદરીની કોઈ રીતની શિખામણ માની નહિ. તેણે કહ્યું કે, જે રામને પોતાના બળ માટે ગર્વ છે, તેમ મને પણ મારા બળ માટે ગર્વ છે. હું એ જોગટાને કહી શરતે જાઉં એમ નથી. હું તો રામની સાથે સુદ્ધ કરી માફ પરાક્રમ બતાવીશ. પછી મંદોદરી ખિન્ન થઈ કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી. રામે તથા લક્ષ્મણે હનુમાનદ્વારા જાણ્યું કે, સીતાને રાવણ હરણ કરી લંકા લઈ ગયો છે, એટલે રામે તથા લક્ષ્મણે વાનરોની મોટી સેના લઈ લંકાપર ચઢાઈ કરી. રાવણે મોટા યોધાઓને રામની સાથે લડવા માટે મોકલ્યા. સમળા યોધાઓ મરી ગયા પછી કુંભકર્ણુ તથા ઇન્દ્રજિતને પણ મોકલ્યા. તેઓ પણ રણમાં નાશ પામ્યા. પછી રાવણ પોતે લડવા માટે તૈયાર થયો. આ વખતે મંદોદરીએ રાવણને ઘણું સમજાવ્યું, પણ તે એકનો એ થયો નહિ. આખરે મહાનુ સુદ્ધ થયું. લોહીની નીકે વહી તથા રાવણ પણ રણમાં મરાયો. રાવણનું ઘડ પડવાથી મંદોદરી પોતાના પતિનું શબ લેવા રામચંદ્રજી પાસે ગઈ. આ વખતે રામચંદ્રજીએ મંદોદરીને અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ દીધો. રામે કહ્યું, આ શરીર નાશવાન છે. આત્મા તો અનરૂ તથા અમર છે. તેનો આપને શોક કરવો યોગ્ય નથી. જો કે રાવણ આવો પાપી હતો, છતાં તમોએ તેની પતિરૂપે સારી સેવા બતાવી છે. આપના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવથી પ્રાતઃકાળમાં જે પાંચ સતીઓનાં નામ રમણ કરવામાં આવે છે, તેમાં આપના નામનું રમણ કરશે.

(૨૩) રેણુકા.

રેણુકા રેણુક નામના રાજાની કન્યા થતાં હતાં. એમનાં લગ્ન જમદગ્નિ નામના ઋષિ સાથે થયાં હતાં. એમની કુળે પૃથ્વીને એકવીશવાર નિઃશ્વત્રિય કરનાર પરશુરામ નામે પુત્ર જન્મ્યા હતા. એક વેળા રેણુકા ગંગાનદીમાં જળ ભરવા ગયાં હતાં, તેવામાં ત્યાં એક ગંધર્વ પોતાની પત્નીઓ સાથે ક્રીડા કરતો હતો. રેણુકાએ તે તરફ જોયું તથા પોતાનું મન વિપયથી આસક્ત થયું. કેટલીકવાર સૂધી બેઠું ક્રીનારાપર મૂકી તેઓ એક ચિત્તથી આ ક્રીડા જોયા કરતાં હતાં. પણ પછીથી તેમને એકદમ જ્ઞાન આપ્યું કે, મેં મારું પાતિવ્રત્ય ગુમાવ્યું. હું કેવી અભાગણી, કે મેં આવાની તરફ નજર કરી. મારા જેવી કોઈ પાપિની નહિ હોય. તેના મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. પછી નદીમાંથી પાણી લઈ ઘેર આપ્યા ત્યારે તેનું મુખ ચિંતાથી ગ્લાનિ પામેલું જોયું. આ વખતે જમદગ્નિએ ચિંતાતુર થવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે રેણુકાએ પોતાને જે વાત વીતી હતી, તે સઘળી કહી સંભળાવી. આ વખતે જમદગ્નિ સૈમાધિવટે રેણુકાની સઘળી વાત જાણી લઈ તેના પર ક્રોધે ભરાયા; તથા પોતાના પાંચ પુત્રો હતા, તેમાંથી વડાને રેણુકાને મારી નાંખવાને હુકમ કર્યો. પણ તેણે આવું કામ કરવાની ના પાડી. ત્યાર બાદ એક પછી એક ગંધા પુત્રોને કહ્યું, પણ તે સઘળાઓએ ના પાડી. પછી સૌથી નાના પુત્ર પરશુરામે કહ્યું કે, તું આ કાર્ય કરે છે કે નહિ? પરશુરામે કહ્યું કે, હું, પિતાની કોઈ પણ આજ્ઞા હોય. તે ઉઠાવવા તૈયાર છું.

પછી તેણે પરશુ લઈ પોતાની માતા રેણુકાનું મરતક, કાપી નાંખ્યું. આ પ્રમાણે પુત્રને પોતાની આજ્ઞા પાળનારો

એક ઋષિએ તુરત તેને 'વરદાન માગવાનું' કહ્યું. આ વખતે પરશુરામે એટલું માગી લીધું કે, મારી માતાને સંજીવની વિદ્યાથી પાછું જીવિતદાન આપો. તે જ વખતે ઋષિએ રેણુકાને 'જીવિતદાન દીધું'. પછી પરશુરામ પોતાની માતાને પોતાના અપરાધને માટે પગે પડ્યા તથા તેની ક્ષમા માગી. માતા કહે કે, એમાં તારો કોઈ રીતનો અપરાધ નથી. પુત્ર તેજ કે, જે પિતાની કોઈ પણ આજ્ઞા હોય તે પાળે. આવાય, દેવ તથા પિતાની આજ્ઞા પાળનાર હમેશા આ જન્મને વિશે તથા પરલોકમાં સુખી થાય છે. મારી તને આશીર્વાદ છે કે, તું આ લોકમાં મહાન યશને પામીશ તથા તારું નામ સૂરવીરપણાને પામશે. માતાની આશીર્વાદથી પરશુરામ એક મહાન સૂરવીર યોધારૂપે પ્રસિદ્ધ થયા હતા તથા તેમની કીર્તિ હજી સૂધી ગવાય છે.

(૨૪) લીલાવતી.

લીલાવતી ભારકરાચાર્ય જોશીના પુત્રી થાય. ભારકરાચાર્યને લીલાવતી એકનીએકજ પુત્રી હતી. તેના જન્મ કુંડળીપરથી ભારકરાચાર્યે જોયું કે, તેને પતિનું તથા પુત્રનું બીલકુલ સુખ નથી. પછી લીલાવતી જ્યારે વિવાહને યોગ્ય થઈ ત્યારે તેના પિતાએ એક એવું મુહૂર્ત જોઈ કાઢ્યું કે, જો તે સમયે પોતાની પુત્રીના લગ્ન થાય તો કન્યાને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત ન થાય. તેમજ તેને પુત્રની પણ પ્રાપ્તિ થાય. લગ્નને દિવસે તેણે દેશેદેશના પડિતોને બોલાવ્યા તથા પોતાની પુત્રીના અસ 'મુહૂર્ત'ને માટે તેણે એક વાસણમાં પાણી રેડી, તેમાં ઘડી મૂકી. અર્થાત્ નાના છિદ્રવાળું એક વાસણ તેમાં તરતું મૂક્યું. આ વાસણ જે વખતે

રૂએ, તે વખતે ચોતાની પુત્રીનો કન્યાદાન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. હવે આ ઘડીનેત્યાં બેઠીબેઠી લીલાવતી પણ જોતી હતી. તેવામાં લીલાવતીના મુકૂટમાંથી એક ઝીણું મોતી નીકળી પડ્યું તથા પેલા વાડકાના છિદ્રમાં બરાબ ગયું. ઘણા વખત થયો, પણ પેલું વાસણ તેમાં રૂખી શક્યું નહિ. આખરે ભાસ્કરાચાર્યે તે વાસણ ઉપાડીને જોયું તો તેના છિદ્રમાં એક મોતી બરાબ ગયું હતું, જેથી તે વાસણ રૂખ્યું નહિ આખરે ભાસ્કરાચાર્યે જાણ્યું કે, નસીબ જ બળવાન છે. તેની આગળ કોઈનું પણ ચાલે એમ નથી. એમ માની ચોતાની છોકરીનાં આવેલા વરની સાથે લગ્ન કર્યો. પણ સમય થવે તે કન્યાનો પતિ મરણ પામ્યો તથા તે કન્યાને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું. લીલાવતીના પિતાએ જાણ્યું કે, મુત્ર કરતાં આ કન્યાની કીર્તિ હમેશને માટે જગતમાં ગવાઈ રહે તેવું કરવું. આથી તેણે એના નામથી અર્ધાત્ લીલાવતીના નામથી ગણિત કાઢ્યું, જે ગણિત હાલમાં પણ ચાલે છે તથા અકબર, પાદશાહના વખતમાં ફેલ નામના કવિએ તેનું ઉર્દુમાં ભાષાંતર, પણ કર્યું હતું. આ ભાસ્કરાચાર્ય બેઠર દેશના રહેવાશી હતા, એમ આ ઉર્દુમાં કરેલ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલ છે. તેણે ચોતાની પુત્રીને ગણિતમાં એકઠો બનાવી હતી. તે ગણિતમાં એવી હોશિયાર બની હતી કે, બે મિનિટમાં ગણિતના બળવડે એક ઝાડની ડાળીપર કેટલાં પાંદડાં છે, તેની પણ ગણતરી કરી કહી શકતી હતી. આ વિદુષીએ ચોતાનું આપું જીવન જ્યોતિષના જ્ઞાનમાં ગુમાવ્યું હતું તથા તે જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં એવી પારંગત થઈ હતી કે, તેના જેવી કોઈ પણ જ્યોતિષી અત્યાર સૂધી ભારત વર્ષમાં થઈ નહતી તથા હવે પછી પણ થશે. નહિ. ધન્ય છે, આવી વિદુષીને, કે જેનું નામ હજી પણ લોકમાં અમર છે.

(૨૫) સતી.

બ્રહ્માના પુત્ર દક્ષ પ્રજાપતિ મનુ રાજાની પુત્રી પ્રસૂતિની સાથે પરણ્યા હતા. દક્ષને પ્રસૂતિથી સોળ કન્યાઓ થઈ હતી. આમાંથી પ્રથમની તેર કન્યાનાં લગ્ન ધર્મની સાથે, એકનું લગ્ન અગ્નિ સાથે, એકનું સઘળા પિતૃદેવો સાથે તથા સોળમી સતીનું લગ્ન મહાદેવજી સાથે થયું હતું. પ્રજાપતિએ એક હજાર વર્ષ ચાલે એવો એક મહાન યજ્ઞ આરંભ્યો. આ યજ્ઞમાં જ્યારે દક્ષ પ્રજાપતિ ગયા ત્યારે બ્રહ્મા તથા મહાદેવ સિવાય સઘળા ઉભા થઈ દક્ષને માન આપવા લાગ્યા. બ્રહ્મા તો પોતાના પિતા થાય, તેથી તેના પર દક્ષને ક્રોધ થયો નહિ. પણ મહાદેવ મને જોઈને કેમ ઉભા થયા નહિ. તેથી તેને મહાન ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. આ સમયે દક્ષનો ક્રોધ રામાઈ શક્યો નહિ. તેણે કહ્યું; મેં બ્રહ્માના કહેવાથી શંકરને મારી પુત્રી આપી. આ મહાદેવ કોઈ મોટા માણસને આવકાર આપવો તે પણ સમજતો નથી. મોટા માણસ સાથે કેમ વર્તવું; તેનું પણ આને જ્ઞાન નથી. હું આથી શાપ આપું છું કે, બ્રહ્માદિ દેવો સાથે આજ પછી મહાદેવને પોતાનો જાગ મળશે નહિ. જો કે આ વખતે મહાદેવ તો મૂળા બેસી જ રહ્યા. પણ તેમના ગણો નંદીશ્વર આદિ દક્ષના પર ઘણા ગુસ્સે થયા. ઋષિઓએ બ્રહ્માને એકઠા કરવા મોટાં યત્ન કર્યો, પણ તે સઘળો ફેકટ ગયો. આ તકરાર થઈ ગયા પછી સતી બીલકુલ પોતાને પીએર જતાં હતાં નહિ.

કેટલોક સમય પછી સતી કેલાસના ઉપવનમાં ફરતાં હતાં. તેવામાં આકાશ માર્ગેથી ઘણાં વિમાનો નીચે જમીન ઉપર ઉતરતાં બેયાં. આ શું હશે, તે સંબંધી સતી વિચાર

કરતાં હતાં. એટલામાં આકાશ માગે નારદ મુનિ ત્યાં ઉતરી આવ્યા. દેવીએ નારદને પૂછ્યું કે, હે ભગવન્! આ દેવો ક્યાં જાય છે! આ વખતે નારદે મરચું ભજરાવી કહ્યું કે, સતી! શું આપને ખબર નથી કે, આપના પિતા ગૃહસ્થતિ-સવ નામનો મહાન યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કરે છે. તેઓ દીકરી તથા જમાઇને વિસરી જાય એમ નથી. છતાં જો બૂલથી વિસરી જવાયું હોય તો કન્યાની કુરજ છે કે; પોતાના પિતાનું હલકું દેખાડવું નહિ તથા પિતાના યજ્ઞમાં જવું જ જોઈએ. નારદ મુનિનાં આ રીતના વચન સાંભળી સતીને દક્ષના યજ્ઞમાં જવાનો વિચાર થયો. તેમણે નારદ મુનિને રોકવાનું કહ્યું. પણ નારદ મુનિ કહે કે, મારે તો ત્રિવેણી પર જવાનું છે. આપનું વચન શંકર ઉઠાપે એમ નથી. માટે એમને તેડી તમે ત્યાં આવો. પછી જ્યાં શંકર બેઠા હતા ત્યાં સતી ગયાં તથા પોતાના પતિને કહ્યું કે, મારા પિતા માટે યજ્ઞ કરે છે, માટે આપણે ત્યાં જવું જોઈએ. મહાદેવ કહે; “આપણને ખીલકુલ આમંત્રણ નથી તો આપણે ત્યાં કેવી રીતે જઈ શકીએ?” સતી બોલ્યાં; “આપને ખરા ખેડાનો તોલ નથી. મારા પિતા આપને ભૂલે એમ નથી. પણ આપનો મને છેતરો છે. આપને આમંત્રણ આવ્યું હશે, પણ આપને નહિ આવ્યું હોય, તેથી આમંત્રણ નથી આવ્યું એમ કહો છો.” મહાદેવ બોલ્યા; તેમની તરફથી ખીલકુલ આમંત્રણ નથી. તેથી હું આવી શકીશ નહિ. જો તમને આગ્રહ હોય તો તમે ભલે જાઓ. મારી તેમાં ના નથી. પછી શંકરપર રીશે ભરાયલાં સતી દક્ષના યજ્ઞમાં ગયાં. મહાદેવજી આગળથી સઘળું પરિ-ષ્કાંભ બાણતા જ હતા. તેથી સતીને નંદી આદિ ગણોને સાથે લઈ જવા કહ્યું. સતી યજ્ઞમાં ગયાં, પણ તેની સખીઓએ

તથા માતાએ પણ સતીને આવકાર આપ્યો નહિ. આથી સતીના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું. પછી તેઓ યજ્ઞ મંડપમાં ગયાં. ત્યાં જુએ છે તો સઘળા દેવોતું સ્થાપન, પણ શંકરનું સ્થાપન મળે નહિ. તે જ પ્રમાણે દેશે સતીને બોલાવ્યાં પણ નહિ. આ વખતે સતીએ કહ્યું; મને પિછાર છે કે, પતિથી અવગણના કરી પિતૃ પ્રેમથી હોરવાઈ હું આપને મળવા આવી. જ્યાં પોતાના પતિનું સન્માન ન હોય, ત્યાં સાધ્વી સ્ત્રીએ કદી પણ જવું જોઈએ નહિ. જ્યારે અહીં શંકરનું આવાહન વગેરે કંઈપણ નથી. માટે આ યજ્ઞમાં લાક્ષ ઉઠજો.” સતીના આ વચનથી એક-દમ તે યજ્ઞ સળગી ઉઠ્યો. પછી પગના અંશુકામાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી સતી ત્યાં જ બળી મૂવાં. આજ સતીએ હિમાલયને ત્યાં જન્મ લઈ પાર્વતી રૂપે મહાદેવને પાછાં વધાં હતાં. જે પોતાના પતિને અપમાન કરનાર હોય છે તેના પિતાની પુત્રી કહેવડાવવું, તે પણ સાધ્વી સ્ત્રીઓને ગમતું નથી.

(૨૬) સુકન્યા.

વૈવસ્વત મનુના પુત્રશ્યાંતિ રાજાને સુકન્યા નામની એક કન્યા હતી. રાજા એક વેળા સઘળા સૈન્યને તથા કન્યાને લઈ અરણ્યમાં ફરતો હતો. તે વ્યવન ઋષિના આશ્રમ આગળ આવી પહોંચ્યો. કેટલોક કાળ થયાં વ્યવન મુનિ ત્યાં તપ કરતા હતા. તેમનો આશ્રમ છિન્નલિન્ન થઈ ગયો હતો તથા તપ કરતા મુનિના શરીરપર રાફડા બાઝી ગયો હતો. માત્ર રાફડામાંથી તારારૂપે ચક્રચક્રતી તેની બે આંખો દેખાતી હતી. સુકન્યા પોતાની બેનપણીઓને સાથે લઈ આ આશ્રમની આમ-તેમ ફરતી હતી. તે આ રાફડા આગળ આવી તથા આ

ચકચકતા પદાર્થની અંદરશૂળ ઘોંચી. આથી તેમાંથી લોહી વહેવા માંડયું. સુકન્યા જાણે કે આ કોઈ વસ્તુ હશે, એમ જાણી ત્યાંથી ચાલવા માંડયું. હવે વ્યવનમુનિ જે તપ કરતા હતા, તેના તપનો લાંગ થવાથી તથા તેની આંખમાં વેદના થવાથી શર્યાતિ રાજના આખા મૈત્ર્યમાં ઝાડો તથા પિશાળ બાંધ થઈ ગયાં. રાજાએ પોતાના માણસોને પૂછ્યું કે, કયા ઋષિની અવગણના થઈ છે કે જેથી આ પ્રમાણે વિપરીત પરિણામ આવ્યું ? આ વખતે સુકન્યા પોતાના પિતા પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, હું પાસેના અરણ્યમાં મારી સખી સાથે ગઈ હતી. ત્યાં એક રાક્ષસમાં બે ચકચકતી વસ્તુઓ જોઈ. મેં જિજ્ઞાસાને લીધે તેમાં શૂળ ઘોંચી. આ શૂળને લીધે તે ચકચકતી વસ્તુમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. તુરત રાજા તે રાક્ષસ પાસે ગયો તથા ત્યાં ખોદાવ્યું તો તેમાંથી વ્યવન ઋષિ નિકળ્યા. ઘણો સમય તપ કરતા હોવાથી તેમનું શરીર કાઠના સરખું થઈ ગયું હતું. વળી અધુરામાં તેમની આંખો પણ આ કન્યાના શૂળને લીધે ગઈ. પછી રાજા તેમના પગમાં પડયા તથા મુનિની ક્ષમા માંગી. મુનિએ તેઓને ક્ષમા આપી, પણ તે સાથે એટલું કહ્યું કે, હવે હું અંધ થયેલો હોવાથી મારાથી કોઈ પણ ધર્મોદ્દિક કાર્ય થઈ શકશે નહિ, માટે આપની પુત્રીનાં લગ્ન મારી સાથે કરો. આ વખતે સુકન્યા પોતાના પિતા પાસે આવી તથા પિતાને કહેવા લાગી કે, મારાં એવાં જોડા જાગ્ય ક્યાંથી, કે આવા તપસ્વી મુનિની મને સેવા કરવાની મળે ? વળી મારાથી જ આ અપરાધ થયો છે. માટે મારેજ આનું ફળ લોગવવું જોઈએ. પછી સુકન્યા વ્યવન મુનિ સાથે પરણી.

સુકન્યા પોતાનો સઘળો સમય પતિની કેવી રીતે સેવા યાય, તેમાં જ કાળ નિર્જામન કરતી હતી. સવારમાં ઉઠી પતિને,

માટે અગ્નિહોત્રાદિનાં પાત્રો તથા બીજી જે કાંઈ સામગ્રી જોઈએ, તે આપી આપતી. ત્યાર બાદ સોજનાદિ સર્વ કાર્યથી પરવારી પતિના શરીરની સારા ઉપચારોવડે સેવા કરતી. અમ કંટલોક સમય તેમણે પતિની સેવામાં ગાળ્યો. એક વેળા અશ્વિનીકુમાર નામના દેવોના વૃદ્ધો વ્યવન મુનિને ત્યાં આવ્યા. આ વખતે વ્યવનમુનિએ તે વૃદ્ધોની બહુ આગતા-સ્વાગતા કરી તથા કહ્યું કે, જે તમે મારી યુવાવસ્થા કોઈ પણ રીતે આપો તો હું તમોને સોમયાગમાં આપને સોમ-રસનું પાન કરનારા કરું. જે કે તમે વૃદ્ધોનો 'કનિઠક' ધંધો કરતા હોવાથી તમોને દેવોએ સોમરસના પાનમાંથી બહિષ્કૃત કયો છે, છતાં હું તમને તમારો ભાગ આપીશ. પછી વૃદ્ધોએ વ્યવનમુનિને કહ્યું કે, તમે આ પાસેના સિદ્ધિપ્રદના જમના ધરોમાં નાહો તથા આ જે અંજન તમને આપું છું તે આંત્રિ. આ પ્રમાણે કરવાથી મુનિ દેખતા થયા તથા તે ધરોમાં નહાવાથી તેઓ યુવસ્થાને પામ્યા તથા અશ્વિનીકુમારના સરખા જ દેહને પામ્યા. સુકન્યા ત્રણે એક સરખા જોઈ આમાં વ્યવન મુનિ કયા, તે જાળખી શકી નહિ. પછી તે અશ્વિનીકુમારને પગે પછી, એટલે સુકન્યાની પતિભક્તિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા તથા તેના પતિ જે યુવવાસ્થાને પામ્યા હતા, તે સુકન્યાને બતાવીને કહ્યું કે, હવે તમે સાચા પ્રેમથી રહો તથા જેવું આપનું નામ છે તે જ પ્રમાણે પતિસેવા બજાવી આ લોકે તથા પરલોકને સિદ્ધ કરજો. આ પછી કંટ-લોક સમય ગયા કેડે, એક વેળા શયોતિ રાજા વ્યવનમુનિને સોમયજ્ઞ કરવા માટે તોડવા આવ્યો. આ વખતે વ્યવનમુનિનાં સુકન્યા પણ આંપતી હતી. શયોતિ રાજા પોતાની કન્યાને કોઈ યુવાન પુરૂષના પગ આંપતી જોઈ, તેનાપર ક્રોધે ભરાયા તથા

સાવિત્રી

પતિના સરીરની ઉપચાર વડે સેવા કરતી.

પાનું ૬૨

લક્ષ્મી આર્ટ, મુંબઈ, ૮

પોતાની છોકરીને ઘણું કપડો આપવા લાગ્યા. આ વખતે
સુકન્યાએ જે વાત બની હતી, તે પોતાના પિતાને કહી. પછી
રાજા પ્રસન્ન થયા તથા વ્યવનમુનિને તથા કન્યાને પોતાને
ન્યાં સોમયજ્ઞમાં વ્યવને અશ્વિનીકુમારોને સોમરત્નનો ભાગ
આપ્યો. આથી ઈન્દ્ર ક્રોધે ભરાયો તથા વ્યવનને મારવા વજ્ર
ઉગાર્યું. વ્યવન પોતાના તપના પ્રભાવથી વજ્રને આઠાશમાં
ખટકાવી દીધું. આ રીતે ખરા મનથી પતિની સેવા કરતાં
તેનું પરિણામ કેવું સાફ આવ્યું?

(૨૭) સાવિત્રી.

સાવિત્રી અશ્વપતિ રાજાનાં પુત્રી થાય. મદ્ર દેશમાં આ
રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને કન્યા સંતાન ન હોવાથી તેણે
સાવિત્રી દેવીની આરાધના કરી. આ આરાધનાથી સાવિત્રી પ્રસન્ન
થયાં તથા પ્રસન્ન થઈ વર માંગવા કહ્યું અશ્વપતિએ કહ્યું
કે, “હું સંતાન માટે આપની આરાધના કરું છું.” દેવીએ
કહ્યું; “તને એક પુત્રી થશે તથા તેનું નામ તું સાવિત્રી
પાડજે. ત્યાર પછી કેટલાક કાળ પછી તેની સહીને ગર્ભ રહી
તથા કન્યારૂપી રત્ન થયું. ત્યારે આ કન્યા મોટી થઈ તથા
વિવાહને યોગ્ય થઈ ત્યારે રાજાએ પોતાની કન્યાને કહ્યું કે,
તું તારે પોતાની મેળે અન્ય દેશમાં જઈ તારે માટે યોગ્ય
વર શોધી કાઢ. પછી કેટલુંક સૈન્ય લઈ સાવિત્રી અનેક દેશોમાં
ફેરતી ફેરતી એક અરણ્યમાં આવી પહોંચી. આ અરણ્યમાં
અંધ માળાપોના પુત્ર સત્યવાનને પસંદ કરી પોતાના પિતા
પાસે આવી. સાવિત્રીએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે “મને તો
સત્યવાન પસંદ છે.” ત્યારે આ વખતે કહ્યું કે; સત્યવાનનું

સાવિત્રી

સાવિત્રી અનશનવ્રત કરી વટની પૂજા કરે છે

પાનુ ૧૪

સંજી આઠ, મુળઈ, ૮

જેવું નામ છે તેવાજ ગુણ તેનામાં છે. પણ એક દોષ તેના
 જોયો છે કે, જેથી સઘળા દોષો દંકાઈ જાય છે. આ, દો
 એ છે કે, આ સત્યવાનનું એક વર્ષ પછી મૃત્યુ થાય એમ છે
 તેના પિતાએ કહ્યું કે, જો એમ હોય તો આવानी સા
 પરચુ, ચોગ્ય નથી. સાવિત્રીએ કહ્યું કે, ગમેતેમ થાય, પણ
 હું તો તેને વરી ચૂકીજ છું. કન્યાનો આગ્રહ જોઈ નારદે કહ્યું
 કે, કન્યાની તેમ મરણ હોય તો ભલે તેમ કરો. ઇશ્વર સૌ
 સારાં વાનાં કરશે. ત્યાર પછી રાજા તથોવનમાં ગયો તથા
 દુમત્સેનને કહ્યું કે, હું મારી પુત્રી આપનાં પુત્ર સત્યવાનને
 આપવા માંગું છું. દુમત્સેને કહ્યું કે, હું પ્રથમથી આપની
 કન્યા દેવા ધારતો હતો. પણ ન્યાયથી માફ રાજ્યપાટ જતું
 રહ્યું તથા મને અરણ્ય લોગવવાનો સમય આવ્યો. ત્યારથી
 તે વિચાર જતો રહ્યો. હું આપની કન્યાનો સ્વીકાર કરું છું.
 પછી સાવિત્રી સત્યવાનને પરણી. સાવિત્રી આશ્રમમાં રહી પતિ,
 સાસુ તથા સસરાની સારી રીતે સેવા કરતી હતી. આ રીતે
 રહેતાં એક વર્ષ થયું. સત્યવાનના મરણનો સમય જ્યારે નજ
 દીક આવ્યો ત્યારે સાવિત્રીએ અનશનવ્રતનો આગ્રહ કર્યો
 નારદે કહેલા સમયની આગલી રાત્રી સાવિત્રીએ ધણીજ દુઃખમાં
 ગાળી. તે દિવસે સવારમાં ઉઠી પોતાનું પ્રાતાકર્મ કરી સર્વે
 પ્રાર્થના તથા સાસુ સસરાને પ્રણામ કરી હાથ જોડી ઉભી
 રહી. તે સઘળાઓએ આચાર્યનું આગ્રહ્યું કે, જા, તારું સૌભા-
 ગ્ય અમર તથો. સાવિત્રીએ તપસ્વીની વાણી માથે ચઢાવી.
 સાસુ સસરાએ વ્રત પૂરું થવાથી પારણ કરવા માટે આગ્રહ
 કર્યો ત્યારે સાવિત્રીએ કહ્યું કે, આજે સૂર્ય અસ્ત થયા પછી
 માફ વ્રત પૂર્ણ થશે. સાંજ પડતાં સત્યવાને વનમાં સમિધ
 દેવા જવા કહ્યું આ વખતે સાવિત્રીએ કહ્યું કે, હું પણ

પત્ની સાથે આવું છું. સત્યવાને આગ્રહ કયો કે, તમે ઉપ-
સધી દુર્ગળ થઈ ગયાં છે. માટે તમારે આવવાની જરૂર
થી. છતાં સાવિત્રી તેમની સાથે તૈયાર થયાં. પછી સાસુ-
અમરાની આજ્ઞા લઈ સત્યવાનની સાથે સાવિત્રી જગલમાં
અભિધનેમાટે ગયાં. સાવિત્રીપતિની પાછળ ધીમેધીમે વનને ભેટી
પાલતી હતી. સત્યવાને અભિધ કાપવા માંડી. કાપતાં કાપતાં
તેના માથામાં દુઃખવું થયું તેનું મસ્તક જાણે કંદાઈ જતું
હોય, તેવી નેત્રે ઘીઠા થવા લાગી. આ વખતે સાવિત્રી પોતાના
પતિનું મસ્તક જોળામાં લઈ, નારદ મુનિનાં વચનનું સ્મરણ
કરતી ખેદમાં રૂખી ગઈ. સાવિત્રીએ પોતાની પાસે ઉભેલા કોઈ
કાળા પુરુષને જોયો. તે વખતે ધ્રુજતાં તેણે પૂછ્યું કે, આપ
કોણ છો ? યમે કહ્યું; તારા જેવી સતીના જોળામાં સત્યવાન
સૂતા છે, જેથી તારા પતિના ગ્રાણ મારા કૂતોથી લઈ શકાય
એમ નથી. માટે હું જાતે આવ્યો છું. પછી યમરાજાએ સત્ય-
વાનના શરીરમાંથી અંગૂઠો માત્ર પુરુષને બહાર ખેંચી કાઢ્યો.
આ જીવન લઈ યમે દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલવા માડ્યું. સાવિ-
ત્રીને પાછળ આવતી જોઈ યમે કહ્યું કે, તું પાછી ફર તથા
તારા પતિની મરણ ક્રિયા કર સાવિત્રીએ કહ્યું કે, જ્યાં મારો
પતિ જાય ત્યાં મારે જવાનો ધર્મ છે. મેં પતિસેવા તથા
મતો એવાં કર્યાં છે કે, મને કોઈ ઠેકાણે કોઈ પણ અટકાવી
શકે એમ નથી.

યમરાજાઃ-નિવૃત્તતુષ્ટોઽસ્મિ તવાનયામિતા સ્વરાક્ષરવંચજન
કેતુવૃક્તયા ।

હરં વૃણીષ્યે વિનાસ્ય જીવિતં વદામિતે સર્વમનિદિ તે વરમ ॥

હો સદાચારી પુત્રી ! સ્વપ્ન સ્વર, અક્ષર તથા હેતુવાળી
તારી પાણી સાંભળીને સંતુષ્ટ થયો છું. સત્યવાનના છવિત

પતિવ્રતાચરિત્ર.

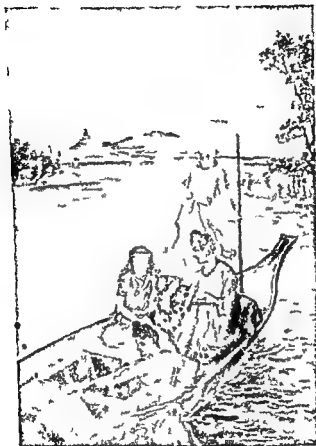
(૨૮) સીતા.

જનકપુરમાં પૂર્વે જનક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક વેળા યજ્ઞ કરાવવા માટે પૃથ્વીને એકાવતા હતા. તેવામાં પૃથ્વીમાંથી એક દિવ્ય કન્યા તેમને મળી આવી. હજારી પૃથ્વી ખેડતાં આ કન્યા જડી આવી. તેથી આ કન્યાનું સીતા નામ પાડયું. જનક રાજાના પૂર્વજોના વચ્ચતમાં મહાદેવે તેઓના પર પ્રસન્ન થઇ એક ધનુષ્ય મૂક્યું હતું. આ ધનુષ્ય એકું ભારે હતું કે, કોઇ તેને ઉઠાવી શકે એવું ન હતું. જનકના પૂર્વજો તથા જનક પણ આ ધનુષ્યની હમેશ પૂજા કરતા હતા. આ ધનુષ્યને એક ઠેકાણેથી ખીજે ઠેકાણે મૂકવું હોય તો અન્યેક માણસો કામે લગાડવાં પડતાં હતાં. આ ધનુષ્ય સીતા રમત માત્રમાં પોતાના હાથથી એક ઠેકાણેથી ખીજે ઠેકાણે મૂકતાં હતાં. એક વેળા નારદ મુનિ ત્યાં આવ્યા હતા. તેમણે તે જોયું. નારદ મુનિએ કહ્યું કે, આ ધનુષ્યને જે ઉપાડી ઉપયોગમાં લે, તેવા ષળવ્રાજની સાથે સ્વયંવર કરી, આ કન્યાને પરણાવવી જોઇએ. જનક રાજાએ તે પ્રમાણે સ્વયંવર રચી, આ ધનુષ્ય ઉપાડવા માટે સ્વયંવરમાં મૂક્યું. કેટલાક રાજા તે આ જોઇ શરૂઆત પણ નહિ. કેટલાકો ઉઠ્યા, પણ તે હાથને પાત્ર ચલા. પછી રાવણ તે ધનુષ્યને ઉપાડવા ગયો, પણ તે ઉપાડી શક્યો નહિ. રામ તથા લક્ષ્મણ વિશ્વામિત્ર મુનિ સાથે આ જનક રાજાના સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા. રામચંદ્રજીએ વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા મારી કે, મને આ ધનુષ્ય ઉપાડવા માટે આજ્ઞા આપો. વિશ્વામિત્રે આજ્ઞા આપી, એટલે રામચંદ્રજી તે ધનુષ્ય પાસે ગયા. તેને હાથમાં લઇ તેમાં જેવું શરણધાન કરવા બંધ છે કે, જેમ છલાંક લાંગી જતું હોય, તેવા મોટા અવાજ સહિત તે ધનુષ્યના બે કટકા થઇ ગયા. બધા

વિના તારે મારી પાસેથી જે માંગણું હોય તે માંગ. હું તને મધ્યમ આપવા તૈયાર છું.

આ વખતે સાવિત્રીએ માગી લીધું કે, મારા સસરા અધ છે, તેને આંખો પાછી થાય એવું વરદાન માગું છું. યમે કહ્યું કે, ત્યારપુ તેમ યશે વળી સત્યવાનના જીવિત વિના બીજું પણ તારે જે માંગણું હોય તે માગ. સાવિત્રીએ કહ્યું, મારા સસરાનું રાજ્ય શત્રુઓએ લઇ લીધું છે, તે તેમને પાછું મળે, એ હું માગું છું. યમે કહ્યું, જાહે, તારા કહેવા પ્રમાણે યશે હું તારાં વચનથી સંતુષ્ટ થયો છું. તારે બીજું કાંઈ, સત્યવાનના જીવિત વિના માંગણું હોય તે માગ. સાવિત્રીએ કહ્યું, મારા પિતાને મારા સિવાય એક પણ પુત્ર નથી. માટે મારે સો જાઈ થાય, એવું હું માગું છું. યમે કહ્યું, ત્યારપુ, તારા પિતાને સો પુત્રો યશે આ સિવાય તારે બીજું જે માંગણું હોય તે કહે, પણ તું પાછી ફર. સાવિત્રી ગાંધી, મારે બીજું કાંઈ જોઈતું નથી પણ મને મો પુત્રો થાય, એવું હું આપની વાગેથી વરદાન માગું છું. યમે કહ્યું, જાહે તારા કહેવા પ્રમાણે તને મો પુત્રો યશે, પણ હવે તું પાછી ફર હે સતી ! હવે તું પાછી ફર. સાવિત્રીએ કહ્યું, આપણું વચન મિથ્યા થાય એમ નથી આપ મને મો પુત્રો થવાનું વરદાન આપો છો. પણ ત્યાં આપ મારા પતિને લઈ જાઓ છો તો મને કેવી રીતે મો પુત્રો યશે ? આ વખતે યમ રાજાને પોતાનાં જૂલ યાદ આવી તેણે આ વખતે વિષ્ણુ જગ વાનનુ રમરણ કર્યું તથા તેમની મહાયતા માગી તેમણે આ વખતે આવી સત્યવાનને સજીવન કર્યો તથા સતીના પ્રસાવથી પ્રસન્ન થઈ સત્યવાનનું ૪૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય કરી આપ્યું. આમ પ્રમાણે યમરાજના કહેવા પ્રમાણે બીજી સઘળી વસ્તુઓ સાવિત્રીને આવી મળી.

સીતા

રામનદ્ર, લક્ષ્મણ તથા સીતા નૌકામાં બેસી સામે પાર જઈ
વનવાસ નીકળ્યાં

પાનુ ૬૮

મુશ્મી આર્ટ, કુલક ૮

રાજાએ વિરમય પામ્યા. પછી સીતાજીએ રામચંદ્રને વરમાળ
આપેલી. બાજતે ગાજતે વસિષ્ઠ તથા વિશ્વામિત્ર મુનિના ગ્રમણ
રામચંદ્ર તથા સીતાજીનાં લગ્ન થયાં. પછી અયોધ્યા ગયા પછી
કેટલોક સમય સૂધી તેઓ મુખથી રહ્યા. પછી જ્યારે દશરથ
રાજાને પૃથ્વાવરધા હોવાથી તેણે રામને રાજ્યાભિષેક આપવાનું
નક્કી કર્યું, તે જખતે મથરાની શિખવણીથી, કેકયી જે રામની
સાવધી માતા થાય, તેમણે દશરથ પાસે વરદાન તરીકે માગી
લીધું કે, રામચંદ્રજીને બાર વર્ષ સૂધી વનવાસ કાઢવા તથા ગાદી-
પર બસતને બેસાડવા. પિતાની આજ્ઞાને અનુસરી તથા પોતાની
માતા કૌશલ્યાની આજ્ઞા લઈ રામચંદ્ર વનવાસ જવા તૈયાર થયા.
પ્રથમ તેઓ સીતા પાસે ગયા તથા કહ્યું કે, હું આ મીતે વનવાસ
જાઉં છું. આ બગર સાંભળતાં જ સીતાને એક વાર મૂછાં આવી-
ગઈ. પછી મૂછાં વળતાં કહ્યું કે, હું આપની સહદુઃખભાગિની
કહેવાઈ. માટે હું આપની સાથે આવીશ. રામચંદ્રજીએ બહુ ના
કહી, પણ સીતાજી એકનાં બે થયાં થયાં નહિ. પછી રામચંદ્ર,
લક્ષ્મણ તથા સીતાજી ત્રણ જણાં વનવાસ નીકળ્યાં. ભરતે
પોતે રાજ્યપાટપર બેસવા ના પાડી, તેઓ રામની
આજ્ઞા ફેનવી રામની પાહુકા રાખી, તેના નામથી રાજ્ય
કરવા લાગ્યા. રામચંદ્રજી પ્રથમ ચિત્રકૂટ ગયા, ત્યાંથી
જમ્બૂક પર્વતપર જવા માટે નીકળ્યા. માર્ગમાં અત્રિ ઋષિના
આશ્રમમાં તેઓ થોડો સમય રહ્યા. ત્યાં અત્રિઋષિનાં પત્ની
અનસૂયા પણ, સીતા પોતાના પતિની જે રોવા બળવતાં હતાં
તે જોઈ, તેનાપર ઘણાં પ્રસન્ન થયાં. અનસૂયાજીએ તેઓ વિદાય
થયાં, તે વેળા કેટલોક અંજરાગ તથા દિવ્ય અલંકારો સીતા-
જીને આપ્યા. પછી તેઓ જમ્બૂક પર્વતપર રહ્યા. એક વેળા
રાવણની. બેન સૂપર્ણખા રામ તથા લક્ષ્મણને ઉતરવા

પડી દે, આ તો મારા પુત્રો છે. પછી વાદમીકિ મુનિ તેઓને પોતાને આશ્રમે તેડી ગયા ત્યાં સીતાજી જે હાડપિંજર જેવાં થઇ ગયાં હતાં, તે રામચંદ્રજીને મળ્યાં. પછી તેઓએ રામને પ્રણામ કર્યા તથા લક્ષ્મણને આશીર્વાદ દઇ ત્યાં ઉભાં રહ્યાં. ધન્ય છે કે, જેમણે આરેલ આપત્તિઓ સામે ટકકર ઝીલી, પોતાનું સતીત્વ જાળવ્યું હતું.

(૨૯) મુલોચના.

સતી મુલોચના શેષનાગની પુત્રી થાય. તેનાં લગ્ન રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતની સાથે થયાં હતાં. જો દે મુલોચનાને રાક્ષસોના સહવાસમા રહેવાનું હતું, છતાં પોતાનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ દયા તથા મુશીલપણના તેનામાં શુભો હતા. તેઓ ઘણીવાર ઇન્દ્રજિતને કૂરતા માટે શિખામણ આપતાં હતાં. રાવણ બ્યારે સીતાનું હરણ કરીને તેને લંકામાં લાવ્યો ત્યારે મુલોચનાને ઘણું જ ખોટું લાગ્યું. તેણે એકવેળા પોતાના પતિને હંસતાં હસતાં કહ્યું કે, પરત્નીને હરણ કરવું, તે કુળનો નાશકતો છે. પોતાના પિતાની અનર્થની વાત ઇન્દ્રજિત સારી રીતે જાણતાં હતાં, પણ પુત્રધર્મને લીધે તે બાળતની તેણે ઢરકાર કરી નહિ. જ્યારે રામચંદ્ર વાનરોનું સૈન્ય લઇ લંકાપર ચઢી આવ્યા ત્યારે રાવણના મોકલેલા એકે એક યોધાઓને પાનરોએ મારી નાંખ્યા આખરે કુંભકર્ણુ પણ રણમાં પડ્યો. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રજિતનો વારો આવ્યો. ઇન્દ્રજિતની રણવિશે ચાતુરી એમ વાનરો તથા બીજા યોધાઓ ઇન્દ્રજિતનાં ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યા લક્ષ્મણ તથા ઇન્દ્રજિત વચ્ચે દેટલોક વખત સુધી મહાન યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે ઇન્દ્રજિત લક્ષ્મણનાં

રામ રાવણને મારી આપને લઈ જશે. હનૂમાનની શોધ પ્રમાણે રામ, લક્ષ્મણ તથા સર્વ વાનરોએ જાકાપર ચઢાઈ કરી. રાવણ આખરે મરાયો તથા સીતાને અથોઠ વાટિકામાં જ્યાં રાખ્યા હતાં, ત્યાંથી તેમને લઈ અયોધ્યા તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. પણ પ્રથમમાં સીતાને શુદ્ધ થવા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા કહ્યું. સીતાએ તેમના કહેવા પ્રમાણે અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી શુદ્ધ થયા પછી તે સઘળા અયોધ્યા ગયા. એક વેળા નગરમાં ફરતો ગરમા ભેટા ફરતા હતા, તેનામાં એક ધોળીએ ધોળણને કટું કે, હું રામની માફક તને ઘરમાં ઘાલીશ નહિ. રામે ભેટું કે, જો કે સીતાજી શુદ્ધ છે, પણ જગતની નજરમાં તેની શુદ્ધતા જણાવી ભેધજો. આથી લક્ષ્મણને સીતાજીને વનમાં મોકલી આપવા કહ્યું. રામના કહ્યા પ્રમાણે સીતાને લક્ષ્મણ વનમાં મૂકી આવ્યા. સીતાજી ત્યાં રહતાં બેઠાં હતાં, એવામાં વાલ્મીકીજી આવ્યા. તેઓ સીતાને આશ્વાસના આપી પોતાને આશ્રમે લઈ ગયા. સીતાજી નીકળ્યાં, તે વેળા તે ગર્ભવાળાં હતાં ચાલી આવ્યા. પછી તેમણે એ પુત્રોને જન્મ આપ્યા, જેનું નામ ઋષિએ લદવા કુશ થાડ્યું. ક્ષવ તથા કુશને નાનપણથી ધનુર્વિદ્યા શીખવામાં આવી હતી એક વેળા ગમે અત્યગ્રેષ્ઠ નામનો યજ્ઞ આરંભ્યો તેવામાં લક્ષ્મણે લેવાને લઈ જતા હતા તે વેળા ક્ષવ તથા કુશ નેવામાં લક્ષ્મણે લેવાને લઈ જતા હતા, તેમણે આ ઘોરો અટકાવ્યો. ત્યાં જ ગાર વર્ષની કુશના હતા, તેમણે આ ઘોરો અટકાવ્યો. ત્યાં જ કુશ થયું. પછી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રામને તે ઇચ્છા થઈ થયું. પછી તેણે પહેલાં ઇચ્છાને સઘળી રાખી. પછી હકીકત જાણી ત્યારે રામને ખબર પડી.

મા નથી... પછી જન્મ પ્રમાણે... નથી.

આવી હતી. લક્ષ્મણે સૂપર્ણ્યાના નાક કાન કાપી લીધા. આ સૂપર્ણ્યા રાવણ પાસે ગઈ તથા રાવણને મોટે સીતાની સોંદર્યતાનાં વખાણ કર્યાં. રાવણે મારીચને માયાવી સુવર્ણમય મૃગરૂપે રામના આશ્રમની આગળપાછળ ફરવા કહ્યું. તે મૃગ સીતાની નજરે પડ્યો. એટલે તે મૃગને મારી તેની કાંચળી સીવાડવા સીતાજીએ આશ્રહ કર્યો. રામે આશ્રમની આગળપાછળ આણુ દેવી લક્ષ્મણને સીતાજી સોંપી, ચોતે મૃગને મારવા માટે ઢોડયા આવખતે માયાવી મૃગે મરતાં મરતાં, ઓ લક્ષ્મણ, ઓ લક્ષ્મણ, એમ ખૂમે મારી. આ ખૂમ સાંભળી સીતાજીના મનમાં ધધુ કે, રામને કાંઈ સંકટ આવ્યું. એટલે તેમણે લક્ષ્મણને સહાયતા કરવા જવા કહ્યું. લક્ષ્મણ ગયા, એટલે રાવણે સાધુનું રૂપ લઈ સીતાજી પાસે આવ્યો તથા શિક્ષા માંગી. સીતાએ શિક્ષા આપવા માંડી, એટલે રામે તેને આશ્રમની ઘડાર શિક્ષા લઈ આવવા કહ્યું. જેવાં સીતાજી આશ્રમની ઘડાર આવ્યાં, એટલે રાવણ તેને વિમાનમાં બેસાડી લંકા તરફ આલતો ચલ્યો. રામ તથા લક્ષ્મણ દોર આવ્યા તથા સીતાને જોયાં નહિ. એટલે તેની શોધમાં નીકળી પડ્યા. વનમાં પ્રવર્ષણ પર્વત આગળ સુગ્રીવ તેને મળ્યો. તેણે સીતાસંગધી કેટલીક ખબર આપી. સુગ્રીવે કહ્યું કે, હું આપને સહાયતા કરીશ, પણ તમે મારા લાઇને મારી મને રાજ અપાવો. રામે તે પ્રમાણે કહ્યું. સુગ્રીવ તથા હનૂમાન દક્ષિણ તરફ સીતાને શોધતા શોધતા સયુદ્ધ કીનારે આવ્યા. ત્યાંથી એક છલંગ મારી લંકા ગયા તથા જ્યાં અગ્રોક વાટિકામાં સીતાને રાખ્યાં હતાં, ત્યાં એક ઝાડપરથી રામના નામની વીટી સીતાના પર ફેંકી. સીતાએ તે તથા લીધી. પ્રથમ તેને શક ગયો, પણ પાછળથી હનૂમાને હેડળ ઉતરી સીતાને સર્વ સમાચાર કહ્યા તથા કહ્યું કે, થોડા વખતમાં

પડી દે, આ તો મારા પુત્રો છે. પછી વાદમીકિ મુનિ તેઓને પોતાને આશ્રમે તેડી ગયા ત્યાં સીતાજી જે હાડપિંજર જેવાં થઇ ગયાં હતાં, તે રામચંદ્રજીને મળ્યાં. પછી તેઓએ રામને પ્રણામ કર્યો તથા લક્ષ્મણને આશીર્વાદ દઇ ત્યાં ઉભાં રહ્યાં. ધન્ય છે કે, જેમણે આવેલ આ પત્નિઓ સામે ટકકર બીલી, પોતાનું સતી-ત્વ જાળવ્યું હતું.

(૨૯) સુલોચના.

સતી સુલોચના શેષનાગની પુત્રી થાય. તેનાં લગ્ન રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતની સાથે થયાં હતાં. જો કે સુલોચનાને રાક્ષસોના સહવાસમાં રહેવાનું હતું, છતાં પોતાનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ દયા તથા મુશીલપણના તેનામાં શુભો હતા. તેઓ ઘણીવાર ઇન્દ્રજિતને ફરતા ગાટે શિખામણ આપતાં હતાં. રાવણ વ્યારે સીતાનું હરણ કરીને તેને લંકામાં લાવ્યો ત્યાર સુલોચનાને ઘણું જ ખેડું લાગ્યું. તેણે એકવેળા પોતાના પતિને હંસતાં હંસતાં કહ્યું કે, પરત્રીને હરણ કરવું. તે કુળનો નાશકર્તા છે. પોતાના પિતાની અનર્થની વાત ઇન્દ્રજિત ચારી રીતે જાણતાં હતાં, પણ પુત્રધર્મને લીધે તે જાણતની તેણે દરકાર કરી નહિ. જ્યારે રામચંદ્ર વાનરોનું ચૈન્ય લઇ લંકાપર ચઢી આવ્યા ત્યારે રાવણના મોકલેલા એકે એક યોધાઓને વાનરોએ મારી નાંખ્યા આખરે હુંલકણું પણ રણમાં પડ્યો. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રજિતનો વારો આવ્યો. ઇન્દ્રજિતની રણવિશે ચાતુરી જોઇ વાનરો તથા બીજા યોધાઓ ઇન્દ્રજિતનાં ઘણાં વળાણ કરવા લાગ્યા લક્ષ્મણ તથા ઇન્દ્રજિત વચ્ચે ઢેટલોડે વખત સૂઝી મહાન યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે ઇન્દ્રજિત લક્ષ્મણનાં

રામ રાવણને મારી આપને લઈ જશે. હનુમાનની શોધ પ્રમાણે રામ, લક્ષ્મણ તથા સર્વ વાનરોએ લક્ષ્મણ ચઢાઈ કરી. રાવણ આખરે મરાયો તથા સીતાને અગ્રેષ્ઠ વાટિકામાં જ્યાં રાખ્યા હતાં, ત્યાંથી તેમને લઈ અયોધ્યા તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. પણ પ્રથમમાં સીતાને શુદ્ધ યવા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા કહ્યું. સીતાએ તેમના કહેવા પ્રમાણે અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી શુદ્ધ યવા પછી તે સઘળા અયોધ્યા ગયા. એક વેળા નગરમાં ફરતા ચરચા બેસા ફરતા હતા, તેવામાં એક ધોળીએ ધોળણને કહ્યું કે, હું રામની માફક તને ઘરમાં ઘાલીશ નહિ. રામે બોલ્યું કે, જો કે સીતાજી શુદ્ધ છે, પણ જગતની નજરમાં તેની શુદ્ધતા જણાવી બેઠાં. આથી લક્ષ્મણને સીતાજીને વનમાં મોકલી આપવા કહ્યું. રામના કહ્યા પ્રમાણે સીતાને લક્ષ્મણ વનમાં મૂકી આવ્યા સીતાજી ત્યાં રહતાં બેઠાં હતાં. એવામાં વાલ્મીકીજી આવ્યા તેઓ સીતાને આશ્વાસના આપી પોતાને આશ્રમે લઈ ગયા. સીતાજી નીકળ્યાં, તે વેળા તે ગર્જનાળાં હતાં અહીં આવ્યા પછી તેમણે બે પુત્રોને જન્મ આપ્યા, જેનું નામ જમ્બવંતે લવ તથા કુશ પાડ્યું. લવ તથા કુશને નાનપણથી ધનુર્વિદ્યા શીખવવામાં આવેલી હતાં એક વેળા ગંગે અત્યંત ગેહ નામનો યજ્ઞ આદર્યો. તેવામાં લક્ષ્મણ ઘોડાને લઈ જતા હતા. તે વેળા લવ તથા કુશ જે બાર વર્ષની ઉંમરના હતા, તેમણે આ ઘોડો અટકાવ્યો ત્યાં બારે શુદ્ધ થયું. રામ પણ ત્યાં આવ્યા પહોંચ્યા. રામને તે ઇંકજપર પુનઃજાવ ઉત્પન્ન થયો. પછી તેણે પહેલા ઇંકજાને સઘળી હકીકત પૂછી. સઘળી હકીકત જાણી ત્યારે રામને ખબર

આ વાત તુલસીદાસ રામાણુ-મા છે. પણ જન્મ પ્રમાણવાળું અંક મા નથી જોઈ તે ખરી દેવ એજ લાગતું નથી.

પડી કે, આ તો મારા પુત્રો છે. પછી વાદમીકિ મુનિ તેઓને પોતાને આશ્રમે તેડી ગયા ત્યાં સીતાજી જે હાડપિંજર જેવાં થઇ ગયાં હતાં, તે સમયદ્રજીને મળ્યાં. પછી તેઓએ સમને પ્રણામ કર્યો તથા લક્ષ્મણને આશીર્વાદ દઇ ત્યાં ઉભાં રહ્યાં. ધન્ય છે કે, જેમણે આવેલ આ પત્તિઓ સામે ટકકર ઝીલી, પોતાનું સતી-ત્વ જાળવ્યું હતું.

(૨૯) મુલોચના.

સતી મુલોચના શેષનાગની પુત્રી થાય. તેનાં લગ્ન રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતની સાથે થયા હતાં. જો કે મુલોચનાને ગાદસોના સહસ્રાસમા ગહેવાનું હતું, છતાં પોતાનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ દયા તથા મુશીતપણાના તેનામાં શુભો હતા, તેઓ ઘણીવાર ઇન્દ્રજિતને કૂરના માટે શિખાગણ આપતાં હતાં. રાવણ બધારે સીતાનું હરણ કરીને તેને લંકામાં લાવ્યો ત્યારે મુલોચનાને ઘણા જ ખેડું લાગ્યું. તેણે એકવેળા પોતાના પતિને હંસતા હસતા કહ્યું કે, પગ્નીને હરણ કરવું, તે કુળનો નાશકર્તા છે. પોતાના પિતાની અનર્થની વાત ઇન્દ્રજિત મારી રીતે બોલતા હતાં, પણ પુત્રધર્મને લીધે તે આજતની તેણે દરકાર કરી નહિ જતાં. સમયદ્ર વાનરોનું મૈત્ર્ય લઇ લંકાપર ગદી આવ્યા ત્યારે રાવણના મોકલેલા એકે એક યોધાઓને પાન-દોળે મારી નાખ્યા આખરે કુંભકર્ણ પણ રણમાં પડ્યો. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રજિતનો વારો આવ્યો. ઇન્દ્રજિતની ગણવિશે આતુરી જોઈ વાનરો તથા ઘીબ યોધાઓ ઇન્દ્રજિતનાં પથ્થાં વળાણ કરવા લાગ્યા લક્ષ્મણ તથા ઇન્દ્રજિત વચ્ચે ઢેદલોડ વખત મૂધી મહાન યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે ઇન્દ્રજિત લક્ષ્મણનાં

જાણી મી ડિગભિજ્ઞ થઈ ગયો. તેનું મસ્તક લક્ષ્મણના એક
તીરવડે તથા બીજા તીરથી તેના એક હાથ છેદાઈ ગયા
વાનગે એ ઇન્દ્રજિતનું મસ્તક નીચે પડવા દીધું નહિ તે
વાનરોએ ઝીંસી લીધું તથા ઇન્દ્રજિતનો એક હાથ ત્યા
સુલેચના હિ ડાળાપર બેઠી, પોતાના પતિની ચિતામાં બેઠી
હતી ત્યાં તે હાથ જઈ પડ્યો. જેવો હાથનો અખડાટ
આભાષ્યો એટલે મતીએ પોતાની બેનપણીને બેવા મોકલી
કે, ચોકમા આ શાને અખડાટ થાય છે દાસીએ પાછા આવી
કહ્યું કે, ઇન્દ્રજિતનો એક હાથ આવી આગણીમાં પડ્યો છે
તે જ સમયે સુલેચનાને મૂછી આવી ગઈ પણ તુરત જ ઊઠી
જઈ ત્યાં પોતાના પતિનો હાથ પડ્યો હતો ત્યાં ગઈ તથા
પોતાની દસીને ખડીઓ તથા કામ લેવા મોકલી દાસી
જયની ખડીઓ કલમ લઈને આવી આ વખતે ચેલા હાથે
કાગળ પર કવચવડે લખ્યું કે, ચૌદબુવનના આભાષ્ય રામ
ચંદ્રજીના બાઈ લક્ષ્મણના બાણવડે માગ મસ્તકનું છેદન થયું
છે માફ મસ્તક વાનરોની પાને છે જેવી સુલેચનાએ આ
વાત જાણી, એટલે પોતાની દાસીને સાથે લઈ સવણની આશા
માગી, વાનરોના એવ્ય તરફ ગઈ ત્યાં જઈ તેણે પોતાના
પતિના મસ્તકની રામચંદ્રજી પાસે માગણી કરી આ વખતે
સતી બહુ જ રડતા હતા તે વખતે રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે,
આપ આટલો બધો શાને માટે શોક કરો છો ? બે આપ કહેના
હો તો આપના પતિને જીવતો કેડ તથા તેને ચૌદ બુવનનો
ગજળ બનાવું સતીએ કહ્યું કે, આપ આજ્ઞાત પ્રભુ છો તથા આપને
હાથે જેનું મરણ થાય છે, તે સ્વ પતિ જ બન્યું છે હું મારા
પતિ માથે મતી થવા માગુ છું પછી વાનરોએ ઇન્દ્રજિતનું મસ્તક
આણી આપ્યું આ વખતે વિલાપ કરતા સુલેચનાએ કહ્યું કે,

જો હું એમ નંજીત કે, આપની આવી સ્થિતિ થવાની છે, તો હું માન (પાને આપની મદતે બોલાવત આ વખતે ચેલા ધડને હસવું આગ્યું. કારણ કે લક્ષ્મણજી શેષ નાગનો અવતાર હતા તથા તેના હાથથી જ ઇન્દ્રજિતનું મરણ થયું હતું. ધન્ય છે આવી સતીઓને, કે જો કે રાક્ષસના સહવાસમાં રહેવા છતાં પોતાના પાતિવ્રત્યનો તથા રાત્યતાનો ટેક તેઓ ઊડતાં ન હતાં.

• (૩૦) વૃંદા.

આ મહાપતિવ્રતા સ્ત્રીનાં લગ્ન જળધર નાગના રાક્ષસની સાથે થયાં હતાં આ વૃંદાના પાતિવ્રત્યનો પ્રભાવ જોટલો બધો હતો કે જળધર કોઈથી જિતાઈ શકતો નહતો. દેવો પણ જળધરથી હારી ગયા. આખરે વિષ્ણુભગવાને પણ જળધર માથે યુદ્ધ કર્યું. તેમાં સતીના પ્રભાવથી વિષ્ણુભગવાન પણ જળધરથી હારી ગયા. પછી જળધરે વિષ્ણુભગવાનને કહ્યું કે, તમે તથા લક્ષ્મી હમેશ માટે ત્યાં રહો. વિષ્ણુભગવાને તે રીતે હા પાડી દેવોએ જાણ્યું કે, કોઈ પણ રીતે જા રાક્ષસનો અંત લાવવો જોઈએ એકરેળા નારદમુનિ જળધર પાસે ગયા તથા કહ્યું કે, તારી સ્ત્રી વૃંદા કન્તાં પાર્વતીની મૌન્યતા વધારે છે. માટે તારે મહાદેવની પાસે પાર્વતીની માંગણી કરવી જોઈએ. જળધર જે દુષ્ટ સ્વભાવવાળો, કામી તથા ભોળા મનનો હતો, તેણે નારદમુનિના કહેવાને માન્ય કર્યું તથા પોતાના એક દૂતને કૈલાસપર્વતપર પાર્વતીને મોકલી આપવા મહાદેવ પાસે મોકલ્યો. આ વેળા સતી વૃંદાએ જળધરને ઘણું સમજાવ્યો. તેમણે કહ્યું કે, પાર્વતીજી સુશાત શકિતનો અવતાર છે. આમ કરવાથી તમારો તથા

મુંદરી સામાન્ય સર્વસ્વ.

મારા આજી કુળનો નાશ થયો. માટે તમો આપું ઘેર
 ય કરવું છોડી ધો. જાળધર જે મહા મહોન્મત હોતો,
 જે વૃંદાનું કથાં માન્યું નહિ તથા દૂતને કેલાસપ્રતિ મોકલ્યો.
 હાદેવની પાસે તે દૂતે જઈને કહ્યું કે, જાળધર જીમ કહે
 કે, આપનાં પાર્વતીને મારી પાસે મોકલી આપો, નહિ
 સુદ કરવા સન્ન થાયો. આ વખતે મહાદેવે પોતાના
 મુને હુકમ કયો કે, એકદમ આ દૂતનું મસ્તક છેદી નાંખો.
 ૧નું મસ્તક ગણુ ઉઠવા જતો હતો, તેવામાં દૂતે ધણા કાલા-
 લા કયો. આથી તે દૂતને મહાદેવે છોડાં મૂક્યો. દૂતે જાળ-
 ધર પાસે આવી સમગ્રી વાત કહી તથા વધા
 મા કહ્યું કે, આપ મહાદેવને જિતવાનો આગ્રહ છોડી ધો
 । મારું. જાળધરે આ વાત માની નહિ તથા મોડું સન્ન
 થઈ ગુલા બને નિશબને સેનાપતિ નીમી, મહાદેવ સાથે
 લઈ કરવા ગયો. મહાદેવ તથા જાળધર વચ્ચે મોડું સુદ
 થુ આ વખતે સાધુને વેગે પાર્વતીને ઇજવા માટે જાળ-
 ધર આપ્યો. સતી ચેતો ગયા તથા તે જ વખતે તેમણે હરિ
 યા હરવું સમરણ કહ્યું સમરણ કરવાની વાર ગદ્યમ ત્યાથી
 । શી ગયો. આ વખતે વિષ્ણુભગવાન નાસાત્ પાર્વતી પાને
 પાગથા તથા કહ્યું કે, આપે મને જાને બોલાવ્યો પાર્વતીએ
 થુ કે, આપે આ રાક્ષસને ઘેર ગદી એને ધરો નર્વિક
 । નાવી મૂક્યો । એનો હવે નાશ કરો તો મારું વિષ્ણુ-
 ભગવાને કહ્યું કે, મર્તી વૃંદાના પ્રતાપથી મારે એના દાસ
 । હુ પડ્યું છે છતા હવે ઠોધ પણ પ્રકારે એનો હવે
 ગત કાવશ. પછી વિષ્ણુભગવાન એક માધુને વેશ લઈ
 ત્યા વૃંદાનો મહેલ હતો, તે જ વાડીમા સતી વૃંદાને ઇજવા
 તેણે ૨ નેક પ્રકારની માયા બની સતી પ્રથમથી આ છળને સમજ્યા

નહિ. પણ પાછળથી સતી વૃંદા ચેતી ગયાં કે, આ બધું વિધ્યુનું કારસ્તાન છે. આ વખતે સતીએ વિધ્વજગવાનને શાપ આપ્યો કે, તમને પણ તમારી સ્ત્રીને માટે વનંવન બટકવું પડશે તથા વાનરોની સહાયતાથી તમારી પત્નીને રાક્ષસના હાથમાંથી છોડવશે. સતી વૃંદાના પાતિવ્રત્યનો ભંગ થવાથી જળધરનું તેજ આછું થઈ ગયું. તે નિસ્તેજ બની ગયો તથા પછી મહાદેવના હાથથી તેનું મરણ નીપજ્યું. સતીનો પ્રભાવ એવો છે કે, સાક્ષાત્ વિધ્વ જગવાનને પણ તેના દાસ થવું પડે છે તથા તેના શાપથી પોતાને અવતાર ગ્રહણ કરવા પડે છે.

(૩૧) શખરી.

આ શખરી જાતે બીલકી હતી. તે મતંગ ઋષિના તપોવન પામે આશ્રમ બાધી ત્યાં ગઈ હતી. તે અનેક ઋષિઓની સેવા કરવામાં પાતાનો કાળ નિર્ગમન કરતી હતી. આ ઋષિઓએ શખરીને કંઈ હલુ કે, બ્યારે ગમચડાનું વનમાં ફરતા નમ્ય-મૂક પર્વત તરફ જશે ત્યારે તારા આશ્રમ આગળ આવશે. તેની તું અનેક પ્રકારે સેવા કરજે તથા તેથી તારું કલ્યાણ થશે. આ ઋષિઓના કહેવા પ્રમાણે રામ તથા લક્ષ્મણ શખરીના આશ્રમમાં આવ્યા શખરીએ રામ તથા લક્ષ્મણને અર્ચ્ય તથા પાદ વરે પૂજન કર્યું તથા કહ્યું કે મને આ વાત ઋષિઓએ કહેલી હતી આપને માટે કેટલાક આદિષ્ટ કૃત્તો મેં મગહી રાખેલા છે માટે તે આપોજો તથા વિશ્રાંતિ લ્યો રામચંદ્રએ તથા લક્ષ્મણે શખરીએ આદા કરી રાખેલ બારો ખાધા તથા પાણી પીધું પછી રૂમે શખરીને મતંગ ઋષિનો આશ્રમ લેવા જવા

માટે કહ્યું. શમરી જોકના આદ્યમગા તેડી ગઇ, ત્યાં વડકલો તથા
કુટો હજી એમને એમ મળગના હતા. આ ત્રિપિએ મધ્ય
સ્વર્ગે બીધાવ્યા છે તથા હું પાત્ર તેઓની માથે જવા ઇચ્છું છું.
મને આપના દર્શન થયાં છે. માટે સર્વ પાપો નિવૃત્ત થયાં છે
ગમત્ર ડ્રલએ કહ્યું, હે સાધ્વી ! તારી તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી તેમજ
તે જે મારી મેષા ઉઠાવી છે તેના પ્રભાવથી, તુ સ્વર્ગમાં તેઓની
પાસે જઇશ આ વખતે શમરીએ અગ્નિ સજગાવ્યો તથા
તેમ પોતાનો ઢેહ સજગાવી દીધો તથા તે સ્વર્ગ પ્રતિ સીધાવી
આ જે કે નીચ વાતિની શ્રી હતી, છતા મહાત્માઓની સેવાન
પ્રતાપથી ને સ્વર્ગમાં ગઇ હતી.

(૩૨) સુભદ્રા.

દ્વારિકાધીશ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનાં સુભદ્રા બહેન થાય એક
વેળા રેવલાચળ પર્વતપર ચાહેવેના સઘળા જૈરાઓ રમત
ગમત કરવા ગયા હતા આ રમત ગમત ચાલતી હતી, તેવામાં
અન્યાસીન વેશે અર્જુન પણ ત્યાં આવ્યો હતો તથા તેઓની
આ સઘળી કાંડા જોતો હતો. એક વેળા સુભદ્રા પોતાની
મખીઓની સાથે એક વાડીમાં ફરતી હતી. તેવામાં અર્જુન
તથા સુભદ્રાની એક બીજા માથે આજો મળી બેઠે વચ્ચે
નાગ મંડે થયું તથા અર્જુન જોને જોઇ આહિર થઇ ગયો.
આ સુભદ્રાના લગ્ન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધન માથે થવાના
હતા બામદ્રની મરજી દુર્યોધન સાથે સુભદ્રાના લગ્ન કરવાની
હતી પણ શ્રી કૃષ્ણની મજા તેમ નહતી તેમની મરજી
અર્જુન માથે કરવાની હતી અર્જુને સુભદ્રાનું, નાનકે રાધી
હરજી કહ્યું આ વખતે બામદ્રમને ઘણો જ ક્રોધ ચડ્યો.

અર્જુન તથા યોગેશ્વર વચ્ચે આ વખતે યુદ્ધ થાત. પણ શ્રી
કૃષ્ણે યોગેશ્વરને વાચ્યાં તથા શાંત પાડયા. પછી હસ્તિનાપુરથી
કુંતાદેવેને બે લાવી મુલદ્રા તથા અર્જુનનાં યથાવિધિ લગ્ન કર્યાં.

પ્રથમથી જ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન વચ્ચે મિત્રતા હતી.
પણ આ લગ્નની ગાંઠથી તેઓ વચ્ચે મિત્રતામાં વધારો થયો.
મુલદ્રામાં રાજ્યને શોભાવે એવા સારા શુભો હતો. તેઓ પતિને
કેવી રીતે પ્રસન્ન કરવા તથા તેમની કેવી રીતે સેવા કરવી, તે
બહુ સારી રીતે જાણતાં હતાં. તેમના કુખથી શુભદ્રાને વીરપુત્ર
અભિમન્યુ જન્મ્યો હતો. જ્યારે મુલદ્રાજી સગબો હતાં તથા
સીમંતોન્નયન સંસ્કાર કરાવવાનો વખત થયો ત્યારે પોતે પોતા-
ને પિયેર એક કુકુમ્ભપત્રિકા લખીને મોકલી. હજી પણ સીમં-
તના વખતમા આ કુકુમ્ભપત્રિકાઓ સ્ત્રીઓ ગાય છે. જેમકે:-

મુલદ્રાની કંકેતરી.

કંકુ છાંટી કંકેતરી મોકલી, કોઠે કા'વે મુલદ્રાનાં બેન,
વીરા બહેલા આવજો.

શ્રીકૃષ્ણ બળદેવ બે બાંધવો, તમ આંચે થશે સુખચેન. વીરા.
લાઈ ભતરીજી સરવે શોભાય છે, છે પવિત્ર પિતા વસુદેવ. વીરા.
જગત જનેતા દેવકી ને રાહિણી, આવજો સરવે મળીતતખેવ. વીરા.
મારે પિયેર પનોતો પરિવાર છે, જોતાં વાધે છે જાઓ સનેહ. વીરા.
ભય ભ જન મારી રે ભાણી બો, શોળ સહસ્ર ને એક સો આઠ. વીરા.
વેદવંતા પ્રાણજી સાથે લાવજો, ભવ જળના તારણ તરનાર. વીરા.
સંગે જાહવ સર્વેને લાવજો, બીજી વરણ જે હિતમ અપાર. વીરા.
મેં તો પ્રેમશું પગરૂ મોંડીઆં, રૂડા જગન રચ્યો રાજસૂય. વીરા.
થોડું કા'ંચું ઘણું કરી માનજો, છોજ નોંધારના આધાર. વીરા.
વાંચી પત્રિકા બહેલા પધારજો, કોઠે લઈને કુકુમ્ભ પરિવાર. વીરા.

મારા સંસારને ઠગલા ને રાટીઓ, મારાં આશુને દખ્ખીનાં ચીર.
 મારા જેઠને લાવ વીરા ધાતીઆં, જેઠરાણીને બદલનાં ચીર વીર
 મારા હીએરને લાવ વીરા પામરી, દેરાણીને છાયલની બેઠ.
 મારી નણુંદને જોઇયે મુંદરી, નણુંદોઇને પહેરવા બુલ. વીર
 મારા કુટુંબને લાવ વીરા કાંચળી, પાટારીને નાલીયરની બેઠ, વીર
 મારા અથે લાવજો ઘરચોળડાં, માયે ગતરીસ બમરીનો મેઠ. વીર
 મારા ઘરનાને લાવ વીરા ચોડલો, જેમાં મોતિદે નડિત પલાણુ. વીર
 વીરા એટલી સંપત હોય તો આવજો, નહિ તો રહેજો તમારે ઘેર. વીર
 મારા જેઠ આબ્યાદે જેઠાણી સોલા, એક નાબ્યો મારી નયો. વીર. વીર
 હું તો હંચી ચડું ને નીચી ઉતરું, હું તો જોઈ મારા વીરાની વાટ. વીર
 વીરા કયાદેગાજ્યો ને કયાદેગડગડયો, કયાં વરસ્યો અસાડો મેહ. વીર
 મારી નંણુંદ તે મસરકે બોલ્યાં, બાબિાં નાબ્યા તમારા વીર. વીર
 મારા દિએર વધામણી લાવિયા, બાબિાં આબ્યા તમારા વીર. વીર
 વીરોદારકાંગાજ્યો ને મોકુળગડગડયો, હસ્તિનાપુર વરસ્યો મેહ. વીર
 એવે ઝળકયાં વીરામાયે મોળીઆં, ઝળકી બાણીને માયે છાણ. વીર
 વીરો આબ્યો ને વાડીએદે ઉતયાં, “મારીબેનીને તેઠવાળાઓ.” વીર

જ્યારે પાંડવો ખાર વર્ષ સૂધી વનમાં રહ્યા તથા તેરમું
 વર્ષ વિરાટ રાજના દરબારમાં શુભ રીતે રહ્યા તથા જ્યારે
 તેઓ છતા પડ્યા ત્યાં સૂધી મુલદ્રા પોતાના પુત્ર અભિમન્યુ
 ને લઈ પીએરમાં રહેતાં હતાં. વિરાટ રાજાએ પાંડવોને સેવાના
 ગહલામાં પોતાની કુંવરી ઉત્તરા અર્જુનને પરણાવવાનું કહ્યું
 અર્જુને કહ્યું કે, મેં એને લણાવી છે. જેથી ને મારી પુત્રી જેવી કહે-
 તાય. માટે હું આની સાથે પરણીશ નહિ. તમે મારા પુત્ર
 અભિમન્યુ સાથે એને પરણાવો. પછી મુલદ્રા તથા અભિમન્યુને
 દારિકાથી બેલાવી મંગાવી વાળતે ગાળતે ઉત્તરા કુંવરીનાં
 લગ્ન અભિમન્યુ સાથે કરવામાં આવ્યાં. પછી ઉત્તરાને ત્યાં

વિરાટમાં જ રાંખી, પાંડવો ચોતાતું રાજ્યપાટ દુર્યોધનઆદિ પાસેથી પાછું લેવા ગયા. પણ દુર્યોધન આદિએ રાજ્યપાટ પાછું આપ્યું નહિ. પાંડવો તથા કૌરવો વચ્ચે મહાન ઝગામ-ની તૈયારી થઈ. આ વખતે સંમતકોને મારવા અર્જુન પાતા-ળમાં ગયો હતો. આ તક સાધી કૌરવોએ પાંડવો સાથે કૌહા-યુદ્ધની માગણી કરી. કારણ કે અર્જુન સિવાય બીજું કોઈ કૌહા-યુદ્ધ જાણતું ન હતું. પાંડવો વિચારમાં પડી ગયા કે, હવે શું કરવું? તેવામાં અભિમન્યુએ આવી કહ્યું કે, હું કૌહાયુદ્ધ સારી રીતે જાણું છું. મને લઢવા માટે વીરમાળ આપો. યુધિષ્ઠિરે તે જાખતની હા પાડી. અભિમન્યુ સુભદ્રા તથા દ્રૌપદી પાસે રજા માગવા ગયો. તેવામાં સુભદ્રાએ વીરમાતાને શોભે તેવી રીતે અભિમન્યુને આશીષ આપી. પછી સુભદ્રાએ યુધિષ્ઠિર આદિને કહ્યું કે, ઉત્તરાને રણમાં ચઢતાં પહેલાં વિરાટ નગરથી તેડાવથી બેઠએ. રણની તૈયારીની લગભગે ઉત્તરા આવી પહોંચી. આ કૌહાયુદ્ધમાં અભિમન્યુ મરણ પામ્યો. સુભદ્રાએ આ વાત જાણી ત્યારે તેને જો કે શોક તો ઘણો થયો, પણ વીરમાતાની માફક ધૈર્ય ધરી તેઓ બેસી રહ્યાં.

(૩૩) શર્મિષ્ઠા.

હાનવોના રાજા વૃષપર્વને શર્મિષ્ઠા નામે એક પુત્રી હતી. આ કન્યા દેવયાનીના કોપતું પાત્ર થઈ પડી હતી. જ્યારે દેવયાનીના પિતા શુક્રાચાર્ય વૃષપર્વને શાપ દેવા તંયાર થયા ત્યારે તેમનું શાપથી રક્ષણ કરવાને શર્મિષ્ઠાએ દેવયા-નીનું ઢાસીપણું સ્વીકાર્યું. યયાતિની સાથે દેવયાનીનાં લગ્ન થયાં તથા શર્મિષ્ઠા તેની ઢાસી તરીકે સેવા કરવા રહેતી હતી.

આમ ઘણા વખત સૂધી શમિંઘાએ પોતાનો કાળ નિર્ગમને
 કયો. એક વેળા ઝુરખામાં તથા કામાગ્નિમાં બળતી હોવાથી
 તેને મૂછો આવી ગઈ આ વખતે યયાતિ રાવ પાસેના ટુંજમાં
 આ ઓના આલાપને માંબળતો હતો. તે તત્ત ત્યાં દોડી ગયે.
 તથા શમિંઘા મૂછોથી નાચે પડી જતી હતી તેને ઉઘડી લીધી.
 કેટલોકવારે શમિંઘાને જ્યારે મૂછો વળી ત્યારે તેણે ભેયું કે,
 હું યયાતિના ખોળામાં છું. આ વખતે શમિંઘાએ કહ્યું કે,
 તમે ગમે છોડી દો એ શુરપુત્રી આ ભેયે તો આપણ બેઠેને
 શાપ આપશે, જેથી તમારૂં તથા મારૂં બેઠેનું અનિષ્ટ થશે
 યયાતિએ શમિંઘાની વાત ગણી નહિ તથા તેને પોતની સાથે
 મહેલમાં લઈ ગયો. આ શમિંઘાથી યયાતિને સંતાનોત્પત્તિ
 થઈ. આ બાબતની દેવયાનિને ખબર પડી. એટલે તે રીશાધને
 પોતાને પિયેર ચાલી ગઈ યયાતિરાજા તેને મનાવવા તેની પાછળ
 દોડ્યો. આ વખતે શુક્રાચાર્યે તેને શાપ આપ્યો કે, તું જ્ઞા-
 વસ્થાને યામ, આથી યયાતિ જ્ઞાવસ્થાને પાગ્યો, પણ તે જ્ઞા-
 વસ્થા જીજ્ઞાસાથી લઈ શકાય, એવી રીતનો શાપ હતો.
 યયાતિએ પોતાના બધા છોકરાને બોલાવ્યા તથા એક પછી એક
 સંધ્યાને પોતાની જગવસ્થા લેવાનું કહ્યું, પણ સંધ્યાએ ના
 કહી, સૌથી નાના છોકરા પૃથુએ તે હા પાડી. આથી પૃથુએ
 જગવસ્થા લીધી તથા પોતાની યુવાવસ્થા પોતાના પિતાને આપી.

(૩૪) સત્યવતી.

સત્યવતીનું ખીલું નામ મત્સ્યગંધા હતું. તે એક મચ્છી-
 મારની પુત્રી હતી. તે મચ્છીમારને ત્યાં ઉછરીને મોટી થઈ હતી.
 તેનું કામ એ હતું કે, વટેમાર્ગીઓ નદી બોળંગવા આવે તો

મારા પિતાને તારી છાકરી આપ. હું રાજ્યગાદી નહીં લઉં. મહીમારે કહ્યું કે, આપ જોડે રાજપાટ નહિ લેા, પણ આપના પુત્રો મારીને રાજગાદી મારા હોહિત્રો પાસેથી છીનવી લે તો તેનું કેમ? બીજો પણ લીધું કે, હું મરણપર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળીશ, કે જેથી મને મંતાન થવાનો ભય રહેશે નહિ. બીજમની આ પ્રતિજ્ઞા થયા પછી મહીમારે ચોતાની કન્યા શંતનુને આપી. આ પછી તે કન્યાનું નામ સત્યવતી પાડવામાં આવ્યું. શંતનુથી જોને જે પુત્રો થયા. એક ચિત્રાંગદ તથા બીજો વિચિત્રવીર્ય. એક વેળા કાશીરાજને ત્યં સ્વયંવર થયો. ત્યાંથી અંગા, અંબિકા તથા અંબાલિકા આ ત્રણ કન્યાઓને બધા રાજાઓને મારી બીજમ ઉપાડી લાવ્યા. આમાંથી અંબિકા તથા અંબાલિકા બીજમના ભાઈ સાથે પરણી. પણ મોટી અંબાએ કહ્યું કે, મારે શાલ્વ રાજા સાથે પરણવું છે. આથી બીજમે તેને શાલ્વ પાસે મોકલી આપી. પણ શાલ્વે તેનો સ્વીકાર કયો નહિ. આથી તે બીજમ પાસે આવી. પણ બીજમે તેનો સ્વીકાર કયો નહિ. આથી તેણે ચોતાનું વૈર બીજમના પર લેવા વનમાં જઈ તપ કરવા માંડ્યું તથા બીજા જન્મમાં શિખંડીરૂપે થઈ તે વૈર તેણે લીધું. ચિત્રાંગદ તથા વિચિત્રવીર્ય રાજ્ય ચલાવતા હતા. સત્યવતી તથા બીજમ સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરતા હતા. પણ તે બેઉ ભાઈઓ કોઈ પણ મંતાન વગર મરણ પામ્યા. આથી સત્યવતીએ બીજમને કહ્યું કે, તમારા ભાઈઓની સાથે નિયોગ કરી પુત્રો-ત્પત્તિ કરો. પણ બીજમે ના પાડી. પછી સત્યવતીને વાઠ આવ્યું કે, કુમારાવસ્થામાં તેને વ્યાસપુત્ર થયા હતા. તેમનું સત્યવતીએ સ્મરણ કર્યું. વ્યાસે નિયોગથી તે વિધવાઓવડે ધતરાષ્ટ્ર તથા શંકુ નામે જે પુત્રો ઉત્પન્ન થયા, જેના સંબંધી

પાત મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછી
લોક કાળ પછી મરણ પામ્યાં.

(૩૫) સુલભા.

સુલભા પ્રધાન નામના રાજાની પુત્રી હતી. નાનપણથી
તે યોગવિદ્યામાં ઘણી કુશળ હતી. આત્મજ્ઞાનની ચર્ચામાં
તે પોતાનો સઘળો સમય વ્યતીત કરતી હતી. આ સુલભાએ
અનેક જ્ઞાની તથા સંન્યાસીઓના સુખથી સાંભળ્યું હતું કે,
'જનક રાજા મહા જ્ઞાની છે. આ જાળતતું પારખું લેવા એક
વેળા તે યોગીનો વેશ ધારણ કરી, જનક રાજાના દરબારમાં
ગઈ. રાજાએ આ યોગિનીને યોગ્ય આસનપર બેસાડી, તેનો
યોગ્ય રીતે સત્કાર કર્યો. પછી તે બધા મંત્રી તથા બ્રાહ્મણોના
દેખતાં સુલભાએ કહ્યું કે, આ રાજા મુક્ત નથી, પણ બદ્ધ
છે. એમ કહી પોતાની યોગશક્તિના બળથી તેની બુદ્ધિમાં
પ્રવેશ કર્યો. પોતાના નેત્રના પ્રકાશથી તેના નેત્રના પ્રકાશને
અટકાવ્યો તથા પોતાના ચિત્તથી તેના ચિત્તને પોતાને સ્વા-
ધીન કર્યું. જનક પણ અજ્ઞાની ન હતો. તેણે લેયું કે, આ
યોગિનીએ યોગશક્તિથી મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે.
એટલે તેણે પ્રશ્ન કર્યો કે, અરે યોગિનિ! તું ક્યાંથી આવી
છે? હું તારામાં કેઈ પણ રીતનો સાધુભાવ લેતો નથી.
તે કે મારી પાસે રાજ્યનાં સર્વ ચિહ્નો છે, છતાં પણ હું
મુક્ત છું. જેમ કે જીને વાવવામાં આવે છે તે તે ઉગે છે.
પણ તે એકલાં જી વાવવામાં આવે છે તે તે ઉગનાં નથી.
તેમ કર્મ તે વાસનારહિત થઈ ક્યાં હોય છે. તે કેઈ પણ
પ્રકારે તે જન્મમરણને કરતાં નથી, મારા શરીરપર કેઈ અંદન

ચઢાવો અથવા કોઈ પણ પ્રહાર કરે તો તે બેઠે મારા મનને સરખા છે. તેં મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે તથા મને વચ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. મારે તું મારી અપરાધી છે. આવી રીતનાં વચન કહી રાજાએ સુલભાનો ગર્વ બાળી નાંખ્યો.

પછી સુલભા બોલી; આપ જે કહો છો, તેથી મને લેશ પણ ક્રોધ ચઢ્યો નથી. હું હમેશાં વેદાંતશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરી પૃથ્વીપર લટકું છું. મેં લોકના મુખથી માંભિજ્યું હતું કે, મહારાજા જનક આત્મજ્ઞાની છે, તેથી તે પારખું નેવા આપની પાસે આવી હતી. આપનો સંસારની સાથે લેપ જળકમળવત્ જોઈ હું આપનાપર પ્રસન્ન થઈ છું. હું એક શત્રિસિવાય કોઈ પણ ઠેકાણે બધાં વાર રહેતી નથી. તેજ પ્રમાણે અહીંપણ હું આજની જ રાત રહીશ તથા કાલે મારા કથાન પ્રત્યે ચાલી જઈશ. અધ્યાત્મજ્ઞાન કોઈ ભગવાં લુગરાં પહેરવાથી મળતું નથી. પણ તે સર્વ વાસનાઓના ત્યાગવડે જ મળે છે. આમ કહી સુલભા ત્યાંથી બીજે દિવસે ચાલ્યાં ગયાં.

(૩૬) શકુંતલા.

શકુંતલા વિશ્વામિત્રથી મેનકા નામની અપ્સરામાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. જેવી તે જન્મી, તેવાં જ તેનાં માતાપિતાએ તેનો ત્યાગ કર્યો હતો. તે કપ્તવ ઋષિને ત્યાં ઉછરી મોટી થઈ હતી. શકુંતલા અત્યંત કૃપાળી હતી. વળી કપ્તવ જેવા ઋષિને ત્યાં રહી હતી, તેથી ઇતિહાસ, વેદ, પુરાણ વગેરેમાં તે અત્યંત કુશળ હતી; કપ્તવ ઋષિના આશ્રમમાં જે કોઈ આવતું, તેની કૃપાથી તે કામ શકુંતલાને સોંપ્યું હતું. એક વેળા

સકુતલા

દુધ્ધત કણ્ઠ સહિના આશ્રમમા આવી સકુતલાને જળ
સિંચન કરતી જુવે ॥

પાનુ ૮૪

સદમી આટ, મુ બઈ, ૮

પ્રમે પતિયા નઃ પંથા કલ્પતાં શિવા અરિષ્ટા પતિલોકં ગમેયમ્॥

દુષ્યંતે કહ્યું કે, હું તારી સાથે પરણ્યો હોઉં તથા મને પુત્ર થયો હોય તેની મને ખબર નથી. શકુંતલાએ ત્યાંથી વાલવા માંડ્યું.તે વેળા આકાશવાણી થઈ કે, હે રાજા ! તું આ શકુંતલાની સાથે પરણ્યો છે. તે તારી ગાંધર્વ લગ્નથી પરણેલી સ્ત્રી છે તથા આ પુત્ર તારો છે.તેનો તું સ્વીકાર કર. દુષ્યંતે પછી તે પ્રમાણે સ્વીકાર કર્યો. તેણે પોતાના અમાત્યને કહ્યું કે, જો શકુંતલાનો આકાશવાણી થયા વિના મેં સ્વીકાર કર્યો હોત તો લોકમાં મારી અપકીર્તિ થાત. પછી તેણે પોતાના પુત્રને તથા શકુંતલાને રાજમહેલમાં ફતો મોકલી બોલાવી લીધા. રાજાએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, મેં જે તમારું અપમાન કર્યું, તેથી બોધું આણુશો નહિ. જો મેં આમ ન કર્યું હોત તો લોક આપણને પતિપત્ની માનત નહિ. તેમ જ આ પુત્રને સુવરાજપદ આપત નહિ. પછી મોટા ઠાકમાઠથી તેણે પુત્રને સુવરાજપદ પર અભિષેક કર્યો.

(૩૭) સતી સીમંતિની.

મુત કહે સાંભળ ભૂદેવ, પરિપૂરણ કરજો શિવસેવ;
કારણ વિના પૂજે પશુપતિ, તે પામે નિશ્ચય સદગતિ. ૧
વિશ્વાસ નિજ ચિત્તે ધરે, તે પણ સુખ પામે ભવ તરે;
જેમ જાણો તેમ સેવો ધર્શ, જેને નમે સુર કોડ તેત્રીશ. ૨
નિર્વિકાર નિરંજન જેહ, નિર્મળ પદ તો કહીએ તેહ;
શંકર તત્વ જ્ઞણ્યો બહુ સાર, અનેક તર્કો ભવસાગર પાર. ૩
પ્રહોષે પૂજિયે નિરધાર, મનવાંછિત આપે સોમવાર;
સૂર્યા સમયે પૂજ્યે અવિનાશ, સોમ દિવસ રહિયે ઉપવાસ. ૪ ૦

જાણી ધણી પુત્રી થયા. તેણે શકુંતલાને આશીર્વાદ આપી તથા કહ્યું કે, તને જે પુત્ર થશે, તે આખા ભરતખંડ સમગ્ર ભોગવશે.

શકુંતલાને દયામાસ થયા પછી એક પુત્રરત્ન થયું. આ પુત્ર ધણે જ રૂપવાન તથા બુદ્ધિશાળી થયો. આ કુમારના નામ ઋષિએ સર્વદમન એવું પાડ્યું. કુમાર ઋષિને આશ્ચર્યથી મોટો થયો. ત્યાર બાદ એક વેળા ઋષિએ શકુંતલાને કહ્યું કે, તું હવે પુત્રને લઈ તારે સાસરે જાય તો સાસરે કહેવાય. પિયેરમાં રહેવાથી સીના આરિચ્ચને કલંક લાગે પછી શકુંતલા પિતાની આજ્ઞા લઈ પોતાને સાસરે જવ નીકળી. તેની સખીઓ પણ શકુંતલાને જતી જોઈ અત્યંત રડવા લાગી. કુલ ઋષિ પણ પોતાની ધર્મપુત્રીને વિદાય કરતી વખતે અત્યંત ગળગળા થઈ ગયા ઋષિએ શકુંતલાને તથા તેના પુત્રને દુષ્યતની રાજધાની હસ્તિનાપુર લઈ ગયા તેઓએ રાત્રને ઓળખાણ પાડી તથા પાછા પોતાના આશ્રમે આપ્યા. શકુંતલા રાજનું પૂજન કરી બેઠી; આ પુત્ર તમારો છે. તમે આશ્રમમાં જે વચન આપ્યું હતું, તે સત્ય કરવું જોઈએ. દુષ્યતે બોલ્યું કે, જો હું આનો સ્વીકાર કરીશ તો લોકમાં મારી અપદ્ધિત થશે. આથી બાળુતા છતાં પણ તેણે પુત્રનો તથા શકુંતલાનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. આ વખતે શકુંતલાના નેત્ર લાલચોળ થઈ ગયાં તથા બેઠી, મનુષ્ય જે કંઈ પાપકર્મ કરે છે, તે પરમેશ્વરે તો બાણે છે જ. વળી મનુષ્ય પોતે પોતાની સીને વિશે પુત્રરૂપે જન્મે છે. આથી પત્નીને બાધા કરી કહે છે. વળી પુ નામના નરકમાંથી પુત્ર તારે છે આથી તેને પુત્ર કહે છે. આ પુત્ર તથા હું તથા તમારો છે. પતિમતા સી મરણ પછી પતિના લોકમાં જાય છે. આથી જ લગ્નમાં પણ પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે કે,

પ્રમે પતિયા નઃ પંથા કલ્પતાં શિવા ચરિષ્ટા પતિલોકં ગમેયમા॥

દુધ્યંતે કહ્યું કે, હું તારી સાથે પરણ્યો હોઉં તથા મને પુત્ર થયો હોય તેની મને ખબર નથી. શકુંતલાએ ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું તે વેળા આકાશવાણી થઈ કે, હે રાજા ! તું આ શકુંતલાની સાથે પરણ્યો છે. તે તારી ગાંધર્વ લગ્નથી પરણેલી સ્ત્રી છે તથા આ પુત્ર તારો છે. તેનો તું સ્વીકાર કર. દુધ્યંતે પછી તે પ્રમાણે સ્વીકાર કર્યો. તેણે પોતાના અમાત્યને કહ્યું કે, જો શકુંતલાનો આકાશવાણી થયા વિના મેં સ્વીકાર કર્યો હોત તો લોકમાં મારી અપકીર્તિ યાત. પછી તેણે પોતાના પુત્રને તથા શકુંતલાને રાજમહેલમાં ફોતો મોકલી બોલાવી લીધા. રાજાએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, મેં જે તમારું અપમાન કર્યું, તેથી ઓછું આણુશે નહિ. જો મેં આમ ન કર્યું હોત તો લોક આપણને પતિપત્ની માનત નહિ. તેમ જ આ પુત્રને યુવરાજપદ આપત નહિ. પછી મોટા ઠાઠમાઠથી તેણે પુત્રને યુવરાજપદ પર અભિષેક કર્યો.

(૩૭) સતી સીમંતિની.

મૃત કહે સાંભળ બૂઢેવ, પરિપૂરણ કરજો શિવસેવ;
કારણ વિના પૂજે પશુપતિ, તે પામે નિશ્ચય સદ્ગતિ. ૧
ચિન્તાસ નિજ ચિત્તે ધરે, તે પણ સુખ પામે ભવ તરે;
જેમ બાણો તેમ સેવો ઈશ, જેને નમે સુર કોડ તેત્રીશ. ૨
નિર્વિકાર નિરંજન જેહ, નિર્મળ પદ તો કહીએ તેહ;
શંકર તત્વ જણ્યો બહુ સાર, અનેક તર્યો ભવસાગર પાર. ૩
પ્રદોષે પૂજીએ નિરધાર, મનવાંછિત આપે સોમવાર;
સાધ્યા સમયે પૂજીએ અવિનાશ, સોમ દિવસ રહિયે ઉપવાસ. ૪

એક દિવસ જલકીય કરે, છુદ્ર નાવ લઈ યમુના તરે;
 હાસ્ય વિનોદે તાળીલે હાથ, આબ્યો માતૃત બૂડ્યો સહ સાથ. ૩૧
 હાહાકાર થયા બેઠી તીર, જળમાં ભેવા પેઠા વીર;
 ચિત્રવર્મા કાઠે રહી રૂવે, મિત્રો નાવ ચડી સહ બુવે. ૩૨
 મછવેધી મળ્યા તત્કાળ, બેઠી તીરે બાધી છે જાળ;
 બૂડ્યા અનેકઠો આહો જળ્યા, ઠો એક તે મધ્યેથી નીકળ્યા. ૩૩
 ઠોઈક નિસર્ગો ઠોડીને પ્રાણ, કુંવર અલોપ ઘયો નિર્વાણ,
 થયા વિરમય સહ સાલળી વાત, નગર લોક ક્રે ઉતપાત. ૩૪
 ગળને ગ્રહી લાભ્યા ઘેર, રાણી વિલાપ કરે બહુ પેર,
 સીમતિની સુહૃંભવ થઈ, સકલ અંગ તણી ગતિ ગઈ. ૩૫
 શુદ્ધ થઈને કરે વિલાપ, સાદા થએ શકર માખાપ,
 સીમતિનીએ કયો વિચાર, સ્વામી સંગ જઈયે તે સાર. ૩૬
 સીમતિની સાલળીને વાત, પ્રીત કરી સમભવે તાત,
 ગોત્રી એક ચિત્રાગદ તણે, કુદુળ રનેહ રાખે અતિ ઘણાં ૩૭
 બાધવ બાણીને કીધો ધર્મ, ઉર્ધ્વ દેહાદિક કીધાં કર્મ,
 એવી વાત નૈપથ્યુર ગઈ, નગરી સહ અતિ વ્યાકુળ થઈ. ૩૮
 ચંદ્રસેન ત્યાં દુ.ખ પામ્યો ઘણું, કહે પ્રાચિત પ્રગટ્યું હંમ તણું;
 હવે હમારી શી ગત થશે, પુત્રવિના ૪૫ સ્થાનક જશે. ૩૯
 રાણી દુ.ખ તણે નહિ પાર, પુત્રવિના કહે ધિક સંસાર,
 શોક થકી દાંધ્યો વર્ષ્યું, કયાં દાહે દેહ ધિક સંસાર. ૪૦
 કાગડો ઘાડ્યો મહાસાજ, લીધા રિધસિધ સપત ધનરાજ;
 શત્રુ ચિત્ત ધાયે અતિ પ્રસન્ન, જેમ બાણે લેગ પીરસે અન્ન. ૪૧
 ચંદ્રસેન અતિ દુ.ખ મનમાં ધરે, ચતુષ્પદ રહીને ઉદર ભરે,
 જો કયા એટલેથી રહી, સીમતિનીની શી ગતિ થઈ. ૪૨
 તે કયાનો કહું વિસ્તાર, પ્રદોષ મત કીધા સોમવાર,
 વિધવા થઈ દુ.ખ પામી ઘણું, તોયે મત પાળે ચિવતાણું. ૪૩

સાચું થયું તે દિવસું કહ્યું, ચૌદમે વર્ષે વિધવા થયું;
 મૈત્રિ વચન મન કરિ વિશ્વાસ, વ્રત કરે પૂજે અવિનાશ. ૪૪
 મૈત્રીએકળ કહ્યુંતું ઘણું, અનંત પુણ્ય શિવ પૂજા તણું.
 તે વાત મનમાં રાખી સહી, શિવ પૂજે ચિત્ત સ્થિરતા રહી. ૪૫
 જળ ચઢાવે પ્રાશ્વિત જાય, શિવપૂજથી રિધસિધ થાય;
 નાનાં વિધ સુખ પામે સાર, ગંધ અક્ષત પૂજે નિર્ધાર. ૪૬
 શુભ વાસના ધુપ દાને હોય, દીપે કાંતિ સર્મા નહિ કોય;
 નેવૈધ હોય ઉસમ લોગ, તાંબુલ દાને પ્રભવે રોગ. ૪૭
 ધર્મ અર્થ પરિપૂરણ કામ, પામે મોક્ષ જે કરે પ્રણામ;
 હોમેથી બહુ પામે ધન, મુનિજન રંજન અમર પ્રસન્ન. ૪૮
 જપ કરે અષ્ટ મહાસિદ્ધિ થાય, તે કારણ પૂજે શિવરાય;
 શિવતણા રાખો વિશ્વાસ, જન્મતણાં દુઃખ કરવા નાશ. ૪૯
 એ કથા એટલેથી રહી, અંદ્રાંગદની, ચી ગતિ થઇ;
 તે સઘળી વિસ્તારી કહું, પ્રીત કરી સાંભળજો સહુ. ૫૦
 અગાધ જળનો નાવે પાર, મગન થયો ત્યાં રાજકુમાર;
 રસાતલ પત્રગ શ્રી નાગ, કુંવર બેઈ સહુ વિરમે થાય. ૫૧
 દેખીને મન થયો ઉલ્લાસ, લઈ ગયા તેને તક્ષક પાસ;
 તક્ષકપુરની શોભા ઘણી, સ્કાટિક ભીતે જડી ત્યાં મણી. ૫૨
 વળ ગવાલે કનક જાળીયાં, સપ્ત ભૂમ મંદિર માળિયાં;
 શુભ પ્રવાળ મુકતાકળ માળ, શુભટ દ્વારે બેઠા રક્ષપાળ. ૫૩
 અંબર ભૂપણ અંગે ભલાં, જેનાં મૂલ્ય જાણે ન કહ્યાં;
 રત્ન સિંહાસન શોભા ઘણી, તે ઉપર પત્રગ વરમણી. ૫૪
 સહસ્ર રૂણા શિર શોભામણી, અનેક ભકિત કરે તે તણી;
 ઠો બાળક ઠો સેવક સાર, તેજ પરાક્રમનો નહિ પાર. ૫૫
 નાગે દીઠો રાજકુમાર, રીસ કરી બોલ્યો તેણીવાર;
 ૦ કોણ લાવ્યો આ બાળક અહીં, કહો સાચું એ શી ગતિ થઇ. ૫૬

શિવ સેવારે, મનવાંછિત ફળ દે સહી;
 શિવ ભક્તનેરે, ત્રિવિધ તાપ પીઠે નહીં. ૨
 સીમંતિનીરે, અદ્રાંગદની યુવતી;
 તેણે પૂજ્યારે, પ્રદોષે ગૌરીપતિ. ૩
 મત પૂજારે, મહિમાથી મુત ઉતર્યો;
 દુઃખ ભાગરેરે, અદ્રાંગદ પૂરણ તર્યો. ૪
 પન્નગવરેરે, આઠર ભાવ કીધા ઘણા;
 કંઠે આરોધ્યારે, હાર અમૂલ્ય સોહામણા. ૫
 એમ બોલ્યારે, વર માગે મન ભાવતા;
 ભણ્યા નહીંરે, શિવ સેવક અહીં આવતા. ૬
 ભે બાણતરે, તો આવત સામા સહી;
 મુખ ભોગવોરે, મધિ શોભિત મંદીર રહી. ૭
 રાગ શોકરે, તરકર વર્ણિત પુર સદા;
 કલ્પ તરુવરે, ઇચ્છા પૂરે સર્વદા. ૮
 અમલ રસેરે, પૂરણ વાવ સોહામણી;
 નાગકન્યારે, પરમ ભક્તિ કરશે ઘણી. ૯
 દુષ્ટ દુષ્મનીરે, કાઈ ન બાણે સંભાવના;
 અંગે અરચોરે, શીતલ અંદન ભાવના. ૧૦
 નિશ્ચળ ચક્રનેરે, ચિંતા સઘળી પરહરે;
 મન ભાવતારે, વિવિધ ભોગ નિત્યે કરે. ૧૧
 એવું સાંભળીરે, બોલ્યો એમ નૈવધપતિ;
 પ્રભુ સાંભળોરે, અત્ય કહું એક વીનતી. ૧૨
 હમ નારીરે, સીમંતિની વ્યાકુળ થયે;
 તે તો પરણીરે, શ્વશુર મંદિર હવે જશે. ૧૩
 પતિવતારે, નારી શિરોમણી છે સતી;
 સ્ત્રીમવારે, પ્રીતે પૂરે ગિરિજપતિ. ૧૪

અમ ઉપરે, સ્વશુર સનેહ રાખે ઘણો;
 કરી કર્ણારે, પૂરો મનોરથ તે તણો. ૧૫
 દુઃખ ઉપન્યું રે, વય વૃદ્ધ માતપિતાતણું;
 શત્રુ યધનરે, દાયાદ દુઃખ દેશે ઘણું. ૧૬
 એવું સાંભળીરે, તક્ષક પ્રીત પામ્યો ઘણી;
 તોલ પૂરારે, એક ભાર આપ્યા મણિ. ૧૭
 મનવેગીરે, અશ્વ એક આપ્યો લલો;
 સેવાકારીરે, રાક્ષસ સંગે મોકલ્યો. ૧૮
 એક નાગનેરે, તક્ષકે કરી વીનતિ;
 સાક્ષ કારણરે, સંગ રહેજો જ્યાંહાં ભૂપતિ. ૧૯
 વર આપ્યોરે, સકલ લોક ગહુ જય હશે;
 શત્રુ હજારે, તમને દેખી નાશી જશે. ૨૦
 ચંદ્રાંગદરે, આજ્ઞા માગીને સંચર્યો;
 મણિ અંબરરે, ભાર રાક્ષસને શિર ધર્યો. ૨૧
 સંગે નાગનીરે, જમુના તટ આવી રહ્યો;
 તીર નહેખીનેરે, અતિ ઉલટ મનમાં યથો. ૨૨
 અશ્વે ચઢીરે, જમુનાતટ કીડા કરે;
 નરરૂપેરે, રાક્ષસ યત્નગ પૂઠે કરે. ૨૩
 તેણે દિવસેરે, સોમપ્રદોષ ઉતો સહી;
 ત્યાં નહાવારે, સિમંતિની આવી રહી. ૨૪
 નર દીઠારે, ઉત્તમ અશ્વ નચાવતો;
 એ નરનેરે, કંઈએક મેં દીઠો હતો. ૨૫
 વિરમે યધરે, સહિયરને કહે વીનતિ;
 રૂપ સુંદરરે, જાણે ચંદ્રાંગદ ભૂપતિ. ૨૬
 કમં ફેરારે, લખ્યા લેખ મીઠે નહી;
 રંક હાથેરે, ઉત્તમ હાથ છાજે નહી. ૨૭

વિનય સહિત બેઠી બે હાથ, નાગકન્યા કહે સાંભળો નાથ;
 હમો ગયા નિર જમના તીર, દીઠો ત્યાં એ બાળક ધીર. ૫૭
 ચપળ નેત્ર અંગ ચોખા ઘણી, દેખાડવા લાવ્યા તમભણી;
 આજા દો તે કરિયે હમે, એવું કહી સહ ચરણે નમે. ૫૮
 તણકે કોપ તજ્યો તે વાર, સમીપ તેડ્યો રાજકુમાર;
 કોણ કારણ તું આવ્યો અહિં, કોણપિતા તમોરહો છો કહી; ૫૯
 કોણ જાત માતા તમ તણી, ભકિત કરો કોણ દેવની ઘણી;
 ઇછા હોય તે કહો મહારાજ, રખે રાખો મનશું લાજ. ૬૦
 ચરણે નચ્યો આભળી તપ, સૂત અનેક રતુતિ કરે અદ્ભુત;
 કહે ભૂમંડળ નૈપથ ધામ, તાંહાનો તપ નળરાજ નામ. ૬૧
 અંદ્રસેન તપ નળનો સુત, દ્વિત્રિ ધર્મ પાળે અદ્ભુત;
 તેના પુત્ર ચિત્રાંગદ હમે, જેને વાત પૂછો છો તમે. ૬૨
 ચિત્રવર્મા ઘેર વેવા થયો, દશેયા જમવા હું ત્યાં રહ્યો,
 સખા સહિત રમવા સાચ્યાં, હુદ્ર નાથ લઈ જમુના તર્યાં. ૬૩
 ભાળી હોહી સહ છુટ્યા સહી, કેમ સંભોજે હું આવ્યો અહીં;
 હવે કોટિજન્મનાં અથ નાથ, નાગકન્યા લાવી તમ પાસ. ૬૪
 માતપિતા બેઠે કીધા ધન્ય, સ્વામિતણાં પામ્યો દર્શન;
 અપૂરવ દીઠા મહારાજ, કીધો કૃતારથ મુજને આજ. ૬૫
 જે દીઠેથી સહ દુઃખ ટળ્યું, પૂર્વે પ્રપથ ફરી આવી મળ્યું;
 એવું કહીને લાગ્યો પાય, વળતો બોલ્યો તણકરાય. ૬૬
 કોણ દેવને અહો ગણી, પરમભકિત કરો તેહ તણી;
 જેને ભજતાં ભવ દુખ સમે, એવો કોણ સેવો છો તમે. ૬૭
 વળતો બોલ્યો ગજકુમાર, હમે જાણ્યે છે વિશ્વાધાર;
 જેને અંશે અજ અવતર્યો, રાજસ ગુણ અંગીકૃત કયો. ૬૮
 સરઅચરને સર્વે જેહ, આદિ અનાદિ શિવ સેવું તેહ;
 વિષ્ણુ વિશ્વંભર નામ કહેવાય, કમળા જેના સેવે પાય. ૬૯

સાત્વિક ચુલું તે વૈકુંઠ રાય, તેના પ્રભુને કરું પ્રણામ;
રૂદ્રરૂપે તામસચુલુ ધરે, પ્રલય સ્થાવર જંગમને કરે. ૭૦
નિરાકાર નિરંતર શ્રદ્ધા, રૂપ અરૂપ સૌ વર્જિત કરું;
શંભુ છે તે તેજ પ્રકાશ, અમરતણા તે પ્રભુ અવિનાશ, ૭૧
રૂપ તક્ષક ધરે આભણું, પરમ પ્રીત કરે બેઉ કર્મ;
અહરનિશ કરે સૌ સેવ, અધિક નામ બાહુ મહાદેવ. ૭૨
એવી વાત પત્તગવરે સુધી, આખ્યા અંબર ગુપ બહુ મણી,
શિવ સેવક બાણ્યું અભિધાન, પ્રસન્ન થઈ દીધા સનમાન. ૭૩

વસણુ.

સનમાન દીધાં પ્રસન્ન થઈને, પત્તગ સૌ બહુ સ્તુતિ કરે;
મહાદેવ સુત હરદેવ કહે, તૃપ ઉગાયો ગિરિભવર. ૭૪

આશાવરી.

માણસરૂપ ધરીને, આળ્યો ફાગટ પ્રાણીરે;
હરિહર ઠેરી બકિત ન કીધી, રામ ન બોલ્યો વાણીરે. માણસ
માત તાતતું બેબન છેલું, અવર ન કાંઈ કીધુંરે;
ભેગ ભૈંગની વાત ન બાણી, તે આતુરવાન દીધુંરે. માણસ
મોઢ તૃષ્ણા મમતાએ વિટાયું, ઉનમત આપ વખાણેરે;
ધન દારા સુત સંપત દેખી, મૂરખ કાંઈ ન બોલેરે. માણસ
જે જેમ આળ્યો તે તેમ બોલે, ત્યાંહાં આસ્ત શી કરીએરે;
ગૌરીવર ગોપીવર ચરણે, પ્રીત કરી ચિત ધરિયેરે. માણસ
હરિજન દુષ્ટ સુખ બોલિ ન બોલે, શિવનારાયણનું નામરે;
કહે હરદેવ હરિહર સેવા, અવસરે આવે કામરે. માણસ

રાગ મહાર.

સુત બોલ્યારે, શૌનક રૂપિ શ્રવણે ધરે;
પ્રીત પૂરણરે, શંકરવ્રત પૂજા કરે. ૧

શિવ સેવારે, મનવાંછિત ફળ ટે સહી;
 શિવ ભક્તનેરે, ત્રિવિધ તાપ પીડે નહી. ૨
 સીમંતિનીરે, ચદ્રાંગદની યુવતી;
 તેણે પૂજ્યારે, પ્રદોષે ગૌરીપતિ. ૩
 મત પૂજારે, મહિમાથી મુત ઉગયો;
 દુઃખ સાગરેરે, ચદ્રાંગદ પૂરણ તયો. ૪
 પન્નગવરેરે, આદર ભાવ કીધા ઘણા;
 કંઠે આરોધ્યારે, હાર અમૂલ્ય સોહામણી. ૫
 એમ બોલ્યારે, વર માગે મન ભાવતા;
 ભણ્યા નહીરે, શિવ સેવક અહીં આવતા. ૬
 જો ભણતરે, તો આવત સામા સહી;
 મુખ લોગવોરે, મણિ શોભિત મંદીર રહી. ૭
 રોગ શોકજરે, તરકર વર્જિત પુર સહ;
 કલ્પ તરુવરે, ઇચ્છા પૂરે સર્વકા. ૮
 અમૃત રસેરે, પૂરણ વાવ સોહામણી;
 નાગકન્યારે, પરમ ભક્તિ કરશે ઘણી. ૯
 દુષ્ટ દુખનીરે, કોઈ ન બાળે સંભાવના;
 અંગે અરચેરે, ચીતલ ચંદન બાવના. ૧૦
 નિશ્ચળ યદનેરે, ચિંતા સધળી પરહશે;
 મન ભાવતાંરે, ત્રિવિધ લોભ નિત્યે કરે. ૧૧
 એલું સાંભળીરે, બોલ્યો એમ નેપથ્યપતિ;
 પ્રભુ સાંભળોરે, સત્ય કહું એક વીનતી. ૧૨
 હમ નારીરે, સીમંતિની વ્યાકુળ થશે;
 તે તો પરણીરે, રવચુર મંદિર હવે જશે. ૧૩
 પતિમતારે, નારી શિરોમણી છે સતી;
 સોમવારેરે, પ્રીતે પૂજે ગિરિબપતિ. ૧૪

અમ ઉપરે, સ્વશુર સ્નેહ સખે ઘણો;
 કરી કરુણારે, પૂરો મનોરથ તે તણો. ૧૫
 દુઃખ ઉપન્યુ' રે, વય વૃદ્ધ માતપિતાતણુ';
 શત્રુ થઈનરે, દાયાઈ દુઃખ દેશે ઘણું. ૧૬
 એવું સાંભળીરે, તણક પ્રીત પામ્યો ઘણી;
 તોલ પૂરારે, એક ભાર આખ્યા મણિ. ૧૭
 મનવેગીરે, અથ એક આપ્યો ભલો;
 સેવાકારીરે, સુક્ષ્મ સંગે મોકલ્યો. ૧૮
 એક નાગનેરે, તણકે કરી વીનતિ;
 સાદ્ય કારણરે, સંગ રહેજો બ્યાંહાં ભૂપતિ. ૧૯
 વર આપ્યોરે, સકલ લોક ગહુ જય હશે;
 શત્રુ હજારે, તમને દેખી નાશી જશે. ૨૦
 ચંદ્રાંગદરે, આજ્ઞા માગીને સંચર્યો;
 મણિ અંગરે, ભાર રાક્ષસને શિર ધર્યો. ૨૧
 સંગે નાગનીરે, જમુના તટ આવી રહ્યો;
 તીર નદેખીનેરે, અતિ ઉલટ મનમાં થયો. ૨૨
 અરવે અહીરે, જમુનાતટ કીડા કરે;
 નરરૂપેરે, રાક્ષસ મનગ પૂઠે ફરે. ૨૩
 તેણે દિવસેરે, સોમપ્રદોષ ઉતો સહી;
 ત્યાં નહાવારે, સિમંતિની આવી રહી. ૨૪
 નર દીઠોરે, ઉત્તમ અશ્વ નથાવતો;
 એ નરનેરે, કંઈએક મેં દીઠો હતો. ૨૫
 વિસ્ત્રે થઈરે, સહિયરને કહે વીનતિ;
 રૂપ સુંદરરે, જાણે ચંદ્રાંગદ ભૂપતિ. ૨૬
 કમં કેરારે, લખ્યા લેખ મીટે નહી;
 રંકે હાથેરે, ઉત્તમ હાથ છાજે નહી. ૨૭

એમ કહેતાંરે, કામળાણે વ્યાકુળ થઈ;
 રૂપ જોઈનેરે, ચિત્રામણ વત્ થઈ રહી. ૨૮
 વરસ ગણેરે, નૃપનંદન આંચો ફરી,
 તેણે દીઠીરે, નારી અનેક દુઃખે ભરી. ૨૯
 સૌભાગ્યનુ રે, લક્ષણ એક હીસે નહો;
 કંઠે ભૂષણરે, અંજન તિલક શોભા નહી. ૩૦
 નિસ્તેજથીરે, સકલ અંગ શોભા ગળી,
 મત શોકથીરે, યરીર અંગ દાંધ્યે વળી. ૩૧
 લટ છટીરે, રૂપ મસ્તક ગુંચ્યા વિના,
 મુખ પાડુરે, અતિ દુર્ગંજ જોઈ અંગના. ૩૨
 દુઃખ પામ્યોરે, અથ મૂકી પાળો થયો;
 પગે ચાલીનેરે, સીમંતિની પાસે ગયો. ૩૩
 મુખે જોડ્યોરે, કોણ જાત તમતણી;
 ફેલ દુર્ગંજરે, પ્રથમ કાતિ હતી ઘણી. ૩૪
 લાજ પામીરે, મધુર વાયક ધ્રુવે મુખી,
 સખીને કહુ રે, કહો માડી મત અમતણી. ૩૫
 સખી જોયરીરે, સાબળો એક કથા કહું;
 નેપથપતિરે, ચંદ્રસેનની એ વહુ ૩૬
 ચંદ્રસેનનોરે, કુંવર ચંદ્રગદ છે લલો,
 રૂપ લક્ષણેરે, કોણે નવ જાયો કહો. ૩૭
 તેની નારીરે, એ જાણે નિશ્ચય કરી,
 ચિત્રવર્મારે, ૧૫૧૨ ઠેરી દીકરી ૩૮
 સિમંતિનીરે, નાગ જાણે એવું તમે,
 દિન પ્રત્યેરે, દિજને જમાડીને પોતે જમે. ૩૯
 એનો સ્વામીરે, સ્વશુર મહિર નિત્યે રમે,
 તે તો ખૂડ્યોરે, જમુના જળ કોઈએક સમે. ૪૦

વરસ ઓઢમેરે, વિધવા દુઃખ પામી ઘણું;
 તોયે પાળેરે, સોમનત શંકરતણું. ૪૧
 શિવ શકિતરે, પ્રીતે પૂજે સધ્યાસમે;
 વિગ્ર વરનેરે, ભૂમણ અંબર આપી નમે. ૪૨
 અંદ્રસેનનેરે, શત્રુએ દુઃખ લીધું બહું;
 નર નારીરે, બંધન કરી લીધું સહું. ૪૩
 બંધનમાં રહીરે, વિપત થકી ઉઠર ભરે;
 ચિત્રાંગદનેરે, કુંવર નિત્યે સાંભરે. ૪૪
 વ્રત જાણીનેરે, તીર્થ નાવા આવી સતી;
 હમે માંડીનેરે, કહી એની સધળી ગતિ. ૪૫
 નારી જાણીનેરે, ભાંગી બ્રાંતિ સૌ ચિત્તની;
 હરખ પામીનેરે, વળતી બોલી સીમંતિની. ૪૬
 કોણ કારણેરે, એવડી વાત પૂછી તમે;
 રનેહ સરખારે, પ્રેમલાયક જાણ્યા હમે. ૪૭
 નર ગાંધર્વરે, અમર જાત સુત કોણુતણા;
 યજ્ઞ રાક્ષસરે, કોણુ સંગે આ બે જણા. ૪૮
 ગુણુ સાગરરે, અતિ વલ્લભ સોહામણા;
 કામ સરખારે, મેં લીધા મહીમા ઘણા. ૪૯
 સત્ય બોલોરે, દુર્ગંજ જાણ્યા કેમેકરી;
 કાંડાથી આવ્યારે, કોણુ સ્થાનક જાણો ફરી. ૫૦
 પાત કહેતારે, નયણે થકી આંસુ ઝર્યાં;
 પ્રીત પૂરણરે, સ્વામિ લક્ષણ તો સાંભર્યાં. ૫૧
 કંઠ બાંધોરે, સુઝ્યા એમ બોલી સહી;
 સુરજા હવીરે, શરીરતણી સૌ સુધ ગઈ. ૫૨
 વસુધા તલ પડતારે, રાખી છિ એને કર ધરી.
 ચિત્રાંગદેરે, પ્રીતિ લીધી અતિ આકરી. ૫૩

મોહ પામ્યોરે, ઘટીક બે વ્યાકુળ થઇ;
 ધીર થઇનેરે, પ્રેમનો બોલ સીને કહ્યો. ૫૪
 કર દેરવ્યોરે, મુખે બોલ્યો સાંભળ સતી;
 પ્રહોયેરે, તમે પૂજો છો ગિરિનાપતિ. ૫૫
 તેણે કીર્તિરે, સકળ લોક તારી થઇ;
 દિન બે પછીરે, નિજ પતિને મળજો સહી. ૫૬
 સિદ્ધ રૂપેરે, સકલ લોક દરિયે હમે;
 તારો સ્વામીરે, દીઠો હતો કોઇએક સમે. ૫૭
 તમ સંગાથેરે, રહેવા મન ઇચ્છે ઘણું;
 દિન થોડેરે, મુખ થાશે સ્વામી તણું. ૫૮
 શિવ સેવ્યારે, સુર સરિતા જેણે શિર ધરી;
 એવું કહીનેરે, અમ્બાર શીઘ્ર કરી. ૫૯
 અમ્બે ચડીનેરે, નૃપવર ત્યાંથી સંચર્યો;
 નાગ રાક્ષસરે, સંગ અંગે ઉલટ ભર્યો. ૬૦
 શુભ અંબરેરે, અંદન પ્રુષ્ઠ શોભે સહુ;
 તેની વાસનારે, દશ ભોજન વ્યાપી બહુ. ૬૧
 તાત દેશનીરે, વાડી મધ્યે તે ઉતર્યો;
 નવ ભોજનેરે, કનક બૂધણુ શોભા ભર્યો. ૬૨
 ચિત્રવર્મારે, નગર લોક પાસે ગયા;
 વધામણીરે, લેવા સહ તત્પર થયા. ૬૩
 બહુ નારીરે, નગરતણી ટોળે થઇ;
 તાંહા ચાલીરે, નર હુલિતા તો ત્યાં રહી. ૬૪
 ત્યાં દીકેરે, અંદ્રાંગદ વસુધાધિપતિ;
 કો નર આવ્યોરે, બે નર કો સમજી ગતિ. ૬૫
 સખી સાંભળોરે, નાશ થયો તે કયાં મળે;
 દેવ રાક્ષસરે, અમર માયાને કોણુ મળે. ૬૬

પતિપ્રતાપચરિત્ર.

૪૫ વણેરે, લક્ષણ મેં જાણ્યાં સહી;
 નર નિશ્ચયરે, ચંદ્રાંગદ અન્ય નહિ. ૬૭
 એક આંચોરે, ચંદ્રાંગદ સરખો સહી;
 મન લાવતીરે, અનેક વાતો તેણે કરી. ૬૮
 કર સ્પર્શથીરે, શરીર સુખ પામી ધણું;
 રૂપ લક્ષણથીરે, જાણ્યું લક્ષણ સ્વામીતાણું. ૬૯
 કોણ જાણેરે, ક્યાંથી આંચો ને ક્યાં ગયો;
 મન મધ્યેરે, એ અહલુત સંધે રહ્યો. ૭૦
 કોણ જાણેરે, ઈંદ્રજાળ માયા હશે;
 શિવ મતથીરે, મૈત્રી વચન સાચાં થશે. ૭૧
 સત્ય વાચકરે, વિપ્રવરત્ન સાચું થશે;
 અઠ અભંકરે, એને થશે તેણે કહ્યું. ૭૨
 સત્ય જોવારે, શંકરે માયા મોકલી;
 સુર પક્ષારે, જે ન જાયે કોણ કળી. ૭૩
 એણું આચરીરે, સિમંતિની નાવા ગઈ;
 હવે સાંભળોરે, કુંવરતાણી જે ગતિ થઈ. ૭૪
 શણગારીનેરે, રાક્ષસને ત્યાં મોકલ્યો;
 મહા બળીયોરે, માયાવી હીસે ઘણો. ૭૫
 ગયો પુર નવિષેરે, રાક્ષસ કોઈ નહીં આજળે;
 સુખે બોલ્યોરે, ૮૫ નિરણે રહેતા રખે. ૭૬
 સત્રુ થઈનેરે, ટપતે સાફ કંઈ;
 ચંદ્રસેનનેરે, બંધન કરી ધનસુખ હંધું. ૭૭
 તેના કુંવરરે, ચંદ્રાંગદ આંચા ફરી;
 નાગ તણકેરે, જેની પ્રીતે સેવા કરી. ૭૮
 આંચા અંજરે, કેનક ભૂલણ કુસુમ મણિ;
 રાજમહેલોરે, જોળો જગા રહેવા તણી. ૭૯
 ચંદ્રસેનનેરે, ભક્તિ કરી ચરણે નમો;
 કપટ કરીરે, જેનેપરે પેર દમો. ૮૦

ઘર સાથનેરે, કુચળ ધરે ભે વાસના;
 શિશુ થઈરે, કરે કુંવરની ઉપાસના. ૮૧
 વૃદ્ધ કરીરે, ભે રાખે મન વાસના તમે;
 થાવે મહેલારે, તત્પર થઈ આવ્યા હમે. ૮૨
 એવું સાંભળીરે, દેહ ધ્રુજે યાય આકળો;
 સઉ જન કહેરે, અંદ્રાંગદને જઈ મળો. ૮૩
 એવું સાંભળીરે, હાથાડ વપ પાસે ગયો;
 બંધ છોડીનેરે, કર ભેડી ઉભો રહ્યો. ૮૪
 અરણ્યવંદેરે, પ્રીત કરી બેઠે જણુ તણા;
 મુખે આચરેરે, મેં અપરાધ કર્યા ધણા. ૮૫
 માતતાત છારે, અનાયતું હાવરભે;
 અંદ્રાંગદરે, કુંવરવત્ કરી બણુભે. ૮૬
 વણું આશ્રમરે, સૌ ઠે સુખ પામ્યા ધણું;
 ગીત ગાયેરે, ઘેરઘેર હોય વધામણું. ૮૭
 અંદ્રસેનનારે, મસ્તકે છત્ર સોહામણું,
 સિંહાસનેરે, રાજતેજ ચોભે ધણું. ૮૮
 વાગે વાળરે, શરણાધ શબ્દ સોહામણા;
 નાચે નૃત્ય કરીરે, આશિર્વાદ વિપ્રો બહુયા. ૮૯
 શુદ્ધ મેત્રીરે, નગરલોક પાસે ગયા;
 રાજપુત્રનેરે, લેટી મન આનંદ થયા. ૯૦
 પંથ શબ્દરે, નોખત વાળે ને ગડગડે;
 ગુણ ભેગેરે, રાજકુંવર અરવે ચડે. ૯૧
 રાજમાર્ગેરે, કુંવર પધારે જે સમે;
 કર ભેડીનેરે, જનપદ લોક સઉ નમે. ૯૨
 બાદ આરણ્યરે, ઉત્તમ જશ મુખે આચરે;
 વૃદ્ધ બાળકરે, પ્રીતિ પૂરવ સંગે કરે. ૯૩

માત તાતનેરે, જ્યાં જોગ ચરણે નમ્યા;
 તેનાં મનતણારે, ત્રિવિધતાપ તત્કણ સમ્યા. ૯૪
 મુઠાં ખાઈરે, મુખે બોલી વિંહળ ગયું;
 સુત ભેટતારે, રાજા મન વિંહળ થયું. ૯૫
 જોધ પંડિતરે, રાજસભા પૂરણ ગહું;
 સૌ દેખતાંરે, પૂર્વ વાત કીધી સહું. ૯૬
 નાગ તણકેરે, પર્મ ભક્તિ કીધી ઘણી;
 તેણે આખ્યારે, વચ્ચે શુદ્ધ ભૂષણ મહિ. ૯૭
 સુમંધથીરે, સકળ દેશ પરિભળ ધર્યો;
 તેણે મોહરે, કહે શો રંગ દીઠો તમો. ૯૮
 અતિ ઉત્તમરે, વસ્તુ જોઈ વિરમે થયા;
 તેજ અદ્ભુતરે, સૌકોનાં નેત્ર મીચી રહ્યાં. ૯૯
 ચંદ્રસેનનેરે, હરખ પૂરણ આંસુ ઝરે;
 એ સાચુરે, અથવા સ્વપ્ન એમ ઓચરે. ૧૦૦
 મૈત્રીવરેરે, સમજાવ્યો નૈપથપતિ;
 મુખે ઓચર્યોરે, કુલવંતી વહુ સતી. ૧૦૧
 જેના પુણ્યથીરે, મગ્ન પુત્ર હમને મળ્યો;
 એવું કહીનેરે, એક સેવક ત્યાં મોકલ્યો. ૧૦૨
 ચિત્રવર્મારે, મંદીર કહેવા વધામણી;
 સિમંતિનીરે, સાંભળી પ્રીત પામી ઘણી. ૧૦૩
 તે સેવકરે, પામ્યો ઉચિત મન ભાવતા;
 ધન અંબરરે, અંગે ભૂષણ સોહાવતા. ૧૦૪
 સૌભાગ્યેરે, પૂરણ દીઠી આ તે દીકરી;
 તેણ્યા તપ સહરે, વેવા કીધો ત્યાં છે ફરી. ૧૦૫
 ધન સંપતરે, રાજ સંપત આપી સહિ;
 અંદ્રસેન કહેરે, પૂર્વ પુણ્યે પામ્યા વહુ. ૧૦૬

એમ કહીનેરે, આખ્યા કુસુમ ભૂષણમણિ;
 દશ ભેજનરે, શુદ્ધ ચોખા તાહાં તે તણી. ૧૦૭
 સુકતાકુળરે, કંઠે હાર ચંપકતણા,
 સુકાય નહીંરે, શુદ્ધ સદા શુષ્ણ તેહતણા. ૧૦૮
 ચંદ્રાંગદરે, લાંબો પાતાળ વિષે જઈ,
 તે ભેઈનેરે, સદા નારી વિરમે યઈ. ૧૦૯
 ચિત્રવર્નારે, નરનારીને આણુંદ ધયો,
 ચિત્રાંગદરે, મળિ ભેટી નિજપુર ગયો. ૧૧૦
 ચંદ્રસેનનેરે, સોખુ રાજ નિર્ભે ધયો;
 શિવ ભજવારે, ભેગધરા વનનાં ગયો. ૧૧૧
 બાવે કરીનેરે, ભજન કહું શિવરાયનું,
 ટાળું માશ્વિતરે, માનસિક વાચિક, કાયનું. ૧૧૨
 તે રાતરે, નિર્ભે યઈ શિવપુર ગયો,
 સુખે ભોગ્યુરે. ગિરિભાવર ચરણે રહ્યો. ૧૧૩
 ચિત્રવર્નારે, રાયની રીત ભક્ષી હવી.
 શિવ ભજતારે, કીર્તિ પામ્યો તે આવનવી. ૧૧૪
 સૌ ભૂષણરે, ચંદ્રાંગદની સેવા કરે,
 ભૂમંડળમારે, આણુંદ ઘઈ સધળા કરે. ૧૧૫
 સુખ સંપતરે, રિદ્ધ સિદ્ધ પામ્યો ઘણી,
 આઠ જાળકરે, એકે કન્યા નિશ્ચય હવી. ૧૧૬
 શિવ મતથીરે, વિપ્રવાણી લાંબી હવી,
 વરસ પૂરણરે, દશ સહસ્ર ગયા વહી. ૧૧૭
 સુખ ભોગવીરે, અતે શક્ય પદ ગયા,
 નિર્ભે ઘઈરે, ગિરિભાવર ચરણે રહ્યા. ૧૧૮
 નરનારીરે, શિવપુર સુખ પામ્યા ઘણું,
 સત્ય માનતેરે, તે પુણ્ય ચંકર મતતણું. ૧૧૯

શિવ પૂજેરે, મત મહિમા શ્રવણે ધરે;
સુખ લોગવીરે, ભવસાગર નિશ્ચય તરે. ૧૨૦
વલ્લભ.

ભવસાગર નિશ્ચય તરે, ગર્ભ સંકટ નાવે કરી;
મહાદેવ સુત હરદેવ કહે, શિવ ભલે ચિત્ત સ્થિર કરી. ૧૨૧

(૩૮) પદ્મિની.

ઇ. સ. ૧૩૭૫ માં લક્ષ્મણસિંહ ચિતોડની ગાદીએ હતો. તે સગીર વયનો હોવાથી રાજ્યવહિવટ તેનો કાકો ભીમસિંહ ચલાવતો હતો. આ ભીમસિંહ સિંહલદ્વીપમાંથી પદ્મિનીને પરણી લાવ્યો હતો. તેનું રૂપ અનુપમ હતું. આ વેળા અલાઉદ્દીન ખીલજ દીલ્લીની ગાદીપર હતો. પદ્મિનીની સૌન્દર્યતાની ખબર અલાઉદ્દીનને પડવાથી તેણે ચિતોડપર ચઢાઈ કરી. બેઠ્ઠીપક્ષ વગેરે લાંગ્રો વખત યુદ્ધ થયું, પણ રજપૂતોએ પાછી પાળી કરી નહિ. પછી અલાઉદ્દીને પોતાના ફત સાથે ભીમસિંહને કહાવી મોકલ્યું કે, મારે ચિતોડ લેવું નથી, પણ દેવળ પદ્મિનીનાં દર્શન કરવાં છે. પછી હું પાછો દીલ્લી ચાલ્યો જઈશ. આ વાત ભીમસિંહને તથા ખીલજ સરદારોને ફતે કહી. આ વખતે પદ્મિનીએ કહ્યું કે, જો એકવાર મારાં દર્શનથી અલાઉદ્દીન સંતુષ્ટ થતો હોય તો રજપૂતોનાં નકામાં લોહી રેડવાની જરૂર નથી. પછી કહાવેલ દિવસે અલાઉદ્દીન રાણાના મહેલમાં આવ્યો. ત્યાં આરસીમાંથી પદ્મિનીની પ્રતિભૂતિ તેણે લેઈ. પછી જતી વખતે મધુર વચનથી ભીમસિંહને પોતાના તંજુમાં પધારવા વિનંતિ કરી. ભીમસિંહ સરળ સ્વેચ્છાવનો હતો. તેથી આનાકાની વગર અલાઉદ્દીનના તંજુમાં

ગયો. અલાઉદ્દીને બીમસિંહને કેદ કર્યો તથા કહાવી મોકલ
 કે, જો પદ્મિની મને સોંપે તો હું બીમસિંહને છોડી કદ
 આ વખતે પદ્મિનીએ એક ચુકિત રચી. તેણે બાદશાહને કહાવી
 મોકલ્યું કે, હું આપની પાસે આવવા તૈયાર છું. પણ સત્ય
 ફરજારને શોભે, એ રીતે, ૭૦૦ ચાનાઓમાં મારી સખીઓ
 સાથે હું આવું. વળી હું મારા પતિને એકવાર મળી લઉં
 મારી કેટલીક સખીને પાછી મોકલું તથા પછી હું આપન
 લાંબુમાં આવું, બાદશાહે સતીની બધી બાબતિ માટે હા પાડી
 પછી ઠરાવેલ દિવસે ૭૦૦ ચાનાઓમાં વીરાંગનાઓને બંધો
 યોધાઓને લઈ પદ્મિની અલાઉદ્દીનની છાવણીમાં ગઈ. પદ્મિ-
 નીએ નજર ચોરવી બીમસિંહને સાથે લઈ ચિતોડ તરફ
 પ્રયાણ કર્યું. પાછળથી બાદશાહને આ બુઝાઈની ખબર પડી.
 તેણે ચિતોડ જતાં પદ્મિનીના ચાનાને અટકાવવા યોધાઓ
 મોકલ્યા પણ એરા તથા બાદલ નામના બે રાજપૂત વીરાએ
 પદ્મિનીનું રક્ષણ કર્યું. આમાંથી એરા તો ચવનોના હાથથી
 મરણ પામ્યો, જેથી તેની વીરપત્ની પોતાના પતિ સાથે સતી
 થઈ આખરે પદ્મિની ચિતોડ પહોંચી. અલાઉદ્દીન વીલે મોટે
 પાછો ફર્યો. પણ તેના મનમાં આ વાત હમેશ માટે ઘોળાયા
 કરી. તે ફરી ચિતોડ પર હલ્લો લઈ ગયો. આ વખતે બીમ-
 સિંહના સઘળા પુત્રો રણમાં હણાયા તથા બીમસિંહ પણ
 આખરે રણમાં પડ્યો. આ વખતે રાજપૂત વીરાંગનાઓ પોતા-
 ની લાજ રહેવા ચિતોડ શહેરમાં આવેલા એક કુવામાં ચિતો
 ખડકી તેમાં પદ્મિનીને આગળ કરી સઘળી બળી મરી. ત્યારે
 ચિતોડમાં અલાઉદ્દીન પેઠા ત્યારે ચિતોડ કેવળ મનુષ્યથી
 રહિત થઈ ગયેલ હતું. એકપણ સ્ત્રી કે પુરૂષ ચિતોડમાં મળે
 નહિ. હાલ પણ તે કુવા ચિતોડમાં મોજુદ છે.

(૩૯) સરદારખા.

ગુજરાતના રાણીપુર નામના સંસ્થાનમાં શેખરાજ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આને સરદારખા નામે એક રૂપાળી પુત્રી હતી. આ વખતે ગુજરાતમાં રહેમતખાં નામે સુબો હતો. તે એક વેળા રાણીપુર આવ્યો તથા ત્યાં તે સરદારખાની સંઘર્ષતા જોઈ મોહ પામ્યો. પોતાની છાવણી પર ગયા પછી રહેમતખાંએ સરદારખાના લાઈની સાથે જુગાર રમી, તેમાં સરદાર-ખાને જિતી લીધી. પછી તેને પોતાને તંબૂએ લાવવા ગયાનો મોકલ્યો. આ વાત જાણી રાજાને પ્રથમ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું, પણ પાછળથી સરદારખાની નણુંદે સઘળી ખાણતનો ભરમ ખોલી દીધો. મહોબતખાંએ લશ્કર મોકલ્યું. આ લડાઈમાં સરદારખાની નણુંદ વીર પુરૂષને શોભે, તે રીતે લડી મરણ-શરણ થઈ. મૂળરાજ કુંવરે ઇસ્લામી ધર્મ સ્વીકાર્યો તથા વૃદ્ધ શેખરાજને, તેની સ્ત્રીને તથા સરદારખાને કેદ પકડી તેણે પાટણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. સરદારખાએ જાણ્યું કે, સુકિત વિના સૂબા પાસેથી મારો છૂટકારો નહિ થાય તેથી એક વેળા તેણે સૂબાને નિશામાં ચક્રચૂર કર્યો તથા પછી તેનો વેશ બદલી લઈ પોતે નાશી છૂટી તથા અરાવલીના ડુંગરમાં સાધુને વેશે તે રહી. ત્યાં ચંદ્રાવતીના રાજકુંવર વેરીસિંહ સાથે તેની મુલાકાત થઈ. સરદારખાએ પોતાનું સર્વ દુઃખ તેને કહી સંભળાવ્યું. વેરીસિંહ તેને કહ્યું કે, તું અંખા જવાની પાસે મારી વાટ જોજે તથા હું ત્યાં તને મળીશ. સૂબાનાં માણસો સરદારખાની શોધમાં હતાં. આ માણસોના હાથમાં સરદારખા સપડાઈ પડી. આ સીપાઈએ માંહોમાંહે લડયા કે, સરદારખાને પ્રથમ કોણે પકડી. આથી પોતે લડી તેઓ મરણ પામ્યા. સરદારે કુંવરીને

એક પેટીમાં પૂરી હતી. આ પેટીને આખુના બાઉડાંએ અંબા પૂતરીને સોંપી. સરદારખાએ પોતાનો હાર પૂતરીને લેટ આપ્યો. આથી તેણે સરદારખાને સંતારી સળી, વેરીસિં સેન્ય લઈને ત્યાં આવ્યો તથા પાટણપર ચઢાઈ કરી. એ વખતે સરદારખાનાં માત પિતાને શુળીએ લટકાવવાની તૈયારી હતી. આ વખતે એકદમ વેરીસિંહે સુખાના લશ્કરપર છાપે માયો. તેઓ ગભરાઈ ગયા તથા સૂએ લડતાં મરણ પામ્યો. પાટણ વેરીસિંહના હાથમાં પડ્યું. પછી વિધિ પ્રમાણે સરદારખાનાં લગ્ન વેરીસિંહ સાથે થયાં. આ વાતની ખબર હીલ્લીના પાદશાહને પડી, એટલે તેણે ખુશરૂને લશ્કર આપી પાટણ પર મોકલ્યો. ખુશરૂએ પાટણને ઘેરા લાલ્યો. વેરીસિંહ સુસલમાન સાથે લડ્યો, પણ આખરે હારી ગયો તથા રણમાં પડ્યો. તેનો શાઈ માનસિંહ નાશી આવ્યો. તેણે આવીને પોતાના ભાઈના મરણના સમાચાર સરદારખાને કહ્યા. સરદારખા એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગઈ તથા પોતે શત્રુના પર હુમલો કરીધો. આખરે સરદારખાને એક બે ઘા મળ્યા. તે શત્રુના હાથમાં કેદ પડ્યા. ખુશરૂએ સરદારખાને સમજાવવા માંડી કે, તું મારી સાથે લગ્ન કર. આ વખતે સરદારખાએ પોતાની કમરે છપી રીતે જે કટાર સળી હતી, તે ખુશરૂના પેટમાં ઘોંચી દાલી. ખુશરૂ ત્યાંજ મરી ગયો. સરદારખાએ ત્યાંથી નાશવા માંડ્યું, પણ તેના ચરીરમાંથી લોહી એટલું બહુ નહોતું હતું કે, તે એકદમ જમીન પર પડી ગઈ તથા ત્યાંજ મરણ પામી.

(૪૦) સંયુક્તા.

આ સૂરી સતી કનોજના રાજા જયચન્દ્ર ર.હોડની પુત્રી હતી. આ બાળા સદાચારસંપન્ન, પીર પુરૂષને શેઠાવે એવી

સંયુક્તા

હડીદાર રૂપે રહેલા પૃથ્વીરાજની મૂર્તિને તેણે વરમાળ આરોપી

પાનુ ૧૦૭

શ્રવીર તથા પરમ મુંદરી હતી. દીલ્લીના પૃથ્વીરાજ તથા જયચંદ્ર વચ્ચે દ્વેષભાવ હતો. પૃથ્વીરાજે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો, તે જોઈ જયચંદ્રે રાજસૂય નામનો યજ્ઞ કર્યો. આ યજ્ઞ વખતે પૃથ્વીરાજ શિવાય સઘળા રાજાઓને બોલાવ્યા હતા. પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિ બનાવી તેનું અપમાન કરવા દ્વારપાળ તરીકે મૂકી હતી. આ અપમાનને લીધે પૃથ્વીરાજે કનોજપર ચઢાઈ કરી જયચંદ્રને હરાવ્યો હતો. જ્યારે આ સંયુક્તાનો સ્વયંવર રચવામાં આવ્યો ત્યારે સઘળા દેશપરદેશના રાજાઓને બોલાવ્યા હતા. પણ પૃથ્વીરાજને બોલાવ્યો ન હતો. પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિ છીદાર તરીકે બેસાડી હતી. સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજની બહાદુરી જ્યારે તેણે કનોજપર સ્વારી કરી હતી ત્યારે જોઈ હતી. આથી તેનું મન તેને વિશે ઘણું આસક્ત હતું. સતીએ વરમાળ કાઢીને આરોપી નહિ, પણ છીદારરૂપે રહેલ પૃથ્વીરાજની મૂર્તિને તેણે વરમાળ આરોપી. (જુઓ ચિત્ર) જયચંદ્ર આઘી ગભરાયો. સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજને વરમાળ આરોપી છે, એવી ખબર પૃથ્વીરાજને પડતાં તેણે લશ્કર લઈ કનોજપર સ્વારી કરી તથા જયચંદ્રપર ચઢાઈ કરી સંયુક્તાનું હરણ કર્યું. પછી દીલ્લી જઈ પૃથ્વીરાજે સંયુક્તા સાથે લગ્ન કર્યું. પૃથ્વીરાજ તથા સંયુક્તા સુખચેતથી પોતાનો ઠાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. સંયુક્તા એક વીર પુત્રની માતા થઈ. કેટલોક વખત ગયા પછી સહાણુદીન ઘોનીએ હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરી. સંયુક્તાએ પોતાના પતિને હિંદુસ્તાનનું કેવી રીતે રક્ષણ કરવું, તે સંબંધી ગ્રામ્યરૂપને ગર ચઢે એવો ઉપદેશ કર્યો. પૃથ્વીરાજે સહાણુદીનપર સ્વામી કરી. આ લડાઈમાં પૃથ્વીરાજનો જય થયો અને સહાણુદીન ઘોરી હારી ગયો. તેને પાછા ચાલી જવું પડ્યું. કેટલોક સમય ગયા પછી

અર્થાત્ લગભગ બે વર્ષ પછી ચહાણુદીને પાછી હિંદુસ્તાનમાં સ્વારી કરી. આ વખતે પૃથ્વીરાજ પાછું પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરી લઢવા માટે સજ્જ થયો. પૃથ્વીરાજ બ્યારે સંયુક્તાની રજા લેવા આવ્યો ત્યારે તેણે રણમાં જવાની વરમાળ પોતાને હાથે પોતાના સ્વામીના ગળામાં આરોપી. આ વખતે સંયુક્તાને અપયુક્ત થયા, તેનું જમણું અંગ ફરકવા લાગ્યું તથા કપાળપર પ્રસ્વેદ થવા લાગ્યો. છતાં અસુલ ચિન્હની વાત નહી જણાવી, ઉત્સાહ યુક્ત વચ્ચે કહી, તેણે સ્વામીને રણમાં અંપલાવવા આજ્ઞા કરી. ત્યાં સુધી પોતાનો સ્વામી દૂર અગા- સીમાંથી જોવાય ત્યાં સુધી તે અમાત્યીમાં ઉભી રહી. તેણે પોતાના સ્વામીનું સજ્જન નેત્રે નિરીક્ષણ કર્યું. ચાહણુદીને ધોરી તથા પૃથ્વીરાજ વચ્ચે મહાન્ યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં પૃથ્વીરાજ હારી ગયો તથા શત્રુને હાથે મરણ પામ્યો, તેની સ્ત્રી સંયુક્તા પણ પતિના મરણના સમાચાર સાંભળી ચિતા ખડકી પોતે બળી મૂક. સતી સંયુક્તા એ પતિવ્રતાપણાનું એક ઉત્તમ દર્શાવ આ જગત વિશે છે. ધન્ય છે આવી પૃથ્વીરાજનાને

(૪૧) ખાના.

આ વિદુષી પ્રાચીન કાળમાં જ્યોતિષ વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ હતી તે કોની પુત્રી થતી હતી, તે વિશે કશું ખબર નથી તે જુદિમાં અલૅકિક હતી જંગાળમાં તેણે જે દોહરા બતાવેલા છે, તે જ્યોતિષના નિયમને અનુસરે છે. એમ કહેવાય છે કે, તે વિક્રમાદિત્યના વખતમાં થયેલી હોવી જોઈએ. તે કોઈ રાજકન્યા હોવી જોઈએ, પણ કેટલાક બળવાન માણસો એના માળાપોને મારી, એને લંકામાં લઈ ગયલા હોવા જોઈએ.

આ હુદ્ડ રાક્ષસોએ પોતાની પુત્રી તરીકે આતુ' રક્ષણ કરેલ
હોયું જોઈએ. જે રાક્ષસને ઘેર ખન્ના મોટી થઈ, તે પણ
મહાજ્યોતિષી હોયો જોઈએ. તે પોતાનો સર્વકાળ જ્યોતિષને
વંગતા ગ્રંથો વાંચવામાં જ ગાળતી હતી. હવે ખન્નાના પતિના
સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે કથા છે:—મહારાજા વિક્રમાદિત્યના
દરબારમાં નવરત્નમાં વસહ નામે એક પંડિત હતો. આ વસહને
મિહિર નામનો એક પુત્ર થયો. મિહિરના જન્મ સમયે વસહને
કુંડલી મૂકીને તેનું આયુષ્ય જોયું. તેવામાં વસહને ગણત્રીની ભૂલ
કરી તથા સોને બદલે પોતાનાં પુત્રનું આયુષ્ય દશજ વર્ષનું
મૂકયું. આથી તે ખિન્ન થયો તથા બાળ્યું કે, મોટા થયા
પછી જો તે મરી જશે તો વધારે કલેશ ઉત્પન્ન કરશે. માટે
તેને એક તાંબાના વાસણમાં મૂકી, તે વાસણ નદીમાં તરતું
મૂકયું. આ વાસણ સમુદ્રમાં ગયું. હવે કેટલાક રાક્ષસો-
ની સ્ત્રીઓ સમુદ્રમાં સ્નાન કરવા ગઈ. તેઓએ આ તાંબાનાં
વાસણને જોયું. તેથી આમાં શું હશે. તેની જિજ્ઞાસાર્થી મહેનત
કરી તે વાસણ પકડી લીધું તથા તેમાં જોયું તો તેમાં એક
બાળક હતું. આ બાળકને એક રાક્ષસની સ્ત્રી પોતાને ઘેર લઈ
આવી. આ બાળક ત્યાં ઉછરી મોટા થયો. હવે ખન્ના પણ
ત્યાંજ ઉછરી મોટી થઈ હતી. ખન્ના બ્યારે પરણવાને યોગ્ય
થઈ ત્યારે પોતાના ઘરમાં રહેલ મિહિરને યોગ્ય વર બાણી
તેને ખન્ના સાથે પરણાવ્યો. ખન્ના સુદ તથા વિદુષી હતી. તે
પતિવ્રતા ધર્મને બાળતી હતી તથા પોતાના પતિને કેમ સુખી
કરવા, તે તે સાફ બાળતી હતી. તેઓ વચ્ચે ઘણો પ્રેમ હતો. આ
દંપતી કેટલોક વખત લંકામાંજ રહ્યાં. રાક્ષસો તેમની દેખરેખ
રાખતા હતા, જેથી તેમને નાશી જવાનો સમય મળતો ન
હતો. આખરે પોતાના પિતા પાસે રબ ગેળવી તેઓ પોતાના

દેશપ્રતિ જવાને માટે નીકળ્યા. ન્યારે તેઓ નીકળ્યાં, તે વખતે એ રાક્ષસી તેની સાથે મોકલી હતી તથા તે રાક્ષસીને કહ્યું હતું કે, રાક્ષસની હદ પૂરી થાય ત્યાં આગળ આ લોકની પરીક્ષા લેવી. જો તે પાતાળવિદ્યા તથા જુમિવિદ્યામાં કુશળ જણાય તો આ પુસ્તકો પાછાં લાવવાં, પણ જો અપૂર્ણ જણાય તો આ પુસ્તક તેમને આપવાં. હવે ત્યાં સરહદ આગળ એક ગાય જણાતી હતી. તેને જોઈ રાક્ષસીએ મિહિરને પૂછ્યું કે, આ ગાયને કેવું વાછરડું આવશે? ત્યારે મિહિરે ગાણત્રી કરી કહ્યું કે, આ ગાયને યોગ્ય રંગનું વાછરડું થશે. યોગ્ય જ વખતમાં આ ગાયને શ્યામ રંગનું વાછરડું આવ્યું. આ વખતે રાક્ષસીએ તેઓને જ્યોતિષ વિદ્યામાં અપૂર્ણ જણી પેલાં પુસ્તકો તેમને આપ્યાં તથા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. હવે મિહિરના મનમાં આવ્યું કે, આટલો બધો અવ્યાસ કરવા છતાં ન્યારે હું ગણિતમાં નિબળ નિવડયો, તો પછી હું આ અધ્યોવડે કેવી રીતે પડિત થઈશ? આથી તેણે પેલાં પુસ્તકો ફાટી પાછીમાં નાંખવા માંડ્યાં. આ વખતે પ્રથમ પાતાળ વંશખીનાં ગણિતનાં પુસ્તકો નાંખી લીધાં. તે ખત્રાને ખબર પડી નહિ. પણ બુદ્ધિગણવિદ્યા સંબંધીના જ્ઞાનનું પુસ્તક જેવું, ફાટી સમુદ્રમાં નાંખવા બય છે, તેવાજ ખત્રાએ તેને અટકાવ્યા. તેણે પાતાના પતિને કહ્યું કે, આપ આણું અવિચારી મગલું ભરે નહિ. જુવો, પેલી ગાયે સ્વેત વાછરડાનો જન્મ આપ્યો છે. પણ આરને લીધે કાણું જણાતું હતું. આ વખતે મિહિરને પુસ્તક નાંખી દેવા માટે પસ્તાવો થયો. બાકીના પુસ્તકો રહેવા લીધાં, જે આજ બંગાળામાં પ્રચલિત છે. આ દેવલી સમુદ્ર આજની એક જગલમાં જ્યાં વિક્રમરાજ મૃગયા રમવા આવ્યા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. રાજા વિક્રમ વિદ્વાનનો ઘણો શોખીનું

હતો. તે બેઉને પોતાની સાથે પોતાની રાજધાનીમાં લઈ ગયો. હવે ત્યાં મિહિરને વરાહ સાથે મેળાપ થયો. વાતચિતમાં વરાહે જણાવ્યું કે, મને એક પુત્ર હતો, પણ તેની ઉંમર દશ વર્ષની જ બાણી, મેં તેને ત્રાંખાના વાસણમાં મૂકી નદીમાં મૂકી દીધું. પછી મિહિરે કહ્યું કે, તે પુત્રનો જન્મ ક્યારે થયો હતો. વરાહે તે સઘળું જણાવ્યું. આ વખતે મિહિરે ગણતરી કરી કહ્યું કે, તમારી ભૂલ છે. આનો આવરહા દશનો નથી, પણ સોનો છે તથા તે હું જ છું. પછી મિહિરે પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. વરાહને પોતાનો પુત્ર મળવાથી અત્યંત સંતોષ થયો તથા તેનાં લગ્ન આવી વિદુષી સાથે થયલાં બાણી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. પછી બેઉ દંપતી વરાહને ત્યાં રહ્યાં. થોડા સમયમાં મિહિર એક વિદ્વાન તરીકે દેશમાં ઓળખાયો. જે ગુપ્ત વિદ્યાની ગણતરી તેનો પતિ કે સસરા કરવા અસમર્થ થતા, તેની ગણતરી તે પોતે કરી આપતી. ઘણા લોકો એના સસરા પાસે પ્રશ્નો પૂછવા આવતા, પણ એનો સસરા ગણતરી કરે, તે પહેલાં ખત્તા પોતાના મુખથી જ તે પ્રશ્નો ઉત્તર આપતી. આથી ખત્તાની વિદ્યાની વાત દેશે દેશમાં પસરી ગઈ. એક-એકા વિક્રમાદિત્યે આકાશમાં ફેટલા તારા છે, તે ગણવા સંબંધી પોતાની સલામાં પ્રશ્ન કર્યો. વરાહે તેને માટે એક દિવસની મુદત માંગી. પછી ઘેર આવી ગણતરી કરવા માંડી, પણ ગણતરી કરી શક્યો નહિ. આ વખતે ખત્તા રસોઈ કરી સસરાને તેડવા માટે આવી. પણ તે ખાવા ઉઠ્યા નહિ તથા તેનું મન ચિંતામાં દટાઈ ગયું હતું. પછી ખત્તાએ પોતાના સસરાને ચિંતાનું કારણ પૂછ્યું. ચિંતાનું કારણ બાણવાથી ખત્તાએ પોતાના સસરાને તે કામ પોતે કરી આપવાનું માથે

લીધું. તે પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નીવડી નહિ. રાજા વિક્ર-
મને ખાત્રી હતી કે, આ કામ મિહિરથી થઈ ચકશે નહિ.
પણ જ્યારે વરાહની ગણતરી બરોબર બેઠી ત્યારે રાજાએ
આગ્રહપૂર્વક પૂછ્યું કે, આ ગણતરી તમારી નથી. જે ખરું
હોય તે મને કહે. વરાહને પોતાની વધતું નામ આપવું
પડ્યું. આ વખતે રાજાએ આજ્ઞા કરી કે, ખત્રાને હથમા
રત્ન તરીકે નીમવી. રાજાએ પોતાના નવ રત્નના ઉપરી તરીકે
ખત્રાને નીમવાની ઈચ્છા જણાવી. વરાહે બહુયું કે, પોતાની
વધુ રાજદ્વારમાં આવે તો પોતાને જ્ઞાતિ બહાર નીકળવું પડે
તથા પોતાના કુળની મર્યાદા ન રહે, એમ જાણી પોતાના પુત્રને
કહ્યું કે, તારી સ્ત્રીની જીભ કાપી લે તો સાકું યાય, જેથી તે
દરબારમાં જશે તો રાજાનું મન તેના પર ચઢાશે નહિ.
આ પ્રમાણે પોતાના પુત્રને આજ્ઞા કરી. સાધ્વી ખત્રાએ પોતાના
પતિને કહ્યું કે, મારે મારા સસરાની આજ્ઞા માથે ચઢાવવી જ
બેઠીએ. માટે આપ મારી જીભ કાપો. મિહિરે ખિન્ન હૃદયે
ખત્રાની જીભ કાપી નાંખી, જેની અસરથી તે થોડા સમયમાં
મૃત્યુને વશ થઈ. ધન્ય છે આવી સાધ્વીને, કે પોતાના સસ-
રાનું અવિચારી પગલું હટું, છતાં તેની આજ્ઞાને અનુસરવું, તે
પોતાનો ધર્મ જાણી, પોતાની જીંદગીને પણ તેણે નંજીગણી.

(૪૨) ભારતી.

આ ભારતી મંડનમિશ્રનાં પત્ની થાય. કાશીથી ગયા
જતાં રસ્તામાં શોણુલદા નામે નદી આવે છે. આના તીરપર
બ્રાહ્મણવાસ નામે ગામ હતું. તેમાં વિષ્ણુમિત્ર નામે બ્રાહ્મણ
રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણ ભારતીનો પિતા થાય. આ કન્યાને

પિતાએ નાનપણથી જ કાવ્ય, અલંકાર, વ્યાકરણ વગેરે સર્વ વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ બનાવી હતી. તે જ્ઞાનબળમાં એવી હતી કે, કોઈ પણ પંડિત તેનું વાદવિવાદમાં ઉદ્ભવ કરી શકે એમ નહતું. કેટલાક નર્મદા કિનારાના યાત્રિકો વિષ્ણુ-શ્વમોને ત્યાં અતિથિ તરીકે આવ્યા હતા. તેમના મુખથી મંડનમિશ્રની વિદ્વત્તાની વાત ભારતીએ સાંભળી. આથી ભારતીએ એક પત્ર લખી પેલા અતિથિઓમાંના એકને તે આપ્યો. આ મંડનમિશ્ર નર્મદાને કીનારે માહિમતી નગરીમાં રહેતો હતો. તે હિમમિત્રનો પુત્ર થતો હતો કાશીમાં થયેલ કુમારિક ભટ્ટાચાર્યને ત્યાં એણે વિદ્યાનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું. તેણે વાદોમાં ઘણા પંડિતોને હરાવ્યા હતા. તેણે બૌદ્ધમતનું ખંડન કરી વેદ મતનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું. આથી એનું મૂળ નામ જે વિશ્વરૂપ હતું, તે બદલી તેનું નામ મંડનમિશ્ર પાડ્યું હતું. પેલા બ્રાહ્મણે ભારતીએ આપેલા કાગળ મંડનમિશ્રને આપ્યો. તે કાગળ વાંચી ભારતીનો અભિપ્રાય મંડનમિશ્ર સમજી ગયો. તેને વરવામાટે પોતાની ઈચ્છા જણાવી. પછી બેઉ તરફનાં માતાપિતાની સંમતિથી બેઉ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી બેઠાયાં. ભારતી દેવી પૂર્ણ રીતે પ્રતિવ્રતાનો ધર્મ પાળતાં હતાં.

એક વેળા જ્યારે શંકરાચાર્ય તથા મંડનમિશ્રવચ્ચે વાદ-વિવાદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે બેઉમાંથી કોણ હારે તથા કોણ જિતે છે, તેનો નિર્ણય કરવા સરસ્વતીને મૂકરર કર્યાં હતાં. બેઉ પક્ષનો નિર્ણય કરનાર માણસ બેઉ કરતાં સમર્થ હોવું જોઈએ. શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યે પણ પોતાના પ્રતિપક્ષીની સીને હારજિતમાં સાક્ષીભૂત તરીકે કબૂલ રાખી હતી. શ્રીમાન્

ચંકરાચાર્યે કહ્યું કે, જ્યારે સત્ય છે અર્થાત્ જ્ઞાનમાર્ગ એક છે. ત્યારે મંડનમિથ્ર કહે કે, કર્મમાર્ગ એક છે. આમાં એવું પણ હતું કે, જે હારે તે બીજાનો શિષ્ય થઈ રહે. ત્યારે વાદની શરૂઆત થઈ ત્યારે બેઉ પંડિતોના ગળામાં ભારતીએ હાર પહેરાવ્યા. પછી કહ્યું કે બેઉમાંથી જે હારશે, તેનો હાર કરાશે. ત્યારબાદ વિવાદ શરૂ થયો. જીવ તથા ઇશ્વર એક છે, તે મંડનમિથ્ર માનતો ન હતો. પણ શ્રુતિનાં પ્રમાણ આપી શ્રીમાન ચંકરાચાર્યે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે, અદ્વૈત મત જ એક છે. આખરે મંડનમિથ્ર હાર્યો તથા ચંકરાચાર્યને શરણે ગયો. પછી શંકરે ભારતીના સાસુને બોલ્યું. ભારતી શ્રી શંકરનો આશય સમજી ગયાં તથા પતિની ધર્મભાગિની તરીકે પોતે પણ શંકર ભગવાન સાથે વાદયુદ્ધ કરવા તૈયાર થયાં. શંકર ભગવાને ના પાડી કે, સ્ત્રી સાથે વાદયુદ્ધ કરવું તે હીક નહિ. તે વખતે ભારતીએ ગાર્ગી તથા મુલ્લા વગેરેનાં અનેક દૃષ્ટાંતો આપ્યાં. બેઉ વચ્ચે શબ્દોનો પ્રવાહ એવો તો ચાલવા લાગ્યો કે, પંડિતો એ સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી ભારતીએ વિચાર્યું કે, આ બાળપણથી સંન્યાસી થયા છે. માટે એને કામસૂત્ર સંબંધીના પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. આ વખતે શ્રી શંકર ભગવાને કહ્યું કે, આ વિષયનાં સંબંધમાં મને એક માસની મુદત મળવી જોઈએ. પછી ભારતીએ તેમને એક માસની મુદત આપી. એક માસમાં શ્રી શંકર ભગવાને કામસૂત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી ભારતીસાથે વાદ કર્યો. આખરે શંકરનો જય થયો. શ્રી શંકરે ત્યાર બાદ તેને આજ્ઞા આપી કે, તમારે તુંગભદ્રા નદીને કિનારે રહેવું. ત્યાં જે મઠ સ્થાપવામાં આવ્યો, તે અદ્યાપિ શૃંગેરીના નામથી ઓળખાય છે. શ્રી શંકરે મંડનમિથ્રને સંન્યસ્તની દીક્ષા આપી. તે ત્યારબાદ સુરેશ્વરાચાર્યને

નામે જોળખાયાં. આ ભારતી સાક્ષાત્ સરસ્વતીનો અવતાર હતાં. તેઓ વિદ્યામાં એવાં કુશળ હતાં કે, તેમની વિદ્વતાથી પણ વિદ્વાનો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા. આવી વિદ્વતા છતાં તેઓ એવી પતિપરાયણા હતાં કે, પોતાના પતિને કોઈ પણ રીતે જોડું મનાવતાં નહિ. ધન્ય છે આવી આર્ય મહિલાઓને, કે જેમણે આપણી આર્ય ભૂમિપર અવતરી તેને પવિત્ર બનાવ્યો હતો.

(૪૩) ગંગા

આ મહારસિંહ નામના રજપૂતની પુત્રી થાય. આની માનું નામ તેજળા હતું. તે ઘણી સ્વરૂપવાન, જાતિવાન તથા પ્રતિવ્રતા હતી. આનાં લગ્ન વિજયપૂર નામે ગામના રજપૂત દેવીસિંહ સાથે થયાં હતાં. ઈ.સ. ૧૦૨૪માં મહમદ ગીઝનીએ સોરઠી સોમનાથના મહાદેવનો નાશ કરી, ગંદાખાનો કિલ્લો હુટ્યો. તેણે ઘણાં સ્ત્રી પુરુષોને કેદ કીધાં, તેમાં ગંગાને પણ કેદ કરી. આ ગંગા મહમદના પાટવી કુંવરના જોવામાં આવી. આથી તે તેણીના પંર મોહી પડ્યો. તેણે ગંગાને પોતાને કબજે લેવાનું કર્યું. તેણે કેદખાનામાં ગંગાને કેટલાક સંદેશો મોકલ્યા. પણ ગંગાએ તેનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ. એક વેળા તે પાટવીકુંવર જાતે જાંદીખાનામાં આવ્યો તથા ગંગાને ગાંડી ગાંડી વાતો કરી સમજાવવા લાગ્યો. ગંગાએ તુરંતકારી જવાબ આપ્યો કે, તમારા રાજવૈભવને અગ લગાડો. મારે તેની જરૂર નથી. સ્ત્રીમાં પતિવ્રતપણું, એ જ શણગાર છે. તેને બીજા શણગારની જરૂર નથી. હું કદી તમારી લાલચમાં લપટાઉં એમ નથી. હે કુંવરજી ! તમે જે રીતે

આળ્યા છે, તેજ રીતે ચાલ્યા જાઓ. પતિવ્રતાધર્મને ત્યાગ કરી તમારી બીબી કદી થનાર નથી. પતિવ્રતા જીને એકજ પતિ હોય છે. બીજા બધા માતપિતા સમાન છે. હું મારે ઉત્તમ દેહ કદી વટાળનાર નથી. હું મારીજીભ કચડીને મરીશ તથા મારા શરીરમાંથી હોહી કાઢી તમારા લુગડાં રંગીશ. આવા શબ્દો સાંભળતાં તે પાટવીકુંવરનું મોં કરમાઈ ગયું. ગંગાનાં શબ્દો તેને વજ્ર સમાન લાગ્યા. તે ત્યાંથી ઉઠી પોતાના રાજ-મહેલમાં ગયો. તેણે વિચાર કયો કે, જો હું પાપાત્માર કઈં તો મારા પિતાના જાણમાં આવે, જેથી પિતા ગુસ્સે થાય. માટે હવે શું કરવું, તે સળાંધી વિચાર કરવા લાગ્યો. તે ક્ષણ-ગૃહમાં ગયો, પણ તેને નિદ્રા આવી નહિ. એને સુજાતખાં નામે વિશ્વનાથ નોકર હતો. તેને એણે સવળી વાત કહી. તેણે કહ્યું કે, કુંવરજી તમારે કોઈ રીતની ચિંતા કરવી નહિ. હું ગંગાને મારી વાણીથી ગળગળી કરી નાંખીશ.

પછી સુજાતખાં ગંગાની ઓરડીમાં આળ્યો. ગંગાએ ઉભા થઈ તેને ઘટતો આવકાર આપ્યો. મિયાં ગંગાની વાતમાં અત્યંત શુભતાન થઈ ગયો. તેણે વિચાર કયો કે, આવી સી પાટવીકુંવરના હાથમાં જાય, તેનાં કરતાં મને મળે તો સાફ જેથી તેણે હસ્તે મુજે કહ્યું કે, “તમારા સ્વરૂપે મને મોહિત કયો છે. હું કુંવર કરતાં પણ વધારે રૂપાળો છું.” ગંગા બોલી;—માફ મન પણ આપનામાં મોહિત થઈ ગયું છે. કુંવરે ધણું કાલાવાલા કર્યાં, પણ તેનાં કરતાં આપનું સ્વરૂપ ઘણું મુંઢર છે. મીયાં બોલ્યા;—હું જો કહે, તે હું કઈં ગંગા બોલી;—તમારી દાદી શોભતી નથી. માટે તમે દાદી કદાવી નાંખો તો વધારે શોભે. પછી મારો તમારા ઉપર અત્યંત પ્રમાર ચોટશે. મિયાં બોલ્યા;—હું તારા બાલે બધાંયેલો છું.

અમારા ધર્મમાં દાઢી બોડાવવી, એ પાપભરેલ છે, છતાં તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. બીજું સુલતાન રસાલા સાથે આવતી કાલે ગીઝની તરફ ઉપડી જનાર છે. મારે પણ તેની સાથે જવું પડશે. તું પણ મારી સાથે ચાલ, પણ સ્ત્રીને બદલે પુરૂષનો પોપાક પહેરી મારી સાથે આવે તો ઘણું સાફ થાય. કુંવરે મરદનાં કપડાં પણ મને આપ્યાં છે, ને તે પહેરી લે તો સાફ. “ગંગાને પણ તે વાત પસંદ પડી. તેના મનમાં જ હતું કે, પુરૂષવેશે ગમે ત્યાં છટકી જવું. પછી ગંગા બોલી;—મિયાં સાહેબ, આપ કહો છો તે પ્રમાણે હું કરીશ. પણ મારા સ્ત્રીના કપડાં પહેરો તો હું બહુ તો ખરીકે આપ કેવા શોભો છો? મિયાંએ દાઢી કેતરાવી ગંગાનાં કપડાં પહેરી લીધાં. પછી ગંગાએ કહ્યું કે, આપ સ્ત્રીના પોપાકમાં બહુ જ શોભો છો. મને જરા કપડાં પહેરતાં વાર લાગશે, પણ આપ જરા ઉંઘ કાઢી દ્યો. ગંગાનાં કહેવાથી મિયાં સૂઈ ગયો તથા ત્યાંજ ઉઘી ગયો. ગંગાએ મરદનો પોશાક પહેરી દીધો, હથિયાર ધારણ કર્યાં તથા ધૂપે માર્ગે થઈ પોતાને વતન જઈ પહોંચી. ગંગા આ પ્રમાણે પોતાનું સતીત્વ બાળવવા આવી ગઈ, પણ મિયાં તો ત્યાંજ પોઠી રહ્યા. કુંવર આખી રાત વિચાર કર્યા કરે છે કે, હજી કેમ સુબતખાં આવ્યો નહિ ?

ગંગાએ કેવી રીતનો જવાબ દીધો હશે ? એમ કરતાં સવાર થયું. સવાળા કેદીઓને પાટણના બજારમાં વેચવાના હતા. મહમદ પણ પોતાના હબ્બુરીઆ સાથે કેદખાનામાં આવ્યો. મહમદનો કુંવર પણ સાથે હતો. કયા કેદીએ કયો અપરાધ કર્યો છે, તેની તપાસ આવી. આવીને જોરડી તપાસતાં એ ગંગાની જોરડી આગળ આવ્યા. તાતું ઉઘાડી જોયું તો ગંગાને બદલે ગંગાના પોપાકમાં દાઢી મુંડાવેલ સુબતખાં ભર ઉંઘમાં

પડેલા હતા. સુલતાન આશ્ચર્ય પામ્યો કે, સુન્નતમાં અહિં આવી સિધ્ધિમાં કેવી રીતે આવ્યો હશે. સુન્નત જેવો પાતું બદલી આંગ ઉઘાડવા જતો હતો, તેવામાં તેણે સુલતાનને નેચા ને બેઆકળો ચર્ચાગ્યો. તે સુલતાનના પગે પડી રહી પડ્યો. તેણે સઘળી વાત સુલતાનને કહી સંભળાવી. કુંવરના કારસ્તાનથી સુલતાનને ગુસ્સો ચઢ્યો. પછી સુન્નતમાંને કપડાં ઉતારાવી તેને પુરૂષનો ચોપાક પહેરાવ્યો. ગંગાની સુકિત ભેઈ સુલતાન બોલ્યો કે, ધન્ય છે સજપૂતાર્ણને કે જેણે આવી રીતે પોતાનો પતિવ્રતનો ધર્મ નજળ્યો. ગંગા કેટલાક દિવસ પછી પોતાના પતિને મળી. તેના પતિ ગંદાળાના કિંદલાની લડાઈમાં દાખલ થયો હતો. તે પોતાની સ્ત્રીના વિયોગથી ઉદાસીન રહેતો હતો. તેની શોધ ગમે તેમ કરી લાવીશ, એમ વિચાર કરતો હતો, તેવામાં અધ્યાનક ગંગા આવી પોતાના પતિને લેટી પડી. આથી ગંગાના પતિના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. ગામ લોકો તેને ધન્યવાદ આપવા લામ્યા.

(૪૪) શક્તિ .

આ શક્તિ કેરલ દેશના કાલટી નામેગામના મધ્ય પશ્ચિમની પુત્રી હતી. તે શાંત તથા જ્ઞાનસંપન્ન હતી. તેના શુદ્ધ ભેઈ સૌ કોઈ એમ કહેતું કે, તે સાક્ષાત્ શક્તિનો અવતાર હશે. આજ ગામમાં શિવશુર નામે એક પશ્ચિમ રહેતો હતો જે વિદ્યામાં અત્યંત પ્રયત્ન કરતો. આની સાથે શક્તિનાં લક્ષણોમાં આવ્યાં હતાં. આ જોડું રૂપ, શુભંતથા સ્વભાવે એક રૂપ હોવાથી બેઉ વચ્ચે અત્યંત પ્રેમ હતો. તેઓને કોઈપણ સંતાન ન હતું. આથી બેઉનું મન ઉદાસીન રહેતું હતું. '૫૫

શક્તિએ એક વેળા પોતાના પતિને કહ્યું કે, હે પ્રાણેશ ! આપણને પુત્ર નથી, માટે આપણે શિવની આરાધના કરીએ. પછી ૪૫ દેવમાં પતિ તથા પત્ની શંભુની આરાધના કરવા લાગ્યાં. કેટલાક સમય પછી શંકર ભગવાન તેમના પર સંતુષ્ટ થયા. દંપતીને પુત્રની કામના હતી, તે પ્રમાણે વરદાન આપી શંકર અંતરધ્યાન થયા. શંકર ભગવાને કહ્યું કે, તમને સર્વજ્ઞ પુત્ર થશે. કેટલાક વખત પછી શક્તિને માથે વહિ ૧૪ ને દિવસે પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થયો. આ દિવસે સર્વ સ્થળે આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો.

ભવિષ્યવેત્તાઓએ આતું ભવિષ્ય જોઈ કહ્યું કે, આ પુત્ર સર્વજ્ઞ થશે તથા તે સ્વતંત્ર શાસક રચી શકશે. શંકર ભગવાનની કૃપાથી આ પુત્રરત્ન થયું, જેથી એતું નામ શંકર પાડ્યું. આ બાળકે નાનપણમાં ત્રણ વર્ષમાં જ કાવ્ય કૌશાલિયું સાફ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. શિવગુરૂ પોતાના પુત્રની કાચી વયમાં જ સ્વર્ગે સૂધાવ્યા. શ્રી શંકરને પાંચમે વર્ષે સતીએ ઉપનયન સંસ્કાર કર્યો શંકરે ગુરૂને ત્યાં રહી તર્ક શાસ્ત્ર, સાંખ્ય તથા યોગ વગેરે વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. સાત વર્ષ પૂરાં થતામાં તેઓ વેદશાસ્ત્રાદિ ભણી પોતાને ઘેર પધાર્યા. એક વેળા શક્તિ અંગિકા નદીએ નહાવા ગયાં. તાપને લીધે તેના પગ બળવા માંડ્યા. શંકરે જાતે જઈ માતાનું સાંત્વન કર્યું તથા નદીનું પાણી પોતાના ઘર આગળથી વહે તેમ કર્યું, કે જેથી પોતાની માતાને અડચણ પડે નહિ શ્રી શંકરને મળવા અનેક ઋષિઓ આવતા હતા એક વેળા અગસ્ત્ય મુનિ પધાર્યા. સતીએ પૂછ્યું કે, આ બાળકનું આયુષ્ય કેટલા વર્ષનું છે ? મુનિએ કહ્યું કે, આ બાળકનું આયુષ્ય સોળ વર્ષનું છે, તેમ છતાં કેટલાંક કારણો-
એ લઈ બીજાં સોળ વર્ષ વધારે તેઓ પૃથ્વીપર રહેશે. એટલે

કે એ પુત્ર ૩૨ વર્ષનું આયુષ્ય લોગવશે. આવરદા આટલું અપ
જાણી શકિત ઘણા મિત્ર થયાં. માતાને જેદ પામતા નેઈ
શકેરે કહ્યું કે, સંસાર ક્ષણિક છે. તમારે આવે શોક કરવો
ઘટિત નથી માતા કોણ, પિતા કોણ તથા પુત્ર કોણ. હજી
તો સંસારબંધનથી છૂટવામાટે ચતુર્થાશ્રમ ગ્રહણ કરવો છે.
શક્તિએ કહ્યું કે, તું ગૃહી થયા પછી સંન્યસ્તાશ્રમ ગ્રહણ કરે
તો સાફ નહિં તો પુત્ર થયા વિના મારી ઉત્તર ક્રિયા કોણ
કરશે તથા પુત્ર વિના મારો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થશે ? બીજું
માતાએ કહ્યું કે, તું સંન્યસ્ત લે, છતાં મારા સંસ્કાર તારે
હાથે થવા નેઈએ. પુત્રે કહ્યું, તમે મને યાદ કરશો, એટલે
તુરંત હું જાણી જઈશ. હું તમારી પાસે આવીશ તથા તમારા
અગ્નિસંસ્કાર આદિ કરીશ. તમારે કદી મનમાં ખેડું
લાવવું નહિ કે, પુત્ર મને મૂકી ચાલી ગયો ને તેમ માનશે તો
હું ઘણો દુઃખી થઈશ. તેમણે સંન્યસ્ત લઈ અનેક મત મતાતરોડ
ખડન કરી પૃથ્વીપર કેવળ અદૈત મત સ્થાપન કર્યો.
જ્યારે સતી માતાને મહાવાડ આવ્યો ત્યારે શ્રીમાન શુક્રેર અધ્ય
ચુંગ પર્વતપર હતા આ વખતે જેવું માતાએ પુત્રનું સ્મરણ
કર્યું કે, તરત શકરને ત્યાં ખજાર પડી. તેઓ માતાની પાસે
આવ્યા માતા પુત્રને નેઈ અત્યંત આનંદ પામ્યા. પછી ધીમે
રહી માતાએ કહ્યું, પુત્ર ! મેં તને આવી દશામાં નેયો, તે
સાફ થયું તું મારા દેહને યોગ્ય સંસ્કાર કરી મને પરલોક
પહોંચાડને આવ્યાર્થે ઉપદેશના વચનો કહી તેમને શાત
પમાડયા ધન્ય છે આવી સતીને, કે જેમને ત્યાં શ્રી શકરાચાર્ય
જેવા મહાપુરૂષનો જન્મ થયો હતો.

(૪૫) મીનજદેવી

મીનજદેવી કહ્યોટકના રાજ વ્યકેશીની પુત્રી થાય. આનાં લગ્ન ગુજરાતના રાજા કરંણ સાથે થયાં હતાં. તેને કહ્યોટકી, સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી બાપાનું સાડું જ્ઞાન હતું. કરંણનાં પિતા ભીમસિંહે પોતાના પુત્રને નાનપણમાં પરણાવવા માટે ઉતાવળ કરી ન હતી. આથી કરંણ ત્યારે બર મુલાવરથામાં આવ્યો ત્યારે તેનો વિવાહ મીનજદેવી સાથે કરવામાં આવ્યો હતો. કહ્યોટકથી એક ચિતારો મીનજદેવીનું ચિત્ર લઈ આવ્યો. આ ચિત્ર જોઈ રાજાની તેનાપર આસક્તિ થઈ. તે ચિતારાએ નાળીએર આપ્યું. કરંણે તે સ્વીકાર્યું. કરંણે પોતાનું ખાંડું કહ્યોટક મોકલ્યું. ત્યારે મીનજદેવી પાટણ આવી ત્યારે કરંણ રાજાના બાણવામાં આવ્યું કે, આ સ્ત્રીનું સૌંદર્ય એક સામાન્ય સ્ત્રીના જેવું હતું. કરંણને તે ગમી નહિ. જો કે કરંણ રાજા એક પત્નીવ્રતવાળો હતો, જેથી તેણે ખીજી સ્ત્રી કરી નહિ. પણ મીનજદેવીપર તેનું મન ચાંટ્યું નહિ. રાણી તરીકેના હકે આથી તે લોગવી શકી નહિ. તે ખીચારી એકલી ઝૂંપો કરતી હતી? કેટલાક સમય પછી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, મારે મારી સખી સાથે ગામને પાદરે બળી મરવું. આ વાતની રાજમાતાને ખબર પડી. તેણે રાણીને સમજાવી, પોતાની પાસે રાખી. એક વેળા એક ગુણિકા પાટણમાં નાચ કરવા આવી. આ ગુણિકા નાચકળામાં ઘણી નિપુણ હતી. રાજા કરંણે તેને પોતાના એકાંત સ્થળે તેનો મુજરો સાંભળવા બોલાવી. આ વખતે રાજમાતાની સંમતિથી રાણી મીનજદેવીએ ગુણિકાનો વેશ ધારણ કર્યો તથા પોતાના પતિ આગળ એકાંતમાં મુજરો ઝરવા ગઈ. રાણી નાચની અંદર અત્યંત કુશળ હતી. રાજા કરંણ

રાણીના મુજરાયી મોહિત ગઈ ગયા પછી રાજાએ તે ગુણિકાને પોતાના મહેલમાં રહેવા કહ્યું. મીનજહેવી રાજાના મહેલમાં રહી. આર દિવસ, પછી રાણીનો દહાડો જાણ્યો. પણ ત્યાર દિવસ પછી રાજાને ગુણિકા સાથે રંગ કરવા માટે પદ્માભાષ થયો. તેણે ધર્મશાસ્ત્ર જોવાનું. આ વખતે રાણીએ આવીને કહ્યું કે, મેં જ ગુણિકાનો વેશ આપને મોહિત કરવા લીધો હતો. આ સંબંધી રાજમાતા સાક્ષી છે. રાજા શરમાઈ ગયો. તે રાણીને પણ પડવા જતો હતો, પણ રાણીએ તેને અટકાવ્યો. મીનજહેવી રાજાને કામકાજમાં ઉત્તમ સલાહ આપતી હતી. રાણીની સંમતિથી રાજાએ ઘણાં દેવાલયો તથા વાવ કુવા વગેરે બંધાવ્યાં. રાજાને આનાથી સિદ્ધરાજ નામે પુત્ર થયો. આ છોકરાની ઉંમર ૧૦ વર્ષની થતાં જ રાજા મરણ પામ્યો. આથી સમગ્રો કારભાર રાણી ચલાવતી હતી. તે પોતાનો પુત્ર કેવી રીતે ન્યાયી તથા બળવાન નીવડે, તે માટે પૂજા કાળજી રાખતી હતી. આથી સિદ્ધરાજ ૫૬૨ વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યારે તેનાં માતા તેને લઈ ગુજરાતમાં રવાના કર્યાં. તેણે ધોળકામાં મહાવન્યમે તળાવ બંધાવ્યું, જે હજી ચોલુદ છે. આ તળાવ બંધાવતી વખતે એક માટ્ટિ નામની ગુણિકાનું ઘર વચમાં નડતું હતું. ગુણિકાએ તે ઘર આપ્યું મહિ, જેથી રાણીએ તેટલી જગ્યા છોડી તળાવ બંધાવ્યું. એણે ઘણાં જ લોકોપયોગી કામો કર્યાં છે.

(૪૬) સુમિત્રા.

અયોધ્યાના રાજા દશરથનાં સુમિત્રા ત્રીજા પત્ની થયા અને લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન નામે બે પુત્રરત્નો થયાં હતાં.

જે કે સઘળી પત્નીઓ કરતાં કેકયીપર દશરથને અધિકંપ્રીતિ હતી તથા. જે કે સામાન્ય સ્ત્રી પતિની અધિક પ્રીતિ નહિ જૂવે તો તેમની તરફ પોતે પ્રીતિની નજરથી ન જૂવે. પણ સુમિત્ર તેમ કરતાં નહતાં. તે તો હમેશ પોતાના પતિની તરફ પ્રીતિની નજરથી જોતાં હતાં. જેવો પ્રેમ તે પોતાના પુત્ર તરફ રાખતાં હતાં, તેવો જ પ્રેમ તે પોતાની સોકયોના પુત્રોપર પણ રાખતાં હતાં. તે પોતાની સોકયો તરફ સખીભાવથી વર્તતાં હતાં. તેમના શુણને લીધે કૌશલ્યાનો સુમિત્રાપર અત્યંત પ્રેમ હતો. સરજતા, વિનય, સુશીલતાપણ આદિ કેટલાક શુણને લઈ સ્ત્રી પતિ તથા પોતાના પિતાના કુળને પ્રીતિનું પાત્ર થઈ પડે છે. શોકયમાં પણ પ્રીતિપાત્ર ચતુ ધણજ અઘડું હોય છે. પણ સુમિત્રાના ઉત્તમ શુણની ખુબી એ કે, સોકયો પણ તેમને વધારે ચહાતા હતા જે વેળા મંથરાની શિખવણીથી કેકયીને દશરથ પાસે રામને વનવાસ કઢાવવાનું માગી લીધું તથા ભૂરતને રાજ્ય ચલાવવાને કહ્યું, તે વખતે દશરથ રાજા શોકાગ્નિમાં બળતો હતો તથા કૌશલ્યા પુત્રના વિયોગ-વડે મૂછાને પામી હતી; તેવામાં સુમિત્રા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેમણે કૌશલ્યાને કહ્યું કે, રામચંદ્રજી સત્યવાદી છે. તે પોતાના પિતાની આજ્ઞાને પાળનારા છે, તેમને કદી પણ આપત્તિ આવશે નહિ. માટે આપ શોક કરવો છોડી દો. રામચંદ્રજીને વનમાં જતા જોઈ લક્ષ્મણે પણ વનપ્રતિ જવા માટે તૈયારી કરી. આ વખતે લક્ષ્મણ પોતાની માતા પાસે રજા લેવા ગયા. તે વેળા શૂરવીર પુત્રની માતાને છાજે, તેવાં વચનો સુમિત્રાએ કહ્યાં. તેમણે કહ્યું કે, તમે જાલે વનવાસ સિધારો. તમારે રામચંદ્રને પિતારૂપે, સીતાને માતારૂપે તથા વનને અયોધ્યા-રૂપે જાણવું. તમારે પોતાના વડિલ ભાઈની સર્વ પ્રકારે સેવા

કરવી તથા તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. જેટલો શોક કૌશલ્યાને પુત્રવિરહથી હતો, તેટલોજ શોક સુમિત્રાને પુત્રવિયોગથી હતો, છતાં પોતાનો શોક કળાવી દઇ તેણે કૌશલ્યાને તેમજ પોતાના પતિને ધીરજ આપી. પતિવ્રતા સ્ત્રીનું આ જ કર્તવ્ય છે કે, પોતે ગમે તેવી આપત્તિમાં હોય, છતાં પોતાની આપત્તિને નહિ ગણી, પતિના દુઃખમાં ઘટાડો કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યો. જેમ લક્ષ્મણને પોતાની માતા તરફથી સાફ શિક્ષણ મળ્યું હતું, તેવુંજ સાફ શિક્ષણ શત્રુઘ્નને પણ મળ્યું હતું. તે પણ લક્ષ્મણનીજ માફક વિવેકી તથા સદાચારસંપન્ન હતા. સુમિત્રાને જેટલું વાત્સલ્ય પોતાના પુત્રો લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન ઉપર હતું, તેટલું બલકે તેથી પણ વધારે વાત્સલ્ય તેમણે રામચંદ્રમાં હતું આજ ઉત્તુને લઇ શકુંતલામાં હતું છે કે,

શુભ્રપસ્ય શુરુત્ત્વ કુલ પ્રિયસત્તીવૃત્તિ સપત્તાંજને ।

મર્તુર્વિમ્લક્ષતાપિ રોષણતયા માસ્મ પ્રતીપ ગમઃ ॥

મૂઘિષ્ઠ મધ દક્ષિણા શુરુજને શ્લાઘ્યે સ્વનુત્સેકિની ।

યાન્ત્યેયઃ શૃદ્ધિણીપદં શુચતયો વામાઃ કુલસ્પાધય ॥

અર્થ—સારી પતિવ્રતા સ્ત્રીને! એ ધર્મ છે કે, તેણે પોતાની સોકય તરફ સખીભાવથી વર્તવું. જો પતિ કંઈ ઉલટું કરે, છતાં તેનાથી પોતે ઉલટું જવું નહિ, પોતાના વડિલ તરફ વિવેકથી વર્તવું, શેષકની તરફ પ્રમાદથી રહિત થઇ વર્તવું. આમ કરવાથી જ પતિવ્રતા સ્ત્રીને શુદ્ધસંસાર ચાલે છે. પણ આથી ઉલટી રીતે ચાલનારી કુળને લાંછન લગાડનાર છે.

(૪૭) સુનીતિ

આ પરમ પવિત્ર સાધ્વી ઉત્તાનપાદ રાજાની પત્ની તથા ધ્રુવની માતા થાય. ઉત્તાનપાદ રાજાને બીજી સુરચિ નામે રાણી હતી. આ સુરચિને ઉત્તમ નામે પુત્ર હતો. સુનીતિ મોટી રાણી હતી તથા સુરચિ નાની રાણી હતી. સુનીતિનો પોતાની શોક્યપર પૂર્ણ પ્રેમ હતો.તે પોતાની શોક્ય તરફ સખી ભાવથી વર્તતી હતી. પણ સુરચિના મનમાં આવ્યું કે, ધ્રુવ મોટી રાણીનો પુત્ર છે, જેથી રાજાની તેનાપર પ્રીતિ હશે તે રાજ્યની ગાદી તેને મળશે.આથી સુરચિએ એવો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો કે, જેથી રાજાની સુનીતિપરથી પ્રીતિ ઉઠી જાય તથા પોતાનાપર પ્રીતિ બાઝે.

સુરચિએ રાજાને અનેક પ્રકારે સમજાવી, પોતાની શોક્યના પરમી પ્રીતિ ઉઠાડી મૂકાવી તથા પોતે રાજાની માનીતી થઈ પડી. રાજા હમેશ સુરચિના મહેલે જતો થયો,પણ સુનીતિને મહેલે બીલકુલ જતો નહિ.જે કે આ રીતે પોતાની શોકે કાવતું રચ્યું, છતાં સુનીતિ બીલકુલ તેનાપર અદેખાઈ કરતી નહિ. આ રીતની સમદષ્ટિ રાખવી, તે સાધ્વી સ્ત્રીમાં જ હોઈ શકે. આ પ્રમાણે ધ્રુવ પાંચ વર્ષનો થયો, છતાં રાજા તેને બોલાવે નહિ. રાજા હમેશ પુત્રવાસલ્ય ઉત્તમનાપર જ રાખતો હતો. એક વેળા રાજા સભામાં બેઠો હતો,તેવામાં ઉત્તમ રાજાના બોળામાં બેઠેલો હતો. ધ્રુવે. ઉત્તમને રાજાના બોળામાં બેઠેલ જોઈ પોતે રાજાનાં બોળામાં બેસવા પ્રયાસ કર્યો. પણ રાજાએ બેસાડ્યો નહિ. આ બાબતની રાણી સુરચિને અબર પડી ત્યારે તે બોલી કે,તારે માટે રાજાનો બોળો નથી.તું અણમાનીતીનો પુત્ર છે. તેથી રાજાના બોળામાં બેસી શક્યો નહિ. તે ,

એવાં પુણ્ય ક્યાં નથી, કે જેથી તને રાક્ષસો ખોળે
 બેસવા મળે. તું જો તપ કરી આ શરીરનો નાશ કરી ફરી
 માથે પેટે જન્મ લે તો તને આ રાક્ષસો ખોળે બેસવા મળે.
 મુવ રડતો રડતો માતા પાસે ગયો તથા પોતાની માતાને આ
 વાત કહી. માએ આ વાલ સાંભળી ત્યારે તેનું હૃદય બરાઈ
 આંખું. તેણે કહ્યું કે, હે પુત્ર! તારાં પુણ્ય આછાં દોવાથી
 તારો જન્મ માથે પેટે થયો છે. તું તપ કરી ઉત્તમ પદ મેળવ.
 જેમ નારદે તપ કરી ઉત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમ તું પણ
 કર. આ વખતે મુવે પોતાની માને કહ્યું કે, હું વનમાં જાઉં
 છું તથા તપ કરી મારા દેહનો નાશ કરીશ. પણ ઉત્તમ
 પદ પ્રાપ્ત કર્યા વિના પાછો નહિ આવું. રાણીને પોતાના પુત્રના
 ગ્રહો સાંભળતાં થઈ લાગી આવ્યું. તે બોલી; હે કુમાર!
 રાક્ષસો તો મને તણ છે, તેમ તું પણ મને તણ ચાલ્યો
 જાય, જો ઠીક નહિ. પુત્રે કહ્યું; માતા! તારે મારી દિકર
 કરવી નહિ. મને તમે આશીષ આપો. રાણીએ મુવને આશીષ
 આપી વનમાં મોકલ્યો. તેણે કહ્યું; તારા જેવા સૂરવીર, પુત્રના
 માર્ગમાં માથે વિખરૂં થવું, એ મને કોઈ રીતે ચોખ્ખું નથી.
 જો કે તારી ઉંમર નાની છે, છતાં મોટાં મોટાં કાચો તું કરી
 શકે એમ છે. તું ભલે ઉત્તમ સ્થાન મેળવવા વનમાં જા.
 આ રીતે મુવ માતાની આજ્ઞા મેળવી વનમાં જતો હતો. વનમાં
 જતાં રસ્તામાં તેને નારદ સુનિ મળ્યા. તેણે કહ્યું, તું જે વસ્તુની
 ઇચ્છા રાખે છે, તે અત્યંત કઠણ છે. આ સંસારમાં જેટલું
 મુખ્ય છે, તે પાપનો વધારો કરનાર છે તથા જેટલું દુઃખ છે
 તે પુણ્યનો વધારો કરનાર છે. માટે તું તારો પ્રયાસ છોડી દે
 તથા પાછો ઘેર જા. મુવે કહ્યું;—આપે શાન્તિનો એ માર્ગ બતાવ્યો,
 તે મને પસંદ પડતો નથી. જે પદ મારા પિતૃઓ પણ નથી
 પામ્યા, તેણું ઉત્તમ પદ હું મેળવવા ઇચ્છું છું.

બાળકનોં આવો દઢ નિશ્ચય જોઈ નારદે તેને રજાં આપી. તેણે કહ્યું કે, તું વનમાં જા, કંઈ તથા મૂળનો આહાર કર તથા ઇશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધર. તું મધુવનમાં જા તથા ત્યાં જઈ તું ઇશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરજે. વળી તેને મંત્ર આપ્યો તથા કહ્યું કે, તું આ મંત્રનો જપ જપજે, જેથી તને થોડા વખતમાં ઇશ્વર મળશે. ધ્રુવ પછી મધુ વનમાં ગયો. ત્યાં જઈ ઇશ્વર આરાધનમાં સર્વ કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યો. સર્વ ઇન્દ્રિયોનું ઠમન કરી તે એકાગ્ર ચિત્તથી તપ કરવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણો રોધ કરી એક પગે કેટલાક સમય સૂત્રી તેણે તપ કર્યું. આ તપના પ્રભાવથી ભગવાન તેના ઉપર સંતુષ્ટ થયા તથા તેને હર્ષન દીધું. ભગવાને કહ્યું, જા, તને અવિચળ પદ મળશે તથા તારી સર્વ ઠામના પૂર્ણ થશે. ત્યાર પછી ધ્રુવ ઘેર ગયો. સુનીતિ પોતાનો પુત્ર પ્રભુનાં હર્ષન મેળવી ઘેર આવેલો જોઈ અત્યંત હર્ષને પામી. ભગવાનના કહેવા પ્રમાણ ધ્રુવને રાજ્યગાદી મળી. તેને પાંચ રાણી હતી; એક અહદ્યા, બીજી ઇન્દ્રની પુત્રી, શિશુકુમાર પ્રજાપતિની પુત્રી પ્રાહ્લી, ચોથી વાયુની પુત્રી ઇલા તથા પાંચમી ધન્યા. સુનીતિ પોતાની પાંચ વધુઓને એવી રીતની શિખામણ આપતી હતી કે, જેથી તે પાંચે સોકયો છતાં સખીભાવથી વર્તતાં શીખે. સુનીતિના સદ્વર્તનને જોઈ રાજા પોતાના પાછળનાં કૃત્ય માટે ઘણો પ્રસ્તાવિત કરવા લાગ્યો. જ્યે કે સુર્યચિત્રે તેને આટલું બધું દુઃખ આપ્યું હતું, છતાં તે નહિ ગણી સુનીતિ તેની સાથે સખીભાવથી વર્તતી હતી. જ્યારે ઉત્તાનપાદ રાજા વનમાં તપ કરવા નીકળી પડ્યો ત્યારે સુનીતિ પણ પોતાના પતિ સાથે વનમાં જઈ રહી. આ રીતે વનમાં રહી પ્રભુલક્ષિ કરી, તે પરમ પદને પામી હતી. ધન્ય છે આવી સાધ્વીને, કે જે અપકાર કરનાર પર પણ ઉપકારની દૃષ્ટિએ જુવે છે.

(૪૮) ઉર્વશી

એક વેળા નારાયણ મુનિ તપ કરતા હતા, તેવામાં તે મને તપમાંથી છળવા માટે ઇન્દ્રે આશ્વરને મોકલી. નરસખ આ આશ્વરથી મોહિત થયા નહિ, પણ તેના ચરખીરવરૂપવતી પોતાના ઉરમાંથી ઉત્પન્ન કરી. આ સ્ત્રી, તેજ ઉર્વશી હતી. તેને તિરકરિણી વિદ્યા આવડતી હતી. આથી તે દેવ, દાનવ કે મનુષ્યની દૃષ્ટિથી અગોચર થઇ શકતી હતી. એક સમયપર મેનકા તથા ચિત્રલેખા આદિ સખીઓ કેલાચ શિખરપર વનલીલા જોવા ગઇ. આમાં ઉર્વશી પણ હતી. ત્યાંથીલીલા જોઇ તેઓ જ્યારે પાછાં ફરતાં હતાં ત્યારે રસ્તામાં મુકેશી નામના દાનવે ઉર્વશીનું હરણ કર્યું. આથી તેની સઘળી સખીઓ અત્યંત આકંઠ કરવા લાગી. તેજ વખતે પુરૂરવા રાજા ગંગા નદીને કિનારે દેવપૂજન કરી, પોતાની રાજધાની પ્રયાગ તરફ જતો હતો. તેણે આ સખીઓનું આકંઠ સાંભળ્યું. તે જ્યાં સખી રહતી હતી ત્યાં ગયો તથા તેઓના આકંઠનું કારણ પૂછ્યું. તેઓએ કહ્યું કે, અમારી એક બેનપણીનું એક અમુર હરણ કરી ગયો છે તથા તે અમુક દિશા તરફ નાઠો છે. આથી પુરૂરવા રાજા તે દિશા તરફ ગયો. તેણે તે દેવને માથે તથા ઉર્વશીને તેના હાથમાથી છોડાવી. રાજાની અનુપમ કાંતિ જોઇ ઉર્વશીનું મન તેની વરફ આકર્ષાયું, તેમ રાજા પણ તેને જોઇ વિહ્વળ થઇ ગયો. બેઉને એક બીજા વચ્ચે આંતર પ્રેમની ગાંઠ બધાઇ. આ આંતર પ્રેમની ગાંઠ એવી સચોટ હોય છે કે, ગમે તેમ થાય પણ તે છૂટતી નથી. આથી જ ભવભૂતિએ કહ્યું છે કે,

व्यतिषजति पदायानान्तर. कोऽपि हेतुः न खलु बहिष्पाधीन
प्रीतयः सधयन्ते ॥

અર્થ:—આંતર પ્રેમની ઉર્મિ એક બીજને એવાં સખત
 બેઠે છે કે, બાહ્ય ઉપાધિ ગમે તેવી વિઘ્નકર્તા હોય,
 છતાં તે આંતર પ્રેમ છોડાવ્યો છૂટી શકતો નથી. આજ રીતે
 બે કે ઉર્વશી પરાધીન હતી, તેથી પોતાની સખીઓ સાથે
 ઇન્દ્રની પુરી અમરાવતી ગઈ, પણ તેનું મન પુરૂરવા પર અત્યંત
 ચોંટેલું હતું. ત્યાં તે સર્વ કાળ રાજાની જ ગંભીરતા કયાં કરતી
 હતી. એક વેળા તે ઇન્દ્ર સમીપ નાચ કરવા ગઈ હતી. તે
 વેળા તેના મોંમાંથી રાજાનું નામ નીકળી ગયું. આ પ્રમાણે પુરૂ-
 રવા રાજા પર આસક્ત બોધ, તેમજ આ રાજા ઇન્દ્રને વારંવાર સહાય
 કરનાર હોવાથી ઉર્વશીને ઇન્દ્રે સંમતિ આપી કે, તું એની સાથે
 પરણી વિલાસસુખ ભોગવ. પણ તને પુત્ર થયા પછી તે પુત્રની
 રાજાને જેવી ખબર પડશે કે, તારા શાપની અવધિ પૂરી થશે
 તથા તું પાછી અહીં આવીશ. ઉર્વશી રાજા પાસે ગઈ. બેઠે
 ઇંપતી સુખચેતથી રહેતાં હતાં. ઉર્વશીને એક પુત્ર થયો
 હતો, પણ રાજાને તેની ખબર ન પડવા દેવાથી તે એક ઋષિ-
 ને ત્યાં જૂઠી આવી. હવે એક વેળા રાજા તથા ઉર્વશી કૈલાસ
 પર્વત આગળ ગંધમાદન વનની શોભા નિહાળતો આગળ
 જતો હતો, તેવામાં તેઓ કુમાર વનમાં પેશી ગયાં, જેની તે
 બેઠેને ખબર પડી નહિ. આથી ઉર્વશી લતારૂપે થઈ ગઈ.
 હવે રાજા ઉર્વશીને નહિ બોલાથી ગાંઠા બની ગયો. તે ભમરાને,
 હરણને તેમજ અન્ય પશુઓને ઉર્વશીની ખબર પૂછવા લાગ્યો.
 આમ જતાં તે એક શિલા ઉપર બેઠો. આ શિલા આગળ
 તેને એક મણિ મળી આવ્યો. આ મણિ રાજા નાંખી દેતો
 હતો. પણ આકાશવાણી થઈ કે, આ મણિ સંગમનિયમ
 મણિ છે, માટે હે રાજા ! તું નાંખી દઈશ નહિ. તે મણિને
 પહેરી રાજા જતો હતો, તેવામાં લતાના રૂપમાં તેણે ઉર્વશીને

જેઈ. આ મહિના પ્રભાથી ઉવંશી પાછા મૂળ સ્વરૂપમાં આવ
એક વેળા હંપતી ગંગા નદી સ્નાન કરવા ગયાં. તેવામાં મી
કિનારા પર મૂકેલો હતો. એક ગીધ આવી માંસનો લેવે
ગળી આ મહિને ઉંચકી ચાલતો થયો. ઋષિના આશ્ર
આગળથી તે ગીધ જતો હતો, તેવામાં ત્યાં એક કુમારના બાલુર્થ
તે ગીધ વિંધાઈ ગયો તથા નીચે પડ્યો. રાજા ત્યાં આગળ
ગયો તથા તે વીર પરનું નામ વાંચવા લાગ્યો. તેને ખાત્રી
થઈ કે, આ માલો પુત્ર છે. આજ વળતે ઉવંશીના ચાપનો
અવધિ આવી રહ્યો હતો, છતાં નારદે આવી ઉવંશીને કહ્યું કે,
તમારા જેવું વધુ મેમ થયો છે. માટે તમે જેવું સાથે રહો,
એમ ઇન્દ્રની આજ્ઞા છે. આ રીતે જેવું મુખ્યેનથી રહી અતિ
સ્વધામ પ્રતિ ગયાં.

(૪૯) ચૂડાલા

ચૂડાલા મોરાર્દ્ર દેશના રાજાની પુત્રી થાય. નાનૂપણથી
વિદ્યા સંપાદન કરવામાં તેનું મન લાગેલું હતું. અપ્સરાને પણ
લક્ષિત કરે, એવી તેનામાં સૌંદર્યતા હતી. દેશે દેશમાં તેની
સૌંદર્યતાની વાત થવા લાગી. આથી શિખિવંજ નામના
રાજાએ તેના પિતાને ચૂડાલા માટે માગું મોકલ્યું. તેના પિતાએ
શિખિવંજનું માગું સ્વીકાર્યું. મોટી ધામધમથી મોરાર્દ્ર
દેશના રાજાએ ચૂડાલાનાં લગ્ન શિખિવંજ સાથે કર્યાં.
આ ચૂડાલા ગાયન તથા રત્ન કળામાં પણ અત્યંત કુશળ હતી.
શિખિવંજ પણ પોતાની પત્નીપાસેથી ગાયનવિદ્યા શિખ્યો.
આમ એક બીજાં વિદ્યાસ ભોગ, ભોગવતાં હતાં. તેઓએ ઘણો
કાળ નિર્ગમન કર્યો. ઘણો સમય થવા છતાં રાજાની રૂતિ

વેલાસ તરફથી નીકળતી નહતી. રાણી ઘણું સમજાવે,
પણ તેના પર તેની જરા પણ અસર થતી નહિ. ચૂડાલાનું
મન પણ યોગવિદ્યા સંપાદન કરવા માટે આકર્ષાયું. તે પદ્માસન
વાળી બેઠી તથા ઇન્દ્રરાજનવઢે તે આકાશ ભાગે ગમન
કરતાં શીખી. આવા અધ્યાત્મ જ્ઞાનને લીધે ચૂડાલાની સુંદરતામાં
વધારો થતો ગયો. તેમ તેમ રાજા તેના ઉપર વધારે મોહિત
થવા લાગ્યો. પણ અધ્યાત્મ જ્ઞાન તરફ તેનું મન દોરાયું નહિ.
એક વેળા રાજાએ રાણીને કહ્યું કે, ચાલો આપણે વનમાં જઈને
તપ કરીએ. રાણીએ કહ્યું કે, આપણને ત્યાં જવાની શી જરૂર
છે ? આપણને આ ભોગ મૂકી શા માટે વનમાં જવાની જરૂર
છે ? એક વેળા રાતના મધ્ય રાત્રીએ ઉઠી ચૂડાલાને એકલી
મૂકી, રાજા વનમાં ચાલ્યો ગયો તથા મંદરાચળની પડોશમાં
એક પર્વતુટી બાંધી ત્યાં રહ્યા. સવારમાં ઉઠી ચૂડાલા જૂવે
જે તો તેણે પોતાની પાસે પતિને જોયા નહિ. તે સમજી ગઈ
કે, રાજા વનમાં ચાલી ગયલા હોવા જોઈએ. પ્રથમ તેણે રાજા
પાસે જવા વિચાર કર્યો. પણ પછી તે વિચાર માંડી વાળી,
રાજા કેઈ કારણસર ખહાર ગામ ગયા છે તથા થોડા વખતમાં
આવશે, એમ સમજાવી પોતે અઢાર વર્ષ સૂધી રાજ્ય ચલાવ્યું.
પછી રાજ્યકારભાર પોતાના મંત્રીને સોંપી ચૂડાલા પોતાના
પતિની જોળ કરવા નીકળી પડી. આકાશ ભાગે ફરતાં ફરતાં
તે મંદરાચળ પર્વત આગળ આવી પહોંચી. ત્યાં તેણે રાજાને
જોયો. રાજાએ તપથી પોતાના શરીરને ઘણું જ કૃદ્ધ કરી નાંખ્યું
હતું. રાણીએ જાણ્યું કે, હું આ વેશમાં રાજા પાસે જાઉં, તે
ઠીક નહિ. તેથી તે એક આદ્યપુત્રનો વેશ લઈ રાજા પાસે
ગઈ. રાજાએ આ આદ્યપુત્ર કુમાર જોઈ તેને પોતાની પાસે
બેસાડ્યો તથા તેનું નામ પૂછ્યું. આદ્યપુત્રે કહ્યું કે, હું નારદ

મુનિને પુત્ર થાઉં છું. પછી તે બ્રહ્મણપુત્રનાં વેશમાં રહેલ ચૂડાલાએ રાજાને બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધી ઉપદેશ આપવાનું ચર્ચ કર્યું. રાજાએ પૂછ્યું કે, સુખ તથા દુઃખ કેવી રીતે આવે છે તથા તે મુખાદિ જીવને ધાય છે કે નહિ? બ્રહ્મણનાં કહ્યું કે, આ ધર્મ મનના છે. સુખ તથા દુઃખ મને માની લીધેલ છે. પણ આત્માને તે સંબંધી લેપન નથી. આત્મજ્ઞાન માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પણ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના આત્મજ્ઞાન મળતું નથી. આ ચિત્ત શુદ્ધ થવા બક્ષિત તથા ઉપાસનાની જરૂર છે. આ રીતે ચૂડાલાએ કેટલોક વખત રાજાને ઉપદેશ આપ્યો. બ્યારે રાજાને જ્ઞાન થયું ત્યારે બ્રહ્મણને પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. રાજા પોતાની રાણીને જોઈ અત્યંત વિદુષળ બની ગયો તથા તે કેવી રીતે ત્યાં આવી, તે સમજી પૂછવા લાગ્યો. તે એકદમ પોતાની પત્નીને ભેટી પડ્યો. પછી ચૂડાલાએ સંવિસ્તર પોતાની સમજી હકીકત કહી સંજલગાવી. પછી રાજા રાણીને વિનવી કહેવા લાગ્યો કે, તેજ મારા આત્માને ઉદ્ધાર કર્યો છે, તુંજ મને સંતોરની મોહ જાળમાંથી છોડાવનાર છે. મારું ખરું હિત ચાહનાર તુંજ છે. કહ્યું છે કે, વદ્વતુંરેષ હિતમિચ્છતિ તત્કલપમ ખરી સી તેા એ જ કે, પોતાના પતિના હિતનોજ વિચાર કરે. માટે તારા જેવી સાધ્વી મળવાથી હું વધારે જાન્યશાળી થયો છું. ત્યાર બાદ તેજો પોતાની રાજમાનીમાં આવ્યાં. ત્યાં કેટલોક સમય શન્યસુખ જોગવી અતે તેજો પરમ પદને પામ્યાં.

(૫૦) ગોપા-યશોધરા.

આ ગોપા સિદ્ધાર્થ બુદ્ધની પત્ની થાય તથા દંડપાણિની પુત્રી થાય. તે ઘણી સ્વરૂપવાન હતી. સ્વયંવરથી આ કન્યાનો વિવાહ સિદ્ધાર્થ સાથે મોટી ધામધૂમથી થયો હતો. સિદ્ધાર્થ આવું રત્ન મેળવી પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો. કુમારને પ્રથમ વૈરાગ્ય થયો હતો, પણ ગોપાના આવવા પછી એનો કંઈએક વૈરાગ્ય એણે થયો હતો. આમ થવાથી સિદ્ધાર્થના પિતા શુદ્ધોદનનું અંતઃકરણ જરા પ્રસન્ન થયું. પોતાનું પતિવ્રત દેવી રીતે જળવાય, તે સંબંધી ગોપા સારી રીતે બહુતી હતી. તે બીજી સ્ત્રીઓની માફક ધૂમટો તાણી ઘરમાં બેસી રહેતી નહિ. પણ પોતાનો ધર્મ દેવી રીતે જળવાય, તે તે સારી રીતે સમજતી હતી. એક રાતના ગોપાને કંઈ સ્વપ્ન આવ્યું. એટલે એકદમ બગી તે સ્વપ્ન તેણે પોતાના પતિને કહ્યું. પતિએ આ વળતે કંઈ કે, સર્વ સંસાર પણ સ્વપ્નતુલ્ય છે તથા પૌંતે વનમાં ચાલી જવા મરણ જણાવી. ગોપાએ શાંત પાંડી તેને રાખ્યા. તે પોતાના પતિને જીવન સર્વસ્વ મમજતી હતી. તે ખરેખર એક પ્રેમની મૂર્તિ હતી. કેટલોક સમય પછી ગોપાને ગર્ભ રહ્યો તથા તેને પુત્ર આવ્યો. આ પુત્રનું નામ રાહુલ પાડ્યું હતું. પુત્રને જોયા પછી સિદ્ધાર્થે મનમાં વિચાર કર્યો કે, આની સાથે પ્રીતિ બંધાય, ત્યાર પહેલાં માટે હવે ચાલી જવું જોઈએ. જે દિવસે ગોપા રાહુલને લઈ પોતાના પતિને છાંડી આવી, તે જ રાત્રિના પલંગપરથી છાનામાના ઉઠી સિદ્ધાર્થે વનપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. જો કે પુત્રને મૂકી જવું વસતુ લાગ્યું; છતાં મન કઠણ કરી તે પુત્રને મૂકી ચાલતો થયો. સવારમાં ગોપાએ પોતાના પતિને જોયા નહિ.

તેણે પણ ઉત્તમ વસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો તથા સંન્યાસીને વેશે રહેવા લાગી. સિદ્ધાર્થ બુદ્ધરૂપે થઇ લોકને ઉપદેશ આપવા લાગ્યો. કેટલેક સ્થળે ઉપદેશ આપ્યા પછી તે પોતાની નગરીમાં પોતાના પિતા, માતા તથા પત્નીને ઉપદેશ હેવા માટે આવ્યો. રસ્તામાં નગર લોકને ઉપદેશ આપતો હતો. પોતે રક્ત વસ્ત્ર પહેરેલાં હતાં. ગોપાએ અગાસીમાંથી સિદ્ધાર્થને જોયા તથા પોતાનાં આસુ સસરાને તે વાત નિવેદન કરી. સિદ્ધાર્થનાં માતાપિતાએ પુત્રને ઘેર બોલાવ્યો. પિતા તથા પુત્ર વચ્ચે કેટલી વાતચિત થઇ. આ વખતે ગોપા ત્યાં આવી નહતી. તે એકાંતમાં બેસી સિદ્ધાર્થની વાટ જોતી હતી. જોયો સિદ્ધાર્થ ત્યાં ગયો, એટલે પતિના અરણ પકડી તે રૂઢન કરવા લાગી. સિદ્ધાર્થે સંસારની અસારતા વિશે અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ આપ્યો. આથી ગોપાનું મન શાંત થયું. તેણે પોતાનાં માતા, પિતા તથા પત્નીને જણાવ્યું કે, માયા તેજ સર્વ દુઃખનું કારણ છે. માટે તેનો ત્યાગ કરશો તોજ અખંડ મુખની પ્રાપ્તિ થશે. ગોપા પોતાના પતિ જેમ બુદ્ધ થયા, તેમ પોતે આજ્ઞા બની ગઇ. તે પણ લોકને ધર્મોપદેશ કરતી હતી તથા દેવી વરીકે. બુદ્ધમાં પૂજા છે. ધન્ય છે આવી સાધ્વી સ્ત્રીઓને !

(૫૨) રાણકદેવી.

રાણકદેવી સિંધ દેશના રાજપૂત રાજા શેખાવરની પુત્રી થાય. ન્યાયે આ કન્યા આવી ત્યારે જોશીને પૂછતાં તેણે કુંડળી મૂકીને કહ્યું કે, આ કુંવરીને જે કોઇ પરણશે, તે રાજાનું રાજ જશે તથા તેનો પિતા આંધળો થાય. રાજા આ સાંભળી ઘણા બેદ પામ્યો તથા મધ્ય રાત્રીએ તે છોકરીને જંગલમાં મૂકી

દીધી. ત્યાં પણ પરમાત્માએ તેનું રક્ષણ કર્યું. કેઇ પણ હિંસક પ્રાણીએ તેને મારી નાંખ્યું નહિ. હડમતીયા નામનો કુંભાર માટી ખોદવા જતો હતો. તેની દૃષ્ટિએ આ બાળક પડ્યું. તેને ઘેર લાવી પોતાની સ્ત્રીને સોંપ્યું. વળી રાજ્યની ખટખટમાં ફસાઇ પડે, એવી ખીકથી તે કુંભાર તે બાળકને લઇ કચ્છના એક ગામમાં જઇ રહ્યો. આ કન્યાનું રૂપ તથા શુભ એવા હતા, કે તે કેઇ રાજકન્યા જેવી જણાતી હતી એક વેળા લાખા દુલાણી જે કચ્છનો રાજા હતો, તેની દૃષ્ટિએ આ કન્યા પડી તે મોહી પડ્યો તથા તેની સાથે પરણવા માગું મોકલ્યું. હડમતીઆએ બાળ્યુ કે, આને પરણાવતાં પહેલાં જો હું મારી નાતને નહિ પૂછશ તો મારી નાત મને ન્યાત-બહાર મૂકશે. આથી નાશીને તે જૂનાગઢની પાસેના ગામમાં રહ્યો. એક વેળા ભાટોની દૃષ્ટિએ આ કન્યા પડી. તેઓએ કહ્યું કે, તું આ કન્યા અમારા રાજા સિદ્ધરાજને આપ. કુંભારે હા પાડી. ભાટોએ પાટણ આવી સિદ્ધરાજને વાત કરી કે, તમારી સોળ ખટરાણી કરતાં પણ હડમતીઆ કુંભારની છોકરી વધારે સુવસ્ત્રવતી છે રાજાએ એક ભાટને મોકલી તે કન્યા સાથે પરણાવવા ઇચ્છા જણાવી. હવે એક ખીજ ભાટે જૂનાગઢના રાજા રાજેંગારને જઈ કહ્યું કે, જો સિદ્ધરાજ આપનાં રાજ્ય માંહેથી કન્યા લઈ જાય તો આપણા દેશનું નાક જાય. માટે આપ તેને પરણો. રાજેંગારે શુભ દિવસ જોવડાવી તેની સાથે લગ્ન કર્યાં. રાજેંગાર રાણકદેવીને લઈ હાદર ચઢતો હતો, તેવામાં રાણીને ઠેસ વાગી તથા લોહી નીકળ્યું. આ અપશુકન જોઇ ભાટોએ કહેલું છે કે;

પરથમ પોળે પેસતાં, થયો ઠપકો ને થઇ ઠેસ;
રંડાપો રાણક દેવને, કે મુનો સોરઠ દેશ.

રાખે'ગાર કન્યાને પરણીને ઘણો પ્રસન્ન થયો, પણ સિદ્ધરાજ ઘણો ગુસ્સે થયો. તેણે ગિરનારના કિલ્લા ઉપર સ્વારી કરી. આ ઘેરો લાખો સમય આલ્યો, તેવામાં રાણીને બે પુત્રો થયા, રાણકદેવીએ સિદ્ધરાજની છાવણી નેતાં કહ્યું કે;

અમારો ગઢ હેઠ, કેણે તંબુ તાણીયા;

અધરો મોટો ચોક, ખીજ વતંતું વાણીયા.

આ વખતે રાણીને છાવણીમાંથી નીચે પ્રમાણે ઉત્તર મળ્યો;-

વાણિયાના વેપાર, જાતે ઢહાડે બાધુસો;

મારશું રાખે'ગારને, ઉતારશું રાણકદેવને.

આખરે રાખે'ગારનો બાણેજ કૂટવાથી રાખે'ગાર હાથે તથા સિદ્ધરાજ જિત્યો. આના સંબંધમાં લોકો કહે છે, કે;-

ઝાપો ભાગ્યે ભેળ ચડી, તોડ્યો ગઢ ગિરનાર;

હુઠો હમીર મારીઆ, સોરઠના રાજગદર.

રાણકદેવીને ડગાયચો તથા માણેરો નામે બે પુત્રો હતા. પહેલાની ઉમર પાંચ વર્ષની તથા ખીજની ઉમર અગીઆર વર્ષની હતી. રાણીના અંતઃપુરમાં સિદ્ધરાજ પેઠો. તેણે રાણીને તાબે થવા કહ્યું, પણ રાણીએ માન્યું નહિ. આથી રાણીનાં દેખતાંજ રાજ સિદ્ધરાજે ડગાયચાને મારી નાંખ્યો. આ વખતે માણેરો સંતાઈને માની પાછળ ભરાઈ જવા લાગ્યો. તે વેળા રાણીએ કહ્યું કે,

માણેરા તું મ રોય, મ કરા આખો રાનીજા;

કુળમાં લાગે જોય, મરતાં મા ન સંભારિયે.

સિદ્ધરાજે આ છોકરાને માયો નહિ. પછી વિધવા રાણુક-
દેવીને લઈ સિદ્ધરાજનાં માણસો ગીરનાર ઉતરવા લાગ્યાં. આ
વખતે રાણુકદેવી બોલી;—

તરવરિયા તોખાર, હુધયું ના ફાટયું હમણાં;
મરતાં રાખેંગાર. ગામતરાં ગુજરાતનાં.

જ્યાં રાખેંગારની લાસ પડી હતી, ત્યાં રૂદન કરતી
રાણી બોલી;—

સ્વામી ઉઠો સૈન્ય લઈ, ખડક ધરો ખેંગાર;
છત્રપતિએ છાછઝો, ગઢ બૂનો ગિરનાર.

જ્યારે ગિરનાર પર્વત દેખાતો બંધ થયો, તે વખતે બોલી;

મ પડ મારા આધાર, ચોસલા કોણ ચડાવશે;
ગયા ચડાવણુ હાર, જીવતા જાતર આવશે.

પછી સિદ્ધરાજે ગિરનાર ઉતરી રાણુકદેવીને લઈ ગુજરાત
તરફ જવું માંડયું. ગુજરાતની હદ દેખાવા લાગી ત્યારે સિદ્ધરાજે
રાણીને ધણી સમજાવવા માંડી તથા પાટણની પ્રગસા કરવા
માંડી. તે ધેળા રાણુકદેવી બોલી;—

મરૂ પાટણ દેશ, પાણી વિના પૂરા મરે;
સરવો સોરઠ દેશ, સાવજડાસે જળ વિશે.
ખાણું પાટણ દેશ, જિસે પટોળાં નિપળે;
સરવો સોરઠ દેશ, લાખેણી મળે લોખડી.

પોતાના ધણીની સ્થિતિના સખધમા કોઈએ પૂછતાં
રાણીએ જણાવ્યું કે:—

વાયે ફરકે મૂછડી, સ્વણ ઝળૂકે કંત,
જુવે પટેળાં વાળીએ, લોળડી વાળીને કંધ.

કોઈએ કહ્યું કે તમને આમું કેમ નથી આવતા, ત્યારે
રાણીએ કહ્યું કે, પાયણને પકને, કહો તો કુવા બરાબીયે,
માણેએ મરતે, ચરીરમા ધરણા વહે.

જ્યારે પાટણનું પાકર આવ્યું, તે વખતે રાજાએ ધણું
સમજાવ્યું, પણ રાણી એકની જોશનહિં તથા રાજાને પુરુષ
તિરસ્કારવાળા વચન કહ્યા તથા તેને શાપ આપ્યો કે, તારા
દેશની પાયમાલી યવનથી થશે તથા તારા નિવંશ જશે
રાજા મતીના શાપથી ગભરાયો તથા કહ્યું કે તું કહે ત્યાં તને
મૂઠી આવું રાણીએ કહ્યું કે, મને વઢવાણની હઠ મુઠી મૂઠી
આવ પછી સિદ્ધરાજ તેને ત્યાં મૂઠી આવ્યો વઢવાણને પાકરે
ચિતા સળગાવી સતીએ તેમા પોતાનું આસન કયું. રાજાએ
સતીને કહ્યું કે, જો તું અરી સતી હોય તો આ ચિતા અગ્નિ
વિના સળગવી જોઈએ રાણી સૂર્યને પગે લાગી શોધી કે,—

વારૂ થઈર વઢવાણ, ભાગેળે ભોગાયો વૂઠે,
ભોગતો રાખેગાર, ભોગવ ભોગાવા પછી

આ વખતે ઉનો વાયુ વાવા લાગ્યો તથા ચિતા એની
મેળે સળગી ઉઠી આ વખતે રાજાએ પોતાની પામરી
ચિતામા તાળી, પણ એમ કહેવાય છે કે તે બળી નહિ તથા
એમની એમ અગ્નિમાથી નીકળી જ્યાં સતી બળી મરી, તે
સ્થળે સિદ્ધરાજે દહેરૂ બધાવ્યું, જે હજી પણ હયાત છે
તથા સતીની મૂર્તિની હજી પણ પૂજા કરવામા આવે છે

(૫૨) કર્મદેવી.

કર્મદેવી અરિન્ત નગરના રાજા માણેકરાવની પુત્ર થાય. તેનો સંગંધ મંડોરના રાજા અરણ્યકુમાર સાથે કરવાનો હતો. પણ કર્મદેવીનો વિચાર રણાંગદેવ રાજાના પુત્ર સાધુ સાથે પરણવાનો હતો. આ વાત સાધુને કાગળ લખી કર્મદેવીએ જણાવી. સાધુએ હા પાડી. પછી બેઉનાં વાજતે ગાજતે લગ્ન થયાં. સાધુ પોતાના ભટ્ટી સ્વાશે સાથે પોતાને દેશ જવા નીકળ્યો. પણ રસ્તામાં અરણ્ય કુમાર રાઠોડ સૈન્યને લઈતેને અટકાવવા રસ્તામાં ઉભો રહ્યો. ભટ્ટી સૈન્ય તથા રાઠોડ સૈન્ય વચ્ચે મહાન યુદ્ધ થયું. સાધુને કર્મદેવી લઈતી વખતે ઘણાં ઉત્સાહવાળાં વચનવડે ધીરજ આપતી. બેઉતરફનું ઘણું સૈન્ય મારાયું. આખરે બેઉ જણા દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. તેવામાં પ્રથમ સાધુની તરવાર અરણ્યના હાથપર પડી, પણ તેજ વખતે અરણ્યકુમારની તરવાર સાધુના ગળામાં લાગી. બેઉ શૂરવીરો મૂર્છા પામી પડ્યા. અરણ્યકુમાર થોડીવારમાં સચેત થયો. પણ સાધુ મૃત્યુને શરણ થયો. આ વખતે કર્મદેવી ચિતા ખંડકી પોતાના પતિના સળને સાથે લઈ સતી થઈ તથા આ રીતે પતિવ્રતામાં તેણે અમર નામ મેળવ્યું.

(૫૩) નાગદેવી.

નાગદેવી હરબેગ દામા નામના ચારણની સ્ત્રી થાય. તે ઘણી જ ખૂબસુરત હતી. આ કન્યાનાં લગ્ન સુરભાસુર નામના ચારણ સાથે થયાં હતાં. આ સતીના રૂપ તથા શુણની પ્રશંસા દેશેદેશ પસરી ગઈ હતી. આ સિદ્ધવતી માતાની ઉપાસક

હતી. આ નાગદેવીને નાગાજન નામે પુત્ર હતો. આ નાગાજન
 મીનબાઈ નામની કન્યા સાથે પરણ્યો હતો. આ મીનબાઈ
 ઘણી ખૂબસુરત હતી. તેની ખુબસુરતીની વાત આખા ગામમાં
 ફેલાતાં જુનાગઢના રાજા રામાંડલિક ત્રીજાને ખબર પડી.
 એકવેળા શિકારનું જાનું કાઢી તે નાગબાઈને ગ્રામ ગયો.
 જ્યારે કોઈ મોટો પુરૂષ પોતાને ઘેર આવે ત્યારે ચારણની
 સ્ત્રીઓમાં રિવાજ છે કે, યાગમાં કંકુ તથા અક્ષત ભરી
 અતિથિને આંટલો કરી અક્ષત ચોંટી છડીપીડી ઉતારી ઓવા-
 રણું ઉતારવાં. જ્યારે રામાંડલિક નાગદેવીને ઘેર આવ્યો ત્યારે
 મીનબાઈએ તે પ્રમાણે રાજાની પૂજા કરી તથા જેવી ઓવા-
 રણું લેવા બંધ છે, તેણે રાજાએ મોડું ફેરવી નાખ્યું. મીન-
 દેવીએ આ વાત પોતાની સાસુને કહી. સાસુએ કહ્યું કે, જે
 દિશામાં તે રાજાના ઓવારણું લેવા માંડ્યાં હશે, તે દિશા
 તરફથી ઓવારણું લેતાં રાજાને વહેમ આવતો હશે. માટે
 બીજી દિશાએથી ઓવારણું લે. મીનબાઈએ તેમ કહ્યું. રાજાએ
 આ વખતે પણ મોડું ફેરવી નાખ્યું. આજારે મીનબાઈ પાછી
 ફરી. જ્યારે તે પાછી ફરવા બંધ છે, તે વેળા રાજાએ મીન-
 બાઈપર હાથ નાંખ્યો. આ વખતે મીનબાઈએ ચીસીઆરી
 પાડી મૂકી. તેની સાસુ ત્યાં આવી પહોંચી. નાગદેવીને મોઢે
 મીનદેવીએ સઘળી વાત કહી. આ વખતે નાગદેવીએ શાપ
 આપ્યો કે, જા, તારા રાજ્યપર સુસલમાન ચઢી આવશે, તારા
 રાજ્યનો નાશ થશે તથા તારે સુસલમાની ધર્મ સ્વીકાર-
 રવો પડશે. મહુમદખેગઢએ જુનાગઢપર સ્વારી કરી તેણે
 રાજ્ય લઈ લીધું. તે રખડતો થયો. તે હિંદુ મઠી સુસલમાન
 થયો. હજી તેની કબર અમદાવાદમાં છે. આ રીતે નાગબા-
 ઈની છેડ કરવાથી માંડલિકની પાયમાલી થઈ. હજી પણ

મોણિયા ગામમાં નાગદેવી દેવી તરીકે પૂજાય છે. તેના હુકામ તથા સોરઠા હુલુ કાઠિયાવાડના લોકો બોલે છે.

(૫૪) કૃષ્ણાકુમારી.

કૃષ્ણાકુમારી મેવાડના મહારાણા લીમસિંહની પુત્રી થાય. આનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૯૨ની સાલમાં થયો હતો. આ કન્યા અત્યંત શ્રદ્ધાળી, નીતિવાન, વિવેકી તથા કાઠી હતી. લોકો તેને રાજસ્થાનનું રત્ન કહેતા હતા. રાજા લીમસિંહે આ કન્યાનો વિવાહ મારવાડના રાજા સાથે કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ જોધપુરનો રાજા મરણ પામવાથી લીમસિંહે આનાં લગ્ન જયપુરના રાજા જયસિંહ સાથે કરવાની ઇચ્છા જણાવી. જોધપુરનો રાજા માનસિંહ આથી ક્રોધાવમાન થયો. બળાત્કારે કૃષ્ણાકુમારીનું હરણ કરવા તેણે મેવાડપર સ્વારી કરી. જયસિંહને ખબર પડવાથી તે પણ લશ્કર લઈ ચિતોડ આવ્યો. બેઉ રાજાઓની સેનાએ ઉદેપુરના રાજ્યમાં લડકાટ ચલાવી મૂકી. હવે રાજા વિચારમાં પડ્યો કે કોને રાજા રાખું તથા કોને નાશ જ કરું. આખરે અણતસિંહ સરદાર તથા અમીર-દીનના મતને મળતા થઈ રાજાએ કૃષ્ણાકુમારીનો ઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વધ કરવા રાણાનો ભાઈ હાથમાં તલવાર લઈ જ્યાં કૃષ્ણાકુમારી સૂતી હતી ત્યાં ગયો. તેનાથી કન્યાપર ઘા થઈ ચક્રેયો નહિ. તરવાર એકદમ નીચે પડી ગઈ. આ અવાજથી કૃષ્ણાકુમારી તથા તેની મા જાગી ઉઠ્યાં. પછી કૃષ્ણાકુમારીએ પોતાની માને ધીરજ આપી કહ્યું કે, મારે વિધનું પાન કરી મારા દેહનો અંત આણવો જોઈએ. નહિ તો મારે લીધે મારા પિતાને ઘણું શોખનું પડશે. કૃષ્ણાકુમારીએ,

વિપનો ખ્યાલો એકવાર પીધો, પણ તેની અસર થઈ નહિ.
બીજીવાર પીધો, પણ તેની અસર થઈ નહિ. આખરે ત્રીજી-
વાર વિપનો ખ્યાલો લીધો. આ વળતે ઝેરની અસર તેના આખા
શરીરમાં થઈ ગઈ. છેવટનો ખ્યાલો પીતાં હસતાં હસતાં તે
નીચે પ્રમાણે બોલો:-

“એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી ?
એ તો મારા દેહતણું સાચી—એ ક્યાંથી ૦ ૧
ખ્યાલો તારો પાડ જહું માનું,
જાળજાળથી છૂટકો થયો જાણું—એ ક્યાંથી ૦ ૨
હું કાળરૂપે જનમી ફૂંજી,
દયા સભ્ય તણી તો થઈ મુંડી—એ ક્યાંથી ૦ ૩
હું કાળ તણો જે યાય કાળ,
તો આજ આનંદ ચિત્તમાં ભાળ—એ ક્યાંથી ૦ ૪
મારાકૂપી આ આગળે લાગી,
હરી આપ સિંહેલુ હિલુભાગી—એ ક્યાંથી ૦ ૫
પીખાવાથી તો મરવું સારું,
મને તો એ મરણ લાગે ખ્યારું—એ ક્યાંથી ૦ ૬
નામે કાળી ને કરમે એ કાળી,
કાળે મરણે હું પણ કાળી—એ ક્યાંથી ૦ ૭
પિતાજી હો ભેટ કરું અંગી,
જીવી જહુંને નિત રહો રંગી—એ ક્યાંથી ૦ ૮
નમન મુજ માની લે માડી,
ક્ષમા કરજે ગઈ હોઈ ને આડી—એ ક્યાંથી ૦ ૯
નમું એક કિંગ નાથ અધમોદારી,
કરી પાન સરણ છઉં વિપધારી—એ ક્યાંથી ૦” ૧૦

આ રીતે હસતે મુખે તેણે પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. પછી બેઠે રાત્ર વીલે મોઢે પાછા ગયા. ધન્ય છે આવી વીર-ખાજાને, કે જે પોતાના દેશને ખાતર તથા પિતાના હિતને ખાતર, પોતાના બહાલા પ્રાણનો ત્યાગ પણ કર્યો.

(૫૫) ભામતી.

ભામતી શંકરાચાર્યના ભાણ્યપર ટીકા કરનાર વાચસ્પતિ મિશ્રની સ્ત્રી થાય. તે મહા સૌન્દર્યવાન, નીતિવાન તથા વિદ્વાન હતી. મહાન પુરુષો કેટલીકવાર પોતાના કાર્યમાં એવા એકરસ ખની જાય છે કે, પોતે ક્યાં છે, ક્યાં જમે છે તથા ક્યાં સૂવે છે. તેની પણ તેઓને ખબર પડતી નથી. વાચસ્પતિના સંબંધમાં પણ તેમ જ બન્યું. ભામતી પહેલીવાર સાસરે આવી હતી; તે વેળા પોતાની સ્ત્રી તેમને જમાડતી, રાત્રિના વાળુ કરી તેઓ શયનગૃહમાં લખવા બેસતા, તે વેળા ભામતી લખવાનું સાહિત્ય પૂરું પાડતા છતાં, તેને કોણ પૂરું પાડે છે, તેમ જ પોતાની પાસે જે સૂવે છે તે સ્ત્રી છે કે પુરુષ છે, તેની પણ તેની ખબર પડતી નહિ. ભામતી પણ પોતાના પતિને કેટલીક શંકા પડતી ત્યારે તેની સાથે વાદ કરી તેની શંકાનું સમાધાન કરતી હતી. પોતાના પતિને વિદ્વેષ થાય, મોઢે પોતાની મનોવૃત્તિને હમેશા નિયમમાં રાખતી. આ રીતે ટીકા લખતાં એટલો વખત થયો કે, ભામતીને વૃદ્ધાવસ્થા આવી, પણ તેણે જરા સંસારની સૂચના કરી નહિ. આમ કરતાં ટીકા પૂરી થવા આવી. એક વેળા મધ્ય રાત્રીએ વાચસ્પતિની દૃષ્ટિ પોતાની સ્ત્રીપર પડી. આ વેળા તેને બાન આબું કે, ધન્ય છે. આ પ્રતિપ્રતા સીને, કે જેણે મારી ટીકા લખવામાં

વિશેષ પડે, તેથી સંસારસુખની જરા આશા રાખી નહિ. આ વખતે જામતી જગી ઉઠી તથા પતિને કહ્યું કે, મને ક્ષણિક સુખ કરતાં જ્ઞાનમય સુખની વધારે આકાંક્ષા છે. હું આપની સાથે રહી ઘણી આનંદ પામી છું. વાચસ્પતિએ પોતાની આ ટીકાને પોતાની સ્ત્રીના નામથી અલંકૃત કરી. ધન્ય છે આવી વિદુષીને !

(૫૬) વીરમતી.

આવડા કુળના રાજા રાજાજીની વીરમતી પુત્રી થાય. આતું લગ્ન માળવાના ધારાનગરીના રાજા જગદેવપરમાર સાથે થયું હતું. આ જગદેવ ઉદયાદિત્ય રાજાની અણમાનીતી રાણી ઉદયમતીનો પુત્ર હતો. એક વેળા કેઈ સરદારના કહેવાથી રાજાએ જગદેવને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. જગદેવે આવી પોતાના પિતાને નમન કર્યું. જગદેવનાં નકારાં કપડાં જોઈ રાજાએ તેને સારો પોષાક આપ્યો તથા મહિને બે રૂપીઆ મળે, એવો રાજાએ બહોળસ્ત કરી આપ્યો. આ જામતની ખબર રાજાની માનીતી રાણીને પડી, જેથી જગદેવને આપેલ પોષાક પાછો મંગાવવા કહ્યું. પણ રાજાએ ના પાડી કે, આ વખત હું પાછો નહીં લઈશ. પણ ખીલુ વળત તને પૂછ્યા વિના નહિ આપું. માનીતીના પુત્ર રીણુધવળનાં લગ્નરાજરાજેશ્વરની પુત્રી સાથે થયાં, તેવામાં જગદેવના લગ્ન રસ્તામાં જ અંધરાજાજીની પુત્રી વીરમતીનાં લગ્ન જગદેવ સાથે થયાં. રીણુધવળનાં લગ્ન પણ રાજા રાજેશ્વરની પુત્રી સાથે થયાં. બધી જન ધારા નગરી પાછી આવી. રાજા એક વેળા સજા કરી બેઠો હતો, તેવામાં જગદેવને જોયો નહિ. આથી જગદેવને તેડું મોકલ્યું.

તેનાં નખખાં વજ્ર જોઈ રાજાએ કારણ પૂછ્યું. કુંવરે કહ્યું કે, વાઘેલા માતા પૈસા વગેરે કાંઈ આપતાં નથી. આથી રાજાએ માંડવગઢની જે કાંઈ પહેરામણી આવી હતી તે, તેમ જ એક સારો ઘોડો જગદેવને આપ્યો. જગદેવે આ સર્વ લીધું તો ખરૂં, પણ કહ્યું કે, માતાજી પાછો માગી લેશે તો હું આપીશ નહિ. અથવા આપ જો લઈ લેશે તો હું દેશવટો કરીશ, પણ આપના રાજ્યમાં નહિ આવું. રાણીના કહેવાથી રાજાએ પોપાક પાછો મંગાવ્યો. જગદેવે અપમાન માની કેટલાક પૈસા લઈ તુરત ઘોડેસ્વાર થઈ નોકરી મેળવવા સિદ્ધરાજના રાજ્ય તરફ જવા માંડ્યું. રસ્તામાં પોતાના સસરાના ગામના બગીચામાં સુકામ કયો. ત્યાં વીરમતી તથા તેની સખીઓ વરસાદની લીલા જોતી જોતી ત્યાં આવી પહોંચી. સખીઓની દૃષ્ટિ પેલા રાજકુંવર તરફ પડી. તેઓએ આ વાત વીરમતીને કહી. વીરમતી ત્યાં ગઈ તથા પોતાના પતિને આ રીતે જાણી રીતે આવવાનું કારણ પૂછ્યું. જગદેવે સઘળી વાત વિસ્તારપૂર્વક કહી. એક દાસીએ તુરત જઈ જગદેવના સસરાને વાત કહી. એટલે તેઓ પણ ત્યાં જમાઈને મળવા આવ્યા. પછી ત્યાંથી જતી વખતે વીરમતીએ પોતાના પતિ સાથે જવા માટે આજીજી કરી. જગદેવે તે માંગણી સ્વીકારી. કેટલાક સમય પછી તેઓ પાટણ પહોંચ્યાં. સિદ્ધરાજે બંધાવેલા સહસ્રલિંગની તળાવના પાળપર વડનીચે વીરમતીને બેસાડી, જગદેવ સુકામ નહીં કરવા શહેરમાં ગયો. જામેતી નામની દુષ્ટ વેશ્યા, જેની સાથે કોટવાળનો પુત્ર લાલકુંવર ખરાબ સંબંધ ધરાવતો હતો, તેને હુંડીઓએ આવી કહ્યું કે, ગામને પાદરે એક ખૂબસુરત સ્ત્રી આવી છે. તે જગદેવની સ્ત્રી છે તથા તેના પતિ ગામમાં ગયા છે. આ તક સાધી વેશ્યા ત્યાં ગઈ તથા કહ્યું કે, તમારા પતિએ મને .

સોંપણુ કરી છે તથા તમો મારે ઘેર પધારો. વેશ્યાના કહેવા-
પ્રમાણે વીરમતી વેશ્યાના વચનમાં સોળવાઈ. રાત્રીના લાલ-
કુંવર વેશ્યાને ત્યાં આવ્યો તથા વેશ્યાએ વીરમતીના ઓર-
ડામાં તેને દાખલ કર્યો. પછી વીરમતીએ હાવભાવ કરી લાલ-
કુંવરને ખુબ દારૂની નિશામાં ચકચર કરી નાંખ્યો તથા જ્યારે
તે બે જાન થઈ ગયો ત્યારે તેને મારી નાંખી, તે પ્રેતને ગોઠ-
ડામાં લપેટી, બારીવાટે રસ્તામાં નાંખી દીધું. રાત્રીના પહેર-
ગીરોએ જાણ્યું કે આ દ્રવ્ય છે, એમ જાણી 'તેને ઉચકી
ચણુતરે લઈ ગયા. સવારમાં કોટવાળના દેખતાં તે પોટલી
ઓલી ત્યારે કોટવાલની દૃષ્ટિએ જણાયું કે, આ તો મારા
પુત્રની લાશ છે. તેણે સીપાઈઓને લાશ ક્યાંથી મળી, તે
પૂછી જોયું, પછી પહેરગીરોએ વેશ્યાના ઘરમાં તપાસ કરી. વેશ્યા
જાણી ગઈ કે, આ સઘળું વીરમતીનું કામ છે. પછી સીપા-
ઈઓએ વીરમતીને બારણું ઉઘાડવા કહ્યું, પણ તેણે ઉઘાડ્યું
નહિ. પછી બારીવાટે જવાનો નિશ્ચય કરી, એક સીપાઈ
અંદર દાખલ થવા જાય છે, તેણે તેને કાપી નાંખ્યો.' આ
પ્રમાણે ઘણા સીપાઈઓને મારી નાંખ્યા. આ વાતની સિદ્ધ-
રાજને ગળતર પડી. સિદ્ધરાજ ત્યાં જવા તૈયાર થયો. તે જ
પ્રમાણે જગદેવ કે જેણે એક અશ્વપાળને ત્યાં મુકામ કર્યો હતો,
તે પણ ત્યાં ગયો. પછી રાજના દેખતાં જગદેવે વીરમતીને
બારણું ઉઘાડવા કહ્યું, એટલે વીરમતીએ બારણું ઉઘાડ્યું.
વીરમતીએ રાજ આગળ સઘળી હકીકત કહી. રાજએ કોટ-
વાળને દેશનિકાલ કર્યો તથા જગદેવને પોતાને ત્યાં નોક-
રીએ રાખ્યો તથા તેને દર મહિને આઠ હજાર રૂપીઆનો
મહીનો નાંખી આપ્યો. આવો મોટો પગાર સાંભળી ઘણા સામંતો
પાળવા લાગ્યા. એક વેળા લાદરવા મહિનાની અંધારી રાત્રે

।શાનમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ ગાતી હતી તથા કેટલીક રડતી
તી. રાજાએ ત્યાં જવા માટે બીજા સામંતોને કહ્યું,
જુ તેઓ ત્યાં ગયા નહિ. પણ અડધે રસ્તેથી પાછા
રી ઘેર આવી સૂઈ ગયા. જગદેવને પણ ત્યાં જવા
હું. તે ત્યાં ગયો. આ વખતે રાજા તેની પાછળ
ગયો. પેલી રડતી સ્ત્રીઓ બોલી કે, અમે યોગિની છીએ.
હવે હશ વાગે રાજા મરવાનો છે, તેથી રડીએ છીએ. પછી
સતી યોગિનીઓ બોલી; અમોને રાજાનું બળિદાન મળશે,
મેમ જાણી અમે ખુશી થઈએ છીએ. જગદેવે પૂછ્યું કે, કેમ
તે રાજા બચે એમ છે ? યોગિનીએ કહ્યું કે, જો એની બરા-
બરીઓ એને બદલે માથું કાપીને આપે તો રાજા બચે. જગ-
દેવે પોતાનું મસ્તક આપવા કહ્યું, પણ તે પહેલા પોતાની
ત્રીની રત્ન લેવા ઘેર ગયો. રાણી કહે કે, જો આપણા ગળાનું
આયુષ્ય જ્યે એમ હોય તો આ મારા બે પુત્રો તેમ જ હું
રહુ મરવા રાજી છું. યોગિનીને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે, જો તમે
ચારે મરો તો રાજાનું આયુષ્ય અડતાળીશ વર્ષનું વધે. જગ-
દેવે પ્રથમ પોતાના મોટા પુત્રનું મસ્તક કપ્યું. જોવા તે
બીજા પુત્રનું મસ્તક કાપવા જાય છે, તેવીજ યોગિની બોલી
ઉઠી કે; બસ, હવે થયું. તારી સ્વામીજી કિત્તે જોઈ લીધી.
હું તારાપર પ્રસન્ન છું. જા, તારા સ્વામીનું અડતાળીશ
વર્ષનું આયુષ્ય થશે. યોગિનીએ પેલા પુત્રને જીવતો
કર્યો. જગદેવ તેનાપર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. રાજસભામાં
બીજા સામંતોને પૂછતાં તેઓએ ગમેતેમ નિમિત્ત
કાઢ્યાં. સિદ્ધરાજે બધા સામંતોને કાઢી મૂક્યા તથા જગદે-
વનું માન વધ્યું. જોડા વખત પછી વીરમતી સાથે જગદેવે
ધારામતી આવી, રાજ્ય પોતાને કળજે લીધું તથા ત્યાં
રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

(૫૭) અહલ્યાબાઇ.

આ મહારાણીનો જન્મ સને ૧૭૨૫ માં થયો હતો તે મહારાજા હોલ્કરના પુત્ર ખડેરાવની ધર્મપત્ની થતાં હતાં જો કે રૂપમાં તે સામાન્ય હતી, પણ ગુણમાં તેના જેવી જ ભાગ્યેજ મળી આવે એમ હતું. આને માલીરાવ નામે એ પુત્ર તથા મંછીબાઈ નામે એક પુત્રી હતાં. તે પોતાના પતિ પછી રાજ્યકાર્યમાં ઉત્તમ સલાહ આપતી હતી. આ જોડુ લાંબા સમય સુધી ટકી ચકચું નથી. ખડેરાવ મરણ પામ્યો તથા રાજકારભાર અહલ્યાબાઈના હાથમાં રહ્યો. તે પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાડી પોતે રાજકારભાર ચલાવવા લાગી. પણ આઠેક માસમાં માલેરાવ મરી ગયો. આ વખતે મંત્રી ગંગાધરના મનમાં એમ હતું કે, અહલ્યાબાઈ કોઈ દરતે હો તો સારું, જેથી રાજ્યની લગ્નમ પોતાના હાથમાં રહે. પણ રાણીએ તેમ કરવું માન્યું નહિ. ગંગાધરે સયોજી સરદારને સમજાવી અટાઈ કરાવી. અહલ્યા લલચા તૈયાર થઈ. પેદાએ સયોજીને કહાવી મોકલ્યું કે, આ બાઈને ગાદીએ બેસવામાં તમારે કોઈએ અડચણ કરવી નહિ. આથી સયોજી પાછો ફર્યો. તેણે પોતાના ખજાનાપર તુળસી મૂકી, તે સર્વ ખજાને બ્રાહ્મણોને શિવાર્પણ કરી દીધો. તે પ્રભાતે પોતાના પુત્રરૂપે એવું પાલન કરતી હતી, કે કોઈ પણ એના રાજ્યમાં હુલ્લટ કરતું નહિ. તેણે ગંગાધરનો અપરાધ માફ કર્યો તથા ફરી તેને મંત્રી તરીકે નીમ્યો. તુકાલ હોલ્કરને તેણે સેનાપતિ નીમ્યો. તે અહલ્યાબાઈ તરફ માતૃભાવથી વર્તતો હતો. અહલ્યાબાઈની પુત્રી મંછીબાઈનો પતિ મરણ પામ્યો. આથી તે પુત્રી પોતાના પતિ પાછળ સતી થવા તૈયાર થઈ. અહલ્યા-

બાઈએ કહ્યું કે, હું બેઠી છું ત્યાં સૂધીમાં તું આમ કરે તે ઠીક નહિ. મંછીબાઈએ કહ્યું કે, હે માતા ! તારા મરણ પછી મારે કોઈનો આધાર નથી, માટે મને સતી થવા દે. માતાએ હો પાડી. મંછીબાઈ સતી થઈ તથા અહલ્યાબાઈએ ત્યાં એક મંદીર બંધાવ્યું. હાલમાં કાશી વિશ્વનાથનું દેરું, જેનું શિખર સોનાથી મઢાવેલું છે, તે અહલ્યાબાઈએ મઢાવ્યું હતું. તેણે તુકાણને ગાદીપર બેસાડ્યો. સને ૧૭૯૦ની સાલમાં અહલ્યાબાઈ ૬૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામી. આના સદ્ગુણના સંબંધમાં માલકમ સાહેબે ઘણાંજ વખાણ કર્યાં છે.

(૫૮) જશમા ઓડણ.

જ્યારે શુજાતમાં દુકાળ પડ્યો ત્યારે ગરીબોને રોજ આપવા માટે સિદ્ધરાજે પાટણને પાદરે સહસ્રલિંગ નામનું તળાવ બંધાવ્યું હતું. આ કામ ચાલતું હતું ત્યારે રાજા રોજ તપાસવા જતો હતો. ઓડ લોકો તથા ઓડણો માટી વહેવાનું કામ કરતાં હતાં. ઓડોના નાયક ત્રિકમની સ્ત્રી જશમા ઘણીજ રૂપાળી સ્ત્રી હતી. આની ઉંમર સત્તરથી અઠાર વર્ષની હતી. જશમાએ ઝાડની ઢાળીએ ઝોળી બાંધી હતી તથા જતાં આવતાં ઝોળીને ઝુલાવતી જતી હતી. બાળક રોતું હતું ત્યારે જશમા તે બાળકને ધવડાવતી હતી. સિદ્ધરાજ તેને રોજ નિહાળીને બેતો હતો. જેમ જેમ તે બેતો ગયો, તેમ તેમ તેની પ્રીતિ જશમાપર વધતી ગઈ. રાજાએ ત્રિકમાને કહાવી ઓકલાવ્યું કે, તમે ઓડોના નાયક છો તથા તમારી સ્ત્રીને નાનું બાળક છે. માટે તમે મારા નગરમાં આવી રહો તો બહુ સાફ થાય. ત્રિકમાએ રાજાનો ઉપકાર

માન્યો તથા તેને ના કહી. ખીજે દિવસે રાજાએ જશ
પાસે બોલાવી કહ્યું કે, હે કોમળાંગી ! તું આ કામ કર
યોગ્ય નથી. તારી કોમળ હૃદયેલી લાલચોળ થઇ જાય છે. વ
તારા કેશમાં મુગંધી તેલ તથા અતરને બદલે ધૂળ ભર
છે. તારું નાનું બાળક તડકામાં હેરાન થાય છે. માટે
મારા રાજમહાલયમાં આવી બેસ તથા ત્યાં તું રાજવૈભવ
મુખ ભોગવ. જશમાંએ હસીને જવાળ આપ્યો કે, અમે
મનુર હોક કહેવાઇએ નમારા રાજમહેલમાં અમે ન શાલી
અમારા બાળકને તડકે સહેવાની ટેવ પડે તો આગળ જ
તેઓ મજબૂત થાય. આ વખતે રાજા તથા જશમા વન
જે વાઢ થયો હતો, નીચે પ્રમાણે છે:-

ગાળે પાટણ પુરમાં ગરવી મુજરનો ધણીરે;
સાચો સબજો પેલો સોલકી સિંધરાજ,
જેની દીતિં વ્યાપી રહી છે આ લુગમાં ધણીરે.
તેણે પાટણ પાસે એક સરોવર આદ્યુંરે;
જોદે ખાડા ત્યાં તો માનવી જોડ અનેક,
યાજે જુલે બાળક વડને પારણેર.
માટી વેતા જસમાને રાજાએ દેખીઆરે;
જાતે રગીલી રૂપાળી પરમ ચતુર,
પાસે જઇને રાજા કહે છે મુલ્લું મુંદરીરે.

રાજા:—માટી વહેવાને આ કોમળ કાયા કરી નથીરે;
પાળે બેસીને તું રીઝવ તારું બાળ,
ખીજું જોડણે સૌ કામ કરે તારી વતીરે.

જશમા—રાજા કાય કશી ખાવું મુજને ગમેરે;
મુજને બેસી રહેતાં વ્યાપે અંગે સોગ,
મારા નવરા દહાડા બેસા કેદી ના નીસરેરે.

રાજા—જશમા જંગલમાં રહેવાને તું સરજી નથીરે;
મારા નગર તણે તું આવીને જો નોક,
પાટણ પુરની ચોભા તુજને શું કહું કથીરે.

જશમા—નગરે અંધારી શેરી ને ઉંચી મેડીઓરે;
ત્યાં તો માણસ આડે ચાલ્યાનો નહીં માગ,
જાણે ઉનાળે ઉભરાતી દેખું કીડીઓરે.

રાજા—જશમા રાજાના ઠરણારો તેં દીઠા નથીરે,
વાગે નરધાં ને સારંગી કેરા સુર,
ગાયન સુણવાને તું મહોલે પધારનીરે.

જશમા—રાજા ન રીઝું નરધા સારંગી સૂરથીરે;
જાણે મોર ખપૈયા ટેકયા છે મુજ કાન,
વાતો કાચલના ટોકાની તો કહેતી નથીરે.

રાજા—જશમા આવો તો ઉતાડું મેડી માળીઓરે;
રહેજો સર્વ સહોદર સર્વ મળી સંગાથ,
તમને પ્રિય જન માનીને નિયદીન પાળીઓરે.

જશમા—રાજા મેલાં મન માણસના શહેરમાંરે;
મેલી ગલીઓમાં બહુ મારે છે દુરગંધ,
મેલા ઝરણુતણા લવો છે શેરમાંરે.

જશમાએ આ વાત રાતના માને કહી. જશમાએ
પોતાના પતિને કહું કે, આપણે કામ જટપટ
આટોપી લઈ પાટણથી હવે નિકળી નાશીએ તો વધારે સાફ
થાય. ખીજા દિવસથી જશમાએ એવી રીતે કામ કરવા માંડ્યું
કે, જેથી રાજાની નજરે ઝોછાં પડાય. રાજા પણ જશમાને
જેવા માર્ટે ઘણો આંધળોલીત થઈ ગયો. તે રાજ તળાવપર
બેસવા લાગ્યો. એક વેળા રાજાએ તેને કહું કે, હે સુંદરી !

તું ગુજરાતની ગાદીએ બેસવા લાયક છે. તું આવું કામ કરવાને યોગ્ય નથી. તું તારો અવતાર શા માટે એજે શુભાવે છે ?

આ વખતે જશમા બોલી;-હે રાજનું! આપ આપના બારમાં રહેશો. મારો સર્વ વૈભવ ત્રિકમના ઘરમાં છે. હું મારી ઓડછો સાથે ટોપલી બહેવામાં, બાથે હું સોનાના ખાટલાપર બેઠું છું, એમ હું માનું છું. આ કાયા માદીની છે. આના સંબંધમાં મોટાઈ માનવી, તે ફાકટ છે. હું મારા આ પોપાકમાં જ સારી શોભું છું તથા તેમાં જ હું સદાને માટે રહેવા માશું છું. તેણે રાજને ઘણાં તિરસ્કારવાળાં વચનો કહ્યાં તે જ રાતના કેટલાક ખાનગી ઓડોને સાથે લઈ ત્રિકમ તથા જશમા માળવા તરફ નાશવા માંડ્યાં. જશમાએ જે તિરસ્કારનાં વચન કહ્યાં, તે રાજને મોહક લાગ્યાં. તે બે ધાર સ્વાર લઈ ત્રિકમની પાછળ પડ્યો. જશમા તથા ત્રિકમ દડ મજલ કાપતાં આગળ જતાં હતાં. તેઓએ બ્યારે બચ્યું કે, રાજનાં માણસ આવે ॥ ત્યારે વધારે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. પણ આખરે સ્વારોએ તેઓને પકડી પાડ્યાં. ત્રિકમ તથા ઓડ સવારોની સામા થયા, પણ આખરે ત્રણ ચાર ઓડો મરી ગયા તથા ત્રિકમ પણ ઘા લાગવાથી જમીનપર ઢળી પડ્યો. જેવો ત્રિકમને જમીન પર તરફડતો ભેજો, એટલે પોતાના ઉાકરાને જમીનપર નાંખી દઈ, તે પોતાના પતિ તરફ ડોડી ગઈ તથા પતિનું મરતક ખોળામાં લઈ પોતે બેઠી. રાજ આ વખતે ઘોડાપરથી ઉતરી નીચે આબે. તેની જશમાને અડકવાની હિમત ચાલી નહિ. તેણે જશમાને કહ્યું હવે જે થનાર હતું તે થઈ ગયું. તુ મારાપર દયાળુ જાન. આજ

વખત ત્રિકેમનાં ગ્રાણી જતા રહ્યા. પછી જશમાએ પોતાના બાળકને બેગાર ચુંબન કર્યું. તે બોલી; હે પતિ! હું પણ આપની સાથે આવું છું, એમ કહી ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે, હે દયાળુ! તું આ બાળકનું રક્ષણ કરજે. પોતાનું અડધું ઓઢણું ફાડી બાળકને તેમાં વિંટવું, તેને ચુંબન કર્યું તથા કેટલાંક આંસુ પાડ્યાં. પછી કમરમાંથી કટાર કાઢી તેણે પોતાના પેટમાં ઘોંચી ધાલી તથા પતિના શબ પર ઢળી પડી. આખરે સિદ્ધરાજ પશ્ચાત્તાપ કરતો પાછો પાટણ ચાલતો થયો.

(૫૯) મીરાબાઈ.

મેવાડના રાજા જયમલ રાઠોડને ત્યાં મીરાંબાઈનો સંવત ૧૪૮૦ ની સાલમાં જન્મ થયો હતો. ઉદેપુરના રાજા કુંભા સાથે એનાં લગ્ન થયાં હતાં. મીરાંબાઈએ ભકિતમાર્ગે સ્વીકાર્યો હતો. તેઓ એવાં ભકિતરસનાં ગીત ગાતાં હતાં કે, કુંભો રાજો તેમાં તલસી રહેતો હતો. ઉદેપુરનું રાજ્ય શિવભક્ત હોવાથી તેમ જ સામુ સસરાં શિવભક્ત હોવાથી તેઓને મીરાંની શ્રીકૃષ્ણની ભકિત પસંદ પડી નહિ. થોડા વખતમાં વૃદ્ધ રાજા મરણ પામવાથી કુંભો ગાદીએ બેઠો. કુંભાણ પણ મીરાંના ગાનમાં ઘણો શુભતાન ચર્ધ રહેતો હતો. કુંભાને આડું અવળું સમન્વતી મીરાંની સાથે લોકોએ દ્વંદ્વ પડાવી. મીરાં પોતાનો સમય સાધુ સંત સાથે કૃષ્ણકીર્તનમાં ગાળતી હતી. રાણાએ મીરાંને રજા આપી. મીરાં મહેલનો ત્યાગ કરી મંદિરમાં જઈ રહી. ત્યાં તેણે ભકિતરસની ધૂન મચાવવા માંડી. એક વેળા તેમનાં નણુંદે આવી મીરાંને કહ્યું કે;—

નણંદ:-“મીરાં સંતની સાથે જો લાભી, આયો માંડયો ઉતપાત;
અહીં આવીને કુકુંબ લલગ્યું, મહીએર લલગ્યાં
માત માત. મીરાં

અંબર આશરણ પહેરે અનુયમ, સજો મુંદર શણગાર;
મહેલે પધારી રાણાણ તણેરે, રમી રીઝવી, લ્યો
ભરથાર. મીરાં

છાપાં તિલક આ રી તુળશીની માળા, નાચો પુ
વેરાગીદે રેશ
રગ મૂઝી ઘો સાધુ સંતનોરે, રાણાણ તો કંદે મુહૂ
કલેશ. મીરાં

મીરા:-મીરાં કહે રે બાઈ કલેશ, ટળવાનો એક જ છે ઉપાય
કહેજો રાણાણને સાધુ સેવે, પ્રીતે વત્થ કરી હરિગાય
મીરાં

સોઝું રૂપું પહેરે મું સુધરું બધું, નાંખી ઘો કકકમાળ
છાપાં તિલક ધરી સાધુમાં બેસો, પહેરો તુળશીની
માળા. મીરાં

તમો પણ બાજો શીઠ સાસરે, બાઈ વૃથા વળગ્યો દેહ;
મન ગમતા મોહનવર સાથે, સરવ તણ કરે સનેહ.
મીરાં

નણંદને ધણી રીશ ચઢી તથા રાણાણને ગમે તેમ સમજાવ્યું.
રાણાણે વિધનો ખ્યાલો મોકલ્યો. સેવકે મીરાંનાં ધને કહ્યું કે, આ વિધનો
ખ્યાલો રાણાણે મોકલ્યો છે, તે ગ્રહણ કરી તમો અખંડા-
નંદ સુખનો લહાવો લ્યો. મીરાંનાં ધને કહ્યું કે, કનૈયાં તે
રાણા તથા રાણો તેજ કનૈયો. એમ હું માનું છું. મારા
કનૈયા રાણાણને નેવેલ ધરાવી હું પી બાઉં છું, એમ કહી
શ્રીકૃષ્ણને ધરાવી ખ્યાલો પી ગયાં. સેવકે આ વાત રાણાને

કહી. મીરાંને આ ઝેરની જરા પણ અસર થઈ નહિ. રાણાને પોતાના કર્મ માટે ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. પતિ એ જ પરમેશ્વર છે, એમ તે માનતાં હતાં. મીરાંની ભક્તિ અકબરના દરબારમાં ઘણી વખણાઈ. તે તથા તેનો ગર્વયો તાનસેન ફકીરનો વેશ લઈ મીરાંને મળવા ગયા. મીરાંની ભક્તિ જોઈ અકબર એટલો બધો પ્રસન્ન થયો કે, નવ લાખનો હીરાનો હાર મીરાંના આરાધ્ય દેવ શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કર્યો. આ હાર મીરાંની ખૂંતમાં આવતાં લોકોએ મીરાંપર અપવાદ મૂક્યો. આથી રાણાએ ગુસ્સે થઈ મીરાંને ઉદેપૂરથી બહાર જવા કહ્યું. મીરાં ત્યાંથી નીકળી યમુનાના પ્રદેશમાં જઈ રહી. મીરાંએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામાં એવી ધૂન લગાવી કે, ઉત્તર હિંદુસ્તાન, માળવા તથા ગુજરાતના અનેક લોક તેના ભક્ત થયા. જેમ જેમ મીરાંની ખ્યાતિ વધતી ગઈ, તેમ તેમ રાજાને પણ ત્યાં તેની પાસે આવવા મન થયું. રાણો સાધુને વેશે ત્યાં આવ્યો. આ વખતે મીરાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની આરતી ઉતારતી હતી. રાણાએ આ વખતે રાણી પાસે આવી કહ્યું કે, યાચકની એક યાચના છે. મીરાંએ કહ્યું કે, અહીં ભક્તિરસ સિવાય બીજી કોઈ યાચના મળે એમ નથી. આ યાચના જોઈતી હોય તો અમારામાં તલ્લીન થાઓ. રાણાએ કહ્યું કે, આપનામાં તલ્લીન જ કરવાની શું યાચના છે તથા બીજી શું નથી? મીરાં રાણાનો સ્વર સમજી ગયાં. પછી મીરાંએ એક મધુર ગાનમાં રાણાની આરતિ ઉતારી. પછી મીરાં ગદ્ગદ કંઠે બોલી,—આખરે શું આપને યાદ આવી? આપનાપર હું પ્રસન્ન છું. જે આજ્ઞા હોય તે કહો. રાણાએ કહ્યું કે, હવે મારા દેશમાં પધારો તથા મારા દેશને પાવન કરો. મીરાં પછી મેવાડ ગયાં. મેવાડમાં દાખલ થતાં કુંભાએ મહારા-

બનો વેશ તથા મીરાંએ મહારાણીનો વેશ ધારણ કર્યો. તેમણે પોતાનો પતિ એ બે પરમેશ્વર માન્યો હતો તથા મુખ-
ચેનથી લોકોપયોગી અનેક કામ કરી પોતાનો કાળ નિર્ગ-
મન કર્યો. ધન્ય છે, આવી પતિભક્તિપરાયણ સાર્થી
સ્ત્રીઓને !

(૬૦) મદાલસા.

મદાલસા એ વિશ્વશુદ્ધ ગ્રંથની પુત્રી તથા ઋતુધ્વજ
રાજાની પત્ની થાય એક વેળા જ્યારે તે પોતાના પિતાને
ત્યાં હતી, તેવામાં અશોક વાટિકામાં પોતાની સખીઓને લઈ
તે વનગ્રીલા જોવા ગઈ. એક માયાવી રાક્ષસ નામે પાતાલ
કેતુની હાંપિએ મદાલસા પડી. તે મદાલસાને જોઈ અત્યંત
મોહ પામ્યો તે સખીઓની નજર ચૂકાવી મદાલસાને
પોતાને ઘેર લઈ ગયો. વિશ્વશુદ્ધે ઘણી તપાસ
કરી, પણ મદાલસાનો પત્તો લાગ્યો નહિ. ઋતુધ્વજ
પણ આ સાક્ષી અત્યંત ખેદ પામ્યો. પાતાલકેતુએ મદાલ-
સાને સાગ, દામ તથા લેલવડે અનેક પ્રકારે મદાલસાને
સમજાવી. પણ મદાલસા એકની બે થઈ નહી. મદાલસાએ
જાણ્યું કે, આ મારો પીછો છોડશે નહિ. આથી તેણે હાવ-
માન દર્શાવી પાતાલકેતુને કહ્યું કે, આપ આપના સગાંને
તેડી લાવો. પછી આપણે લગ્ન કરીએ. પાતાલકેતુ પોતાનો
બાઈ, જે ગાલવઋષિના યજ્ઞનો નાશ કરતો હતો, તેને જઈ
મળ્યો. આ ગાલવઋષિના યજ્ઞનું ઋતુધ્વજ પણ રક્ષણ કરતો
હતો. પાતાલકેતુને જોઈ ઋતુધ્વજને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો.
તે પાતાલકેતુની સામે થયો. આ યુદ્ધમાં પાતાલકેતુનો

ભાઈ મરી ગયો તથા પાતાલકેતુ નાશી પાતાળમાં લરાઈ
 બેઠો. ઋતુધ્વજને વિકુંડલા નામની એક રાક્ષસી મળી. આ
 રાક્ષસી ઋતુધ્વજને મહાલસા પાસે લઈ ગઈ. વિકુંડલાએ કહ્યું
 કે, આ રાક્ષસે ઘણી રાજકન્યાઓને કેદ કરી છે. એ માયાવી
 અત્યંત દુષ્ટ છે. જો તે આવી પહોંચશે તો વાત બગાડી
 નાંખશે. માટે હું તમારું પાણિચહણ કરાવું છું તથા તમે
 તેમ જ આ રાજકુમારીઓ તેના આવતાં પહેલાં નાશી જાઓ.
 પછી ઋતુધ્વજ તથા મહાલસા અયોધ્યા આવી રહ્યાં. પાતા-
 લકેતુએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તેણે આ કપતીને દુઃખ આપ-
 વાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લીધું તથા
 પ્રપંચ કરી ઋતુધ્વજનો ચૂડામણિ માગી લીધો. પછી મહા-
 લસાને પેલો ચૂડામણિ બતાવી ઋતુધ્વજ સંકેટમાં પડ્યો છે,
 એમ કહી, મહાલસાને સાથે લઈ તેને યમુનાની એક શુદ્ધામાં
 રાખી. ઋતુધ્વજે મહાલસાને જોઈ નહિ ત્યારે તે મરવા તૈયાર
 થયો. પછી રસ્તામાં અન્નરક નામના નાગે રાજાને વનમાં
 આશ્વાસન આપ્યું. અન્નરકે શંકરને પ્રસન્ન કરી મહાલસાની
 ખબર મેળવી તથા તેને પોતાને ત્યાં લાવી રાખી. ત્યાર બાદ
 ઋતુધ્વજ રાજાને પણ પોતાને ત્યાં લઈ આવ્યો. અન્નરકે
 આ રીતે બેઠે સી પુરૂષોને મેળવ્યાં. જો કે પાતાલકેતુથી
 આ રીતે મહાલસા ઘણું દુઃખ પામી, છતાં તેણે પોતાનું
 પતિવ્રતાપણું છોડ્યું નહિ. પાતાળકેતુ આખરે નાશી જઈ
 પાતાળમાં લરાયો તથા ઋતુધ્વજ અને મહાલસા બેઠે અયો-
 ધ્યામાં સુખચેનથી રાજ્ય કરવા લાગ્યાં. મહાલસાને ચાર પુત્રો
 થયા. આમાંથી ત્રણ તો સારા ઉપદેશને મેળવી, વૈરાગ્યને
 પ્રાપ્ત કરી વનમાં ચાલ્યા ગયા. એક પુત્ર રહ્યો, જે અયો-
 ધ્યાની ગાદીએ બેઠો તથા મહાલસા અને ઋતુધ્વજ વાનપ્ર-

સ્થાપત્ર અંગીકાર કરી વનમાં ગયાં. જો કે આ દંપતીને અનેક દુઃખ સહન કરવા પડ્યાં, છતાં તે સહન કરી આખરે મોક્ષને મેળવવા તેઓ ચકિતમાન થયાં. માટે દુઃખ એ જ ખરા મુખનું સાધન છે. પણ તેથી હારી ન જવું, એ અનાદ્યાંતરથી જણાય છે.

(૬૧) સોનરાણી.

સોનરાણી ખુંદીકોટાના રાજા ચાંપરાજ હાંડાની ધર્મપત્ની થાય. અકબર પાઠશાહના વખતમાં એવો નિયમ હતો કે, દરેક પ્રાંતિયા રાજાએ અકબર પાઠશાહના દરબારમાં એક વાર જઈ આવવું જોઈએ. આ નિયમને અનુસરી ચાંપરાજ એક વેળા દિલ્હી જવા નીકળ્યો. દિલ્હીમાં ગયા પછી એક વેળા અકબર પાઠશાહ સભા બરી બેઠો હતો, તેવામાં પાઠશાહે કહ્યું કે, આ દુનીયામાં કોઈની પણ સ્ત્રી પતિવ્રતા છે? સભામાંથી કોઈએ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. આથી શાહે કહ્યું કે, હિંદુ તથા મુસલમાન સૌ કોઈ, એક થઈ ગયા છું? હિંદુમાં હવે કોઈપણ પતિવ્રતા સ્ત્રી શું રહી નથી? આ વખતે ચાંપરાજ ઉભો થઈ બોલ્યો કે, મારી સ્ત્રી સોનરાણી પતિવ્રતા છે. આ વખતે સભામાંથી શેરબેક નામનો મુસલમાન ઉમરાવ બોલી ઉઠ્યો કે, ચાંપરાજ ખોટી શેખાઈ કરે છે. હું એમ પણ લઉં છું કે, હાંડાની સણીના પતિવ્રતાપણાનો લાગ જો હું કરું તો જ હું ખરો શેરબેક. ચાંપરાજે કહ્યું કે, આ શરતમાં એટલું જ કે, જો હારે તે ગાયને પાદરે ફાંસીએ નવ. શેરબેકે તે વાત કબુલ કરી. પછી રત્ન લઈ શેરબેક સોનરાણીના પતિવ્રતાપણાનો લાગ કરવા ખુંદીકોટા

ગયો. ત્યાં જઈ તેણે એક માલણને સમજાવી. માલણે જઈ રાણીને ગમે 'તેમ સમજાવવા માંડ્યું', પણ તેથી સોનરાણી સમજી ગઈ, કે આમાં કંઈ કપટ છે. એટલે ગુસ્સે થઈ તેણે માલણને તરછોડી નાંખી. ત્યારબાદ માલણે એક બીજો ઘાટ રચ્યો. માલણ તથા શેરણેકનો રસાલો ગામના પાદરપર એક મકાન લઈ રહ્યા તથા સવારમાં સોનને કહેણ મોકલ્યું કે, મારા ભત્રીજા આંખરાજ દીલ્હી નહિ ગયા હશે, પણ તે અહીંજ હશે, એમ જાણી હું તેમને મળવા આવી હતી. પણ અહીં આવ્યા પછી મને ખબર પડી કે, તે તો દીલ્હી ગયા છે, માટે હું જઈ છું. રાણીએ જોયું કે, મારે ફાઇ છે, એમ મને ખબર નથી. છતાં કેઈ આઘેની ફાઇ હોય અને તે જો મળવા આવી હોય તથા તેનું જો અપમાન થશે તો મારા પતિ ગુસ્સે થશે. માટે રાણીએ કહાવી મોકલ્યું કે, તમો મળવા વિના ચાલ્યા જાઓ એ ઠીક નહિ. પેલી ફાઇજના વેશમાં માલણને એટલુંજ જોઈતું હતું. તે સોનરાણીને મળવા ગઈ સોને જો દિવસ રહેવા આગ્રહ કર્યો. સોનના આગ્રહથી ફાઇજ જો દિવસ રહ્યાં. રાણીએ પોતાનો મહેલ બતાવ્યો. પોતાનો જળકુંડ બતાવ્યો. આ વખતે ફાઇજને આગ્રહ કર્યો કે, આપણે નગ્ન અવસ્થામાં જળકુંડમાં નાહીએ. રાણીએ કહ્યું કે, પતિ જ્યારે ઘેર ન હોય ત્યારે કેઈ રીતનો લોગ મારે લેવો તે ખોટો. પછી ફાઇજના ઘણા આગ્રહથી ખારીક વસ્ત્ર પહેરી બેઠી જળકુંડમાં નહાયાં. આ વખતે પેલી માલણે રાણીની ડાળી જાંગ ઉપર જો લાખું હજું, તે જોઈ લીધું. જઈ જતી વખતે ફાઇજને રાણાના નામની સુદ્રિકા તેમજ કટાર માગ્યાં. રાણીએ પ્રથમ ના પાડી, પણ પાછળથી ઘણા આગ્રહથી રાણીએ આપ્યાં. આ રીતે

સવં બાણી લીધા પછી માલજી ચેરબેઠેને સ્વધળી હકીકત
 કહી તથા તલવાર અને મુદ્રિકા તેને આપી. ચેરબેઠે
 હસતે મુખે દીલ્હી ગયો. ત્યાં જઈ પેલી તલવાર તથા મુદ્રિકા સ્વ
 સલાના દેખતાં ચાહના હાથમાં આપ્યાં. વળી વધારામાં કશું
 કે, જોયું, કેવું રજપૂતાણીનું પાતિવ્રત્ય છે ? હાંડાએ કશું
 કે, કાંઈ છળકપટથી ચેરબેઠે આ શબ્દ લઈ આવ્યો. હશે.
 એટલે ચેરબેઠે સોનની કાળી બંગપર લાખું છે, તે પણ
 કહી સંભળાવ્યું. આથી હાંડાની ખાતરી થઈ. કરાવ પ્રમાણે
 હાંડાને ફાંસીએ લટકવાનું આપ્યું. હાંડાએ એક માસની
 મુદત માંગી પછી તેના મિત્ર પહાડસિંહ બતમીન થવાથી
 રાણાને એક માસની મુદત મળી. રાણો પાછો બુંદીકોટા
 ગયો. ત્યાં જઈ રાણીને અનેક મહેલ્યાં માયાં. રાણી સમજી
 ગઈ કે, આ સઘળું કાવત્રું રચાયું છે. પછી હાંડો દીલ્હી જવા
 નીકળ્યો. પણ તેના નિકળવા પછી રાણી પણ એક સારી સાંઢણી-
 પર બેસી હાંડાના જવા પહેલાં દીલ્હી પહોંચી. હવે વખતસર
 હાંડો નહિ આવવાથી પહાડસિંહને ફાંસીએ લટકાવવાની અણી
 પર હતા. એટલામાં હાંડો આવી પહોંચ્યો. પછી શાહે કેટ-
 લાક કારણસર હાંડાની ફાંસી મુલતવી રાખી. ‘પેલી રાણી
 સઘળું બેટી ગઈ. તે ગાનમાં અત્યંત કુશળ હતી. તેણે શાહને
 કહેવડાવી મોકલ્યું કે, કોટાની એક ગુણિકા આપની પાસે
 મુજરો કરવા માગે છે. શાહે હા પાડી. રાણો તો આને ભેધ
 સમજી ગયો કે, આ તો મારી પત્ની જ છે. તે ઘણો કોપે
 બરાબો, પણ શાહના આગળ શું બોલે ? આ મુજરામાં રાણી
 શાહને એવો ગુલતાન કરી દીધો કે, શાહે બક્ષીસ માગવાનું
 કહ્યું. ગુણિકા કહે કે, મારે કશું ભેધનું નથી, પણ ચેરબેઠે
 મારી પાસે બેઠા હતા, પણ મને પૈસા આપ્યા નથી; તથા

નાશી આબ્યા છે. માટે મારે શેરબેકનું નાક બેઠજો છે. શેર-
બેક કહે કે, હું ગયો જ નથી. પછી શેરબેકે કુરાનપર હાથ
મૂકી કહ્યું કે, હું આ શુધ્ધિકાને ઓળખતો જ નથી. આ વખતે
રાણીએ પોતાનું સ્વરૂપ, નીચે પ્રમાણેનું ગાયન ગાઈ પ્રકટ કર્યું.

મુજ ઉપર મુજરી પિતા પાદશાહ બધી;
હું હવે શુધ્ધિકા નથી હાંડાની રાણી.
ન્યારથી હાંડોજી આબ્યા આપની પાસે;
હું જીવતપ કરતી નાર બેઠી ઉઠાસે.

રાણીના આ શબ્દ સાંભળતાં સર્વ દરબારીઓ ઉભા થઇ
ગયા. શાહ એટલો બધો પ્રસન્ન થયો કે, તેની ખંડણી માફ
કરી તથા હાંડાને કહાબ્યું કે, તારે કોઈપણ દિવસ દીલ્હી
આવવું નહિ. ધન્ય છે આવી સતીને, કે જેણે પતિને આ
પ્રમાણે સંકટમાંથી ઉગારી લીધા !

(૬૨) ઉપાવતી.

ઉપાવતી પૃથ્વીરાજ ઓહાણની પુત્રી થતી હતી. આની
માતૃશ્રીનું નામ ઈશ્વરકુમારી હતું. આના લગ્ન ચિતોડપતિના
મહારાજા સમરસિંહના પુત્ર કલ્યાણસિંહ સાથે થયાં હતાં.
ન્યારે પૃથ્વીરાજ લડાઈપર જતો ત્યારે તે પોતાના પિતાને
ઉત્તમ સલાહ આપતી તથા સહાયક તરીકે સાથે જ રહેતી
હતી. છેલ્લી લડાઈ વખતે ઉષા સાથે જ હતી, પણ આ
વખતે તેના શરીરમાં અત્યંત ઘીગાડો થયો હતો. ઘેડી દરેક
વખતે ચહુવાણેશ્વરથી હાર પામતો હતો, પણ આ છેલ્લી
લડાઈમાં રજપૂત સૈન્યની અસાવધતાને લીધે ગેરરી એકદમ

રજપૂત સેન્યપર દ્વિતી પડયો. મહારાજા સમરસિંહ, યુવરાજ કલ્યાણસિંહ તથા અનેક વીરો-રણમાં મરણ પામ્યા. ઉપાએ પોતાના પતિના મરણ સમાચાર જાણ્યા, ઝેટલે પોતે ઘોડે-સ્વા? ધઈ મુસલમાન લશ્કરપર દ્વિતી પડી તથા પાંચેક હબર મુસલમાનોને રણભૂમિપર સૂવાડી દીધા. ત્યારપછી કોઇનો ઘા વાગવાથી ઉપા પણ જખમી ધઈ તથા પોતાના પતિની પાછળ પોતે પણ સ્વર્ગ સીધાવી ગઈ. ધન્ય છે આવી વીરાંગનાઓને, કે પોતાના પતિનું વેર લેવા પોતાનો પ્રાણ આ રીતે સમર્પણ કરે છે.

(૬૩) દેહૂપતિ.

દેવદત્તિ સ્વાયંભૂ મનુની પુત્રી થાય. ધર્મશાસ્ત્ર તથા વેદાંત શાસ્ત્રઆદિનું એમના પિતાએ સારું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. એમના લગ્ન મહાત્મા કર્દમમુનિ સાથે થયાં હતાં. કર્દમ-મુનિની માફક દેવદત્તિમાં પણ ધણું સારા ગુણ હતા. તે પતિસેવામાં તેમ જ ગૃહકાર્યમાં હમેશ તપસ રહેતી હતી. પોતાના પતિ માટે બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવામાં પોતાના પતિની પાસે તે સર્વદા બેસતી. એક વેળા કર્દમમુનિએ વનમાં તપ કરવા જવા ધાર્યું. આ વખતે દેવદત્તિએ પોતાના પતિને કહ્યું કે, આપ જવા ધારો છો. પણ મને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કોણ કરશે? પછી કર્દમે થોડો સમય જવાનું માંડી વાળ્યું. તેમને કપિલ નામે પુત્ર થયો. આ કપિલ સાંખ્યશાસ્ત્રના રચનાર હતા. પુત્રનો જન્મ થયા પછી કર્દમમુનિ જંગલમાં તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. કપિલે પોતાની માતાને સંસારની અસારતાના સંબંધમાં અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો. કપિલે કહ્યું; હે

માતા ! દેહના યોગીય તત્ત્વો છે તથા જીવ આયોગીય તત્ત્વથી
બેન્ન છે. આમ જો આત્માને બિન્નરૂપે બાહ્ય છે, તેને મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થાય છે. બ્રહ્મવિદ્યાવડે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા
સુખ તથા દુઃખ નાશ પામે છે. આ સુખ તથા દુઃખ મનને
પ્રાય છે. તે આત્માના ધર્મો નથી. જેમ ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ
જળમાં પડેલું હોય તથા જળ હાલવાથી ચંદ્રમા હાલતો
હોય તેમ જણાય છે. પણ ચંદ્રમા હાલતો નથી. જળરૂપી
ઉપાધિને લઈ ચંદ્ર હાલતો દેખાય છે, તેમ મનરૂપ ઉપાધિને
લઈ સુખ તથા દુઃખ આત્માને જણાય છે. મન જ બંધનનું
કારણ છે.

દેવહતિ:—મુક્તિનો ખરો માર્ગ કયો છે ?

કપિલ:—યોગ એ જ મુક્તિના સાધનરૂપ છે. યોગરૂપી
સાધન સાધવાથી મન તાબે થાય છે. વળી મનની એકાગ્રતા
વિના આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી. જ્યાં સુધી સંસારની
વસ્તુપર આસક્તિ રહે છે ત્યાં સુધી જીવને નિવૃત્તિ મળતી
નથી. અજ્ઞાનઆદિ દેહના ધર્મોની નિવૃત્તિ પરમાત્મામાં લીન
થવાથી થાય છે. આત્મસમર્પણ વિના અન્ય કોઈપણ ઉપાય
આત્મજ્ઞાનને માટે નથી. આ સર્વનું મૂળ કારણ સત્સમાગમ છે.

દેવહતિ:—ધર્મની ભક્તિ કેવી રીતે કરવી, તે મને કહો.

કપિલ:—ભગવાનમા ભક્તિ વેદવિહિત કર્મો કરવાથી
થાય છે. આત્મસ્વરૂપ આદિ તથા અંતથી રહિત, તેમ જ
સર્વ પ્રકારના ગુણથી રહિત છે. ક્રિયા પ્રકૃતિના ગુણને લઈ
છે. પ્રકૃતિ એજ સર્વ કાર્ય કારણના મૂળરૂપ છે. પુરુષ કેવળ
સુખ દુઃખનો લોક્તા છે.

દેવહતિ:—પ્રકૃતિ તથા પુરુષનાં લક્ષણો કેવાં છે, તે
મને કહોશો.

કપિલ:—સત્વ, રજ તથા તમની સાર્થાન્ય અવસ્થાં
અકૃતિ કહે છે. પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ તથા આકાશ, આ પાંચ
મહાભૂત, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, તેના વિષયો તેમ જ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર, એમ મળી ૨૪
તત્ત્વો છે. વળી પુરૂષ આ સર્વથી નિર્મુક્ત છે. ચિત્ત-
વૃત્તિ ખરાબ રસ્તે ફેરવાય, માટે દુઃખભક્તિ તથા વૈરાગ્યવડે
તેને વશ કરવી. આ રીતે અનેક પ્રકારે કપિલે પોતાની
માતાને ખરા તત્ત્વજ્ઞાન આપ્યું હતું. પૂર્વે જ્ઞાતની સ્ત્રીઓ
આ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં ઘણી જ ઉડી ઉતરતી હતી.

(૬૪) માદ્રી.

માદ્રી એ પાંડુરાજની નાની પત્ની હતી. કુન્તી મોટી
હતી. એક વેળા પાંડુરાજ શિકાર કરવા ગયા. તેવામાં એક
મૃગ તથા મૃગલી કીડા કરતાં હતાં. આમાં મૃગ પાછાવ્યું હતો.
પણ મૃગલીમાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા તેણે મૃગનું સ્વરૂપ ધારણ
કર્યું હતું. રાજાએ મૃગને એક તાકીને બાણ માર્યું, આથી
મૃગ મૃત્યુને શરણ થયું. આ વખતે મૃગનું રૂપ ધારણ કર-
નારા પાછાણે રાજાને શાપ આપ્યો કે, તું પણ જેવો તારી
સ્ત્રી સાથે કીડા કરવા જશે કે મરણ પામશે. હવે કુન્તાને
કુમાર અવસ્થામાં ફેરવે પોતાપાસે બોલાવવા મંત્ર મળ્યો
હતો. પતિની રજા લઈ કુન્તિએ ધર્મદ્વારા સુધિષ્ઠિર, પવન-
દ્વારા લીમ, ઈન્દ્રદ્વારા અર્જુન અને માદ્રીને તેજ મંત્ર આપ-
વાથી અગ્નિની કુમારદ્વારા નકુળ તથા સહદેવ બે પુત્રો થયા
હતા, પાંડુરાજ તપ કરવા વનમાં ગયા. તે વખતે
પોતાની પત્નીઓને પણ સાથે લઈ ગયા. એક વેળા વસંતઋતુ

તુમાં માદ્રીના નાકહેવા છતાં પાંડુ તેમાં કામનાથી આસક્ત થયા. આજ વખતે પેલા મૃગરૂપ બ્રાહ્મણના કહેલા શાપ પ્રમાણે રાજા મરણ પામ્યો. માદ્રી પોતાના બે પુત્રો નકુળ તથા સહદેવને કુંતીને સોંપી પોતે સતી થઈ. તે સદ્ગુણી તથા પતિના પર પ્રેમ રાખતી હતી. પતિપ્રેમથી તે પોતાના પતિસાથે બળી મરી તથા પતિલોકને પામી.

(૬૫) યમુના.

આ યમુના પૈશ્વના દરબારમાં એક બ્રાહ્મણ પોધાની પુત્રી હતી. તે ઘણી જ શૂરવીર હતી. ઇ. સ. અઢારમી સદીમાં મરાઠાઓ જ્યારે મહમદ સામે ચઢાઈ લઈ ગયા ત્યારે યમુના પાણી પુરૂષના પોષાકમાં પોતાના પિતા સાથે લગ્નમાં ગઈ હતી. તે પોતાના પિતાને રસોઈ કરી જમાડતી તથા સર્વદા પોતાના પિતાની પાસેજ રહેતી. તેણે જેવો એક દિવસ પોતાના પિતાને રણમાં પડતો જોયો કે, તુરત તે ત્યાં ગઈ તથા પોતાના પિતાનું માથું પોતાના બોળામાં લઈ રહતી બેઠી. ચાર મોગલો તથા બેએક સ્ત્રીઓ તેને ણાંધી મહમદ-શાહ પાસે ઇનામની લાલચે લઈ જતા હતા. તેવામાં રસ્તામાં શાહના માણસોને દેખી પેલા મોગલો નાશી ગયા. સ્વારો રકઝક કરતા હતા, તેવામાં શહેનશાહે આવી યમુનાને પોતાને કબજે કરી તથા તેને દીલ્લી લઈ ગયો. ત્યાં તેને પટરાણી થવા ઘણું સમ્બળવું, પણ યમુના એકની બે ઘઈ નહિ. પછી યમુનાને કારાગૃહમાં શાહે કેદ કરી. યમુનાએ બંદુકું કે, રખેવાળને હાથમાં લઈ મારો છૂટકારો કર્યું. તેણે રખેવાળને કહ્યું કે, મને શાહ પાસે પુરૂષવેશે લઈ જા. રખેવાળે હા

પાડી પછી યમુના પુરૂષવેશે ઘોડીપર સ્વાર થઈ શાહના મહેલમાં રહેવાળા સાથે ગઈ શાહ ઉઘમાંથી જાગી ઉઠ્યો જેવો તે યમુના પાસે આવે છે, તેવાજ યમુનાએ તિરસ્કારના વચનો કહી શાહના પેટમાં કટાર ઘોચી ઘલી તથા હેઠળ ઉતરી ઘોડીપર સ્વાર થઈ મરાઠાનૈન્યમાં ચાલી ગઈ આ વખતે ગાજરાવ મરણ પામ્યો હતો, બાલાજી ગાદીએ બેઠો તથા ભાઉ મેનાપતિ નીમાયો હતો યમુના પુરૂષવેશે પેશ્વાના દરબારમાં જતી હતી પેશ્વા તથા ભાઉ તેની તરફ માનની નજરથી જોતા સમગ્ર દરબારીઓમાં એક હંતુમ તરફ હતો, જે તેની તરફ હુદ નજરથી જોતો એક વેળા શતના દરબાર માધી નીકળી યમુના ધર તરફ જતી હતી તેવામાં હંતુમ તે તેને રસ્તામાં ઘેરા આ વખતે સમયેર લઈ તેવડે હંતુમ તના પડખામાં એવા ઘા કયો કે, હંતુમ ત એકદમ ઘોડાપરથી નીચે ઢગા પડ્યો યમુના એકદમ ત્યાથી નીકળી નાઠી હંતુ મ ત યમુનાની પાછળ આ વખતપછી પડ્યો તેણે ભાઉને તથા પેશ્વાને સમજાવ્યું કે, યમુનાની વર્તણૂક ચીરી નથી આથી ભાઉના મનમાં પણ તે વાત સજડ બેસી ગઈ એક વેળ પેશ્વા દરબાર ભરી બેઠો હતો, તેવામાં યમુના ત્યા જઈ બોલી કે, હે પેશ્વા ! હું સતી સ્ત્રી છું તથા મારો જે કોઈ તિરસ્કાર કર્યો, તેણે નિકળ ન જાયે આ ભાઉ મારી નિહા કરે છે, તેને તુ વાર આ વખતે ભાઉએ કહ્યું કે, તુ હુદ સ્ત્રી છે, માપિપ્પી છે, હુદ વાસનાવાળી છે આ વખતે યમુનાના ચક્ષુ લાલચ્છેળ થઈ ગયા તથા તેણે નીચે પ્રમાણે ભાઉને શાપ આપ્યો —

“જય જગદબે માત, પ્રાર્તુ તુજને માડી, -
શખ સતીની લાજ, હુદ સહારજે શારી

સતી અળખાને કાજ, ત્રિશૂળ ધર પ્રેમે હાથે;
હણ હણ દુષ્ટ અનેક, વિઘ્ન ટાળો શિર સાટે.
ભે બેઠા આ દૈત્ય, ન અળખા રક્ષણ કરતા;
દઉં છું પ્રેમે શાપ, મરો રણમાં રડવડતા.
રડો એમની નાર, ધાર અશ્રુની પાડે;
ટળવળે રણમાં તેહ, ન આવે કો જન વારે.
સુણ દુષ્ટ ઓ ભાઉ, ગર્વઘેલા મદ માતા;
થશે જુરા તુજ હાલ, લખ્યા એલેખ વિધાતા.
મરજે બુરે હાલ, થશે અપકીર્તિ તારી;
રડશે રનોરાન, સતી પણ દુષ્ટ નારી.
જળો સર્વ સમૃદ્ધિ, જળો સૌ તારી કીર્તિ;
જળો તેજ ને રાજ, જળો પેશ્યાની ભૂતિ.
જાશે આ સૌ રાજ, પરાધીન દાસ થાળે;
એજ વિધાતા લેખ, લખ્યા તે ના ભૂવાશે.

આ સાંભળી સર્વ સભા થરથર કંપી ગઈ. આ જ વખતે
એકે આવી કહ્યું કે, અહમદદુરાની હિંદુસ્થાનપર ચઢી આવે
છે. પેશ્વાએ સઘળું લશ્કર તૈયાર કરી ભાઉની સરદારી હેઠળ
દુરાની સામે લઢવા મોકલ્યું. જ્યારે પેશ્વાની હાર થવા માંડી,
તેજ રાત્રીના યમુનાએ ભાઉને દેખાવ દીધો તથા કહ્યું કે,
તેં સતીની નિંદા કરી છે, પણ કાલે જપોર સૂધીમાં તું
રણમાં પડીશ. તારૂં શબ પણ હાથ નહિ લાગે તથા મરાઠા
લશ્કરની પૂર્ણ રીતે પાયમાલી થશે. આટલું બોલી પોતે જે
ચિતા ખડકી તૈયાર રાખી હતી, તેમાં અંપલાવી સતી થઈ.
ધન્ય છે આવી વીરાંગનાને, કે પોતાના કુળને લેશ પણ
ખરાબ પાશ લાગવા દેતી નથી.

આ રીતે આપણી આર્યભૂમિમાં અનેક સદ્વર્તનશીલ મહિલાઓ થઈ ગઇ છે. પણ સ્થૂલ દેહની શુદ્ધિ વિના આપું પવિત્ર આચરણ થઈ શકે નહિ. વળી સૂક્ષ્મદેહની શુદ્ધિ ન હોય તો સ્થૂલ દેહ કદી સદ્વર્તનશીલ બને નહિ. મારી આર્યમહિલાઓને કહેવાનું કે, સ્થૂલ શરીરનો અર્થ એ છે કે, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ વિદ્યો, પાંચ મહાભૂતો તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારરૂપી ચૌવીસ તત્ત્વવાળું શરીર સ્થૂળ દેહ કહેવાય છે. પણ સૂક્ષ્મદેહને આ તત્ત્વો હોતાં નથી. કેવળ પૂર્વના પ્રારબ્ધતા કર્મોત્તસાર વાસનામય જે શરીર, તે સૂક્ષ્મ દેહ છે. સર્વ મુખદુઃખાદિ મનના ધર્મો હોવાથી સ્થૂલ દેહને સર્જેલા છે. પણ વાસનામય દેહને આમાતું કશું હોતું નથી. આ બેઉ પ્રકારના દેહ વચ્ચે કેવો સંબંધ છે, તે દર્શાવવો, આ સ્થળે અનુચિત નહિ ગણાય.

“સૂક્ષ્મ શરીરની પવિત્રતા”

(૧) માતા પિતાનાં સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વાસ્તે, પુત્ર અથવા પુત્રીએ, પોતપોતાના સૂક્ષ્મ શરીરવડે સંપૂર્ણ કાળજી રાખીને જ, પોતાની છંદગી યસાર કરવામાં જ જન્મની સાર્થકતા છે. આ કાર્યમાં પુત્રી માયાવશાત્ અને પુત્ર પાપકર્મવશાત્ અસાવધાન કરે તો, જે પ્રજા જન્મે તે પણ અપવિત્ર સૂક્ષ્મ શરીરવાળી જ પુત્રીના ઉદરમાં પેદા થાય છે. ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ શરીરની અપવિત્રતાની ધરેડમાં ચઢેલા “અસાવધાન મનુષ્યજન્મ” અતે પશુચોનિને જ લાયક નિવડી જાય છે.

(૨) જમાઈ થનારનું સૂક્ષ્મશરીર, સ્ત્રી થઈ આવેલા સૂક્ષ્મશરીર સાથે સંબંધ રાખતું નથી અને બગડતું પણ નથી. પણ સ્ત્રીના જ સૂક્ષ્મશરીરને પુરૂષ થઈ આવેલા સૂક્ષ્મશરીર સાથે સંબંધ બેઠનાર માળાપ હોય છે. આથી પુત્રીના સૂક્ષ્મશરીરને બગાડવા લાયક વિરોધ લાવનાર, જમાઈ થનાર કેળવવા માંડે તો, સ્ત્રીનું સૂક્ષ્મશરીર અપવિત્ર થતાં, વર્ણ-સંકર પ્રજાને જ, જમાઈ, પોતાના વંશમાં પોતાની સ્ત્રીના ઉદરમાં પોતે જ આમન્ત્રણ કરી લે છે. એવા પ્રકારની “વર્ણ-સંકર પ્રજા” ઉત્પન્ન થવામાં માતાપિતા નિમિત્ત ન થાય, માટે જમાઈને પસંદ કરતા પહેલાં જ “સ્વભાવ જન્ય વેગ”ના ભારીક અનુભવ લેવાના કાર્યની જવાબદારી માતાપિતાના શિરે જ રહે છે.

•(૩) પુત્રીના પેટમાં જમાઈવડે પેદા થનારા, તેમજ પોતાની વંશવૃદ્ધિના કારણરૂપ જીવોને આમન્ત્રણ કરનાર જમાઈ કે પુત્રી નથી, પણ પુત્રીનાં જ માતાપિતા છે. તેમાં “પુત્રના માળાપ” વંશવૃદ્ધિમાં નિમિત્ત નિવડતાં નથી. પણ સ્થૂળશરીરની રચનામાં જ દ્વિત પુત્રના માળાપનાં રક્તાંશ તત્ત્વો ઉતરી આવે છે.

(૪) સ્થૂળ શરીરની પવિત્રતા, સુંદરતા અને દેવી સંપત્તિના લક્ષણોથી વિભૂષિત બનાવવામાં રહેલી જવાબદારી પુત્રીના માળાપોને શિરેજ છે. ગૃહસ્થાશ્રમનું મૂળ મંડાળ આ તત્ત્વ ઉપર જ ચણેલો આ માદ ક્રમ છે. સ્થૂળશરીર અને સૂક્ષ્મ શરીરના આમ પ્રયત્ન પાડેલા કુદરતી કલ્પદાનો લંગ કરીને, પ્રૈકૃતિ દોષવશાત્ નાચી કુદી, પણ જીવન જ ગાળવને લાયક અસાવધાનવાળા માર્ગે જે જે મનુષ્યો ચઢી જાય, તેઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ અનેક પ્રકારની રંભેથી, ઉપાધિઓથી,

અને વ્યાધિઓથી કાલાન્તરે નાશ જ થઈ જાય છે. અથવા તો રીખાતા રીખાતા આવરદાને ખૂટાડે છે, પ્રકૃતિશોભને વચ થતાં, આવા મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં અવિહિત કાર્યોમાં, કારણ વગર ખરડાઈ જાય છે.

(૫) પૂર્વજન્મના લેણદાર જમાઈ નથી જ, પણ છોકરીના માળાપથી આમન્ત્રણ કરાઈને, પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વાસ્તે, પોતાના કર્મમાં મદદ કરવાને માટે લેણવેલા સુખાત્ર-સુશીલ-સુભદ્રને રથાને જમાઈ છે; પોતાનું સ્વરૂપ જમાઈ ધનારા જ્યારે પૂરેપૂરું સમજે ત્યારે જ જમાઈ હરે છે નહિ તો કસાઈના કાચમાં ભેગાઈ જતા, કસાઈના ધર્મપાલક નિવડીને ધાતક તરવોના ભોગ થઈ પડે છે.

(૬) પોતાના વંશની વૃદ્ધિ-વિકાસ-ઉત્તતિ ચાહનાર જમાઈને, સ્ત્રીના સૂક્ષ્મ શરીરના અધિષ્ઠાતા દેવરૂપે ગણાતા બ્રહ્માના સેવકપણે જ પૂજ્ય ભાવે “કૃતજ્ઞ ધર્મ”ના પાલક નિવડે તો જ સિદ્ધ થાય છે. પણ જો “કૃતજ્ઞધર્મ”ના પાલક નિવડે તો પોતાના વંશમાં ઉત્તરોત્તર “કૃતજ્ઞ” ધર્મોવલંબી જીવોની જ આવક ચાલુ થતાં થતાં અંતે નિર્વંશ જની જાય છે. નિર્વંશ થવાનું મૂળ કારણ જમાઈ તરફથી, પોતાની સ્ત્રીના સૂક્ષ્મ શરીર પ્રત્યેના હક્કદાર, જે તેનાં (સ્ત્રીનાં) માતાપિતા છે, તેઓ પ્રત્યે અસાવધાન આચાર તથા વિચાર જઘાતકના કારણરૂપ નિવડે છે. કૃતજ્ઞ થવું કે કૃતઘન થવું, એ કાર્ય જમાઈની જ જવાબદારી ઉપર રહે છે.

(૭) આચાર વિચારની જવાબદારી સૂક્ષ્મ શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને આહાર વિહારની જવાબદારી સ્પૂળ શરીર સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે. મુખ્ય સ્થાને સૂક્ષ્મ શરીર છે. ગોણ સ્થાને સ્પૂળ શરીર છે. સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવું,

તે પ્રથમ કર્તાવ્ય છે. સૂક્ષ્મ પવિત્ર હોય પણ જો સ્થૂળ શરીરની અપવિત્રતા સંયોગવશાત્ પ્રાપ્ત હશે, છતાં તે ક્રમે કરીને શુદ્ધ બની જાય છે. માત્ર સ્થૂળ શરીરને જ પવિત્ર રાખવાના ક્રમમાં ઢળી જઇને સૂક્ષ્મ શરીર પ્રત્યે અજ્ઞાનવશાત્ અસાવધાન રહેવાથી જગત્ વિવિધ દુઃખોમાં રીળાતું ચાલ્યું જાય છે અને આલે છે.

(૮) જમાઈ થનારે પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી જોઈએ. તેનાથી તેવી કાળજી સિદ્ધ કરવા ઉપરાંત, સ્ત્રીના માતાપિતાનાં સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વાસ્તે પણ સંપૂર્ણ કાળજી રખાય, તો જ પોતાના વંશમાં ઉત્તમ પ્રભેત્પત્તિ નિપજતવા સમર્થ બને છે. નહિ તો પોતાનો વંશ અધમતાને જ પામી જાય છે. જમાઈના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવાને અર્થે “જમાઈથી પ્રાપ્ત થનારી પુત્રી” જ્યાં જાય છે, ત્યાં ફરી જમાઈ થનાર જવાબદાર નિવડે છે. “જમાઈ” જ જગતના ધાતક છે, તેમજ પોપક પણ નિવડે છે. જગત્ જમાઈવડે જ છે. જગત્ જમાઈવડે જ સ્વર્ગ બને છે, તેમ જ જગત્ જમાઈ વડે જ નરક પણ નિવડે છે. ગ્રાસ, લાય, વિહ્વળતા, લુચ્ચાઈ, ઢોંગ, ઢંલ આદિ સર્વ આતુરી સંપત્તિના મૂળ બીજક જમાઈ જ છે. તેમ જ સર્વોત્કૃષ્ટ દેવી સંપત્તિના મૂળ બીજક પણ જમાઈ જ છે. માટે જમાઈને ખોળવામાં જવાબદારી માતાપિતાનાં જ શિરે રહે છે. પૂર્ણ કાળજીથી વસ્તુસ્થિતિના ભાનવગરના તથા વિષયના કીડાડૂપે પેદા થએલા માળાપોથી, તેવી મહાન જવાબદારીને ન સ્વીકારવાથી પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પણ પોતે અપવિત્ર બનાવી મૂકે છે. તેમ જ અન્યના વંશને

પણ અધમસ્થિતિમાં હકસેલી કે છે. વાસ્તે “દુહિતા ભક્તી ન એક” એ સૂત્રનો પાયો, ઉપરની જવાબદારી ઉપર જ રચેલો છે. અનુભવ વિનાના અરૂં માણસો જ્યારે જમાઈ ચોધે છે, ત્યારે જમાઈના સુદમ શરીરનાં પ્રકૃતિ તરવોનું પ્રયત્નકરણ પાડીને ભેતા જ નથી. પણ સ્થૂલાકારે, સ્થૂલતાનું જ સ્થૂલ-દૃષ્ટિએ સ્થૂલને વશ થઈ, સ્થૂલને સોંપવાને સ્થૂલ બુદ્ધિએ તૈયાર થઈ જાય છે. પાછળથી સ્થૂલના ઝગડામાં સર્વે અકડાઈ જતાં, થપડ ખાઈ બેસે છે. “પાછી પી તે ધર પૂછવા જેવી” મૂર્ખતા કરીને સૂક્ષ્મશરીરની બ્રહ્મતા સ્વતઃ કરી બેસે છે. આનું નામ જ “કર્મની ગહનગતિ” અગર “જેળી સોટી અને અદ્ભુત લીલા” ગણાય છે.

(૬) “પૂર્વજન્મના સંસ્કારાધીન જ જમાઈ મળી આવે છે” તથા પૂર્વજન્મનો જમાઈનો સંબંધ આપણી છોકરી સાથે હશે, એવા જ અજ્ઞાનવડે જમણાના લોગે ભૂલ્લભરેલા અવિ-ચારવડે જ, જમાઈની અસાવધાનતા માટે, છોકરીનાં જાણપો “શિરચાવ” આપવાની ઉદ્વેગ કરે છે. વર્તમાન સમયની જવાબદારીને “શિયિલ પાકવાડૂપી” માનસિક કુકર્મ, આજાપો પોતાના પૂર્વજન્મના સંસ્કારની ઓથે ઉભા રહીને કરવા ચૂકતા નથી. પોતાની કક્ષા, પોતાની છોકરીની કક્ષા, અને જમાઈની કક્ષા, આ ત્રણે કક્ષાનું બારીક અવલોકન કરવા માટે પ્રયત્ન નાંખે જવાબદાર છોકરીના સૂક્ષ્મ શરીર ઉપર હલ્લ ધરાવનાર માણાપ જ છે. એવા “બારીક અવલોકનમાં” પેતે ગફલત કરીને, તે “ગફલતના લોગે” જમાઈ જોળતાં, છોકરીની જે અધમતા પ્રાપ્ત થાય, તે પાછળથી નિહાળીને, માણાપો સમાધાન પામવા તૈયાર થઈ જાય છે કે:-“અમે તો સારા માણસ હશે એમ ધારતા અને માનતા હતા, પણ

આ તો નીકળ્યા પૂર્વજન્મના પાપે વેરી, હવે શું કરીએ ?
કુંભારનું વાસણ નથી કે બદલી લઈએ. હવે તો ભોગવે
જ છૂટકો છે.” “હારેલો જુગારી ખમણું જ રમે” તેમ વિશેષ
કરીને અધોગતિમાં જ આગળ ખરડાતા ચાલે, તેવા ધોરણને
સહનશીલ તથા ખામોશખાવાપણું, માની લેવાને પણ ચૂકતા નથી
જ વળી “કુમતુ” છોકરીના માથે મૂકે કે:-“ખેન, હવે તું જ
નરમ થઈને તે નથાવે તેમ નાચી કુદી આવરદા પૂરો કરજે.
તેમાં જ તારી અને અમારી મહત્ત શોભા છે.” એવો “ઉંધા
પાટો” વહાલી દિકરીને બાંધી દે છે. માળાપો આવા “ઉંધા
પાટો” બંધાવ્યા છતાં નિરાંતે જંપી શકતા નથી. છાજતી
રીતે, છાસવારે, જમાઈને ત્યાંથી તાણ્યું ઉપડે ત્યારે સર્વે
“ચાહુસેન” કુટવાને મંડી પડે છે. આ બધી બવાઈ સૂક્ષ્મ
શરીરના અધટિત વેગવડેજ રણ થાય છે. તેમાં જે તમાસાગીર
ટોળીઓની ટાપશી મળે છે તો ઝોર ખુબી જાય છે. આવા
“મહત્ત ખુટ્ટી ખુબીવાળા” જૃહસ્થાશ્રમ ચાલુ જમાનાના સો
વર્ષથી અવિચ્છિન્નપણે જ્યાં ત્યાં ૧૦૦ ઘરમાંથી હપ હોય છે.
ખાકીના પાંચ ઘરવાળાને પણ હપ થી પલવણી તો થવાની જ.

(૧૦) જમાઈ ધારે હું ખાટયો, છોકરીનાં માળાપ ધારે
કે અમે ખાટયાં. અર્થાત્ છોકરીને ઠેકાણે પાડી દીધી. પણ
કવખતે ઠેકાણે, કઠંગી હાલતમાં, કઠંગાટના ખાડામાં ખરરર
જૂસ છોકરીને જ હડસેલી દીધી છે, તેનું જાનસાન છોકરીનો
માળાપ થનારા હેવાનોને લેશપણ રહેતું નથી. તો સૂક્ષ્માવ-
લોકનની તો જમા જ ક્યાંથી હોય ? નિર્વંશ શૈલીની સમ-
જણ ક્યાંથી હોય ? સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્રતાનો ખ્યાલ ક્યાંથી
હોય ? માતાપિતા થનારે જ પ્રથમ પોતાના જ સૂક્ષ્મશરીરને
અપવિત્ર બનાવનારા આચાર વિચાર આહારવિહારથી ચેતીને .

શુભવર્તન યુક્ત સંસ્કારને જ ખીલવવા બેઠાં. તેજ છોકરી તરીકે આવનાર જીવાત્મા, અનુકૂળ કક્ષાવાળો નીવડે. તે પછી અનુકૂળ કક્ષાની જ પ્રકૃતિયુક્ત જમાઈને યોગવામાં કુદરત પણ સાનુકૂળ સંયોગે સંયોગપાંગ કાચું બનાવવા પામે છે. માતાપિતા જ ચરકેલી પ્રકૃતિની વઠેલી જત હોય તો પછી બધા સંયોગો “ત્રણ સાંધતાં તેર તૂટે”, તેવા ઘાટમાં અકેકની આમડી તૂટે તેવી મહાન સ્થિતિને રંગી લે છે. એવા રણતરમાં પૂરેપૂરા કળતરની વેદના ખમતાં ખમતાં બધાંબધાં થઈને અંતે “ભાઈ રામ ભાલો.....ભાઈ રામ” એ પંથે ખતેથી હોટ મૂકતાં ઝાળ એવા જાય અને અવતાર પૂરો અને ખેલ બલાસ, પશુ આ, ખણી, નાસ્તો, ગપાટા, સપાટા, ટોન, ટોળ, તેની ખોટ ન જ હોય.

(૧૧) સ્પૂલ શરીરનું સંપૂર્ણપણું, નીરોગપણું, શુકની શુદ્ધતા ઉપર રહે છે. સ્પૂળશરીરની અપવિત્રતાવડે કર્મેન્દ્રિયોની અધમતા પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયની પવિત્રતામાં શોષિતની શુદ્ધતા અગત્યની છે. શુકની અશુદ્ધતાવડે હમ કયાદિ અસહ્ય રોગોયુક્ત શરીર નિવડે છે. શરીર ત્યાગ કરવાનો આવેશ ઉદ્ભવે છે. “દેહવાસના” અત્યંત બળવાન રહે છે. મૃત્યુનો રૂપાન્તર ક્રમથી ભય રહે છે. અનેક પ્રકારના ગ્રાપટીપીયા આવશેમાં મથશુલ રહેવાનું જ મમે છે. વિષયવાસનામાં કંજાળ બની જાય છે. આવા આવા અનેક પ્રકારના દોષવશાત્ ઘેરાયેલા જીવધી, ગર્ભમાં આમંત્રણ થવા પામનારા “જીવાત્મા” પણ અનેક પ્રકારના કર્મેન્દ્રિયના દોષવાળા જ પધારવા પામે છે. શોષિતના દોષવડે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણો, અયોગ્ય વલણ લેનારા નિવડે છે. આથી જ્ઞાનેન્દ્રિયના દોષયુક્ત જીવાત્મા પધારવા પામે છે. શોષિત શુદ્ધિમાં માતા

શુદ્ધ હોય તો જ દીકરીનું શોષિત શુદ્ધ હોઈ શકે છે. શુકની શુદ્ધિમાં પિતાનું શુક શુદ્ધ હોય તો જ પુત્રનું શુક શુદ્ધ હોઈ શકે છે.

(૧૨) શુકની પવિત્રતા ઉપર જ સ્પૂળશરીરની દિવ્યતા, સુંદરપણું, જ્ઞાનેન્દ્રિયને તાબે રહેવાની અનુકૂળતાવડે ઉમંગી-પણું, પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મભાવનાયુક્ત વિશુદ્ધ પ્રેમપણું, અને અન્ય સ્ત્રીઓ પ્રત્યે કુદરતના વિભૂષિતપણાનું આભાર-યુક્ત ગંભીર દૃષ્ટિપણું ઇત્યાદિ વલણો “રક્ત” શુદ્ધિ ઉપર જ આધાર રાખે છે. સદરહું વલણો અસકવા ન પામે, તેવા પ્રકારનાં અંકુશ માટેનું “જ્ઞાન” સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે. સંક્ષેપમાં બેઉ શરીરને પવિત્ર રાખવાથી જ “કારણ શરીર” મનુષ્યત્વને લાયક નીવડે છે. એવી લાયકાત મેળવ્યા પછી જ જીવાંશ શિવાંશને પામવા યોગ્ય નિવડે છે. તે યોગ્યતામાં “મૈથુનસૃષ્ટિ”કેન્દ્રસ્થાનરૂપે છે. આ સ્થાનેથી બ્રહ્મ યનારા જીવો મનુષ્યયોનિને લાયક ન રહેતાં પશુયોનિમાં આમન્ત્રણ થવા પામે છે. ત્યાં ખીલે બંધાઈને અનેક પ્રકારના અંકુશતળે જીંદગી પસાર કરે છે.

(૧૩) “જીવધર્મ” સૂક્ષ્મ છે. “પ્રકૃતિધર્મ” સ્પૂળ છે. સૂક્ષ્મમાં વિકાર નહિ, પણ સ્પૂળમાં વિકાર છે. સ્પૂળના વિકારવશાત્ પ્રકૃતિ વિકારને પામે છે. સૂક્ષ્મનો જે સ્પૂળ વિકાર, તે “જગત્” સંજ્ઞાને પામે છે. તેથી જગત્ “વિકૃતિમય” છે. વિકૃતિમાંથી સૂક્ષ્મને તારવી કાઢવાને લાયક યોનિ માનવ-શરીરમાં સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા બળવવાને પુત્રીના માતૃપિતાને અને સ્પૂળ શરીરની પવિત્રતા બળવવાને પુત્રના માતા-પિતાને સંપૂર્ણ રીતે સાવધાનતા સેવવાનું રહે છે. એવા પ્રકારની સ્પૂળની અને સૂક્ષ્મની પવિત્રતા બળવવાને અર્થે જ

ધર્મશાસ્ત્રોમાં “વિધિનિષેધ” ફરમાનોનું અસ્તિત્વ છે. આ અસ્તિત્વને વધાવી લેવામાં ઉત્તરિ છે. “એમાં શું ?” એમાં અવનતિ છે. “એમાં શું ?” તું બીજા, પુત્રીનાં માતાપિતાનાં સૂક્ષ્મની અપવિત્રતા જ છે. જે બાબુએ માતાપિતાનું સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર જ હોય, તે જ બાબુ દીકરી પણ વલણ લે તો સ્થૂળની અધમતા પ્રાપ્ત થયા છતાં તેમાં સુધારા થઈ શકે છે. તેને માટે “આયુર્વેદ” ક્રમ છે. તથા સૂક્ષ્મશરીરની અધમતા સુધારવા માટે “ધર્મશાસ્ત્રનો ક્રમ” છે. શુક રહિત રજ, વૃથા છે, તેમ જ રજ રહિત શુક વૃથા છે. તેવી જ રીતે “આયુર્વેદ રહિત” ધર્મશાસ્ત્રનું પાલન અને ધર્મશાસ્ત્ર રહિત આયુર્વેદનું પાલન વૃથા છે. આયુર્વેદનું પાલન બીજે નંબરે જરૂરીયાત તો છે. પરંતુ શુક હોવાનું હોય તો પણ સૂક્ષ્મ શુદ્ધ હોય તો, સૂક્ષ્મને શુદ્ધ રાખવાને માટે સ્થૂળના પ્રત્યે થતા હુમલાઓને યાંત્રપણે ખસે છે. સૂક્ષ્મ અપવિત્ર હોય તો, સ્થૂળનો નાશ કરવાને તત્પર થતાં ધર્મશાસ્ત્રનો ધાત કરી લે છે. પછી અપવિ ત્રતાની નિર્ધારણની ઘરેડમાં ચઢી જાય છે. “અજબ કોયડો.” સંલેપમાં એ કે કર્મે દ્રિયની જવાબદારી શુકપર છે. તથા જ્ઞાનેન્દ્રિયની જવાબદારી “શોષિત” પર છે. આ બે પ્રકારની જવાબદારીની સ્પૂલ સંજ્ઞા “જગત” છે. આ જગતમાં “ભગત” થવાને માટે સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા કેન્દ્રસ્થાને છે. જગત અને ભગતના વિરોધ માટે મૂળ કારણ “ભગત”ની સ્થૂળસૂક્ષ્મ શરીરની પવિત્રતા કેન્દ્રસ્થાને સ્થાપેલી હોવાથી “વિભતિ તત્વ” હસ્તાં એક બીજાથી પ્રથમ નંબરે પ્રથમ પ્રતી જાય છે. ભગતને તકવિતક થવા જ નથી. જગતને તકવિતક વગર અસ્તિત્વ સુખકર નિવડતું નથી. તકવિતકમાં

ગતિ આપનાર સ્થૂળનો વિકાર . છે. શાંત્રિમાં ગતિ આપનાર “ સૂક્ષ્મની પવિત્રતા ” છે. સ્થૂળની પવિત્રતાને સર્વે નમે છે, પણ સૂક્ષ્મની પવિત્રતાને સર્વે, સૂક્ષ્મની પવિત્રતાવડે જ નમી શાંત પામે છે.

(૧૪) “માતાપિતા”એ રાજના સ્થાને છે. તે રાજાની કુલ સત્તાની “કર્મભૂમિ” હીકરી છે. માતાપિતા, કર્મભૂમિરૂપી રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કાયમ રહે, તેને વાસ્તે તમામ પ્રકારની લાયકાત ધરાવનાર “પ્રતિનિધિ”ની શોધ કરીને નિમણુક-સ્થાપના કરે છે. આ “સ્થાપનામાં” ઉત્તમ દૃષ્ટિબિંદુ સર્વદા જાગૃત રહે, તેને માટે યોગ્ય વિધિપૂર્વક યોજનાઓ અનુલવીઓએ યોજેલી છે. -આ યોજનાઓના આધારે સૂક્ષ્મનું સંલગ્ન થયા બાદ, સૂક્ષ્મનું સ્થૂલાકાર, સ્થૂલમતિવાળાઓની સ્મૃતિમાં સજજડ પડી રહે, તેને માટે પ્રતિજ્ઞા આદિ વિવિધ પ્રકારની સત્ ક્રિયાઓ અનુક્રમે ઉત્તમ મુહૂર્તમાં, ઉત્તમ સામગ્રીઓવડે, ઉત્તમ દ્વિજોની તથા, કેવોની આવાહનસમક્ષણધું પ્રકરણ સમાપ્ત કરાય છે. છતાં એ સર્વેને તિલાંજલિ આપે, તેવા “પાપસં-સંસ્કારી પ્રતિનિધિ જ” સમય જતાં જો જણાય તો તેવા પ્રતિનિધિથી હીકરીના સ્થૂલ સંસર્ગને સર્વદાને માટે ત્યજવો જ જોઇએ. તેમાં જ માતાપિતાનું શ્રેય છે. હીકરીની પણ ઉન્નતિ છે. જમાઈની પણ તેમાં ઉન્નતિ જ છે. (જો જમાઈ સમજે તો) એવી રીતે જૂદા પડેલા હીકરીના સૂક્ષ્મશરીરની ઉન્નતિ થાય તેવા માળે તેને યોજવાને માતાપિતા બધાયલાં છે. તેમાં આંટી એ છે કે-હીકરીના સ્થૂલશરીરની સોંપણુ વખતે, જે પ્રતિજ્ઞા કરવામાં અબ્બેલી છે, તેના નાશ કરનારાં તત્વ રણુ કરવાને માળાપને. હુબ્બ કેમ મળી શકે ? આનું નિરાકરણ એ છે, જે પ્રતિજ્ઞા

અમેલી છે, તે પ્રતિજ્ઞાને આઆનુસાર પાળવાને જમાઈ અસા
વધાન નિવડે તો પ્રથમના સુદમચરીરની એક્યતાની રૂએ દીક
રીના સુદમચરીરને તથા સુદમચરીરને અપવિત્રતાના ખાડામ
ન હોમવાની ખાતર સુદમચરીરને અટકાવી, સુદમચરીરન
ઉત્તતિની ધર્મજાવનાને કેળવવા કર્તવ્યપરાયણ થવું જ એમએ
જેથી જીવાંશમાંથી આગળ પંથ કાપવાને દીકરી લાયક
કરી શકે.

(૧૫) એક આવૃત્તિમાં જમાઈ માતાપિતા યહ શકે છે.
પણ માતાપિતા જમાઈ યહ શકતાં નથી. વાસ્તે માતાપિતા
કેંદ્રસ્થાને છે. જમાઈ ગૌણ સ્થાને પ્રતિનિધિ છે. દીકરીની
કર્મભૂમિના કાર્યવાહી-વહીવટદાર તેઓ છે. કર્મભૂમિરૂપી દીકરીના
અસ્તિત્વના જવાબદાર માતાપિતા તથા જમાઈ ત્રણે કહે છે. પ્રથમ
નંબરે માતાપિતા, બીજા નંબરે જમાઈ જવાબદાર છે.
ત્રીજે નંબરે દિકરી સ્વતઃ જવાબદાર કહે છે. તેથી ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ અને લય એ પ્રમાણે રૂપાન્તર કર્મમાં માતાપિતા
બ્રહ્મારૂપે, જમાઈ વિષ્ણુરૂપે, સ્વતઃ દીકરી રૂદ્રરૂપે તત્ત્વચુકત થાય
છે. કન્યાના અર્થાત્ દીકરીના અંગે જ તે વંશનો સંહારક સંભવે છે.
“ઉત્પત્તિ, પોષણ તથા સંહારક” આ ત્રિપુટીવડે જ જગત્તત્ત્વ
અસ્તિત્વ છે. “ઉત્પાદક તત્ત્વ” પ્રથમ નંબરે, “પોષક તત્ત્વ”
બીજા નંબરે તથા “સંહારક તત્ત્વ” ત્રીજા નંબરે હોઈને “બીજા
અને ત્રીજાને” સ્વભાવથી જ સુખ્યવસ્થામાં રાખવાને જે
જવાબદારી છે, તે “ઉત્પાદક તત્ત્વ”ના અંગે જ રહે છે.
“સંહારક” સ્થિતિમાં યોજનાર “જમાઈ” છે. પોષક સ્થિતિમાં
યોજનાર “માતાપિતા” છે. પોષક સ્થિતિને પોષક જ ચાહુ
પથે આગળ વૃદ્ધિમાં-વિકાસમાં લઇ જનાર પણ “જમાઈ”

છે. તેમ “સંહારક” ક્રમમાં આગળ પાછળ, “ચાલુ પંથે જ, ” પતન માર્ગે લઈ જનાર પણ “જમાઈ જ” છે. “ચાલુ પંથમાંથી” “ઋક્ષિત માર્ગે” લઈ જવામાં કારણભૂત નિવડનાર, દીકરીના માતાપિતાના સૂક્ષ્મ શરીરનાં “અસાવધાન કાર્યક્રમ જ” જવાબદાર નિવડે છે. તેથી “જમાઈ” કરતાં વધારે જવાબદારી દીકરીના માતાપિતાને શિરે જ છે. બીજા નંબરે જ જમાઈ જવાબદાર રહે છે.

(૧૬) સ્પૂલશરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીર; આ ત્રણે શરીરવડે મનુષ્યસંજ્ઞા છે. સ્પૂલશરીરનું બંધારણ શુક્રથી, સૂક્ષ્મશરીરનું બંધારણ શોષિતથી તથા શુક્રશોષિત ઉભયના મિશ્રણથી ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિ, સ્વભાવ, આચાર, વિચાર તથા સંસ્કાર ઉદ્ભવે છે. મૂળમાં જ ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુ છે, છતાં તે ભિન્નતાને યોજનાર “પ્રાણાત્મક તત્વ” છે. એ મહાન “યોજના” પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપમાં જ હોય છે. “યોગ અને આયુર્વેદ” સ્વરૂપે છે. “શુક્ર” અન્નમય કોશ છે. શોષિત મનોમય, વિજ્ઞાનમય તથા આનંદમય કોશ છે. આ ત્રણેને “અન્નમય કોશ” સાથે “યોજનાર” પ્રાણમય કોશ છે. તેથી જ ગર્ભોધાન સમયે પ્રાણાત્મક તત્વનો વિચાર, યોગ માર્ગનો સાર લક્ષ આપવા માટે છે. એટલે સૂર્યપ્રધાનગતિમાં પુત્ર અને ચંદ્રપ્રધાનગતિમાં પુત્રીનું વિધાન છે. સૂર્યપ્રધાન તત્વાંશ શુક્ર ■ તથા ચંદ્રપ્રધાન ત્વાંશ શોષિત છે. સ્પૂળશરીરની શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતા શુક્રની ઉપર અને સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતા શોષિતના ઉપર રહે છે. સૂક્ષ્મશરીર શુદ્ધ હોય તો પણ સ્પૂલશરીર અશુદ્ધ હોઈ શકે છે. સ્પૂલશરીર શુદ્ધ હોય તો પણ સૂક્ષ્મ-

શરીર અશુદ્ધ હોઈ શકે છે. કારણ બેઉની ભિન્નભિન્ન વસ્તુથી ઉત્પન્ન છે. આ વસ્તુ ભિન્નભિન્ન સંયોગોથી ભિન્નભિન્ન ધર્મ યુક્ત છે. કર્મેન્દ્રિય તથા જ્ઞાનેન્દ્રિય આ બેઉ સાધન ઉપર શુદ્ધ અને શોષિતનો અંકુશ બલવત્તર છે. આ બળાબળની કક્ષાને અંગે શુદ્ધા શુદ્ધની કક્ષા બંધાય છે. આ કક્ષાના સુવ્યવસ્થિતપણાને જાળવનાર યોગધર્મ-આયુર્વેદ છે.

(૧૭) સ્પૂલશરીરમાંથી સૂક્ષ્મશરીર પૃથક્ પડતાં, સ્પૂલ-શરીર અપવિત્ર ઠરે છે. છતાં સ્પૂલશરીર સાથે સંબંધ ધરાવનારે, સૂક્ષ્મશરીર પ્રત્યેની શુદ્ધ ભાવનાને અંગે પોતે સ્નાનથી શુદ્ધ થવું. આથી જ સ્પૂલશરીરના સંસ્કારમાં બળાય છે. બીજું-કર્મભૂમિ ગણાતા સ્પૂલશરીરના લોગવટમાં, પ્રાપ્ત-ચનારા વિવિધ પ્રસંગોના હુમલાઓને જો “સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર-વિ-શુદ્ધ હોય તો” વિબ્હળ ન થતાં, શુદ્ધતાને જ સુહૃદપણે વળગી રહીને ખમી લે છે. લોગ ભૂમિમાં અનેક પ્રકારના હુમલા-ઓનું મૂળ કારણ:-“શુદ્ધની અપવિત્રતા” છે. અર્થાત્ સ્પૂલ-શરીર અપવિત્ર છતાં, સૂક્ષ્મ આવી રીતે પવિત્ર હોઈ શકે જ છે. તેથી સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર હોય તો સ્પૂલશરીર પણ પવિત્ર હોય, એવો નિયમ છે જ નહિ. સ્પૂલશરીર પવિત્ર અને સૂક્ષ્મશરીર પણ પવિત્ર, એ “કક્ષા” તો માનવાંશમાંથી મળવી અતિ દુર્લભ વાત છે. બેઉ શરીરની પવિત્રતા સિદ્ધ કરવાને અર્થે જ “મનુષ્યયોનિ” છે. તેના કેમોનું જે વિધાન, તે જ “ધર્મશાસ્ત્ર” છે. તે ધર્મોશાનુસાર સુહૃદપણે, અનેક જન્મોમાં મસાર થતાં થતાં, “સ્વસ્વરૂપની ઈર્શ્ય કક્ષા” તે જ ઉભય શરીરની પવિત્રતાનું કેન્દ્રસ્થાન છે. “જિંબપ્રતિજિંબ” કક્ષાની બલિહારી આ જગોએ છે. દેહવાસના, લોકવાસના આદિ અનેક

પ્રકારની “એષણાઓ” વડે, સ્થૂલશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર, ઉભય વચ્ચેની સાંકેત નાબુદ થતી નથી. પણ નાબુદ કરવાને વાસ્તે લાયકાત યોગિ મનુષ્યકોટીની જ છે. “મનુષ્યકોટી”માં સ્થાપના થવા વડે જ સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધતા જાળવી શકાય છે. તેના અંગે છવાંશ કક્ષામાંથી શિવાંશ તત્વચુકત કક્ષાને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સ્થૂલશરીરની પ્રકૃતિઓને સૂક્ષ્મશરીરની પ્રકૃતિઓ સાથે યોજનાર ધર્મશાસ્ત્ર છે. આ શરીર ઉભય વચ્ચે અથડા અથડીમાં પતન કરાવનાર “સગવડીયા રૂચિ” છે. આહુ જમાનો સગવડીયા રૂચિ અને ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞ, એ ઉભય વચ્ચેનું “પતન ક્ષેત્ર” છે. આ “પતન ક્ષેત્ર પ્રકૃતિથી” સગવડીયા રૂચિવડે, ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞાનું છેદન કરવા મથવાથી છેદાતું નથી એ સિદ્ધાન્ત છે.

• (૧૮) સ્થૂલ શરીર અને સૂક્ષ્મશરીર ઉભયને સંબંધ કરાવનાર “આકાશતત્વ” છે. “આકાશતત્વ રહિત સૂક્ષ્મશરીર” સ્થૂલના સંસ્કારોને સુખ્યવસ્થાથી ગ્રહણ કરી શકતા નથી. સ્થૂલશરીરના જે જે સંસ્કારો ઉદ્ભવે છે, તે તે મૂળમાં ખીજ-કરૂંપે સૂક્ષ્મશરીરમાં રહેલા જ હોય છે. સ્થૂલશરીર નાશ થઈ જાય તો પણ કરી ગયેલા કર્મોના સંસ્કારોનો જથ્થો “આકાશ તત્વ”માં સુખ્યવસ્થાપૂર્વક સંગ્રહાયલો જ હોય છે. જ્યારે સૂક્ષ્મશરીર કર્મસંયોગવશાત્ યોગ્ય જગો પ્રાપ્ત થયો ત્યાં “સંગ્રહસ્થાન”માંથી અનુક્રમે જ લોગવટની હારમાં યોગદર્શિ જાય છે. “સ્વતઃજ સંગ્રહ કરવું” અને પુનઃ સોંપવું” એનું નામ જ કુદરતી કાયદો કહેવાય છે. તે કાયદો અવિચ્છિન્નપણે આગાહ કરમમાં સર્વથા જાગૃત જ છે. સ્થૂલ શરીરના સંસ્કારોને સ્વતઃ જારોજાર ગ્રહણ કરવાને, સ્થૂલ શરીરના ખીજરૂંપે રહેલા સૂક્ષ્મશરીરને તાકાદ નથી જ. એ કે “આપવાને” તાકાદ છે.

પણ “લેવાને” અશકત છે. કારણ સૂક્ષ્મશરીર “મર્યાદા મુક્ત તત્વ” છે. સ્પૃલશરીરના વિકારો અનંત છે, તેથી કરીને તે અહણ કરવાને સૂક્ષ્મશરીર નાલાયક કરે છે. સ્પૃલશરીરના વિકારોને કાળુમાં લેવાને અર્થે જ “આહારક્રમ”માં અંકુશ છે. સ્પૃલશરીરવાળા મનુષ્યો આ “અંકુશ” તળે રહે, તે જ માણસાઇની કક્ષામાં રહી શકે છે. આહાર ક્રમમાં બહેકી ગયેલા અંકુશ રહિત મનુષ્યોની અંકુશમાં સ્થાપના થવાને અર્થે જ “પશુયોનિ” છે. ત્યાં હોદાની સાંકળે બંધાયેને આહાર સેવનમાં યોગ્ય બને છે. તે પણ કુદરતી કાયદો જ છે.

(૧૮) “સૂક્ષ્મશરીર”ને સુવ્યવસ્થિત રાખવાને વાસ્તે જ ધર્મવ્યવસ્થા-વૈદિક કર્મની યોજના છે. સ્પૃલશરીરથી સૂક્ષ્મશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય મનુષ્યના હાથમાં છે. પણ સૂક્ષ્મશરીરથી સ્પૃલશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય મનુષ્યના હાથમાં સામાન્ય રીતે તો નથી જ, પણ સ્પૃલશરીરને છાકેકવા ન દે, તેવા વિધાન કરેલા ક્રમોથી, સુવ્યવસ્થિતપણે જીંદગી પસાર કરનારને, સ્પૃલશરીરથી સૂક્ષ્મશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય સુગમતાથી ધારેલા વખતે જ બર આવી શકે છે. એવા ક્રમને જ મનુષ્યકોટીમાં સર્વોત્કૃષ્ટ રૂપાન્તર-મૃત્યુ ગણાય છે. અન્યપ્રકારે સ્પૃલથી સૂક્ષ્મ રીતે, સૂક્ષ્મશરીર નવદારે બને, તે ઉત્તરોત્તર “અધમકક્ષા”ના ક્રમ ગણાયા છે. “અધમકક્ષા”ના ક્રમથી, સૂક્ષ્મશરીર, સ્પૃલશરીરને ન તળે, તેટલા વાસ્તે બેઠે શરીરને “ધર્મભાવના મુક્ત” આચાર વિચાર તથા આહાર વિહારને સેવન કરવા લાયક યોનિ મનુષ્યની જ છે. મનુષ્યયોનિ હોવા છતાં આ મુદ્દો જે મનુષ્ય ન સમજે, તે મનુષ્ય છતાંય જ છે. “પશુજીવન” ગાળનારા પશુ ધર્મના અવલંબી પામર

કેટીના અસાવધાન જીવ છે. એવા અસાવધાન જીવો જ પ્રકૃતિના ગુલામ બનીને જેમ નચાવે, તેમ નાચીકુદીને આશુધનો અંત લાવે છે.

(૨૦) જ્યાં શુદ્ધિ બળ જણાય છે ત્યાં હૃદયબળ નબળું હોઈને “ધર્મભાવના” તદ્દન શિથિલ જણાય છે. સાક્ષરોના સૂક્ષ્મદેહ અપવિત્ર ધોરણુ રહિત સ્વચ્છંદી જ અનુભવાય છે તથા “અનાચારમાં” ખરડાતા જ જાય છે. વિદ્યાનું ફળ સૂક્ષ્મ-શરીરની પવિત્રતાને સિદ્ધ કરવાને અર્થે વિનય, શાંતિ, તથા ગંભીરતાને બદલે પ્રાથમિક શાળામાંથી તે ઠેક છેવટની પદવી સંપાદન કરનાર વિદ્યાર્થીઓનું વર્તન ગારીકાધથી જોઈશું તો ઘણું અંશે વિપરીત જ નિવડેલ હોય છે. જેમજેમ કેળવણી લેતા જાય છે, તેમ તેમ મગજમાં પવન જ વધતો જાય છે. જરૂરી-આતોની બાબતમાં પળે પળે બહેકતા જ જાય છે પરિણામે બેઉ શરીરોની અપવિત્રતા જ સિદ્ધ કરવામાં ચાલુ કેળવણી કામ સારે છે. અવનતિનો આ ક્રમ છે. અસંસ્કારી મનુષ્યોને તે ક્રમ હિતકર ભાસે છે. અનેક પ્રકારની ધમાલ કરી મૂકવામાં તે સ્વકર્તાવ્ય ધારી લે છે. “પવિત્રતા” બે પ્રકારની છે. સ્પૂલશરીરની શુદ્ધિ તે બહારની શુદ્ધિ છે સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધિ તે અંતર શુદ્ધિ છે. આંતર શુદ્ધિ અર્થે જ વૈદિક ક્રમોનું વિધાન છે. સત્વતીય વિનતીય અને વિવેકનું સ્થાન આ જગોએ જ છે. વૈદિક ક્રમોનું રહસ્ય, “વર્ણસંકરતા” સૂક્ષ્મશરીરને પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ ન આવે, એ લક્ષ્ય ઉપર છે. વર્ણસંકરતાયુક્ત રક્તના વેગને સદરહુ રહસ્ય ન સમજાય, તેથી વિવિધ રંગે ચઢે તો તે કમથી અન્યને હાનિ છે જ નહિ. રક્તદોષવશાત્ તથા વીર્યદોષવશાત્ સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્રતા થાય છે તથા તે વડે શુદ્ધિને બ્રમ થવાને

પ્રસંગ મળે છે. એવી બ્રમણવાળાઓના આચાર વિચાર અધમ પ્રકારના જ હોઈને તે અધમતાના જવાબદાર પણ થોતે જ નિવડે છે. સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતાને બળવવાને અર્થે જ પૂજન, અર્ચન, સોજન, સંસોગ અને જપ આ પાંચે ક્રિયાઓ કરી વખતે અન્ય સંસ્કારોનાં રજકણો પોતાનામાં મિશ્રિત ન થવાને કાળે જ એકાંત તથા અસ્પર્શનું, આદરણીયરૂપે અનુભવીઓએ વિધાન કરેલ છે, જેથી કરીને “અવનતિ” અટકે જ. સ્પૃશ્ય શરીરના વિકારને બહેકવા દેવાથી જ “ઉત્પત્તિ”નો ક્રમ અટકે છે.

(૨૧) વિષયરૂપ હાડકાને મલિનરૂપી “આન” અંતઃકરણરૂપ હાડકામાં સોગરૂપે આવે છે અને ચિત્તની સ્થિરતારૂપ રૂધિરના આનંદમાં મગ્ન માને છે. પછી અંતઃકરણરૂપ હાડકા હુબટ વાસનાના સંચયરૂપ સોબધી નિપિદ્ધ કર્મના ફળરૂપ ઘોર અજ્ઞાનની ફરવારૂપ પીડાથી પીડાય છે. છતાં વિષયની મમતા છૂટતી નથી. તેનું કારણ સ્પૃશ્યશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર ઉભયની અપવિત્રતા જ છે.

(૨૨) દીકરીના સૂક્ષ્મશરીર સાથે જમાઈ થનારના સૂક્ષ્મશરીરનો સંબંધ છે જ નહિ. તેમ જ એક બીજાના જવાબદાર પણ નથી જ. પરંતુ દીકરીના તથા જમાઈના માતાપિતા, એ આરે વ્યક્તિના સૂક્ષ્મશરીરની “આપ લે”ની સંમતિ જે ક્ષણથી થાય છે, તે ક્ષણથી દીકરીજમાઈના સંબંધનું સ્પૃશ્ણાકાર ઉત્પત્ત થાય છે. તે આકારને આકાશતત્ત્વદ્વારા ઉભય વ્યક્તિના સૂક્ષ્મને અસર થાય છે. આ પ્રકારે “માનસિક ક્રિયા” છ એ વ્યક્તિમાં થયા પછી વૈદિક વિધિમાં, “માનસિક ક્રિયા”ને સ્પૃશ્ણાકારે યોગ્ય છે. તે “યોજના” પુનઃ આકાશતત્ત્વદ્વારા દીકરીજમાઈ

ઈના સૂક્ષ્મશરીરને અસર કરવા માંડે છે. આ પ્રમાણે જ જ્યોત્તી માનસિક ક્રિયા તથા વૈદિકવિધિ એકત્ર થઈને આકાશતત્ત્વદ્વારા સૂક્ષ્મશરીરને જઈ લગ્ન પછી તેવા પ્રકારનું જે બંધારણ ખડું થયું છે, તેમાં “પુનર્વિવાહ” થઈ શકતા જ નથી. થાય તો વર્ણસંકરતા જ સિદ્ધ થાય છે. સ્થૂલશરીર તથા સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્ર કોટીના મંદમતિવાળાઓને આ બાબતની સમજણ નહિ, ખ્યાલ નહિ આવે, તો તે સ્વાભાવિક જ છે. આટલું છતાં સ્થૂલ પ્રતિજ્ઞાનો નાશ કરવાને સૂક્ષ્મશરીરના હક્કદારને સ્વતંત્ર સત્તા છે. જમાઈ થનારે “સ્થૂલ પ્રતિજ્ઞા”ને અવલંબીને જ જ્યાં સુધી દીકરીની સંભાળ રાખે ત્યાં સુધી જ જમાઈનો સંસર્ગ દીકરીને શુભસંસ્કારયુક્ત સહાયક નિવડવા પામે છે. તેથી જમાઈની પ્રવૃત્તિ દીકરી પ્રત્યે કર્મબંધનયુક્ત આચાર વિચારવાળી છે કે શુભને રળાવનારો ક્રમ છે, તેની દેખરેખ રાખવાને દીકરીનાં માળાપ બંધાયલાં જ છે. તેમાં દીકરીના માળાપથી અજ્ઞાનવશાત્ અસાવધાનતા સેવાય તો કર્મબંધનમાં જ ખરડાતા તેમના પોતપોતાના સૂક્ષ્મશરીરના સંસ્કારોને સ્વતઃ અપવિત્ર જ કરાવી દે છે. તેના પ્રતાપે અનેક પ્રકારની રંજમાં કડવા અનુભવો આપવાનો દીકરીના માળાપોને વારો આવે જ છે. માટે એવા દુષ્ટવાસનાઓના પંજમાંથી મુક્ત રહેવાને ખાતર જ લક્ષ રાખીને યોગ્ય જમાઈ જોળવાની જવાબદારી દીકરીના માતાપિતાને શિરે જ ધર્મશાસ્ત્રના ફરમાન પ્રમાણે સર્વથા રહે છે.

(૨૩) પૃથ્વીમહાભૂતોઃ—આકાશ (અવકાશ), વાયુ (સ્પર્શ), તેજ (રૂપ), ધાતુ (રસ), પૃથ્વી (ગંધ), અનુક્રમે આ પાંચે અકેતનો સ્થૂલાકાર જ છે. સર્વથી સૂક્ષ્માકાર “આકાશ” છે. તેથી કરીને સ્થૂલશરીરના સંસ્કારોને સંગ્રહ કરીને ક્રમાત

સૂક્ષ્મશરીરને લેખવાનાર “આકાશતત્વ” છે. આકાશતત્વમાં બળ સંગ્રહ કરવા લાયક જે તત્વ રહેલાં છે, તે તત્વ વ્યક્તિગત સૂક્ષ્મશરીરમાં હોતાં નથી. વાસ્તે વ્યક્તિગત સૂક્ષ્મશરીરના પણ નેતા “આકાશતત્વ” છે. આકાશતત્વના સુવ્યવસ્થાપાળા ક્રમે કરીને જ “જગત” નિયન્ત્રિત થોડશે અસ્પષ્ટિત. પણ પસાર થાય છે. ધર્મશાસ્ત્રના અર્થાત્ સ્મૃતિ તથા શ્રુતિઓ સાથે સૂક્ષ્મશરીરનો સંબંધ જોડનાર વાચુતત્વ છે. મન્ય વર્ણોને ધર્મશાસ્ત્રનાની સાથે સંબંધ જોડનાર દ્વિજો છે. દ્વિજો “વાયુ તત્વાંશ શુદ્ધિ પ્રધાન યોનિવાળા હોવાથી “વૈદિક કર્મ” કેન્દ્રક્ષેત્ર” છે. “બ્રાહ્મત્મક તત્વની શુદ્ધિ” હોય તો જ દ્વિજ વૈદિક કર્મધિકારી બને છે. વૈદિક કર્મોત્ક્રાંતીન જ દ્વિજત્વ પ્રાપ્ત છે. શુષ્ક કર્મથી દ્વિજત્વ પ્રાપ્ત થતું જ નથી. શુષ્ક કર્મશુકલ થઈ પણ હોઈ શકે છે. શુષ્ક કર્મરહિત સભતિ વર્ગમાં જે થઈ હોય, તેવા વર્ગ કરતાં “શુષ્ક કર્મ શુકલ” થઈ એક જ છે. પણ “શુષ્ક કર્મશુકલ” થઈ જન્મ કરતાં વૈદિક સંસ્કાર પામેલાઓ, કેવળ વિભતિ તત્વવાળા હોવાથી તેઓ “સંસર્ગ” માટે અયોગ્ય જ ઠરે છે. “જેને શીંગડાં હોય તે ગાય બલુવી,” પરંતુ તે કહેવું ખોટું છે. કેમકે “શીંગડાં” જેમ ગાયને છે, તેમ અન્ય પશુને પણ હોય છે. માટે શિંગડાનો ધર્મ-ચિન્હ સાધારણ હોવાથી, ગાયને જણાવનારું હોઈ શકે નહિ. એટલે જેને જેને શીંગડાં હોય, તે ગાય કહેવાય નહિ જ. તેમ જ “શુષ્ક કર્મ” સર્વ વર્ણને સાધારણ ધર્મ હોવાથી, બ્રાહ્મણત્વ જે અસાધારણ લક્ષણ તેને ખીણું પૃથક્ જણાવનારું ચિન્હ હોઈ શકે નહિ. તેટલા માટે “વિદુરશદ્ધિ”માં શુષ્ક કર્મ સંપત્તિ એક હોવા છતાં તેને બ્રાહ્મણ ગણવામાં આવ્યા નથી. માટે “બ્રાહ્મણ” શુષ્ક કર્મથી માનવામાં આવ્યા નથી. જન્મથી માનવાતું મુખ્ય

કારણ વૈદિકધર્મ કર્મોનુષ્ઠાનથી સૂક્ષ્મશરીર શુદ્ધ થયેલું હોવાથી જ “પ્રાક્ષણ્યેનિ” પ્રાપ્ત થાય છે. દ્રોણાચાર્ય, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, એ ત્રણે પ્રાક્ષણો ક્ષત્રિય ગુણવાળા હોવા છતાં અને શુદ્ધમાં ઉત્તમ પરાક્રમ કરનારા હોવા છતાં તેમને ક્ષત્રિય માનવામાં આવ્યા નથી. પુત્રવધના ક્રોધથી, અર્જુન પ્રતિજ્ઞાવશ થઈ અશ્વત્થામાને હુણવા તૈયાર થયા ત્યારે નેતાએ કહ્યું કે, “પ્રાક્ષણ્ય છે” માટે વધ કરવાને યોગ્ય નથી.

(૨૪) “સ્થૂળશરીર” દુર્બલ હોય, સ્થૂળશરીરથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી ન હોય છતાં, “સૂક્ષ્મશરીર” વડે મલિન કાર્યો કરવામાં તે બહુ જ બળયુક્ત રહે છે. “સૂક્ષ્મશરીર” મલિન સંસ્કારવશાત્ અસત્ વ્યાપારમાં તીવ્ર વેગવાળું હોય, છતાં તેવી “વેગવાળી કક્ષા”ને વશ થવાથી સ્થૂળશરીરની નિર્માલ્યતાને લીધે અશક્ત પણ હોઈ શકે છે. “સ્થૂળશરીર” બળવાન હોય છતાં સૂક્ષ્મશરીર દુર્બલતાવાળું પણ રહે છે. તેવા મનુષ્યો જ તન્મેશુષ્ણ પ્રધાનતત્ત્વવાળા હોઈને કોઈ નિવડે છે. સ્થૂળશરીર તથા સૂક્ષ્મશરીર ઉભય શુભ સંસ્કારયુક્ત હોય છે તો ક્ષમાયુક્ત સ્થિર તથા આત્મનિષ્ઠાયુક્ત ગંભીર તત્ત્વયુક્ત રહે છે. એવા પ્રકારની જે કક્ષા છે, તેમાં સ્થિર પામેલી વ્યક્તિથી જ ધર્મશાસ્ત્રોનાં રહસ્યોને મૂળ નાયકના મુદ્દા પ્રમાણે સમજવાને શક્તિવાન થવાય છે. સ્થૂળશરીરનું વર્ણસંકરત્વ અને સૂક્ષ્મશરીરના પણ વર્ણસંકરત્વને અંગે ગમે તેવા સુંદર જણાતા વિચારો પણ વસ્તુતઃ હિતકર થઈને શુભ સંસ્કારને રણમાર્ગ કે પોષનાર્ગ થઈ શકતા જ નથી. આસુરી સંપત્તિની “પોષક કક્ષા જ” સ્થૂળશરીરના બહેકવાપણાનું સ્વરૂપ છે. “સ્થૂળશરીરના વેગો” જ્યારે સૂક્ષ્મશરીરના કાળૂમાં રહેવા ન પામે ત્યારે જ આસુરી સંપત્તિઓનું સામ્રાજ્ય જામવા પામે

છે. “પતન કમ” આતું જ નામ છે. અવનતિ-અપોગતિ-પશુ જીવન-પામર વર્ગનું સ્વરૂપ આ છે. દૈવી સંપત્તિની પોષક દેહ, તે જ સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતાનું સ્વરૂપ છે. એવા પવિત્ર સ્વરૂપના સંસ્કારયુક્ત બળવડે જ ધર્મના પરિપાલનની વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે તથા આચાર વિચાર આહાર તથા વિહાર સર્વેમાં સુદૃઢપણે સુબ્યવસ્થા યુક્ત રહેવાને અનેક પ્રકારે સુયોગ મળી રહે છે. એવા મનુષ્યોથી જ ધર્મનાં રહસ્યો જાણી સમજવામાં વિક્ષેપ થતો નથી. તે નિઃશંકત્વરૂપે બને છે. તે સ્થિર વ્યવસ્થાયુક્ત જીવન ગાળે છે. ઉત્તતિક્રમ આતું નામ છે. વિકાસ-વૃદ્ધિ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ માર્ગનું સ્વરૂપ આ છે.

(૨૫) “સૂક્ષ્મશરીરની પ્રકૃતિ” વિકારને પામતાં રાગ-અસ્ત બને છે અને “સૂક્ષ્મશરીરની પ્રકૃતિ” વિકારને પામતાં અપવિત્ર બને છે. ઉભય શરીરના વિકારવડે “કારણ શરીર” હુવોસના યુક્ત જ બને છે, જેથી પુનર્જન્મ વણસી જવા પામે છે. પુનર્જન્મ વણસી જવા પામે નહિં અને સ્પૂળ, સૂક્ષ્મ, અને કારણ શરીરો પવિત્ર જ રહેવા પામે, જીવભાવના શિથિલ થવા પામે, એ દૃષ્ટિબિંદુવડે વૈદિકક્રમોની રચના છે. તે “રચના” મુજબ જે મનુષ્ય પોતાની જાંઘળીને રચતો જાય, તે જ મનુષ્ય “વૈદિક સંસ્કારનાં રહસ્યો” સમજવાને લાયક નિવડે છે. મનુષ્યજન્મ આ જગોએ જ સાર્થક નિવડે છે. એવા પ્રકારની સાર્થકતા જે માર્ગમાં સુબ્યવસ્થિતપણે નિર્માણ છે, તેનું જ નામ “સનાતન ધર્મ” છે. વૈદિક સંસ્કાર રહિત સૂક્ષ્મશરીર ડોઈ યાજે પણ પવિત્ર કરતું જ નથી.

કૃતરથ શ્રી.
(અંકલેશ્વર)

આ પ્રમાણે હોવાથી આર્યમહિલાઓને લમમાં વરવધૂ
રચે વૈદિક કેવા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાય છે, તે સંબંધી
પાંડુકે દિક્ દર્શન કરાવશું જેથી તેમના સંસ્કાર સારા પડ-
વાથી ભવિષ્યની જીંદગી સારા લક્ષણવાળી થાય.

“લમનું વેદોક્ત વંધારણ.”

પાણ્ડુ ગ્રહણ થતા પહેલાં પ્રથમ વાકુદાન કરવામાં
આવે છે. કન્યાનો પિતા તથા વરના પિતાની વચ્ચે જે પ્રતિ-
જ્ઞાઓ થાય છે, તે પ્રથમ જણાવીશું.

(૧) વાકુદાન

કન્યાપિતા:—

અવ્યંગે પતિતે ક્લીબે દશદોષધિર્વિપ્રિતે

• મમ કન્યાં પ્રદાસ્યામિ વેવાગ્નિગુરુસન્નિર્ધૌ ॥

અર્થ:—શરીરને વિશે ઢોઈ પણ પ્રકારની જોડખાંપણ
વિનાની, આપના ઢોપથી રહિત તથા વંધ્યત્વના ઢોપથી રહિત
આ મારી કન્યા, દેવ, અગ્નિ તથા ગુરૂને સમક્ષ સખી આપના
પુત્રને આપીશ.

વરપિતા:—

વાન્ત્વા દક્ષા ત્વયા કન્યા પુત્રાર્યે સ્વીકૃતા મયા ।

• ઘરાવલોકનવિધૌ નિશ્ચિત ત્વં મુક્તી મવ ॥ •

અર્થ:—વરનો પિતા કન્યાના પિતાને કહે છે કે, તમે
વાણ્ણીથી આપની કન્યાને આપવા તૈયાર થયા છો, તે કન્યા હું

મુંદરી સૌભાગ્ય સર્વસ્વ.

મારા પુત્રને અર્થે કબૂલ કરું છું. તમે મારા પુત્રની અર્થાત્ વરની ખારીકીથી તથા કરો તથા તે રીતે કરી આપ પછી નિશ્ચિંત થાઓ.

કન્યા પિતા:—

ઘાત્તા વત્તા મયા કન્યા પુત્રાર્થે સ્વીકૃતા ત્વયા ।
કન્યાવલોકનવિધૌ નિશ્ચિત ત્વં સુખી મય ॥

અર્થ:—વાણીવડે આ મારી કન્યા આપના પુત્રને હું આપી ચૂક્યો છું. તમેએ તમારા પુત્રને અર્થે આ કન્યાને સ્વીકાર કયો છે. આપને કન્યાના સંબંધમાં તેના લક્ષણ સંબંધી જે કાંઈ નિરીક્ષણ કરવું હોય, તે કરી લઈ આપ નિશ્ચિંતપણાથી સુખી રહો.

વર પિતા:—

મયા કન્યાવલોકિતા વશવોપવિવર્જિતા ।
મદાહં વરયિષ્યામિ ક્ષેવામિગુલ્લસનિધૌ ॥

અર્થ:—મેં કન્યાનું સારીતી ને સ્વલોકન કર્યું, આપની કન્યા હયા પ્રકારના હોયથી રહિ જ. હવે, અમિ તથા મુકને સંનિધિમાં રાખી, હું આપની કન્યા મારા પુત્રની સાથે વસાવીશ.

આ રીતે વાહુ દાન થવા પછી તથા પાણિયદહણ થવા પહેલાં વરનામાં પાંચ પ્રકારના હોય જણાય તે કન્યાના પિતાએ ખીજ વરની સાથે લગ્ન કરવાં. આ જ હેતુને લઈ પારાશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે,

નૃપે મૃતે પ્રમજિતે ક્લીબે ચ પતિતે પત્નો ।
પચ સ્થાપત્સુ મારીણાં પતિરન્યો વિધિયતે ॥

અર્થ:-વર ને ખોવાઈ ગયો હોય, મરણ પામ્યો હોય, કાધુ થઈ ગયો હોય, કોઈ રોગથી નપુંસકતા, આવી ગઈ હોય મથવા કોઈ કારણથી અત્યંત પાપી બની ગયો હોય તો આ પાંચ આપત્તિમાં વાગ્દાન થઈ ગયું હોય, છતાં કન્યાએ પતિનો ત્યાગ કરવો. પણ પાણિગ્રહણ થઈ ગયા પછી નહિ.

(૨) અતિથિપૂજન.

ત્યાર બાદ વિષ્ણુરૂપી બે દર્બના કટકા લઈ કન્યાનો પિતા વરરાજાનું પૂજન કરવા જાય છે. પ્રથમ તે બે વિષ્ણુના કટકા વરરાજાના હાથમાં આપે છે. વરરાજા તે બેડને ગ્રહણ કરી તેમાંનો એક કટકો નીચેનો મંત્ર બોલી પોતાના આસન તળે મૂકે છે:-

વર:-

‘ યા ઓષધીઃ સોમરાણીઃ ષઙ્ગી શતવિચક્ષણાઃ ।

તામમહ્યમસ્મિ જ્ઞાસનેઽહિદ્રાઃ શમં યચ્છત ॥

અર્થ:-આ ઓષધિઓનો પતિ ચંદ્રમા છે. તેઓ અનેક પ્રકારની છે. તેઓ પ્રભને જીવાડવામાં નિપુણ છે. તેઓ હંમેશા પૃથ્વીપર થનારી છે. આ ઓષધિનાપર બેઠેલા મને તે ઓષધિઓ સુખ આપો.

ત્યાર બાદ બીજો વિષ્ટર લઈ વરનીચે પ્રમાણે બોલે છે:-

વર:-

યા ઓષધીઃ સોમરાણીઃ વિષ્ટિતાઃ પૃથિવીમનુ ।

તા મહ્યમસ્મિ ન્યાદયોરહિદ્રા. શમં યચ્છત ॥

અર્થ:-આ ઓષધિનો ચંદ્ર રાજા છે. તેઓ અનેક પ્રકારવાળી છે. પૃથ્વીપર તેઓ ઊગવાવાળી છે. આ ઓષધિ,

કે જે માસ પગલજે હું મૂકું છું, તે મને નિરંતર સુખ આપે.

આ થઈ રહ્યા પછી વરરાજને પગ ધોવા માટે જળ આપે છે. આ પાદપાત્ર કન્યાનો પિતા વરરાજના હાથમાં આપે છે. વરરાજ તે પાદપાત્રને પોતાના હાથમાં લે છે. તેને ઉઘાડે તથા તેમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જુએ છે.

આ પ્રતિબિંબ જોતી વખતે તે નીચેનો મંત્ર બોલે છે:-

વર:-

યતો વેધી પ્રતિષ્ઠ્યામ્યાવસ્તતો મારાચિરતમચ્છતુ ॥

અર્થ:-આ વૃદ્ધિરૂપી જળની ઉત્પત્તિ સૂચક ભગવાનમાંથી છે. તે દાનાદિક શુભવાળી છે. હું, કે સૂચકભગવાન! આપને સારી રીતે જોઉં છું. આ આદિત્યમાંથી મને સમૃદ્ધિપ્રાપ્તિ થાઓ.

આ જળ ત્યારબાદ વર પોતાના હાથ પગપર રેડે છે તથા તે વખતે નીચે પ્રમાણે કહે છે:-

વર:-

સઘ્યં પાદમવનેનિજેઽસ્મિન્નાદ્રે ધિયદ્યે ॥

અર્થ:-હું આ હાથ પગને આ પાદપાત્રના જળથી ધોઉં છું. આ ધોવાવડે હું લક્ષ્મીને મારણ કરવાવાળો થાઉં છું.

આ થયા પછી જમણા પગપર પાદપાત્રનું જળ વરરાજ રેડે છે તથા નીચેનો મંત્ર બોલે છે:-

વર:-

વાંક્ષણપાદમવનેનિજેઽસ્મિન્નાદ્રે ધિયમાવેશયામિ ॥

અર્થ:-હું પાદપાત્રના જળથી મારે જમણા પગ ધોઉં છું. આ ધોવાથી મારે નીચે લક્ષ્મીનો નિવાસ થાઓ.

ત્યાર બાદ નીચેનો મંત્ર લખી બેઠે પગપરન્વર પાણી રેડે છે. જેમકે:—

વર:—

પૂર્વમન્યમપરમન્યમુર્મા પાદાવવનેનિજે રાટ્રસ્યદ્રવ્યાં અમ-
યસ્યાવશ્યે ॥

અર્થ:—હાબો તથા જમણો પગ ધોયા પછી હું મારા બેઠે પગપર સામટું જળ રેડું છું. આ જળવડે પાદ ધોવાથી હું ભય રહિત થાઉં તથા મારી સમૃદ્ધિમાં વધારો કરો.

પાદપાત્ર આપી રહ્યા પછી કન્યાનો પિતા વરરાજાને અર્ધનું પાત્ર વરના હાથમાં આપે છે. આ અર્ધપાત્ર વર પોતાના હાથમાં લે. તે સમયે તે નીચેનો મંત્ર લખે છે. જેમકે:—
વર:—

અગ્નસ્ય રાટ્રિરસિ રાટ્રિસ્તે ભૂયાસમ ।

અર્થ:—હે અર્ધરૂપી જળ ! તું અગ્નના પ્રકાશરૂપે છે. હું પણ તારી કૃપાવડે પ્રકાશમાન થાઉં.

આ થઈ રહ્યા પછી આચમનીયપાત્ર કન્યાનો પિતા વરના હાથમાં આપે છે, જે વખતે વર નીચે પ્રમાણે કહે છે:—
વર:—

યશોઽસિ યશો મયિ ઘેહિ

અર્થ:—હે આચમનીય જળ ! તમે યશરૂપે છો. આપના સંબંધથી હું પણ કીર્તિમાન થઈશ.

આચમનીય પાત્ર આપ્યા પછી દહી તથા મધ વગેરે કાંસાના વાસણમાં એકત્ર કરી તેનાપર બીજું એક કાંસાનું વાસણ ઢાંકી

વરના હાથમાં મધુપર્કરૂપે આપે છે. વર તે પોતાના હાથમાં લે છે અને તે ઉઘાડે છે. આ ઉઘાડી તેમાંથી તે લક્ષણ કરે છે તથા તે વખતે વર નીચેનો મંત્ર બોલે છે:—

વર:—

યશસ્તો મક્ષોઽસિ મહસ્તો મક્ષોઽસિ શ્રીમક્ષોઽસિ ધિયં
મયિ યેદિ ॥

અર્થ:—હે મધુપર્ક ! તું યશ, તેજ તથા લક્ષ્મીનો વધ જનાર છે. આ મધુપર્ક તું પ્રાપ્ત કરવાવડે મારે વિશે યશ તેજ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરે.

ગાયત્રી પ્રાર્થના.

ત્યાર પછી ત્યાં બેસાડેલી ગાયને બેઠ વર નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

વર:—

મુંચ ગાં વચ્ચણાશા દ્વિર્વતં મેઽભિચેદિ ।

તં જહ્યમુષ્ય જોમયોરુત્ત્વજ ગામત્તુ તૃષ્ણાતિ પિપતૂર્ક ॥

અર્થ:—વરુણના પાશથી જે ગાયને બાંધવામાં આવી છે, તેને છાડી મૂકો. ત્યાં જઈ તેને છાડી મૂકો. તે તૃષ્ણુ તથા જળ ચર્ચેન્દ્ર લક્ષણ કરે. મારા શત્રુનો પરાજય થાઓ તથા તેનો નાશ કરે. આ જ વખતે ગાયની નીચે પ્રમાણે વર પ્રાર્થના કરે છે:—

વર:—

માતા રુદ્રાણાં દુહિતા વસુતાં સ્વસાદિત્યાનામમૃતસ્ય તાંભિઃ
પ્રનુવોચં ચિકિત્તુવે જનાય માગામનાગામદિતિં ષધિષઃ ॥

અર્થ:—હે ગાય ! તું રુદ્રોની માતા૩૫ છે, વસુઓની

હુડિતારૂપ છે, આદિત્યોની સ્વસારૂપ છે, - દૂધ તથા ધી ઓદિ અમૃતના કારણરૂપેતું છે. આ ગાય અપરાધથી રહિત તથા દીનભાવ-
વાળી છે. હે યજ્ઞમાનના આકરો ! હું તમને પ્રકટરીતે કહું
છું કે, જ્ઞાનસંપન્ન યજ્ઞમાનને અર્થે તમે તેનો વધ નહિ કરો.

આ પ્રમાણે અતિથિનું પૂજન થયા પછી કન્યાદાન દીધા
પછી કન્યાનો પિતા વરને નીચે પ્રમાણે કહે છે;-

કન્યા પિતા:-

ધર્મે ચાર્યં ચ કામે ચ નાતિચરિત્તવ્યા ॥

અર્થ:-ધર્મ, અર્થ તથા કામને વિશે તમારે આ કન્યાનું
ઉદ્દેશધન કરવું નહિ.

વર:-

અહં નાતિચરિષ્યામિ ।

હું જરાપણુ ધર્મોદિ કાર્યોમાં આનું ઉત્ક્રમણુ નહી
કરીશ-આ જ વખતે વર નીચે પ્રમાણે કહે છે;-

ફ इदं कस्मा अक्षत कामः कामायादात् कामो दाता कामः
प्रतिप्रदीता कामसमुद्रमाविशत् कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि
कामे तत्ते ॥

અર્થ:-આ દાન કર્મ શું છે તથા તે દાન કેને કર્યું છે,
આના સંબંધમાં કામરૂપી દાતાએ કામરૂપી વરને આ દાન કર્યું છે.
આથી દાતા કામરૂપે છે તથા હું પ્રતિગ્રહણ કરનાર પણ કામ-
રૂપે છું. કામરૂપી સમુદ્રને વિશે તેણે પ્રવેશ કર્યો. કામવડે હું
કન્યાદાન ગ્રહણ કરું છું. આ કન્યાદાનરૂપી આપનું કર્મ પણ
કામનારૂપે છે.

ત્યારબાદ વરરાજાએ કન્યાને ફાટેલું નહી ઝેવું વસ્ત્ર
પહેરાવવું તથા તે વખતે વરે નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલવો:-

વર:—

યા અહંતનવયન્યા અતન્વત્તયાશ્ચ દેવ્યો અંતા નમિતો
તાસ્ત્વા દેવ્યો જરસા સંવ્યયં ત્વાયુષ્મતીદ પરિધત્સ

અર્થ:—એ સ્ત્રીઓ તંતુને વિસ્તાર કરી વસ્ત્રોને ।
કરે છે, તે સ્ત્રીઓ દાનાદિ ગુણવાળી છે. તેઓ શરીરના
ભાગ પર પડતે ધારણ કરતી હોતી. હે કન્યા ! જરાવરમા
સૂધી તું પણ તેઓની માફક આ વસ્ત્રને ધારણ કર.

ત્યારબાદ બીજું વસ્ત્ર ઓરાડવું તથા વરે નીચે પ્ર-
મંત્ર બોલવો:—

વર:—

પરિધત્ત ધત્ત ધાસસૈનાં શતાયુષી છણત દીર્ઘમાયુ ।

શતં ચ જીવ શરદઃ સુવર્ચા વસન્તિ ચાર્યં ધિમૃજા
જીવ

અર્થ:—તું આ વસ્ત્રને ધારણ કર. આ વસ્ત્રવડે તું
વર્ષના હીથં આયુષ્યવાળી થા અર્થાત્ સો શરદકાલ સૂધી
જીવ, તું સારી કાંતિવાળી થા. હે આર્યે ! તું લાંબા વય
સૂધી જીવતી છતાં પૈસાટકાને ધારણ કરવાવાળી થા.

આ પછી વર નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલી અગ્નિ પાત્રે
કન્યાનું મહણ કરવા તેની પ્રાર્થના કરે છે.

વર:—

સોમોઽદદ ગંધર્વાય ગંધર્વોઽદદઽદ્રવ્યે રયિં ચ પુષ્પાંઆશ
વદિ મૈત્રમયો હર્મા ॥

અર્થ:—પ્રથમનાં બે વર્ષ સૂધી સોમ આ કન્યાના પતિ
રૂપે હોતો. આ સોમે અધર્વદેવને આ કન્યા આપી, જે

જે વર્ષ સૂધી ગંધર્વ તેના પતિરૂપે રહ્યો. ત્યારબાદ ગંધર્વે અગ્નિને આપી, જેથી અગ્નિ તેનાં જે વર્ષ સૂધી પતિરૂપે રહ્યો. આ રીતે છ વર્ષ પૂરાં થયા પછી કન્યાને સાતમે વર્ષે આ કન્યા અગ્નિ મને આપે છે, જેથી મને લક્ષ્મી તથા પુત્રો પ્રાપ્ત કરે.

આ જ વખતે કન્યા પોતે પ્રતિજ્ઞા લે છે કે:-

કન્યા:-

પ્ર મે પતિયા નઃ વંધાઃ કલ્પંતા શિયાઃ પ્રરિષ્ઠા પતિલોકં ગમેયમ્ ॥

અર્થ:-જે માર્ગ મારા પતિનો છે તે જ માર્ગ મારે આઓ. વળી હું કલ્યાણદાયક તથા સુખદાયક પતિના સ્થાન પ્રતિ જાઉં.

અગ્નિની પ્રાર્થના.

વર બીચેની પ્રતિજ્ઞા લઈ અગ્નિને સંતુષ્ટ કરવા છ આહુતિ આપે છે:-

વર:-

અગ્નિદેતુ પ્રથમો દેવતાઃ સોસ્યે પ્રજાં મુંચતુ મૃત્યુપાશાત્ ।
તદયસ્ રાત્રા વરુણોઽનુમન્યતાં વયેયસ્ સ્ત્રીપૌત્રમધં નરોદા-
ત્સ્વાદા ॥

અર્થ:-અગ્નિ સર્વ દેવોમાં પ્રથમ દેવ છે. આ અગ્નિ દેવ જે કાંઈ પ્રજા થાય તેને મૃત્યુના બંધનથી મુક્ત કરે. વળી વરુણદેવ પણ આ સ્ત્રીના જે પુત્ર તથા પૌત્રો થાય, તે પણ પાપથી રહિત થાય, એમ કરે. આમ કહી અગ્નિમાં આહુતિ આપે છે.(૧)

૫૨:—

યા મહંતનવયન્યા મતન્યત યાઞ્ચ દેવ્યો મંતા નમિતોત
તાસ્ત્વા દેવ્યો જરસા સંવ્યયં ત્વાયુષ્મતીદં પરિધત્સ ધા

અર્થ:—જે સ્ત્રીઓ તંતુનો વિસ્તાર કરી વસ્ત્રોને ધા
કરે છે, તે સ્ત્રીઓ દાનાદિ ગુણવાળી છે. તેઓ શરીરના
ભાગપર પટને ધારણ કરતી હતી. હે કન્યા! જરાવરદા
સૂધી તું પણ તેઓની માફક આ વસ્ત્રને ધારણ કર.

ત્યારબાદ બીજું વસ્ત્ર ઓરાડવું તથા વર નીચે પ્ર
મંત્ર બોલવો:—

૫૨:—

પરિધત્સ ધત્સ વાસસૈનાં શતાયુર્વાં હનુત દીર્ઘમાયુઃ।

શતં ચ જીવ શરદઃ સુવર્ચાં વસૂનિ ચાર્યં વિમુક્ષ
જીવ

અર્થ:—તું આ વસ્ત્રને ધારણ કર. આ વસ્ત્રવડે તું
વર્ષના દીર્ઘ આયુષ્યવાળી થા અર્થાત્ સો શરદઃકતુ સૂધી
જીવ. તું સારી કાંતિવાળી થા. હે આર્યે! તું લાંબા વ
સૂધી જીવતી છતાં પૈસાટકાને ધારણ કરવાવાળી થા.

આ પછી વર નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલી અગ્નિ પાદે
ત્યાગું શલણ કરવા તેની પ્રાર્થના કરે છે.

૧૨:—

સોમોઽદદ ગંધર્વાય ગંધર્વોઽદદઽપ્રયે રયિ ચ પુષ્પાંઞ્ચ
દક્ષિ મૈત્રમયો ઇ

અર્થ:—પ્રથમનાં જે વર્ષ સૂધી સોમ આ કન્યાના પ
પે હતો. આ સોમે ગંધર્વદેવને આ કન્યા આપી, જે

જે વર્ષ સૂધી ગંધર્વ તેના પતિરૂપે રહ્યો. ત્યારબાદ ગંધર્વે અગ્નિને આપી, જેથી અગ્નિ તેનાં જે વર્ષ સૂધી પતિરૂપે રહ્યો. આ રીતે છ વર્ષ પૂરાં થયા પછી કન્યાને સાતમે વર્ષે આ કન્યા અગ્નિ મને આપે છે, જેથી મને લક્ષ્મી તથા પુત્રો પ્રાપ્ત કરે.

આ જ વખતે કન્યા પોતે પ્રતિજ્ઞા લે છે કે;-

ન્યા:—

પ્ર મે પતિયા નઃ પંથાઃ કલ્પંતા શિયા ધરિષ્ઠા પતિલોકં
ગમેયમ્ ॥

અર્થ:-જે માર્ગ મારા પતિનો છે તે જ માર્ગ મારે પ્રાપ્તો. વળી હું કન્યાણુદાયક તથા સુખદાયક પતિના સ્થાન પ્રતિ જાઉં.

અગ્નિની પ્રાર્થના.

પર ભીષેની પ્રતિજ્ઞા લઈ અગ્નિને સંતુષ્ટ કરવા છ આહુતિ આપે છે:-

વર:-

અગ્નિરેતુ પ્રથમો દેવતાઋચઃ સોસ્યૈ પ્રજાં મુંચતુ મૃત્યુપાશાત્ ।
તદયસ્ રાત્રા ઘરુણોઽનુમન્યતાં યથેયસ્ સ્ત્રીપૌત્રમઘં નરોદા-
ત્સ્વાહા ॥

અર્થ:-અગ્નિ સર્વ દેવોમાં પ્રથમ દેવ છે. આ અગ્નિ દેવ જે કાંઈ પ્રજા થાય તેને મૃત્યુના બંધનથી મુક્ત કરે. વળી વરુણદેવ પણ આ સ્ત્રીના જે પુત્ર તથા પૌત્રો ધાય, તે પણ પાપથી રહિત થાય, એમ કરે. આમ કહી અગ્નિમાં આહુતિ આપે છે.(૧)

વર:—

इमामग्निस्तायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यै जरदृष्टिं करोतु ।

अद्वयोपस्था जीवतामस्तु मातापौत्रमानंदमभिविबुध्यता-
मियं स्वाहा ॥

અર્થ:—ગાર્હપત્ય નામના અગ્નિદેવ આ કન્યાનું રક્ષણ કરે. તે અગ્નિ આ કન્યાની સંતતિને હીથ આયુષવાળી કરે, ભત્રીની સાથે સર્વદા સળાધવાળી રહે એમ કરે. આનાં બાળકો અકાળે મૃત્યુ ન પામે એમ, હે અગ્નિદેવ ! તેમ કરે. પુત્રપૌત્રાદિથી થતા આનંદનો આ કન્યા અનુભવ કરે, તેમ કરે (૨)

વર:—

द्यौस्ते पृष्ठं रक्षतु वायुर्दक्ष अश्विनौ च । स्तनंधयस्ते पुत्र-
सविता मिदक्षत्वा वाससःपरिव्रजान्त् नृदस्पतिं विश्वेदेवा
अमिरक्षन्तु पश्चात् स्वाहा ॥

અર્થ:—સ્વર્ગ તારા પૃષ્ઠ ભાગનું રક્ષણ કરે, વાયુદેવ તથા અશ્વિનીકુમારે તારા ઉર ભાગનું રક્ષણ કરે, દૂધના આહારવાળા તારા ભાવી પુત્રોનું સવિતાદેવ રક્ષણ કરે. જ્યાં સૂધી વસ્ત્ર ધારણ કરવાની મર્યાદાવાળી તું છે (ત્યાં સૂધી અગ્નિદેવ આ પ્રભાળે તારું રક્ષણ કરે.) આ પછીના સમય પછી અર્ધાત્ અલિંગ સંન્યાસ લેવા પછી જૃહસ્પતિ તથા વિશ્વદેવો તારું રક્ષણ કરે. (૩)

વર:—

माते नृदेषु निशि घोष जघा दन्यत्र त्वद्दन्त्यं सविशन्तु
मातयं यद्वत्सुर मावधिष्ठा जीवपत्नी पतिद्यौके विराजपद्यन्तो
मजा ३ सुमनस्ममन्ता ३ स्वाहा ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! તારા નિવાસસ્થાનમાં ત્રિવિધ સ્થાવર આકંઠરૂપી શબ્દ મા થાઓ. તારા શત્રુના ગૃહમાં આકંઠરૂપી શબ્દોનો પ્રવેશ થાઓ. જો તને દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય, છતાં તે દુઃખને તું હૃદયમાં ધારણ કરતી નહિ. જીવનમુક્ત પતિ સહિત તું પતિના ઘરમાં લાંબો સમય શોભાવાવાળી થા. તું અનેક પ્રકારના લોગને પ્રાપ્ત કર. તેમ જ પ્રસન્ન ચિત્તવાળી પ્રજાને લેવાવાળી તું થા. (૪)

વર:—

અપ્રજસ્યં પૌંઘમર્ત્યં પાપ્માન મુત વા અર્ધં ।

શીર્ષ્ણઃ સ્વજમિવોન્મુચ દ્વિવદ્વયઃ પ્રતિમુંચામિ પાશર સ્વાહા ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! વધ્યત્વ દોષથી તું રહિત થા. મૃત્યુ ધર્મવાળા તેમ જ પાપવાળા પૌત્રો તને મા થાઓ. જેમ કરમીયલી માળા ગળામાંથી કાઢી નાંખવામાં આવે છે તેમ પાપ તથા ઉપર કહેલા સઘળા દોષો તારામાંથી નીકળી જઈ શત્રુના ગળામાં દાખલ થાઓ. (૫)

વર:—

પરૈતુ મૃત્યરમૃતં આગાદૈવસ્વતો નો અમયં કુળોતુ । પરં મૃત્યો અનુપરેદિ પંથાં યત્ર નો અન્યં ઇતરો દેવયાનાત્ ।
અનુગમતે શુન્વતે તે વ્રવીમિમાનઃ પ્રજાઃ રીરિપોમોત ધીરાઃ
સ્વાહા ॥

અર્થ:—મૃત્યુદેવ તારી પરાંગમુખ થાઓ. તેમ જ તે તને મૃત્યુની પ્રાપ્તિ કરે. યમરાજ આપણે જોઈને ભયથી રહિત કરે. હે યમરાજ ! તમે મારા માર્ગથી પર જાઓ. અર્થાત્ મારાથી આપ પરાંગમુખ થાઓ. દેવયાન માર્ગથી લિપ્ત માર્ગ મને મા થાઓ. આ સર્વ જોનાર તથા સાંભળનારના સમક્ષ

હું, હે યમરાજ ! આપની પ્રાર્થના કરી કહું છું કે, મારી
પુત્રપોત્રાદિ પ્રજાના આપ ઘાતક મા નીવડો. વળી મારા
વંશમાં યનારા શૂરવીરોની પણ હિંસા મા કરો. (૬)

અશ્મારોહણુ.

વર:-

इममदमान मारोहादमेव त्वं स्थित भव । द्विपन्तमपवाचस्व
मा च त्वं द्विपतामघः ॥

અર્થ:-હે કન્યા ! આ પથરપર તું ચઢ તથા આ પથર
જેમ સ્થિર છે તેમ તું પણ સ્થિર થા. મારા દ્વેષ કરનારના
પર તું દ્વેષ કર તથા મારા તરફ તું દ્વેષથી રહિત થઈ રહે.
લાજ હોમ.

વર:-

इयं नार्युपपूते ज्ञनौ छाजानायवन्ति दीर्घायुस्तु मे पतिः
शतं घर्षणि जीवत्ये चेतां छातयो मम स्याहा ॥

અર્થ:-આ કન્યા અગ્નિમાં બાતની ધાણી હોમતી વળતે
નીચે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લે છે કે, મારો પતિ લાંબી સમય
સુધી જીવે. તે સો વર્ષ સુધી જીવે. વળી મારાં સગાંઓ
પણ સો વર્ષ જીવવાવાળાં થાઓ.

વર:-

अर्यमणं नु देव कन्या अग्निमयक्षत स इमां देवो अर्यमा
मेतो मुंचानु मामुत स्वादां ॥

અર્થ:-આ કન્યા અર્યમારૂપ અગ્નિનું યજ્ઞન કરે છે,
જેમ માનીને કે, અર્યમાદેવ મને પિતાના કુળમાંથી મુક્ત
કરી પતિના કુળમાં હવે મને સ્થાપે.

વર:—

પૂષણં તું દેવં કન્યા અગ્નિમયશ્વત સ્વદાં દેવઃ પૂષા પ્રેતો
મુંચાતુ મામુત સ્વાદા ॥

અર્થ:—પૂષન્ દેવતારૂપ અગ્નિનું આ કન્યા પૂજન કરે
છે, એમ માનીને કે, પૂષન્ દેવતા મને પિતાના કુળમાંથી
સુકૃત કરી પતિના કુળ વિશે સ્થાપો.

વળી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરતી વખતે વર કન્યાને નીચે
પ્રમાણે કહે છે;—

વર:—

કન્યહા પિતૃભ્યઃ પતિહોકં યતીયમપદીક્ષા મયષ્ટ
કન્યા ઉતત્ત્વયા વયં ધારા ઉદન્યા શ્વાતિગાદે મદિદ્વિષઃ ॥

અર્થ:—આ કન્યા પિતાને ત્યાંથી નીકળી હવે પતિના
સ્થાનપ્રતિ જાય છે. તે પિતૃગૃહના ત્યાગને લીધે વૈવાહિક
યતનું અચિરણ કરે છે. હે કન્યે ! તારા સમાગમમાં આવેલા
અમે, જળની ધારા જેમ સર્વ વસ્તુનો પરાભવ કરે છે, તેમ
શત્રુનો પરાભવ કરીએ.

આ યર્ષ રથા પછી સાત પગલાં કન્યાને ચલાવે છે,
જેને સપ્ત પર્વતોનું ઉદ્ધવન કરવાનું કહે છે આ વખતે વર
તથા વધુ નીચે પ્રમાણે બેઉ જણ પ્રતિજ્ઞા લે છે;—

સપ્તપદી.

વર:—

एकं मिये विष्णु स्त्वा नयतु ॥

અર્થ:—આ પ્રથમ પદનું આક્રમણ કરવાવડે વિષ્ણુભ-
ગવાનું તને અન્ન આપો.

કન્યા:—

સુખદુઃખાનિ સર્વાણિ ત્વયા સદ્ વિમજ્યતે
યત્ત ત્વં તદ્દદ્દં તત્ર પ્રથમેઽહં પ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—સધર્મી મુખ તથા દુઃખો હું આપની સા
લોગવીશ. ત્યાં તમે જશે ત્યાં હું પણ આવીશ. આ પ્રમાણે
હું પ્રથમ પર્વતનું ઉત્ક્રમણ કરવાપડે તમારી પાસે પ્રતિર
લઉં છું.

વર:—

ઐર્જ્યે વિષ્ણુ સ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—ખીજ પર્વતના ઉત્ક્રમણપડે વિષ્ણુ તારામાં
જળ આપો.

કન્યા:—

કુટુંબં રક્ષયિષ્યામિ માતૃદ્વાલકાદિકમ્ ।

અસ્તિ નાસ્તિ ચ સંતુષ્ટા દ્વિર્તાયેઽહં પ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—હું વૃદ્ધ માણસથી લઈ બાળક પર્વત સર્વ કુટું-
બનું રક્ષણ કરીશ. મને કોઈ વસ્તુ હશે અથવા નહિ હશે,
તે પણ હું સર્વદા સંતુષ્ટ રહીશ. આ રીતે ખીજ અચળના
ઉત્ક્રમણથી હું તમારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:—

ત્રીણિ મતાય વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—ત્રીજ અચળના અતિક્રમણથી વિષ્ણુમગવાનું તારે
વિશે વસ્તુ કેમની પ્રાપ્તિ કરે.

કન્યા:—

મર્તુમક્ષિરતા નિત્યં સર્વંચ પ્રિયમાપિણી ।

મયિષ્યામિ પદે ચંચ તુર્તાયેઽહં પ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—હું મારા પતિને વિશે સર્વદા લકિત રાખીશ. તેમની સાથે સર્વદા મધુર બોલીશ. આ રીતની ત્રીજા ડગલાથી હું મારા ધણી પાસે પ્રવિત્તા લઉં છું.

વર:—

ચત્વારિ માયોમવાય વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—ચોથા પગલાવડે વિષ્ણુભગવાન તારે વિશે સુખની પ્રાપ્તિ કરે.

કન્યા:—

આર્તે આર્તા મવિષ્યામિ સુખદુઃખધિમાગિની ।

તવાર્જાં પાલયિષ્યામિ ચતુર્થેઽહં વ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—આપના સુખદુઃખમાં હું ભાગ લઉંશ. આપને હુ:ખી ભેઠ હું હુ:ખી થઈશ. આપની ફરેક આજ્ઞા હું પાળીશ. આ રીતે ચોથા પગલાથી હું આપની આગળ પ્રવિત્તા લઉં છું.

વર:—

પંચ પશુમ્યો વિષ્ણુ સ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—પાંચમા પગલાવડે વિષ્ણુભગવાન તને પશુ આદિની વૃદ્ધિ કરે.

કન્યા:—

ઋતુકાલે શુચિસ્નાન્ના ક્રીડિષ્યામિ ત્વયા સદ ।

નાદં પરતરં યાયાં પંચમેઽહં વ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—રજોદર્શન ગયા પછી શુદ્ધ થયા પછી હું આપની પાસે સુખવિલાસ બોગવીશ. હું આપના સિવાય બીજા કોઈ પર પણ દષ્ટિ નહીં કરું. આ રીતે આપની આગળ પાંચમા પગલાથી પ્રવિત્તા લઉં છું.

૧૨:—

પદ્મ રાયસ્ત્રોપાય વિષ્ણુ સ્તુતિ નયતુ ॥

અર્થ:—છટ્ટા પગલાથી વિષ્ણુભગવાન તારામાં લક્ષ્મીની પૂજિ કરે.

કેન્થા:—

દશાય સાક્ષિણો વિષ્ણુ નં ચ ત્વાં વંચિતામ્યહ ।

ઉમયોઃ પ્રીતિસ્ત્યન્તા પદ્મેઽહ ચ વ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—આ આપણા સંભાષણને નિરો વિષ્ણુભગવાન સાક્ષીરૂપે છે. હું તેમની સાક્ષીમાં કહું છું કે, કોઈપણ વખતે આપને ઉતરીશ નહિ. આપણે બેઠ અત્યંત પ્રીતિયુક્ત થઈને રહીશું. આ રીતે છટ્ટા પગલાવડે હું આપની આગળ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

૧૨:—

સપ્ત સપ્તહોત્રાન્યો વિષ્ણુસ્તુતિ નયતુ ॥

અર્થ:—સાતમા પગલાવડે વિષ્ણુભગવાન તને ઋત્વિકની પ્રાપ્તિ કરે.

કેન્થા:—

હોમયજ્ઞાદિકાર્યેષુ મવામિ ચ સદાયિની ।

ધર્માર્ચિકામકાર્યેષુ સપ્તમેઽહં વ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—હોમ તથા યજ્ઞાદિ કાર્યોમાં હું આપને સદાય કરીશ. ધર્મ, અર્થ તથા કામવાળાં સર્વ કાર્યોમાં હું આપને મદદ કરીશ. આ રીતે સાતમા પગલાવડે હું આપની આગળ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:—

સજ્ઞા સપ્તપદી મય સચ્ચં તે ગમેયઃ સચ્ચં તે માયોવા:
સચ્ચં તે માયોષ્ટ્યા: ॥

અર્થ:—આ તારા સાત પગલાવડે તું મારા સખા અધોત્તમિતરૂપે થા. તેમ જ હું પણ તારી સાથે સખ્યપણાથી જોડાઉં છું. અન્ય સ્ત્રીઓ તારી મૈત્રીનો ત્યાગ મા કરે. જે સ્ત્રીઓ તને સુખ આપવાવાળી છે, તે સ્ત્રીઓ તારી સાથે મૈત્રીપણાને પામે.

વર પોતાની સાથે આવેલા પોતાના સગાઓને પોતાની ધનારી પત્નીને જોવા માટે કહે છે તથા તે વખત નીચે પ્રમાણે બોલે છે:—

વર:—

સુમંગલિરિયં વધૂરિમાં સમેત પદ્યત સૌમાગ્યમસ્મૈદત્વા
યાયાસ્ત્યં વિપરેત ન ॥

અર્થ:—આ વધૂ સારાં આચરણવાળી છે. તમે સધળાઓ સમ્યક્ પ્રકારે નિરીક્ષણ કરો. તે કહે છે, તે જ પ્રમાણે મારી સાથે વર્તશે તથા તે કદાચી જરાપણ ઉલટી રીતે નહિ ચાલશે.

વર:—

સમંજંતુ વિશ્વેદેવા: સમાપો દ્વયાનિ નૌ ।

સંમાતરિશ્વા સંધાતા સમુદેદ્રી વધાતુ નૌ ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! આપણુ બેઉનાં હૃદયોને જળ જેમ શુદ્ધ કરે છે તેમ વિશ્વેદેવો શુદ્ધ કરે. અર્થાત્ પાપથી રહિત કરે. માતરિશ્વ નામના વાયુઓ તથા પ્રભાવતિ 'શુદ્ધ કરે.' વળી ઉપદેશ આપનારા દેવ આપણુ બેઉનાં અંતઃકરણને એક કરે.

પાણિગ્રહણ મંત્ર.

ધર:—

ગૃમ્ણામિ તે સૌમત્વાય હસ્તં મયા પત્ન્યા જરદષ્ટિઃ યંયા સઃ ।
મગો ધર્યમા પુરધિર્મહો ત્વાદુર્ગાહંપત્યાય દેવાઃ ॥

અર્થ:—હું તારો હાથ ગ્રહણ કરું છું, જેથી તારા સૌમાન્યની વૃદ્ધિ થાઓ. વળી હું કે જે તારો પતિ છું, તેની આધે તારી વૃદ્ધાવસ્થા સુખને વિશે જાઓ. લગ્ન નામના દેવ જે અશ્વર્ય આપનારા છે, અર્થમાં જે નિયમને કરનારા છે તે તથા પુરન્દ્ર નામના દેવ જે જગતને ધારણ કરવાવાળા છે, તે સર્વ દેવો ગૃહસ્થાશ્રમ પાળવા માટે તને કન્યાને મને આપે ॥

ધર:—

અઘોરચક્ષુરપતિભ્રેષ્ઠિ ચિત્ત ષશુભ્યઃ સુમના. સુદર્ષા
પીરસુ જીવસુ દંધકામા સ્યોના યં નો મય દ્વિપદે શ
તતુષ્પદે ॥

અર્થ:—નિર્મળ દૃષ્ટિવાળી, પતિને કટ્યાણુ કરવાવાળી તથા પશુઓને પણ મંગળકારક તું થા તું સારા મનવાળી તથા સારી ક્રાંતિવાળી થા. તું વીર પુત્રની માતા થા. લાખો સમૃદ્ધ રહેનારી સંતતિવાળી થા. તું ચરુવિશે પ્રીતિવાળી થા. સર્વ મનુષ્યને કટ્યાણુ કરવાવાળી તથા પશુઓને પણ કટ્યાણુ કરવાવાળી થા.

આનં પ્રજાં જનયતુ પ્રજાવતિરાજરસાય સમનક્ ત્વર્યમા ।
અદુ મંગલી પતિલોકસાવિશશઘો મય દ્વિપદે શ ચતુષ્પદે ॥
ઇમાં ત્વમિન્દ્ર મીઢવ - સુપુત્રાઃ સુમગા કૃષિ ॥

અર્થ:-જરાવસ્થા પ્રાપ્ત થતા સૂધી સદા આપણને પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરે. વળી આ પ્રજાને શુભ શુભવાળી, હે અર્થમા-
દેવ ! તમે કરો. મંગળકારક હોવો તારું મને હાન કરે છે.
માટે તું હવે પતિના ગૃહને વિશે પ્રવેશ કર. તું મનુષ્યને
તેમ જ પશુઓને કલ્યાણકારક થા. હે ઇન્દ્ર દેવ ! તમારું હું
ચળન કરું છું. તમે આ વધૂને સારા પુત્રવાળી તથા સારા
આશ્રયવાળી કરો.

વર:-

વશ્યાયાં પુત્રાનાધેહિ પતિમેકાદશં કુરુ સમ્રાણી શ્વશુરે મય
સમ્રાણી શ્વશ્યાં મય ।

નનાંદરિ સમ્રાણી મય સમ્રાણી મધિરંબુપુ ॥

મમ યતે તે હૃદય વશ્યાતુ મમ ચિત્ત મનુચિત્તં તે અસ્તુ ।
મ મવાચ મેકમના હુપસ્વ । વૃહસ્પતિ સ્થા નિયુનક્તુ મહામ ॥

અર્થ:-વળી વર પ્રજાપતિની પ્રાર્થના કરી કહે છે કે,
હે પ્રજાપતિ ! આ કન્યા દશ પુત્રોને ધારણ કરનારી થાય.
ત્યારબાદ હું પતિ અગ્નિઆરમા પુત્રરૂપે થાઉં, અર્થાત્ તને
માતા સમાન ગણું. તું પતિવ્રતા સ્ત્રીને છાજે એવી રીતે
અસરા તરફ વરત, તારી સાસુ તરફ તેજ રીતે વરત. તારી
નણંદ તથા તારા દીઓર તરફ પતિવ્રતાના જે ધર્મ છે, તે
પ્રમાણે વરત. મારું ચિત્ત તથા તારું ચિત્ત એક થાઓ અર્થાત્
આપણે કાંઈપણ જાણતમાં મદ્દલેદ પડીએ નહિ. હું જે કાંઈ
આજ્ઞા કરું તે એક ચિત્તવાળી થઈ તારે ઉપાડી લેવી. બૃહ-
સ્પતિ દેવ તને આ પ્રમાણે સઘળાં કાર્યોમાં પ્રેરણા કરે.

ત્યારબાદ લગ્ન થતા પહેલાં કુમારી અવસ્થામાં કન્યાવડે
જે પાપ થયા હોય, તે પાપના નિવારણ માટે કન્યાની તરફથી
તેનો પતિ આહુતિ આપે છે. જેમકે:-

પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ.

૧૨:—

લંબા સંધિયુ પદમસ્થાવર્તેષુ ચ યાનિ તે તાનિ તે પૂર્ણાહુત્યા
સર્વાણિ હામયામ્યહં દદ્મિ કન્યાયે ન મમ ।

અર્થ:—હું કન્યાને માટે અગ્નિમાં આહુતિ આપું છું કે,
લેખાસંધિમાં તેમ જ પાંચધુઆદિમાં જે કાંઈ ખોટાં ચિહ્ન
હોય, તે સર્વ ચિહ્નનો આ આહુતિ આપવાથી હું નાશ
કરું છું.

૧૨:—

કેશોયુ યજ્ઞ પાપક મીક્ષિતે દદિતે ચ યત્તા તાનિ તે પૂર્ણા-
હુત્યા સર્વાણિ હામયામ્યહમ ॥

અર્થ:—કેશમાં તથા જોવામાં તથા રૂઢનમાં જે કાંઈ
અપચિહ્ન હોય તે, આ અગ્નિમાં આહુતિ આપવા
નિવૃત્ત થાઓ.

૧૨:—

શીટે યજ્ઞ પાપકં માયિતે હસિતે ચ યત્તા તાનિ તે ૦ ।

અર્થ:—પોતાના આચરણમાં તેમ જ ખોલવામાં તથા
હસવામાં જે કાંઈ અપચિહ્ન હોય, તેનું અગ્નિદેવ નિવારણ કરો.

૧૨:—

મારોકેષુ ચ વંતેષુ હસ્તયોઃ પાદયોઃ ચ યત્તા તાનિ તે ૦ ॥

અર્થ:—અંદરના હાંતમાં, બાહ્યની પાસેના હાંતમાં, બિ-
હાથમાં, તથા પગમાં જે કાંઈ અપચિહ્ન હોય, તે સર્વનું
અગ્નિદેવ નિવારણ કરો.

૧૨:—

ઝવૌં રુપસ્યો ઝંઘયોઃ સંધાને ચ । તાનિ તે ૦ ॥

અર્થ:-ઉર, ઉપસ્થ તથા જંઘામાં જે અપલક્ષણ હોય, તે સર્વનું અગ્નિ નિવારણ કરો.

વર:-

યાનિ કાનિ ચ ઘોરાણિ સર્વાંગેષુ તવાભવન્ । પૂર્ણાકૃતિમિ-
રાજ્યસ્ય સર્વાણિ તાન્યશીશમમ ॥

અર્થ:-તારાં કોઈપણ અંગમાં જણાયલાં કે નજણાયલાં જે કાંઈ ઘોર અપલક્ષણ હોય, તે આ અગ્નિદેવને પૂર્ણ ધીની આહુતિ આપવાથી નાશને પામે.

ધ્રુવ નિરીક્ષણ.

આ થઈ રહ્યા પછી પતિ કન્યાને ધ્રુવને તારો દેખાડે છે તથા કહે છે કે:-

વર:-ધ્રુવ પદ્ય ॥ અર્થ:-તું આ ધ્રુવના તારાને જો.

કન્યા:-ધ્રુવં પદ્યામિ ॥ અર્થ:-હું આ ધ્રુવના તારાને જોઉં છું.

વર:-ધ્રુવમસિ ॥ અર્થ:-તું ધ્રુવરૂપે છે.

કન્યા:-ધ્રુવાહં પતિકુલે ભૂયાસમ ॥

અર્થ:-હું મારા પતિના કુળને વિશે ધ્રુવના તારાની માફક અચળરૂપે રહીશ. વળી હું મારા પતિનું કલ્યાણને કરવાવાળી થઈશ. ત્યારબાદ વર અરૂંધતીનો તારો દેખાડાવી તેને કહે છે કે:-

વર:-અરૂંધર્તી પદ્ય ॥ અર્થ:-તું આ અરૂંધતીના તારાને જો.

કન્યા:-અરૂંધર્તી અહં પદ્યામિ ॥ અર્થ:-હું અરૂંધતીના તારાને જોઉં છું.

વર:—મદ્યતપસિ ॥ અર્થ:—તું અરૂંધતીરૂપે છે.

કન્યા:—સ્વયા રુઢાહ મસ્મિ ॥ અર્થ:—આપની આજ્ઞાને અરૂં-
ધતીની માફક હું પાળનારી થઇશ.

વર કન્યાની તરફ આંગળી બતાવી કહે છે કે:—

ધ્રુવા યોઃ ધ્રુવા પૃથિવી ધ્રુવં વિશ્વ મિદં જગત્ ।

ધ્રુવાસ્તે પર્વતા રમે ધ્રુવા ર્ણો પતિકુલે રમ્ય ॥

અર્થ:—સ્વર્ગ જેમ અચળ છે, પૃથ્વી અચળ છે, આ
જગતરૂપ વિશ્વ જેમ અચળ છે તથા જેમ પર્વતો અચળ
છે, તેમ આ કન્યા પણ મારા પતિના કુળને વિશે અચળરહેશે.

કન્યા:—

અમુખવરાય શુભશ્ચ બહં અભિવાદયામિ ॥

અર્થ:—પતિના કલ્યાણને ઇચ્છવાવાળી હું મારો પતિ
જે કહે છે, તેમાં સંમતિ આપું છું તથા તેને માટે હું તમને
કહે છું.

આ પછી વર તથા વધુ એક પાત્રમાં કંસારનું ભક્ષણ
કરે છે. કંસારના એક જ પાત્રમાં બે ભાગ કરે છે તથા તેમાંથી
એક ભાગને જમણા હાથવડે અડકી નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

વર:—

અગ્રપ્રાણેજ મણિના પ્રાણસૂત્રેણ પૃથ્વિજા ઘઘ્નામિ સત્યગ્રંથિના
મનશ્ચ દ્વયં ચ તે યદેતત્ત્વ દ્વયં તવ તદસ્તુ દ્વયં મમ ।
યદિદં દ્વયં મમ તદસ્તુ દ્વયં તવ અગ્ર પ્રાણસ્ય પદ્મર્વો
શસ્તેન ઘઘ્નામિ ત્વાર્સા ॥

અર્થ:—હે વધુ! તારી શુદ્ધિને તથા અંતઃકરણને
અગ્રરૂપ બાંધનવાળા, આત્મારૂપ પ્રાણરૂપી સૂત્રવાળા તથા

યરૂપી ગ્રંથિવાળા અન્નવડે હું બાંધું છું. હે કન્યા ! તારું
 હૃદય છે તેવું મારું હૃદય થાઓ તથા મારું જેવું
 હૃદય છે તેવું તારું થાઓ. અર્થાત આપણુ બેઉનાં હૃદયો
 કડપે થાઓ. હે કન્યા ! પ્રાણુવાયુના બંધનરૂપે અન્ન છે.
 ! અન્નવડે હું પરણુનાર તને બાંધું છું.

૨:—

અગ્ને પ્રાયશ્ચિત્તે ત્વં દેવાનાં પ્રાયશ્ચિત્તિરસિ બ્રાહ્મણસ્યા
 નાથકામ ઉપધાવામિ યાસ્યાઃ પાપીઠદમી સ્તામસ્યા
 અપજહિ ॥

અર્થ:—હે અગ્નિ ! હે પ્રાયશ્ચિત્તના નાશ કરનાર ! આપ
 ન્દ્રાદિ દેવોના પાપને ટાળનારા છો. યાચનાની કામનાવાળો
 બ્રાહ્મણ આપની સમીપ આવ્યો છું કે, જેથી આ કન્યાને
 શે જે કંઈ અશુભ લક્ષણ હોય, તેનો નાશ કરો.

આજ પ્રમાણે વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિ વાયુ ચંદ્ર
 તથા સૂર્યને એક સામટી આજ તાત્પર્યવાળા મંત્રવડે આહુતિ
 માંપવામાં આવે છે. આ રીતે ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ પતિઘ્ની તનૂસ્તામસ્યા અપજહિ ॥

હે અગ્નિ ! હું બ્રાહ્મણ યાચનાની કામનાવાળા આપની
 પાસે આવ્યો છું કે, જેથી આના દેહને વિશે પતિને, હૃદય-
 વોવાળા સર્ગ દોષનો નાશ કરો. આમ કહી ચાર અગ્નિઆદિની
 ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ અપશવ્યા સ્તનૂસ્તામસ્યા અપજહિ ॥

હે અગ્નિ ! હું યાચના કરું છું કે, આમાં વાહનઆદિથી
 રહિતપણુનો જે દોષ હોય તે ટાળો. એમ કહી અગ્નિ આદિ
 દેવોની ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ અપુષ્યા તનૂઃ નામર્યા ધપગ્નદિ ॥

હે અગ્નિ ! આના પુત્રઆદિપણાથી રહિત જે દોષ તે ટાળો. એમ કહી અગ્નિ આદિ દેવોની ચાર આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ પાપીલશ્મી યાં પતિષ્ઠી વા પુત્ર્યા
અપશઞ્યા તનૂસ્તામસ્યા અપગ્નદિ

અર્થ:-હે અગ્નિ ! લક્ષ્મીને હણવાનો, પતિને હણવો વધ્યત્વનો તેમ જ વાહનાદિથી રહિતપણુંનો સર્વ દોષ ન કરો. આમ કહી અગ્નિઆદિ દેવોને ચાર આહુતિ આપે. એમ બધું મળી વીશ આહુતિ પ્રાયશ્ચિત્તની આપવા આવે છે.

આ થયા પછી રથને વિશે ક'પતી ચઢે છે. તે વખતે નીચેનો નાત્ર બોલે છે:-

સુર્કિશુકર શાલ્મલ્યા શિશ્વકપર સુચર્ણર્ણર સુકૃતર સુવ
પ્રમ્મ ભારોહ સૂર્યે અમૃતસ્ય નામિર સ્યોતઃ પ્રત્યે વહ
કુણ્ડલ

માદિદગ્નપરિપચિતો ય અર્સીદંતીતિ દંપતિ સુગેમિ દુર્ગમતી
તામપદ્મં ત્વરાતય ॥

અર્થ:-હે વધુ! કેમુડાના વૃક્ષના પુષ્પ સમાન રક્તવર્ણ-વાળા, અનેક રૂપવાળા, સુવર્ણના સરખી કાંતિવાળા, સારી રીતે બનાવેલ, સારા ચક્રવાળા તથા અમૃતના કારણરૂપ રથને વિશે 'તુ' બેસ તથા પતિનેવિશે સુખ ઉત્પન્ન કર.

આ રીતે ઘેર ગયા પછી ત્યાં જર પોતાની વધૂને નીચે પ્રમાણે કહે છે:-

इह गावः प्रजायन्व मिहा श्वा इह पूरुषाः ॥

इह सहस्रदक्षिणोऽपि पूषा निषीदतु ॥

इह धृति रिह स्वधृति रिहरंति रिह रमस्व ॥

मयि धृति मयि स्वधृति मयि रमો मयि रमस्व ॥

અર્થ:-આ પતિના ગૃહને વિશે પુત્રપૌત્રાદિ સંતતિવડે પ્રજાવાળી થા. વળી આ ગૃહમાં પૂષા નામના દેવ સ્થિતિ રા, કે જે દેવના અસ્તિત્વથી હજાર ગાયોની દક્ષિણાવાળા જોની પ્રાપ્તિ થાય.છે. હે કન્યા ! તને આ ગૃહમાં મનની સંતૃપ્તિ થાઓ. તેમ જ તારા ખંધુ વર્ગના મનની પણ પ્રીતિ હો. તારા લોગવિલાસ આ પતિના ગૃહને વિશે થાઓ. તું પતિને વિશે આસક્ત થા. મારા વિશે તારા સગાનો રનેહ હો. મારે વિશે રમ તથા મારે વિશે તું રમણ કર અર્થાત્ મારામાં આસક્ત થા.

આ રીતે વિવાહ સંસ્કાર થયા પછી બાળકન્યાનો સમય પ્રમાણે કેટલો કહ્યો છે, તે સંબંધી જણાવીએ.

કન્યાનો કાળ.

ત્રીણિ વર્ષાણ્યુદીક્ષેત કુમાર્યુતમતી સતી ।

ऊर्ध्वं तु कालादेतस्मा द्विन्देत् सदृશ पतिम् ॥

અર્થ:-જે કે કન્યા ત્રણવાળી થતી હોય,છતાં કન્યાનો

* આ શ્લોકમાં ત્રણમની કન્યાએ, પોતાના પિતા નથી પરણાવતો તો પછી પેતાથી અધિક ગુણવાળા વર સાથે અથવા સમાન ગુણવાળા વર સાથે લગ્ન કરવાની ધર્મશાસ્ત્રે આજ્ઞા આપી છે. પરંતુ નેથી સ્વતંત્રપણે પરણનાર કન્યાએ પોતાના માતૃપિતાને દેહી સમજવાનાં નથી. પરંતુ સંસારનો બાર ઉપાડવા સમર્થ થએલાં ત્રીપુરંગેએ મહીલાની મર્યાદામા રહી એક બીજાને પસંદ કરી સ્વીકારવાં કેમકે ત્રીપુરંગેને જીવતા લગી સાથે રહી પરંસંસાર ચલાવવો પડે છે. એવું લગ્ન રૂપ મોટું કાર્ય પૂર્ણ તપાસ કર્યા વગર કરવું નહિ. દરિદ્ર વર પરંતુ નાર કન્યાએ કેવળ વિષયવાસનાની લાલસાએ સાહસ કરવું નહીં.

પિતા શુણ્ણવાન વર મળવા હતાં કન્યાને પરણાવતો ન
તો કન્યાએ ત્રણ વર્ષ વીત્યા પછી પોતાની જાતિના
વાન વર સાથે પોતાની મેળે પરણુ.

અદીયમાના મર્તાર મધિગચ્છે ઘડિ સ્વયમ્ ।

નૈનઃ કિંચિદ્વ્યાપ્નોતિ ન ચ યં સાધિગચ્છતિ ॥

અર્થ:-જો કન્યાને પિતા પરણાવતો ન હોય, જે
કન્યા પોતે જો પરણે તો તેમાં કન્યાને જરાપણ પાપ હો
નથી, તેમ જ તેને જો પરણે છે તેને પંણુ પાપ લાગતું ન
વળી કહ્યું છે કે,

યત્તં રેવ શુભં યુક્તઃ સયંવર્ણઃ શ્રોત્રિયો વરઃ ।

યત્ના સ્વરીક્ષિતઃ પુસ્ત્વે યુવા ધીમાન્ જનપ્રિયઃ ॥

(યાજ્ઞવલ્ક્ય)

અર્થ:-શુણ્ણવડે શુક્લ, સમાન વણ્ણવાળો, વિદ્વાન, પુરૂ
પણામાં યાનથી પરીક્ષા કરેલ, યુવાન, શુદ્ધિમાન તથા લો
પ્રિય વર સાથે લગ્ન કરવું.

વળી સ્ત્રીને જાણ: કેમ કહેવાય છે, તેના સંબંધન
કહ્યું છે કે:—

પતિ મર્યાં સંપ્રવિદ્ય ગર્ભો મૃત્વેહ જાયતે ।

જાયાયા સ્તલ્હિ જાયાત્વં ઘદસ્યાં જાયતે પુનઃ ॥

(મનુસ્મૃતિ)

પતિ સ્ત્રીને વિશે શુક્રરૂપે પ્રવેશ કરી પુત્રરૂપે આ જન્મ
તમાં જન્મ ધરે છે. પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીને વિશે દર્શી પ્રજારૂપે
જન્મે છે. આથી સ્ત્રી જન્મા કહેવાય છે.

કહ્યું ॥ કે:—

યાદશં દિ સ્ત્રી સેવતે સુતં સુતે તથા વિધમ્ ।

તસ્મા ત્વજાવિશુદ્ધયર્થં સ્ત્રિયં રક્ષે ત્વયત્નતઃ ॥

અર્થ:-સ્ત્રી જેવા પુરૂષને સેવે છે તેવી પ્રબળને ઉત્પન્ન કરે છે. માટે સારી પ્રબળ થવા સાડ પુરૂષોએ સ્ત્રીઓનું પ્રયત્ન-પૂર્વક દુરાચારથી રક્ષણ કરવું.

“સ્ત્રી ધર્મ”

વિધયા તદા રોહન્તિ યત્ર કામાઃ પરાગતાઃ ।

ન તત્ર દક્ષિણા યાન્તિ નાવિદ્વાંસ સ્તપસ્વિનઃ ॥

(શતપથ)

વિદ્યાના પ્રભાવથી મનુષ્ય એવા પદને પ્રાપ્ત થાય છે કે, જ્યાં સર્વ સુખની અવધિ છે. જે પદાર્થ ધન, યાતુર્ય તથા વિદ્યા વગરના તપથી પ્રાપ્ત થતા નથી, તે સર્વ પદાર્થો વિદ્યાના પ્રતાપથી પ્રાપ્ત થાય છે.

દુરાચાર એ દુઃખની ખાણ છે તથા સદાચાર એ સુખનો ભંડાર છે. માટે પોતાનું કલ્યાણ ધરિત્રનાર સ્ત્રીએ મહિરાપાન, દુર્જનસંગ, પતિનો વિયોગ, ગમેત્યાં ભટક્યા કરવું, નિંદા કરવી તથા પરદેર નિવાસ કરવો, આ છ ખાળતો સ્ત્રીને દૂષણ લગાડનારી છે.

વળી કહ્યું છે કે;—

શયાસન મલંકાર કાનં ક્રોધ મનાર્જવમ્ ।

દ્રોહમાયં કુચર્યા ચ સ્ત્રીભ્યો મનુરફલપયન્ ॥

અર્થ:-મનુ ભગવાન કહે છે કે, સૂઝ રહેવું, બેસી રહેવું, ઘરેણાંપર પ્રીતિ, ક્રામ, ક્રોધ, ઉદ્વેગ, બીજનો

ઠોક કરવો તથા દુરાચાર, આટલી બાબતો સ્ત્રીઓમાં સ્વભાવિક રીતે રહેલી હોય છે. માટે સ્ત્રીઓએ તે દુરાચરણોથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો.

મહા મૂલ્યવાન તથા દીમની આ આપણી કાયા છે બીજા પદાર્થો પ્રયત્નથી મેળવી શકાય તેવા છે, પણ મનુષ્ય-શરીરને પામવું અત્યંત દુર્લભ છે માટે શરીરની આરોગ્ય-તાના ઉપાય યોજવા તથા આરોગ્યસપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા આવે દરેક સ્ત્રી પુરૂષને પોતાના સુખ માટે વ્યાવહારિક જ્ઞાન, ધાર્મિકજ્ઞાન તથા નૈતિક જ્ઞાન હોવાની આવશ્યકતા છે. મુશ્કિલ સ્ત્રી પોતાના બાળકને ભવિષ્યમાં સારું કેળવણીવાળું કરી શકે છે માટે જેમ પુત્રને આઠ વર્ષ પછી તેમ પુત્રીને માત્ર વર્ષ પૂરા થવા પછી વિદ્યાભ્યાસમાં ભેડવી તે તે વર્ષની અર્થાત્ સ્નેહદર્શન ધામ ત્યાં સુધી તેને લીધી તથા જાણા ભણાવતા સ્ત્રીઓના ઉપયોગમાં આવે એવી વિદ્યાલુગની શકે તેટલું સામાન્ય જ્ઞાન આપી, મનની અને શરીર ક્રમાય તેવી રીતની કેળવણી આપવી, જેથી તે બધી વાતમાં કુશળ થઈ ભવિષ્યમાં સુખી થાય.

આપણે ભારત વર્ષ એક યેજા એવો હતો કે, જેના સ્ત્રી તથા પુરૂષ સંસ્કૃત વિદ્યાભ્યાસ કરી સર્વ કળામાં નિપુણ તથા વિદ્વાન્ હતા આ વખતે આ દેશ બળ, બુદ્ધિ, પરાક્રમ તથા ઐશ્વર્યોદિ સર્વ પદાર્થમાં સર્વ દેશ કરતાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન લોગવતો હતો. હાલના સમયમાં સંસ્કૃતરૂપ સદ્વિદ્યાથી રહિત થઈ જવાથી આજે તે દેશ પોતાના સુખ તથા માધન્યથી રહિત થઈ બેઠો છે. દેશની ઉન્નતિ વિદ્યાપર રહેલ છે. વિદ્યા રૂપી માતા બાળ, તરૂણ તથા વૃદ્ધ આદિ અવસ્થામાં નહ-

ધ્યનું રક્ષણ કરે છે. વિદ્યાથી જ મનુષ્ય સુશોભિત છે. શબર-
સ્વામીએ કહ્યું છે કે;—

સોમતેજસ્ય મુખમ ।

વિદ્યાથી મુખની શોભા છે. એટલું જ નહિ, પણ સાંસા-
રીક સુખોથી અધિક પરમાર્થિક સુખની પ્રાપ્તિ પણ વિદ્યાવડે
થાય છે. વિદ્યાભ્યાસનો અધિકાર શ્રી તથા પુરૂષ બેઠને
છે. વિદ્યાદેવીની ઉપાસનાથી કયું અનિષ્ટ માર્ગમાં પ્રવેશ
કરશે ? વિદ્યાભ્યાસ કંઈ કેવળ વાંચતાં લખતાં આવડી ગયું
એટલું જ નહિ, પણ;—

વેત્તિ યથાવત્તરવપદાર્થસ્વરૂપ યયા સા વિદ્યા ।

અર્થાત જેનાવડે યથાર્થ રવરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય,
તેનું નામ વિદ્યા. કેટલાક જૂના વિચારવાળા ભારતવાસીઓનું
એવું માનવું છે કે, બાળકીને કેળવણી આપવાથી તે ભવિ-
ષ્યમાં વંદી બન્ય છે. પણ આ વિચારોમાં તેઓની અસત્યતા
છે. કયા કેળવણી લેવાવડે વંદી જતી નથી. વર્તમાનકાળની
સ્થિતિ બેતાં કેળવણીની જરૂર શ્રી તથા પુરૂષ બેઠને છે.
મળી કેળવણીથી નહાડું પરિણામ અનુભવનાર વ્યક્તિ ઉડા
ઉતરીને વિચાર કરશે તો એવું જણાશે કે, કેળવણી નહિ,
પણ નહારી સંગતિ નહાડું પરિણામ લાવે છે. આતું કારણ
એટલું જ કે, માળાપ તરફથી ધાર્મિક તથા નૈતિક જ્ઞાનના
ઉપદેશની ખામી છે. માટે શુદ્ધોએ કેળવણી લેતી બાળ-
કીઓની ઘટલી દેખદેખ રાખવાની જરૂર છે. ધર્મ તથા
નીતિનાં બીજ બાળકના અંતઃકરણમાં શરૂઆતથી રોપવામાં
આવે તો ખરાબ પરિણામ આવતું નથી. આથી નિર્વિવાદ
રીતે સિદ્ધ છે કે, કેળવણીની જરૂર સર્વને છે. ભવિષ્યની

માતાઓના હૃદયક્ષેત્રમાં ઉંચા વિચારો, ઉચ્ચ સંસ્કારો તથા ધાર્મિક તેમ જ નૈતિક સત્યતાના અંકુરો ઉત્પન્ન કરવા ક' માખાપની પવિત્ર ફરજ છે. વળી જૂના વિચારવાળાઓ ભૂતને નામે નહિ બહકતાં જેટલી પુત્રને શિક્ષણ આપવા તેઓ જરૂર ધારે છે, તેટલી જ બાલિકાના શિક્ષણ માટે કાળજી રાખવાની જરૂર છે. જ્યાં સૂધી ભારત વર્ષમાં સ્ત્રીશિક્ષણને સમ્યક્ રીતે પ્રચાર નહિ થાય, ત્યાં સૂધી ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થવી શક્યાનાં શિંગડાં સમાન છે. સ્ત્રી એન્જલની ખાણ છે સ્ત્રી જેવી સંસ્કારી જાતિને સંસ્કૃત કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રી જાતિરૂપ ખાણ જો સંસ્કારી ન હોય તો પછી રત્નોરૂપ વીર પુત્રોની ઉપલબ્ધિની આશા ક્યાંથી રખાય ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

સર્વદ્રવ્યેષુ વિષ્ટય દ્રવ્યમાદુરતુષ્ઠમમ ।

અદ્યર્થત્વા દનપર્યત્વા દક્ષયત્વા ચ સર્વદા ॥

(વિષ્ણુ શ્લોક)

અર્થ:-સર્વ ધનમાં વિદ્યારૂપી ધન ઉત્તમ છે. કારણકે વિદ્યારૂપી ધનને ચોર ચોરી ચકતો નથી, તેમ તે ધનને નાશ થઈ શકતો નથી. વિદ્યા અમૃત્ય હોવાથી કંઈ મૂલ્ય આપવાથી બજારમાં વિદ્યા મેળવાતી નથી. માટે તે સર્વદા અક્ષય છે.

સત્સંગ નિરૂપણ.

• ગુણેન સ્પૃહણીયઃ સ્વા ય રૂપેણ યુતો જનઃ ।

સૌર્ગધ્યવર્જ્યં નાત્વેયં પુષ્પ કાંતમપિ કચિત્ ॥

(આશ્વકય)

શુભવાનની સૌ ધન્ય કરે છે, પણ રૂપવાનની નહિ. કારણ કે મુગધવિનાના મુંદર પુષ્પને પણ કોઈ કદાપિ ગ્રહણ કરતું નથી.

गुणै रुत्तमतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः ।

प्रास्तादशिक्षरस्थो ऽपि काकः किं गरुडायते ॥

શુભવડે ઉત્તમ થવાય છે, પણ ઉચ્ચ આસનપર બેસવાથી નહિ. કારણ કે મહેલના શિખરપર બેઠેલો કાગડો શું ગરુડ થઈ શકે છે ?

यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै ।

विज्ञानशौर्यविमचार्यगुणैः समेतम् ॥

त नामजीवितमिह प्रवदन्ति तज्ञाः ।

काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुंक्ते ॥

મનુષ્યે વિજ્ઞાન, શૌર્ય, વૈભવ તથા શ્રેષ્ઠ ગુણો સહિત ક્ષણ માત્રપણ જો પ્રસિદ્ધપણે જીવાય, તેને જ મુશ્કેલી આ લોકોમાં જીવવું કહે છે. કારણ કે ઘણો કાળ તો કાગડો પણ જીવે છે તથા બળિ ખાય છે.

इमनुरगरथैः प्रयान्ति मृदाः ।

धनरहिता विबुधा प्रयान्ति पट्टयाम् ॥

गिरिशिखरगतापि काकपंक्तिः ।

पुलिनगतै न समत्वमेति हंसैः ॥

કદી ધન મળવાથી મૃદ જન હાથી, ઘોડા તથા રથપર બેસીને જાય છે. વળી ધન મળવાથી વિદ્વજ્ઞન પગે ચાલે છે, તો પણ ગિરિશિખરપર બેઠેલી કાગડાની પંક્તિ નદી કીનારે બેઠેલા હંસ સરખી થતી નથી.

વળી કહ્યું છે કે;—

મંગેવાઘવિનાશિની જનમનઃસંતોષમચ્ચન્દ્રિકા ।

તીક્ષ્ણાંશોરવિ સત્ત્વમેઘ જગદાત્માનાન્ધકારાપહા ॥

દાપેયાઘિલતાપનાશનકરી સ્વર્ચંનુય ત્કામદા ।

પુષ્પરંચ દ્વિ લભ્યતે સુરુતિભિઃ સત્સંગતિ કુલંભા ॥

ગંગાની માફક પાપને નાશ કરનારી, ચાંદની પેઠે લોકોનાં મનને સંતોષ પમાડનારી, ચૂંચની કાંતિ પેઠે જગતના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરનારી, દાયાની પેઠે સર્વ તાપને શમાવનારી, કામધેનુ ગાયની માફક ઇચ્છિત કામને પૂરનારી, હુલ્લેલ સત્સંગતિ ભાગ્યશાળી મનુષ્યોપડે જ મેળવી શકાય છે.

મહાજનોનાં લક્ષણ સંપાદન કરવામાં હમેશ પ્રીતિવાળા થયું જોઈએ. સત્સંગ પુદ્ધિની જડતાને હરે છે, વાણીમાં સત્યતાનું સિંચન કરે છે, માનથી ઉગતિ અપાવે છે, પાપને દૂર કરે છે, ચિત્ત પ્રસન્ન કરે છે તથા ચારે ખૂણામાં કીર્તિનો ફેલાવો કરે છે. સત્સંગવડે નારદમુનિ, વેદવ્યાસ, પ્રહ્લાદ, કૃષ્ણ, વાલ્મીકિ, વિદુરજી, જનક, અભિમત્ય, વગેરે સંખ્યાબંધ પુરૂષો તેમ જ ચૂડલા સરસ્વતી, મુલલા, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, કાત્યાયની વગેરે અનેક સ્ત્રીઓની કીર્તિની નોખત હજી સૂધી તાજી જ ગડગડે છે સત્સંગનો મહિમા જગવિખ્યાત છે. સંગ મહા જગવાન છે. જેવો સંગ તેવો રંગ, એ કહેવત અનુસાર પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરૂષે મહાજનોમાં પ્રીતિવાળા થયું; ધર્મ-શાસ્ત્રને માનની દૃષ્ટિએ જોતાં શીખવું, તે માહેલાં ભૂતોડ સાવનાવડે અધ્યયન કરી વર્તતાં શીખવું, જેથી તેનું જીવન સુખમય નીવડે છે.

કહ્યું છે કે;—

વને કુરંગા સ્તુળધાન્યમુક્તા ।

બુંબુક્ષિતા ધ્વનન્તિ કદા ન જીવાન્ ॥

एवं कुलीना व्यसनाभिभूता ।

न नीतिमार्गे परिलंबयन्ति ॥

જેમ વનમાં તૃણ તથા ધાન્ય ખાનારા મૃગ ભૂખ્યા થાય, તે પૃથુ કદી જીવની હિંસા કરતા નથી, તેમ કુલીન મધ્ય્ય દુઃખથી ગીડાય તે પૃથુ નીતિ માર્ગને છોડતા નથી.

આપણે વ્યવહારમાં ઘણે ભાગે એવું જોઈએ છે કે, અમુક પુરૂષ આજે લકિતમાન હોય છે, કિન્તુ કાળે કરીને નાસ્તિક થઈ જાય છે. તેમ જ અમુક શ્રી પતિપરાયણ છતાં કાળે કરી પતિવ્રતને ચૂકે છે. તેવી જ રીતે એક અડગ વૃત્તિ-ધાળો પ્રહારચારી કોઈ સમયે વિષયલોગની લાલસાવાળો આપણે અનુભવીએ છીએ. આમ થવાનું કારણ સૂક્ષ્મ રીતે તપાસ કરતાં સત્સંગનો દોષ હોય છે. ખરાબ સોળતને લીધે તેઓની એવી સ્થિતિ થાય છે. માટે પ્રત્યેક જીવે ઉત્તમ મનુષ્યની સત્સંગની લાલસા રાખવી. જેમ સત્સંગ સર્વ સુખોત્તુ મૂળ છે, તેમ કુસંગ સર્વદુઃખનું કારણ છે. કુસંગથી દોષ દિવસ પોતાની ઉન્નતિની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. કુસંગથી જીવનની સાફલ્યતા આકાશ કુસુમવત્ માનવી. કુસંગથી ડરનાર સર્પને ડરાવવા સમર્થ છે. સત્સંગના પ્રતિપાદન વિશે શ્રી જાતિને એક વાત ખાસ લક્ષમાં લેવાની છે. કોઈ તારૂણી જેન સત્સંગને લીધે કોઈ સાધુ વેરાગી પાસે જઈ તેમનાં વચનામૃતનું પાન કરવા ઉત્સુક થાય, તેવા ભાવધાનીયાય તથા તેનું જ નામ સત્સંગ ગણે, પણ મારા મત પ્રમાણે કેવળ

તેનું નામ જ સત્સંગ નથી, સત્સંગ એટલે શ્રેષ્ઠ સંગ. તેમાં પણ સ્ત્રીને સંભત્તીય વર્ગની સ્ત્રી સાથે સમાગમ શક્યો ઉચિત છે. કેમ કે તેમ કરવાથી કોઈ જાતનો અપવાદ આવતો નથી. વિના સંકેતે હૃદયના ઉદ્ધાર પાદાર કાઢી શકાય છે. અધી અપરિચિત પુરુષ સાથે છટ લેવી ખોટી છે. પોતાને ઉત્પન્ન થતી યાંકાઓનું પોતાની બહેનપણીઓ સાથે વાક કરવાથી નિવારણ કરી શકાય છે. આ રીતે આપણા ધારાખર કુળની, તેમ અધિક કુળવાળી સફળુણી સ્ત્રીનો સંગ, તે બે આપણી સ્ત્રીબલિનો મુખ્ય સત્સંગ હોવો જોઈએ.

જાડયં દ્વિમતિ ગણ્યતે યતરુચીં વમઃ શુચીં કેતવં ।

શૂરે તિર્ઘ્વણતા મુર્ખો વિમતિતા દૈન્યં પ્રિયલાપિતિ ॥

તેજસ્વિન્યવલિપ્તતા મુપરતા વચ્ચર્યશક્તિઃ સ્થિરે ।

તત્કો નામ ગુણો મયે સ્તુગુણિનાં યે દુર્જનૈઃ નાંકિતઃ ॥

દુર્જન શરમાળમાં જડતા, યતવાળામાં દંભ, પવિત્રમાં કપટ, શૂરવીરમાં નિર્ઘ્યતા, મુર્ખમાં મતિહીનતા, પ્રિય બોલનારમાં દીનતા, તેજસ્વીમાં મર્મ, બોલનારામાં વાચાપણું તથા સ્થિરમાં અશક્તિ ગણે છે. આ રીતે શુણીનો કયો ગુણ છે કે, જે દુર્જને અંકિત કયો નથી.

વળી કહ્યું છે કે:-

સુજનાનામપિ હૃદયં વિશુનપરિપ્ષંગલિપ્તમિવ મવતિ ।

પવનઃ પરાગવારિ રચ્યાસુ વહ ઘ્રજસ્વલો મવતિ ॥

આ લોકમાં સજ્જનનું હૃદય પણ દુર્જનના સંગથી લેપાય છે. કેમકે પુખ્ત રજને વહેનાર પવન માર્ગમાં વાતાં રજવાળો માય છે.

ગર્વનિરૂપણ.

ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;—અભિમાનં મદિરાપાનં ।
 અર્થાત્ અભિમાનને સુરાપાન સાથે સરખાવ્યું છે. મદિરા
 એ એક કેદી વસ્તુ છે. સુરાપાન સૂક્ષ્મ છતાં તે અધિક
 દુઃખદાયક છે, બુદ્ધિને જડ કરે છે. જેમ એક ભ્રમર વાંસને
 ફેલાવી ખાય છે તથા ઉધાઈ કાઢતો છિન્ન ભિન્ન કરે છે, તેમ
 સુરા શરીરને ફેલાવી ખાય છે. મહાપુરુષોએ અભિમાનને આવા
 સુરાના સરખું ગણેલું છે. વળી સુરાપાન કરતાં પણ અભિ-
 માન વધારે દુઃખદાયક છે. કારણકે સુરાપાન કરનાર વ્યક્તિને
 જ્યાં સૂધી તેની કેફ હોય ત્યાં સૂધી તેની અસર હૃદયમાં
 રહે છે, પણ મદ એવી જીવલેણ કેફી વસ્તુ છે કે, જ્યાં
 સૂધી આ સ્વલ્ભંશુર શરીર આ સંસારમાં ચલનચલન કરે,
 અર્થાત્ જ્યાં સૂધી હયાત રહે, ત્યાં સૂધી તેની અસર સામા-
 ન્ય રીતે તાજી રહે છે. માટે મદિરાથી પણ વિશેષ કષ્ટદાયક
 અહંકારને ગણ્યો છે. જે ગર્વ રહિત છે, તેને માટે સ્વર્ગ
 છેડું નથી. અભિમાન અજ્ઞાની, અર્ધજ્ઞ તથા અસંસ્કારી
 મનુષ્યોના હૃદયમાં રહે છે. જેના હૃદયમાં જ્ઞાનનો નિર્મળ
 ઝરાનો ઘોધ વઘ્યા કરે છે, તે ઘોધ ગર્વને એક તૃણની માફક
 ઘસડી જઈ ક્યાનું ક્યા ફેંકી દે છે. જેમ પુરુષને આ દુર્ગણ
 તજવાની જરૂર છે, તેમ સ્ત્રીને પણ છે. સ્ત્રીને પતિચરણ
 એ જ કલ્યાણપ્રદ છે. પણ જ્યાં સૂધી સ્ત્રીમાં કામ, ક્રોધ,
 લોભ, મદ તથા માત્સર્ય આદિ છ રિપુઓ હોય છે, ત્યાં
 સૂધી તે પતિનું દાસત્વ કેવી રીતે સ્વીકારી શકે ? હૃદયમાં
 જ્યાં સૂધી મદફળી યત્રુનું અસ્તિત્વ રહેલ છે ત્યાં સૂધી
 નમ્રતા, શીતળતા તથા વિનય રહી શકે નહિ. જ્યાં સૂધી

ઉક્ત શુભોત્તુ અસ્તિત્વ હોય છે ત્યાં સૂધી શ્રી પતિનું દાસ્ય કદી સ્વીકાર્યે નહિ. માટે જેમ બને તેમ મનુષ્યની અધોગતિના કારણરૂપ અભિમાનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. અભિમાન બે પ્રકારના છે:-સત્ય અભિમાન તથા મિથ્યા અભિમાન. જેમ અગ્રીણ કડવું છે તેમ કાળીજીરી કડવી છે. પણ અગ્રીણ જીવનો અંત લાગે છે. પણ કાળીજીરી રોગનો નાશ કરે છે. માટે સત્ય અભિમાન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. સત્ય અભિમાન એ કે, પોતે પોતાનું સ્વધર્માભિમાન સખવું. જો કાંઈવાર આવે પ્રસંગ આવે કે, નીચ જાતિનો આશ્રય લઈ પોતાની આજીવિકા ચલાવતી હોય તથા તેની સહાયતા વિના એકે પાંકડું હાલી થકે એમ ન હોય તથા પોતાના ધર્મનો સર્વથા નાશ થઈ પોતાની આજીવિકા ચાલતી હોય, તે આજીવિકાનો ત્યાગ કરી પ્રાણાંતે પણ તેની પરવા કરવી નહિ. આતું નામ સત્ય ધર્માભિમાન છે. બીજું સ્વદેશાભિમાન છે. 'સ્વાર્થ' અર્થ જાની પારકાદેશ માટે પારકાની શુભાશી નહિ કરતાં પોતાની પોતાના દેશના જલા માટે, તેની ઉત્પત્તિ માટે તથા તેના કલ્યાણ માટે પોતાની અવસ્થા જીંદગીભર કંગાળ રહે, અરે સર્વ સુખ, આનંદ તથા ભોજનમજાહને તિલાંજલિ આપવી પડે તો તે આપે તથા છેવટે દુઃખ દાવાનજમાં સળગી અંતે તેનો દહાંત થાય, છતાં પોતાના દેશનું ગૌરવ પોતે ટકાવી રાખે, આતું નામ દેશાભિમાન તથા સ્વકુલાભિમાન છે. ત્રીજું સ્વજ્ઞાતિ અભિમાન તથા સ્વકુલાભિમાન છે. આવી રીતનાં સત્ય અભિમાન મારી વહાલી બેનોએ સર્વેએ ગ્રહણ કરવાં.

ક્રોધવિચાર.

પૈશુન્યં સાહસં દ્રોહં રૂપ્યાસુચાર્યદ્વપણમ્ ।

ધામ્દંડં ચ પારુષ્યં ક્રોધજોઽપિ ગણોઽષ્ટકઃ ॥

પારકાની આડી ખાવી, સાહસકર્મ, મનુષ્યદ્રોહ, ઇર્ષ્યા, પારકાના ગુણોપર દોષારોપ, પારકાના વિષયને દોષવાળો કરવો, વાણીની તીક્ષ્ણતા વાપરવી તથા મારામારી કરવી, આ આઠ દુર્ગુણ ક્રોધવડે થાય છે.

તેવા ગૃહસ્થાશ્રમીને ધન્ય છે કે, જેનાં આશ્રમમાં નીચે જણાવેલ વસ્તુ ન હોય. ક્રોધવાળી પ્રજા, ભીતું તથા ધૂમાડાવાળું ઘર, ભીતું ઘરઆંગણું, માંકડ આદિથી ભરપૂર થયા, લુપ્ત લોજન, કઠોર બોલનારી તથા ક્રોધાંધ દષ્ટિવાળી સ્ત્રી તથા નિત્ય ખરાબ જળવડે સ્નાન, આટલી વસ્તુથી સુજ્ઞ હોય, તે ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે.

હિદુર નીતિમાં કહ્યું છે કે;—

કુપ્રામવાસઃ કુલહીનસેવા કુમોજન ક્રોધમુલ્લી ચ માર્યા ।

પુત્ર શ્ચ મૂર્ખો વિધવા ચ કન્યા વિનાશિના પદ પ્રહરન્તિ

કાયમ્ ॥

કુપ્રામનો વાસ, કુળ હીનની સેવા, ખરાબ લોજન અને ક્રોધમુળી ભાર્યા, મૂર્ખ પુત્ર તથા વિધવા કન્યા, આટલાં શરીરને અગ્નિ વિના બાળે છે.

અહીં ક્રોધમુખવાળી ભાર્યાપર વિશેષતઃ વજન આપવાનું છે. અતિશયત ક્રોધવાળી સ્ત્રી પોતે સુખી થતી નથી, તેમ પોતાના પતિને સદૈવ અપ્રિય રહે છે. તે પતિની કૃપા-

હૃદિને પાત્ર થતી નથી. વળી પતિની કૃપાવિનાં શ્રીનું કદી
ત્રેય થતું નથી. માટે પોતાનું હિત ચહાનાર પતિવ્રતા શ્રીએ
ક્રોધનો સર્વદા ત્યાગ કરવો. ક્રોધઆદિથી મુક્ત થયા પછી
સહન શીખતાને શીખવાની દરેક જગ્યાને જરૂર છે.

સહનશીલતા.

પોતાનું હિત કરનારનું હિત કરવું, એ સ્વાભાવિક છે.
પણ અહિત કરનારનું હિત કરવું દુર્લભ છે. આ સંસ્કૃત
માનવ જાતિને પ્રાપ્ત કરવા આ જાળવ મનન કરવા યોગ્ય છે.
માનવ જાતિને માટે સુખદુઃખ, ડગલે પગલે સર્જાયેલાં છે.
આજે લક્ષ્મીથી આનંદ પામનારા લક્ષ્મીના અધિકારીઓ,
પોતાના કોડીલા કુંવરોને પ્રાપ્ત થવેથી મગ્ન રહેનારા પિતા-
શ્રીઓ, સત્તાને માન કરનારા સત્તાધિકારીઓ, આ સર્વ પોતાને
ભાગ્યશાળી લેખે, તે રેખીતું છે. પણ તેથી તેઓ ખરા સુખી
લેખાતા નથી. કારણ કે, ધન, પુત્ર, સત્તા, વૈભવ આદિ સુખો
નાશવંત છે. આજે પોતાનાં છે, પણ કાળે ઠરી પડ્યાં
થશે જ. પણ કઈ વખતે, તેની ખબર પડતી નથી. એક
જુગારી પોતાની પાસે લાખો પૈસા લઈ બેઠો હોય છે, પોતાની
પાસેના પૈસાનો અધિકારી છે, પરંતુ હાલ રમતાં હુર્લવવશાત્
પોતાના તે જ દામ ધડી પછી બીજાના હાથમાં પોતે જૂવે
છે. તે મનમાં સમજે છે કે, આ દામ ધડી પૂર્વે મારા હતા,
તે હું જ લાખ્યો હતો, પણ હાલ તે હું લઈ ચકતો નથી.
રાજાની કૃપાથી એક મનુષ્ય આજે ઉંચા જોડાનો અધિકારી
થયો હોય અને તે અધિકારીવડે આજે ઇન્દ્રનાં જેટલો તે
અધિકાર લોગવે છે, પણ બીજે જ દીવસે રાજા તેનાપરથી

પોતાની કૃપા જેની લે છે તથા આજે એક સર્વોપરીસત્તાના અધિકારીને અધિકારથી વ્રજ કરી, વખતે કારાગૃહને! લોગી પણ કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે, મનુષ્યને સુખદુઃખ સાથે રહેલાં છે. આજે પોતાના પ્રણયના પ્રભાવે સુખી હોય, પરંતુ વિપત્તિથી સદાને માટે તે નિરાળો થઈ ગયો છે, એમ માફ માનવું નથી. જ્યારે સુખ તથા દુઃખ સાથે જ છે તો સુખની વખતે મનુષ્યે ફૂલાવું નહિ તથા અભિમાનરૂપી મદના ટીપાને ચાટવું નહિ. આમ કરવાથી તેનું સુખ જર્જરિત થાય, છતાં જલદીથી જતું નથી. દુઃખ વખતે મનુષ્યે સહનશીલતા રાખવી. સહનશીલતા એટલે પોતાના આત્માને અમુક વસ્તુ અપ્રિય છે, છતાં કુદરતના પ્રભાવે પોતાના શિરપર આવી પડી તો તેનો કંટાળો નહિ રાખતાં સમયને આધીન થવું તથા તેમાંથી મુક્ત થવા ઉદ્યોગી રહેવું. કહ્યું છે કે સહનશીલતા વૈરીને વશ કરી શકે છે. મહર્ષિ ભૃગુએ પોતાના ચરણોનો શ્રી વિષ્ણુભગવાનના વક્ષઃસ્થળમાં પ્રહાર કર્યો ત્યારે મહાન પુરમ પિતા પરમાત્માએ કેટલી સહનશીલતા વાપરી હતી ! શ્રી વિષ્ણુભગવાનના જીવનવડે તેમની સત્તાથી કેણુ અભણ્યું ? જેમનાં સુદર્શન ચક્રના લોગરૂપે ભૂમંડળને ડાલાવનારા હનંતો હાથવાળા થઈ ગયા છે. તો પછી ભૃગુ જેવા બે હાથવાળાનું તેમની આગળ શું ગણું ?

દુર્યોધનની સભામાં પાંચ પાંડવો જેવા પતિઓની દૃષ્ટિએ દુષ્ટ દુઃશાસનના હાથે પંચાંગીની હુંટાયલી લાજ કેનાથી અજલજી છે? દુઃશાસનની છાતી ફાડી તેનું રૂધિરપાન કરનાર ભીમનું શૌર્ય શું તે વખતે પલાયન કરી ગયું હતું? ના, શૌર્ય તો હતું જ, પણ વડીલખંધુની આજ્ઞાના બંધને

ખંધાયલો હતો. તેથી તે વિપત્તિ વખતે સહનશીલતાનું સેવન કર્યું હતું તથા સહનશીલતાથી કેવું પરિણામ આપ્યું હતું, તે કોઈથી ના કહી શકાય જોમ નથી, અયોધ્યા હરિશ્ચંદ્ર શું વિશ્વામિત્રના બળને ખહોંચી વળવા અશક્ત હતા. છતાં તે વખતે સહનશીલતાનો પૂનરી ધર્મ સમ આધીન થયો હતો. આ રીતે અનેક ઉદાહરણ છે. ઉપર પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છનાર દરેક ભગિનીએ વિપત્તિ વખતે પોતાની વિપત્તિને સહન કરવી જરૂરની છે. દરેકે ધર્મશા પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો. યુવણને જોમ સોની લોક થઈ છેલ્લે કહે, દીપે તથા વપાવે છે, તેમ તેમ તે ઉત્તમ થાય જોખાને જોમ જોમ ખાંડવામાં આવે છે તેમ તેમ તે મુગ મય થાય છે અને દૂધને જોમ જોમ ગરમ કરે છે તે તેમ તે સર્વ પદાર્થથી ગ્રેષ્ઠ રિયતિને પામે છે. આ રીતે ક્ષત્ર સહન કરે છે ત્યારે તે ઉચ્ચ પદવીને પામે છે. આ રીતે જ્યાં જઈ પદાર્થ સહનશીલતાને લાવે ઉત્તમ થાય છે તે સૈત્તવ બુદ્ધિવંત શા માટે ન થઈ શકે? અર્થાત્ થાયજા કેહ્યું છે કે

ગુણસ્વામરણં જ્ઞાન જ્ઞાનસ્વા મરણંક્ષમા.

શુભનું ભુષણ જ્ઞાન છે તથા જ્ઞાનનું ભુષણ ક્ષમા છે. મનુષ્યે કદીપણ કોધ કરવો નહિ. કારણકે કોધ પવિત્ર બુદ્ધિને બદલ કરનાર અંગણરૂપે મહર્ષિએ માનેલ છે તથા તે ઐહીક નથીજ. ક્ષમા વિનાનો માનવ દાનવ સમાન છે. તેમાં સ્ત્રી જાતિને આ સદ્ગુણની વધારે જરૂર છે. સદ્ગુણી સ્ત્રીઓએ પોતાના સસરા, સાસુ, નણંદ, જેઠ, જેઠાણી, દેસણી, વગેરે જે પૂજ્ય હોય તેમની આજ્ઞાને તાબે થવું તથા તેમના પ્રતિ પ્રેમભાવ રાખવો. તેમના તરફથી પોતાના પર શ્રમે તેવું દુઃખ પડે,

જતાં સહનશીલતા સખી તેઓના અહિતનું મનમાં કોઈ
કારણ નહિ લાવતાં દામા ભાવે વર્તવું, એજ શ્રેયસ્કાર છે.

શ્રદ્ધાવિચાર.

કયું છે કે, શ્રદ્ધાવિરહિતં યત્તાં તામસં પરિચક્ષતે ॥
શ્રદ્ધા રહિત યજ્ઞ તામસી યજ્ઞ કહેવાય છે. વળી વ્યાસ
ભગવાને કહ્યું છે કે,

અશ્રદ્ધા પરમં પાપં શ્રદ્ધા પાપપ્રમોચની ।

જહાતિ પાપં શ્રદ્ધાયાન્ સર્વો જીર્ણામિવ ત્વચામ ॥

અશ્રદ્ધા એ મહાન્ પાપ છે. શ્રદ્ધા પાપને નાશ કરે છે. જે
પ્રમાણે સર્પ પોતાની જૂની કાંચળીનો ત્યાગ કરી સુખને
પામે છે, તેજ પ્રમાણે શ્રદ્ધાવાન મનુષ્ય પાપ કર્મથી મુક્ત
ધર્મ સુખનો લોક્તા બને છે.

શ્રદ્ધામાં બીજો અર્થ ભાવના થાય છે. ભાવવિના પ્રેમ
ઉપસ્થિત થતો નથી તથા પ્રેમ વિના આનંદ નથી. જેમકે
એક રાગી બ્રહ્મંકર રાગથી પીડાય છે તથા તે બ્રહ્મંકર રાગને
નિર્મૂળ કરવા એક વેદો પોતાના વચનથી એ કોશને અંતરે
એક ટેકરી પર હવા ફેર માટેની સલાહ આપી. હવે એ કોશની
સુસાફરી કોણ કરી શકે ! આ પ્રશ્ન માટે પ્રથમ શ્રદ્ધા શબ્દ
લઈશું પ્રથમ રાગીને સાડું થવા માટે વેદના વચનપ્રત્યે
શ્રદ્ધાની જરૂર છે. વેદના અક્ષરે અક્ષર ખરા હોવા જોઈએ.
તેણે આટલા રાગીઓને રાગમુક્ત કર્યા. તે સ્થાન માટે
વેદની ખાત્રી હોવી જોઈએ. ત્યાં જવાથી રાગીને અવશ્ય
સાડું થવું જોઈએ; આ રીતે જ્યાં સૂધી પ્રથમ શ્રદ્ધાએ

વાસ કયો નથી, ત્યાં સૂધી સો કોશની મુસાફરી થવાની નથી અને હુણ દેર રોગીને થવાનો નથી. શ્રદ્ધાનું મૂળ કારણ પ્રેમ છે. કારણકે આપણને વિચાર કરવાની શક્તિ છે કે, રોગી સો કોશની મુસાફરી કરવાને એકદમ તો શક્તિવાન હોયજ નહિ. રોગીના આશ્વજનો પર રોગીની સારવાર કરવાની ફરજ રહેલી છે. આ ફરજ રોગી પ્રત્યે પ્રેમ વિના અમલમાં મૂકી શકાય નહિ તાત્પર્યકે પ્રેમ (ભાવના) વિના આનંદનો ખાનનો મળતો નથી. પ્રેમ હોય ત્યાં જરૂર શ્રદ્ધાનો વાસ હોયજ નેહએ. માટે દરેક બહેનોએ ધર્મ, સત્ય તથા નીતિ તરફ પ્રેમાળ અર્થોત્ શ્રદ્ધાવાન થવું. શ્રદ્ધાવાન હમને જ્ઞાન ॥ શ્રદ્ધાણે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી કહ્યું છે કે,

અશ્રદ્ધાવાન ધર્મકો વેવાતાં નર્હતે હવિ ।

તસ્યવાજ્ઞ ન મોક્તવ્યં દત્તિ ધર્મચિદો વિદુઃ ॥

શ્રદ્ધા રહિત પુરુષને દેવ, અગ્નિ આદિ દેવોને હવિથી તૃપ્ત કરવાનો અધિકાર નથી. જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી રહિત છે તેનું અન્નપણ ભક્ષણ કરવું ઉચિત નથી. સૌની શ્રદ્ધા પોતાના પતિપર હોવી નેહએ. પછી તે જગતમાં બકરીયા ગણના આવજાની માફક નિરૂપયોગી હોય. પણ પોતાને મન તો તેને પોતાનો ઉચ્ચ ચંદ્ર માનવો નેહએ. પોતાના જીવનનો સૌભાગ્ય, પોતાનો ઇશ, પોતાની સંપત્તિ, પોતાનો આહ્વાદ તથા પોતાનું સર્વસ્વ ગણી તેના પ્રતિ અચળ શ્રદ્ધાએ તેની ભક્તિ કરવી. સુદોાયના, મંદોદરી તથા શૃંગા આદિ સતીઓ નાશ-સોને પરણી હતી. છતાં તેઓના પતિઓનો આદરો બધો જે પ્રભાવ હતો, તે સતીઓની પોતાના પતિ વિશે અચળ શ્રદ્ધાને લીધે હતો. શ્રદ્ધા એવી રીતની હોવી નેહએ કે, જે

શ્રદ્ધા પોતાની ભાવનારૂપ તીજ્જેરીનું દ્વાર સહેલાઈથી ખુલ્લું કરી હૃદયની શાંતિ, આનંદ અને કલ્યાણનો ખજાનો પ્રાપ્ત કરી શકે.

સંતોષવિચાર.

સંતોષામૃતાતૃપ્તાનાં યત્સુખં શાંતચેતસામ્ ।

કૃત સ્તૈયજં લુપ્થાનાં રક્ત એત ય ધાવતામ્ ॥

સંતોષરૂપે અમૃતથી તૃપ્ત થયેલ તથા શાંત ચિત્તવાળા પુરૂષોને જે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેનું સુખ આમતેમ દોહનારા ધનના લોભી પુરૂષને ક્યાંથી મળે ? વળી કહ્યું છે કે;

સદા સંતુષ્ટમનસઃ સર્વાસુખમયા વિશઃ ॥

• સર્વદા સંતોષી મનુષ્યને સર્વ દિશાઓ સુખમયજ નજાય છે. સંતોષ એ દેવી સંપત્તિમાં મહાનુ શુભ છે. સર્વે પવનનો આહાર કરે છે, છતાં તેઓ દુર્ગંજ થતા નથી. વનના હાથીઓ સૂકું વનનું ઘાસ ખાઈને રહે છે, છતાં ખળવાનુ હોય છે. આ બધાનું કારણ સંતોષ છે. મારી વહાલી ગઈનેઓ આ સફળતાને અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવો. પારકાનો મહેલ જોઈ પોતાની પછુંકુટીને જાણી નાંખવાથી લાભ નથી. સંતોષથી પોતાની રંક ઝુપડીનું સુખ સુરપતિના મહાલયની ગરાળર થાય છે. પોતાની રંક ભાખરી નવ નિધ વાનીને વિસરાવે છે. સંતોષી શ્રી પોતાના રંક ભર્તારને કદી પશુ ઓછું આવેલો દેતી નથી. જે ભગિની બલે શ્રીમંત માળાવની પુત્રી હોય અને પોતાનો પતિ ગરીબ અવસ્થાવાળો હોય, છતાં જે શ્રી પોતાના પતિની હુળી ભાખરીને અમૃતરૂપ માની

સંતોષી રહે છે, તેનું જીવન અમૃતરૂપે છે. કહ્યું છે કે રંક અવરથા હોય ત્યારે સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે. પોતાનો સ્વામી મૂળથી ગરીબ હોય, અથવા તો પાછળથી, વેપારમાં, સદ્ગામાં અથવા બદ ચાલથી પોતાનું સર્વ ધન નાશ પામ્યું હોય, તેને વખતે પૂરું પેટ ભરવાના પશુ વાંધા પડતા હોય, તે વેળાએ જે સ્ત્રી ભૂખઆદિ કષ્ટોને સહન કરી પોતાના પતિની એળ ઉઘાડી કરતી નથી, પોતાના પતિના સંતોષ માટે ભોગ વિલાસની ઈરકાર નહિ કરતાં દુઃખ વખતે તેને હીલાસો આપે છે, કદીપણ મન ઉંચું કરતી નથી, હૃદયમાં દુઃખની જ્વાળાઓ સળગતી છતાં પોતાના સ્વામીને આનંદ આપવો, તેમજ મૃદુ ભાષણવાળી બની તથા હસમુખા સ્વ-ભાવવાળી થઈ જે પોતાના પતિને સંતોષે છે, તેને માટે સ્વર્ગ દર નથી.

દંપતી પરસ્પર ધર્મવિચાર.

વર વધનાં જ્યારે લગ્ન થાય છે ત્યારે વર તથા કન્યા એકબીજા એક બીજાના હાથો એકલા કરવામાં આવે છે. આને હસ્ત મેળાપ કહે છે. આ હસ્ત મેળાપ એક બીજા સાથે પાંચ રીતે મેળાપ કરવાનું સૂચવે છે. પતિ તથા પત્નીએ પાંચ પ્રકારે મેળાપ કરવાનો છે. (૧) હસ્ત મેળાપ, (૨) નયન મેળાપ, (૩) વિચાર મેળાપ, (૪) હૃદય મેળાપ, (૫) આત્મમેળાપ. કેવળ હસ્ત મેળાપથી ખરું લગ્ન મનાતું નથી. પણ જ્યારે ઉપર કહેલ પાંચ મેળાપ થાય, ત્યારે જ ખરું લગ્ન થયું સમજવાનું છે.

હસ્ત મેલાપ:—અગ્નિ દેવની સન્નિધિમાં તથા મંત્રોની ધ્વનિમાં પોતાની આ પત્ની છે, એમ કહી તેના હાથ સાથે પોતાનો હાથ જોડવો, આનું નામ હસ્ત મેળાપ.

નયન મેલાપ:—આંખ એ એક પ્રેમની સરિતા છે. આ સરિતાના નિર્માળ વારિથી પતિ તથા પત્નીએ ઉભયને વિશુદ્ધ પ્રેમથી જોવાં, તે નયન મેલાપ.

ચિન્તા મેલાપ:—વિચારના સાધનવડે પણ દંપતીએ મેળાપ કરવાનો છે. એટલે ઉભયે એક બીજાથી વિચારના સાધનવડે એકજ થવાનું છે. એટલે અસ્પર્શ વિચારોની ભિન્નતા થવી જોઈએ નહિ.

હૃદય મેલાપ—એક બીજા વિષે લાગણી હોય તથા તેથી પરસ્પર સુખ દુઃખમાં ભાગી જાતે તથા જેમ સરિતા સાગરને મળે છે તથા સાગરરૂપ થઈ જાય છે, જેમ એક દીપકનો જ્યોત બીજા દીપકની જોત સાથે મળી જાય છે, તેજ રીતે મળી જવું, તેનું નામ હૃદયમેળાપ છે.

આત્મમેલાપ:—પોતાના આત્માને પોતાના સહકારી આત્મા સાથે જોડવો, પરસ્પરે આત્માના શુભ તરફ દૃષ્ટિ રાખવી, આનું નામ આત્મમેળાપ છે.

પ્રેમ તથા પવિત્રતા આ બે આત્માના શુભો છે. લગ્ન સંસ્કાર એ આત્મિક વિવાહનું દ્યોતક છે. માટે પતિ પત્નીએ એક બીજા પુર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો, શુદ્ધ પ્રેમ કરવો, સદેવ એકજ ભાવથી હળી, મળીને રહેવું, આજ મુખ્ય લગ્નની સાર્થકતા છે.

પ્રજનાયૈ સ્ત્રિયઃ શૃણુઃ સતનાયૈ ચ માનવાઃ ।

તસ્મા ત્સાધારણો ધર્મઃ શ્રુતો વન્યા સહોદિતઃ ॥

અર્થઃ—ગર્ભધારણ કરવા સારું સ્ત્રીઓને તથા સંતાન માટે પુરૂષોને ઉત્પન્ન કર્યો છે. માટે વેદમાં સાધારણ ધર્મ-કાર્યો પતિએ પત્ની સહિત કરવા કહેલાં છે.

સતુષ્ટો માર્યેવા મર્તા મર્તા માર્યા તથૈવ ચ ।

યસ્મિન્નંય કુલે નિવ્યં કલ્યાણં તત્ર વૃધુવમ્ ॥

જે કુળમાં સ્ત્રીથી પુરૂષ તથા પુરૂષથી સ્ત્રી સંતુષ્ટ રહે છે અર્થાત્ બન્નેને પરસ્પર પ્રીતિ હોય છે, તે કુળનું સદા કલ્યાણ જ થાય છે.

ન કામંયુ ન મોગંયુ નૈશ્વર્યં ન સુરે તથા ।

શૃદ્ધા યસ્યા યથા પાર્યા સા નારી ધર્મભાગિની ॥

જે સ્ત્રીને જેવી પતિમાં શ્રદ્ધા રહે તેવાં કામ, લોભ, અંધકાર તથા મુખમાં પણ રહેલી નથી. તે સ્ત્રીને ધર્મિષ્ઠ વાણવી. કારણ કે;—

મર્તા વેષો ગુરુ મર્તા ધર્મતોષમનાતિ ચ ।

તસ્મા ત્સર્વે પરિગ્ર્યજ્ય પતિમેકં મજે ત્સતી ॥

સ્ત્રીને પતિ જ દેવ, ગુરુ, પોષણ કરનાર, ધર્મ, લીધું તથા વ્રતરૂપે છે. માટે સર્વને છોડી તેણે એક પતિની જ સેવા કરવી.

ન સા સ્ત્રીત્યમિમેતલ્યા યસ્યાં મર્તા ન તુપ્યતિ ।

તુષ્ટે મર્તરિ નારોણાં તુષ્ટઃ સ્યા ત્પરમૈશ્વરઃ ॥

જે સ્ત્રીમાં પતિ સતોષ પામતો નથી; તેને સ્ત્રી માનવી નહિ. સ્ત્રીઓને પતિ પ્રસન્ન થવે પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે.

વળી મહાભારતમાં કહ્યું છે કે,

સુપ્રભાવા સુખવચના સુવૃત્તા સુસ્રદર્શિનઃ ।

અનન્યચિત્તા સુમુખી મર્તુઃ સા ધર્મચારિણી ॥

જે સ્રી પતિ પ્રત્યે સારા સ્વભાવવાળી, મધુર બોલનારી, રૂડાં આચરણવાળી, સુખરૂપ દેખાવવાળી, પતિમાં જ ચિત્ત રાખનારી તથા પ્રસન્ન મુખવાળી હોય, તે ધર્મચારિણી બાળવી. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં દરેક ઠેકાણે કહ્યું છે કે, સ્રીએ સ્વતંત્રપણે રહેવું નહિ. અર્થાત્ સ્રીઓએ સદા પોતાના સત્સંબંધી પુરુષોના રક્ષણમાં રહેવું. પણ કદી સ્વતંત્ર રહેવું નહિ. આતું કારણ એટલું છે કે, પુરુષ કરતાં સ્રી જાતિમાં સ્વભાવથી તન તથા મનનું બળ ઓછું હોય છે. માટે સ્રીએ બાળપણમાં માતા પિતાને, યુવાવસ્થામાં પતિને અને પતિ મરણ પામે તો પુત્રને વશ રહેવું પણ કદી સ્વતંત્ર રહેવું નહિ.

સ્રીએ પતિના પહેલા ઉઠવું, દાંતણુપાણી કરી મુખ ધોઈ, પુઘારી ઉપાડી, ઘરને ઝાડી સાફ કરી, રસોડાનાં બધાં વાસણ ઘરની બહાર સારી રીતે માંજી માટીવડે ચુલાને લીપવે તથા તેમાં રમોઈ માટે કાપડ તથા અગ્નિ મૂકવાં. પછી નાહી ધોઈ સ્વનૌ થઈ તેણે સાસુ સસરાને પગે લાગવું, સદા મન તથા વાણી નિયમમા રાખવી, રસોઈ આદિ તૈયાર કરી પતિ, સાસુ તથા સમરા આદિને જમાડયા પછી પોતે જમવું. ત્યાર બાદ રાત્રીને સમયે શયા બીછાવી પતિની સેવામાં હાજર થવું. પતિ નિદ્રાવશ થાય ત્યારે તેમા મન રાખી તેજ શયાપર નિષ્ક્રામ તથા જિતેન્દ્રિય થઈ સાવધાન રહી, વચ્ચે સહિત સૂવું. કદી પણ અગ્રિય તથા કઠોર બોલવાની ટેવ રાખવી નહિ, અનર્થ બોલવું નહિ, ધર્મકાર્ય ન પાદનકરવામાં વિરોધી થવું નહિ. અદેખાઈ, હિંસા, ઝાડી, વિપયમાં મોહ, અહંકાર,

પોતાની ખર્ચ, ઇશ્વરમાં અનાસ્થા, સાહસ, ચોરી તથા દંડ આદિનો ત્યાગ કરવો. પોતાનો પતિ પરદેશ ગયો હોય, તે સમયે સ્ત્રીએ વિશેષ ધરણી પહેરવાં નહિ. પણ માત્ર સૌભાગ્ય ખતાવનાર આભરણ ધારણ કરવાં અને સ્વામીના કિતમાં પ્રીતિ રાખવી. માણસોના મેળાવડામાં જવું નહિ, અતિ હાસ્ય કરવું નહિ તથા પારકે ઘેર જવું નહિ. આ રીતે ગૃહકાર્ય કરી સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીને પ્રસન્ન રાખવો. કદાચ શ્રીમંતાના ભાવે પોતાનું ગૃહકાર્ય ચાકરો આદિથી ધનું હોય, છતાં પોતાનું શરીર કસાય તેવા ઉપાયો યોજવા તથા ધણું કરી પતિ સંખંધી કાર્ય પોતે જ કરવું ભેધએ.

જે સ્ત્રીઓ નીચે પ્રમાણેની સ્વતંત્રતા યોગ્ય છે, જેવીકે મિત્ર સાથે એકાંત બેસવું, અવયવ દેખાય એવા પોશાક પહેરવા, મોટર, બાઈકસીલક વગેરેમાં પોતાની મેળે એકલાં યુક્તા કરી કરવી, ઓફીસોમાં પુરૂષોના સમૂહમાં નોકરી કરવી, પોતાના સ્વામીની સ્થિતિને તિલાંજલિ આપી પોતાની મનગમતી વસ્તુઓ ખરીદવી, મનગમતા આનંદના સાર્થનમૂત, નાટકતથા ચેટકમાં હાજરી આપવી, ઘરમાં સ્વામી સાથે સાધારણ ખટપટ ધતાં, પોતાના સ્વામી સાથે દેરસાવ બાંધવો, છટાછેડા માટે કોરટ દરબારે ચલવું વગેરે દ્વંષણ લગાડનારી સ્ત્રીઓ પોતાના પિતાના કુળને લાંછન લગાડનારી છે. એકે સમય એવો હતો કે, સતી પોતાના સતીત્વના ભાવે દુષ્કાળ, રાગ તથા સંકટનું પશુ નિવારણ કરી શકતી હતી. અત્યારે એવી કોણ છે કે, દુષ્કાળાદિ ભયંકર સંકટમાં પડેલા દેશને સહાને માટે મુક્ત કેરે ? જ્યારે કંદેક ભગિની પોતાના ધર્મને અત્રે-સારનારી થશે, પોતાના ગૌરવનું પોતે જ રક્ષણ કરતી યશે, આખાની લાલચે, પોતાની પાસે રહેલા અર્ધાથી જ સંતુષ્ટ

યથે, પરાયા જીવનનું અનુકરણ કરવાનો પરિત્યાગ કરશે, દાંભિકતા, કુસંપ, આપસ્વાર્થપિણું, અનાસ્થા, અદેખાઈ વગેરેનો સર્વથા ત્યાગ કરી, સ્નેહ તથા સંપને વળગી રહેતાં શીખશે ત્યારે જ પોતાના દેશને હુન્નર, ઉદ્યોગ તથા કળા કૌશલ્ય આદિથી તે વિભૂષિત કરશે. જ્યારે દરેક ભગિની પોતાના ધર્મનું રહસ્ય સમજી, જિતેન્દ્રિય, મનોનિગ્રહવાળી, મુમ્તકારી તથા પતિપરાયણ થઈ, સંસ્કારી તથા શૂરવીર બાળકને જન્મ આપતી થશે ત્યારે જ દેશનો ઝાંખો પટલો ઉદય પૂર જોશમાં પ્રકાશિત થશે.

પુરૂષધર્મ.

યાય ન વિદતે જાયાં તાવદર્શો નવે ત્પુમાન્ ।
નાર્ધ પ્રજાયતે પૂર્ણ. પ્રજાયેતેત્યપિ શ્રુતિ ॥

• જ્યા સૂધી પુરૂષ સ્ત્રી પરણતો નથી ત્યાં સૂધી અર્ધો કહેવાય છે. કારણ કે એકલા પુરૂષથી પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી. પણ સ્ત્રીને પરણી પૂર્ણ થાય ત્યારે તેનાથી પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

ન ગૃહ ગૃહમિત્યાહુ ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ।

ગૃહ તુ ગૃહિણીહીનમરણ્યસદૃશં મવેત્ ॥

ઘરને ઘર નથી કહેતા, પણ સ્ત્રી જ ઘર કહેવાય છે. કેમકે સ્ત્રી વિનાનું ઘર અરણ્ય સરખું લાગે છે. •

ધર્માર્થકામકાલેષુ માર્યા પુસસદાયિની ।

વિદેશગમને વ્રાસ્ય સેવ વિશ્વાસકારિકા ॥

સ્રી ધર્મ, અર્થ, કામ તથા ચોગ્ય સમયે પુરૂષને સહાય કરનારી છે. પરદેશ જતાં સમયે વિશ્વાસ કરવાલાયક પણ્ય તે જ છે.

પરદારા ન ગતવ્યા પુરુષેણ વિપશ્ચિતા ।

યતો મર્ચંતિ કુઃખાનિ નૃણાં નાસ્ત્યત્ર સશયઃ ॥

બુદ્ધિમાન પુરૂષે પારકી સ્રી પ્રત્યે જવું નહિ. કેમકે તેથી કુઃખ થાય છે, એમાં સંશય નથી.

તપ્તાંગારસમા નારી ઘૃતકુંભસમઃ પુર્માન્ ।

તસ્માત્ ઘૃત્તિ ઘૃતં જેય નૈકત્ર સ્થાપયેદુધઃ ॥

ગળતા અગ્નિ સમાન સ્રી તથા વીથી બરેલ ધ. સમાન પુરૂષ છે. માટે બુદ્ધિમાને એણેને એક કેકાણે સખવાં નહિ

માત્રા સ્વસ્થા વૃદ્ધિત્રા વા ન વિવિક્તાસતો ભવેત્ ।

વલ્લવાનિન્દ્રિયમામો વિદ્યાસમપિ કથંતિ ॥

મા, જેન તથા હીકરી સાથે પણ એકાંતમાં બેસવું નહિ કારણ કે ઇન્દ્રિયો ગળવાનું હોવાથી વિદ્વાનને પણ વિષય પ્રતિ જેએ છે.

વળી મહાભારતના વનપર્વમાં કહ્યું છે કે, અંશપ શક્તિ-વાળા પુરૂષોએ પણ પોતાની સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવું. કેમકે અપુરૂષોએ સદા આચરણ કરેલ આ ધર્મ છે. જેમ પુરૂષ ધધારોજગરમાં તેમ સ્ત્રીએ ધરના કાર્યમાં પડી પોતાના તન તથા મનને રોકવું, જેથી શરીર આરોગ્ય રહે છે અને મન સમય મળતાં ખોટે અર્થે ચઢી જવું નથી. પોતાની સ્ત્રીપર ખોટો બહેમ લાવી તેને પરમાં ગોંધી રાખવી નહિ. ધર્મ આરત્રમાં કહ્યું છે કે;

અરિક્ષતા યદ્દે રુદ્ધા પુરુષૈરાપ્તકારિભિઃ ।

આત્માનમાત્માનાયાસ્તુ રક્ષેયુ સ્તાઃ સુરક્ષિતાઃ ॥

કદાચ શ્રીઓનાપર ચોકભી રાખનાર પુરુષે ઘરમાં ગોધી રાખી હોય, છતાં તે સુરક્ષિત રહેતી નથી. પણ જે શ્રી પોતાના મનવડે પોતાનું રક્ષણ કરે છે, તે જ સુરક્ષિત થાય છે, કહ્યું છે કે,

ઉત્સવે લોકયાત્રાયાં તીર્થેષ્વન્યનિકેતને ।

ન પર્ત્વી પ્રેપ્યેત્ પ્રાક્ષઃ પુષ્પામાત્યવિવર્જિતામ્ ॥

અર્થ:-શ્રીને ઉત્સવમાં, લોક મેળાવડામાં, તીર્થોમાં તેમ જ મારકાને ઘેર, સાથે પુત્ર અથવા વિદ્યાસુ માણસ આપ્યા વગર એકલી મોકલવી નહિ.

કંપતીનો પરસ્પર સમાન હક રહેલો છે. જે ઉત્તરસ્પરસ સમાન ભાગીદાર છે. જો જેઉંને સમાન હક જળવાયલો રહે છે તો જ મતભેદ પડતો નથી. મતભેદ એ જ કલેશનું તત્વ છે. વળી કલેશ એજ પોતાના સંસારને સડો, છે તથા સડો એ જ દુઃખનું મૂળ છે. માટે જુદિમાન પુરુષે પરસ્પરી ગમનાદિકથી સદા દૂર રહેવું, જેથી સંસાર સારો નોવડે છે.

યુવતિધર્મવિચાર.

પુરુષ સેવતે નાન્ય મનોવાક્ફાયર્મમ્મિ. ।

લોમિતાપિ પરેનાર્થઃ સા સતી લોકભૂષણા ॥

જે સ્ત્રી મન, વાણી અને દેહથી તથા કર્મવડે પર પુરુષનું નામ પણ લેતી નથી તથા પરપુરુષ દ્રવ્યાદિથી કદી

લોભ બતાવે, છતાં જે પોતાના ધર્મધોર્યલાયમા નથી, તેને પતિવ્રતા કહે છે.

રૂપયૌવનસપન્ના ગૌતે નૃત્યે પ્રતિકોવિદા ।

સ્વાનુરૂપં નરં દ્રષ્ટ્વા ન યાતિ વિકૃતિ સતીમ

જે સ્ત્રી યુવાવસ્થામાં હોય તથા પોતાનું રૂપ મુશોભિત હોય, વળી દેવતાઓનાં ગીતો તથા ધ્યાનમાં હોય તથા તેના જેવા જ રૂપવાન યુવાવસ્થાવાળા તથા વિગેરેમાં હુશિયાર પુરૂષને જોઈ જેનું મન મોહિત થતું કિંવા લલચાતું નથી, તેવી સ્ત્રી સતી કહેવાય છે.

યૌક્ષિતા ચીક્ષતે નાન્યં હાસિતા ન દસત્યપિ ।

માપિતા માપતે નૈવ સા સાધ્વી સત્યલક્ષણા ॥

કોઈ પણ પ્રસંગે દુરાચારુ પામેલ પુરૂષ પોતાની જાણે છે, છતાં જે સ્ત્રી તેવા પુરૂષની સાથું જોતી નથી. જ હસાવતો હોય તે પ્રત્યક્ષે સ્ત્રી હસતી નથી, ખોટું કારણ બતાવી મોહાવતો હોય, છતાં જે સ્ત્રી તેવા સાથું ખોટું જોતી નથી. આવા મેષ લક્ષણવાળી સ્ત્રી કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે કદી આદિત્ય પશ્ચિમમાં ઉગે, મહાન ત્યલાયમાન થાય, અગ્નિની શિખા અધોગતિને પામે, પર્વત અગ્રભાગની શીલા ઉપર ઠમળ વિકસિત થાય, હંસની ગાગડા જેવી ધાય, સસુદ્ર પોતાની મયોદાધી પતિત થા. કાંઈક પોતાનો ટેક તોડી સાગરમાં ફેળે, રાત્રી પુરૂષોનાં અંત કરણ દયા વિનાનાં થાય, જે સર્વ વાત ન બનવાની કદી બંધાય. સતી સ્ત્રી પોતાના મહા પવિત્ર ધર્મથી પતિ થતી નથી.

મંત્રી કર્ણેષુ વાસી મોહ્યેષુ માતા શયનેષુ રંભા ।
 હૃદયમયો ધરિત્રો પદગુણમેતદ્ધિ પતિવ્રતાજામ ॥
 માતા શ્રીશ્રીએ પોતાના પતિને ઠેઠ પછી કાર્યમાં
 પિનારે મંત્રી પ્રમાણે વર્તવું. એટલે જેવી રીતે
 મંત્રી હોય છે, તેવી રીતે ગૃહસ્થી રાજ્યમાં શ્રીશ્રી
 છે; માટે પોતાના પતિને ગૃહસ્થની વ્યવસ્થા
 મુકેવી રીતે વર્તવું જગેરે વ્યાવહારિક ગૃહકાર્યોમાં
 શ્રીશ્રી દર્શાવવા અને કામકાજ કરવામાં હાસી સમાન
 વું, લોજન કરાવવામાં પ્રેમ રાખનારી પોતાની માતા
 વર્તવું, એટલે સર્વ પ્રકારેજેમ માતા બાળકની લોજન
 કરાવે રાખે છે, તેવી જ રીતે પતિવ્રતા શ્રીશ્રી રાખવી.
 માતા સમાન સુખ આપવું, ધાર્મિક કાર્યોમાં પોતાના

મીઠુણ ઉચાચ.-

પતિયતાનાં યં ધર્મે તન્નિયોધ વ્રજેશ્વર ॥

ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું-હે મનના સ્વામિનું ! પતિ
જે કાંઈ ધર્મ છે, તે હું કહું તે સાંભળો.

નિત્યં નુ મતંયૌત્સુક્યાત્ તત્પાદોદકમીપ્સતા

મક્તિમાધેન સતત મોહ્યમ્ સદનુગયા ॥

હરદોષ અત્યંત ઉત્સુકતાથી પતિનું પાદોદક
હંમેશ પતિની આજ્ઞા હઈ તેમના જમ્યા પછી ભક્તિ
થઈ પોતે બોળન કરવું.

મત્ત તપસ્યાં દેવાર્ચાં પરિત્યજ્ય પ્રયત્નતઃ ।

કુર્યાં વ્ચરણસેવાં ચ સ્તવનં પરિતોષણમ્ ॥

શ્રીએ મત, તપશ્ચર્યા તથા દેવપૂજન વગેરેના .
પતિસેવામા વધારે ઉત્સુક થવું. તેણે પતિના પગ ઘાસ
તેમની સ્તુતિ કરવી તથા તેમને સંતુષ્ટ કરવા.

તદામારહિતં કર્મ ન કુર્યાત્ વૈરતઃ સતી ।

નારાયણાત્પર કાન્તં ધ્યાયતે સતતં સતી ॥

વૈરભાવથી તેની આજ્ઞા વિનાનું કંઈ પણ કાર્ય ન
નહિ. સતી શ્રીએ નારાયણ કરતાં પતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ મ
પોતાના પતિનું ધ્યાન કરવું.

પરં પુંસાં પર ચૈવ મુંબેષપુરુષ પર ।

યાત્રામહોત્સવં નૃત્યં નર્તકં ગાયનં વ્રજ ॥

પરપુરુષનું સેવન કરવું નહિ, સાશ વેવવાળા અ-
પુરુષને બાવથી નીરખવો નહિ, યાત્રા, મહોત્સવ, નૃત્ય, નાટ
તથા ગાયન આ સર્વને ત્યાગ કરવો.

પરક્રીડાં ચ સતતં નહિ પશ્યતિ સુમતા ।

યદ્રક્ષ્યં સ્વામિનાં નિત્યં તદેવમપિ યોષિતામ્ ॥

સારા આચરણુવાળી સ્ત્રી પરક્રીડાને હંમેશા જોતી નથી
તથા પોતાના સ્વામી જે ખાય, તે પોતે ખાય છે.

નહિ ત્યજે ત્પતિસંગં ક્ષણમેવ ચ સુમતા ।

ઉત્તરે નોત્તરં દયા ત્સ્વામિનઃ પતિવ્રતા ॥

સારાં આચરણુવાળી સ્ત્રી પોતાના પતિના સંગનો એક
પણ પણ ત્યાગ કરતી નથી. પતિવ્રતા સ્ત્રી સ્વામીને જરા પણ
ઉત્તર આપતી નથી.

ન કોપં કુરુતે શુદ્ધા તાડિતા चापि कोपतः ।

क्षुधितं भोजये त्कांतं दया त्पानं च भोजनम् ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના પતિએ મારી હોય, છતાં
કોપથી સામે શુદ્ધો કરતી નથી. પોતાનો પતિ ભૂખ્યા થયો
હોય તો તેને જમાડે છે. પતિ બહારથી આવે કે, તેને જળ
તથા ખાવાનું તેના મૂળ આગળ મૂકે છે.

न मोक्षये चन्द्रालु प्रेरये नैव कामसु ।

पुत्राणां च शतगुणं स्नेहं कुर्यात्पतिं सती ॥

પતિ જો ઉધતા હોય તો તેને પતિવ્રતા સ્ત્રી જગાડતી
નથી. કોઈ કામમાં તેને પ્રેરતી નથી. સતી સ્ત્રી પુત્રોના કરતાં
સોગણો સ્નેહ પતિપર રાખે છે.

पति वैष्णु मंति मंत्तां दैवतं कुलयोषितः ।

शुभं दृष्ट्वा सुधातुल्यं कांतं पश्यति सुंदरी ॥

કુળવાન સ્ત્રીને પોતાના પતિ બાંધુરૂપ, ગતિરૂપ તથા
દેવતરૂપ છે. તે પોતાના પતિનું શુભ ઇચ્છે છે. તે પોતાના
પતિને અમૃત સમાન જૂવે છે.

હસિતં વદનં છત્વા મક્તિમાલેન યત્નતઃ ।

તે પોતાના પતિના મુખ આમું ભક્તિયુક્ત થઈ
ભૂવે છે.

યુવતી ધર્મ આચાર.

અમ્બુરયાનમુપાગતે ગૃહપતી તદ્ભાષણે નમ્રતા ।

તત્પાદાર્પિતહૃદિરાસનવિધિ સ્તસ્યોપચર્યા સ્વયમ્ ॥

સુપ્તે તથ શયીત તત્પ્રથમતો જહ્યાન્ન ચ ચર્યામિતિ ।

ચૈઃ સાધુનિવેદિતઃ કુઙ્કવધૂસિદ્ધાન્તધર્માંગમઃ ॥

શ્રીઓએ પોતાના પતિને બહારથી ઘરમાં આવતા જોઈ
તરત ઉઠી ઉભા થવું, પોતાના પતિ સાથે બાપણુ કરવામાં
નમ્રતા રાખવી; પતિના ચરણમાં હૃદિ રાખી તેમને આરામ
આપવું, તેમજ પતિની સેવામાં હાજર થવું. પતિનું સુતાં
પછી પોતે શયન કરવું તથા પતિ ઉઠે તેનાથી પ્રથમ ઉઠવું.
આ રીતે પ્રાચીન ઋષિઓએ કુલવતી શ્રીઓનો ધર્મ કહ્યો છે.

પતિ દિં દેવો નારીણાં પતિવન્ધુઃ પતિર્ગતિઃ ।

પત્યા સમા ગતિર્નાસ્તિ દૈવતં વા યયુ પતિઃ॥

શ્રીઓનો પતિજ દેવ છે. પતિજ રનેહી તથા ગતિરૂપ
છે. કેમકે શ્રીઓને પતિ સમાન ખીણું દેવત નથી અથવા
ખીણ કોઈ ગતિ નથી. માટે પતિમત્તા શ્રીએ પોતાના પતિની
ભક્તિ કરવી, જોજ શ્રીઓનો સનાતન ઉત્તમોત્તમ ધર્મ છે.
વળી બૃહસ્પારદીય પુરાણમાં કહ્યું છે કે;—

યી મનવાનુવાચઃ—

ધુણુ નારદ વક્ષ્યામિ સતીનાં વ્રતમુત્તમમ્ ।

કુરૂપો વા કુવ્રતો વા સુસ્વમાલોચ વૈ પતિઃ ॥

રોગાન્વિતઃ પિશાચો વા ક્રાધનો વાપિ મધપઃ ।
 વૃદ્ધો વાપ્યવિદગ્ધો વા મૂકોન્ધો યધિરોઽપિ વા ॥
 રૌદ્રો વાપિ દરિદ્રો વા કદર્યઃ કુત્સિતોઽપિ વા ।
 કાતરઃ કિતવો વાપિ છાલનાલંપટોપિ વા ॥
 સતતં દેવેવત્ પૂજ્યઃ સાધ્વ્યા વાક્રાયકર્મભિઃ ।
 ન જાતુ વિપત્તિ મર્તુઃ સ્ત્રીયા કાર્યે કથંચન ॥

હે નારદ ! પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં આચરણ તથા ધર્મ તમને
 કહું, તે શ્રવણ કરો. પતિને કુરૂપ અથોત ખરાબ રૂપવાળો
 હોય, બુઠા આચરણવાળો હોય, શ્રેષ્ઠ સ્વભાવવાળો હોય,
 ક્રોધી હોય, પિશાચ સરખો હોય, મધપાન કરનારો હોય,
 વૃદ્ધ હોય, ચતુર ન હોય, મૂર્ખ હોય, મુંગો હોય, અંધ
 હોય, બીડામણો હોય, દરિદ્રી હોય, કઠરી હોય, નિંદિત
 હોય, કપટી હોય, સ્ત્રીલંપટ હોય, છતાં સ્ત્રીઓએ પોતાના
 પતિની વાણી મન અને કર્મદ્વારા સર્વદા દેવની પંકે પૂજા
 કરવી. પતિના સુખે સુખી તથા પતિના દુઃખે દુઃખી, એમ
 સુદરીઓનો સનાતન ધર્મ છે. ઉપર વર્ણવેલા અવશુભો કદાપિ
 પોતાના પતિમાં દેખવામાં આવતા હોય, છતાં એવા પ્રિય
 અને હિતકર ઉપાયો યોજવા, કે જેનાવડે પતિના સમસ્ત
 અવશુભુતું પરિવર્તન થઈ સફળ થઈ જાય. અથોત સતી
 સ્ત્રીઓએ એવા દુર્ગુણોથી દૂર થવા પોતાના પતિને નમ્રતાથી,
 શાંતિથી, વિવેકથી સમજાવી, અનેક પ્રકારે પ્રાર્થનાના સ્વરૂપમાં
 વિનંતિ કરી, પતિની ખરાબ આચરણવાળી વર્તણૂક સુધારવી.
 પણ પતિની અવગણના ક્યારે પણ કરવી નહિ.

પ્રાતઃકર્તવ્ય.

• પતિપરિચરણં 'સંધ્યાયૈકવેળીં ।

• સંરચ્યાધાયમાલે તિલકમયગલાધો નિમજ્જન્સમૂયા ॥

તતોન્નસાધર્ન કૃત્વા પતયે વિનિવેચ સા ।

વૈશ્વદેવોદૃતૈસ્તૈ મૌનનીયાં ચ મોજયેત્ ॥

રસોઈ તૈયાર કરી પતિને કહી, તેણે કરેલા વૈશ્વદેવવડે
પવિત્ર કરેલા અન્નવડે સ્વામી તથા સસરાદિને લોજન કરાવવું.
આ પ્રમાણે ઈરોજ તૈયાર કરી સમયે સમયે લોજન કરાવવું.

પતિ ચ તદનુશાતા શિષ્યમન્નાદ્યમાત્મના ।

મુક્તા જયેદહઃ શેષં સદાયવ્યયચિંતયા ॥

સ્વામીને લોજન કરાવ્યા બાદ તેની રબા લઈ બાકી
રહેલા અન્નમાંથી પોતે લોજન કરવું અને ત્રીજે પહોરે ઘરમાં
નોંધતી વસ્તુ લાવવામાં તથા આવક બાવકનો વિચાર કરવામાં
કાઢવો.

સુપ્તે પત્યૌ તદધ્યાસ્ય સ્વયં તદ્વતમાનસા ।

અનમ્રા ચાપ્રમત્તા ચ નિષ્કામ્રા ચ જિતેન્દ્રિયા ॥

બ્યારે પતિ નિદ્રાવશ થાય ત્યારે તેમાં મન રાખી તેજ
શય્યાપર નિષ્કામ તથા જિતેન્દ્રિય થઈ સાવધાનપણે વાંચ
સહિત સૂવું, વાંચ વિના કદી સૂવું નહિ. તે વખતે અપ્રિય
વચન બોલવું નહિ. અપિવેક, ક્રોધ તથા અદેખાઈનાં વચન
બોલતાં વિચાર કરવો.

ન દાનૈઃ શુદ્ધયતે નારી નોપવાસશર્તરપિ ।

ન તીર્થસેવયા તદ્દન્ મનુઃ પાદોદકૈ ચંચા ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિનાં ચરણોદક પીવશી શુદ્ધ
થાય છે, તેવી સેંકડો દાન તથા ઉપવાસ કરવાથી તથા તીર્થ
સેવનવડે પણ શુદ્ધ થતી નથી. કારણકે આ જગતમાં સ્ત્રીને

પોતાના સ્વામી, એજ દેવ, ધર્મ, ગુરુ અને તીર્થ છે. વળી
શંકર તથા વિષ્ણુ કરતાં પણ સ્વામી શ્રેષ્ઠ છે. માટે તેનું
ચરણોદક પીવાથી પવિત્ર થવાય છે.

न सा स्त्रीत्यमिमंतय्या यस्यां भर्ताननुप्यति ।

તુષ્ટે ભર્તરિ નારીણાં તુષ્ટઃ સ્યાત્પરમેશ્વરઃ ॥

જે સ્ત્રીમાં પતિ સંતોષ પામતો નથી, તેને સ્ત્રી માનવી
નહિ. કારણકે સ્ત્રીઓને પતિ પ્રસન્ન થવાથી પ્રરમેશ્વર પ્રસન્ન
થાય છે, એમ માનવું.

इतिद्रां कुंकुमं चैव सिन्दूरं कज्जलं तथा ।

फुपांसकं च तांगूळं मांल्यामरणं शुभम् ॥

સ્ત્રીઓએ હમેશ કુંકુનો આલેશો કરવો, ચીંદૂર તથા હળદ
ધારણ કરવાં, આંખમાં મેંસ આંજલી, સેંથો પાડી માથું સાફ
રાખવું, કાચળી અથવા ચોળી હમેશ પહેરી રાખવી, સારાં
સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા મળી થકે એવા અલંકારો પહેરવા. વળી
તાંબૂલ ભક્ષણ કરવું.

केशस्तस्कारकयरी करकर्णविभूषणम् ।

भर्तुरायुष्यमिच्छन्ती कुर्ये च कचि त्सती ॥

સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીનું બહુ ઇછવું હોય તો કાંઈ પણ
કારણ સિવાય તેનાથી દૂર રહેવું નહિ. માથાના વાળને સુગંધી
તેલથી સાફ રાખવા. તેમજ હાથના દાગીના તથા કાનના
દાગીના પહેરી સદેવ આનંદી રહેવું.

सनुष्टा ऽलोलुपा वक्षः धर्मेश म्रियस्तत्यवाक् ।

अप्रमत्ता शुचिः स्निग्धा पतिं त्यपतित मजेत् ॥

પોતાના પતિની મધ્યમ સ્થિતિ હોય, વળી વિશેષ દાગીના તથા ઘણાં મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરવા ન મળી શકતાં હોય તો પણ પોતાના સ્વામીને ખોટું ન લાગે, માટે હમેશા પ્રસન્ન મન રાખવું. વિશેષ લોકોનો ત્યાગ કરવો. ઘરના કામમાં હોશિયાર રહેવું, દરરોજ સત્ય બોલવાની ટેવ રાખવી, કદી ગર્વ કરવો નહિ, પવિત્રપણે રહેવું, પતિના વચનને અનુસરી ચાલવું તથા પતિબલિતમાં તત્પર રહેવું.

નાસ્તિ સ્ત્રીણાં પૃથક્કુ યદ્વો જ યતં નાપ્યુપોષિતં ।

પતિ શુશ્રૂષતે યેન તેજ સ્વર્ગે મહીયતે ॥

સ્ત્રીઓને પોતાના સ્વામી સિવાય જૂદા યજ્ઞ કરવો કદ્યો નથી. તેમજ કોઈપણ વસ્ત્ર અથવા ઉપવાસ કરવા નહિ. પણ એક દૃઢ લલિત રાખી માત્ર પતિસેવામાં તત્પર રહે તો તેનાથી સ્વર્ગ મળે છે.

પતિમુલ્લંઘ્ય યા નારી ઉપોષ્ય વ્રતમાચરત્ ।

આયુષ્યં હરતે મર્તુઃ સા નારી નરકં વ્રજેત્ ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિની આજ્ઞા સિવાય કોઈપણ વ્રત અથવા ઉપવાસ કરે છે તો તેને કોઈ પણ તેમાંથી ફાલ મળતું નથી. પરંતુ સ્વામીનું આયુષ્ય કમી થાય છે અને તે સ્ત્રી નરકમાં પડે છે.

અપત્યલોમાત્ યા તુ સ્ત્રી મર્તોરમતિવર્તતે ।

સેદ નિદામવાપ્નોતિ પતિલોકાચ્ચ હીયતે ॥

જે સ્ત્રી મને છોકરાં થાય અને તે છોકરાંથી હું સ્વર્ગમાં જાઉં, એમ માની પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી પરપુરુષ સારું ગમન કરે, તે સ્ત્રી આ લોકમાં નિંદિત ગણાય છે. તેથી વર્ણસંક

મળ્યાથી રજા મળતું નથી, એટલુંજ નહિ, પણ પતિલોકથી
પરે છે તથા નિંદાને પાત્ર ગણાય છે.

ભાગ્યોત્પન્ના પ્રજાસ્ત્રીહ ન ભાગ્યમવપતિમંદં ।

મ ઈર્ષ્યામય માર્ષ્યાનાં યજિન્ન મત્રોપદિસ્યતે ॥

ધાર્મિકતા વિધિથી મળતા સ્વામી ત્રિવાય પુર પુરૂષ
આથે કુકર્મ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાને કાંઈપણ આશા-
પરથી મળતી હોય છે નથી. પર પુરૂષ પતિ. પણ ધાય
નહિ. આટલે પતિમત્તએ પોતાના સ્વામી ત્રિવાય પરની ઉંડા
કરી નહિ. પ્રજા ન હોય, છતાં સદાચાર પાળવાથી પતિમત્ત-
ને ઉત્તમ ગણે છે.

વનિ દ્વિષાવશ્યં સ્વં કાચકં વા નિરેષતે ।

નિર્લેષ મા મયોલોકે વશ્યંવંતિ વ્યોષ્વતે ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિને નીચ વ્યતિને ગણી ઉંચ કુળ-
નાની આથે સમાગમ રાખે છે, તે આ લોકમાં નિંદાને પાત્ર
થાય છે, આનું નામ પરપૂર્ણ કહેવાય છે.

પતિપ્રિયદિત્તં ગુણ સ્વાચારા સંવર્તેન્દ્રિયા ।

દ્વિદ્ધ કાર્તિમયાન્જોનિ પ્રેમય વાનુષર્મ ગુણમ ॥

જે વરુ સ્વામીને આરી લાગે તે પર પ્રીતિ રાખવી.
પોતાની ઇન્દ્રિયોને ખરાબ વાસનામાં ન જવા દેતાં સદાચાર
પાળવો. આમ કરવાથી તે સ્ત્રી યશને પ્રાપ્ત થાય છે તથા
પરલોકમાં આત્મા ગુણને મેળવનારી થાય છે.

દંષ્ણં મનુષ્યો ગંધર્વો સત્તીનાં નાપરઃ પ્રિયઃ ।

મપ્રિયે નૈવ કતંબ્યં વાયુઃ પત્ન્યા કદાચન ॥

સતી સ્ત્રીને પોતાના પતિ કરતાં અધિક દેવતા નથી, કોઈ મનુષ્ય નથી, તેમ કોઈ ગાંધર્વ નથી. માટે જેમ જાને તેમ તન મનથી સ્ત્રીએ કોઈપણ વખત પોતાના સ્વામીનું અહિત ચડાવું નહિ.

હોનાં નિજગણૈઃ સાર્થે સપત્નીં નૈવ ગર્હयेत् ।

इष्यारोगसमुद्भूते विद्यमानेऽपि मत्सरे ॥

કદાપિ જવામી કોઈપણ કારણસર બીજી સ્ત્રી પરણ્યા હોય અને તે સ્ત્રી નીચ કુળની હોય, તો પણ તેવી શોખની નિંદા કરવી નહિ. કારણકે તેમ કરવાથી એક બીજામાં કલેશની વૃદ્ધિ ઉપસ્થિત થાય છે અને અંતે આખા ઘરનો નાશ થાય છે.

अप्रियं नैव कर्तव्यं सपत्नीभिः परस्परम् ।

न गेयादन्यनामानि न कुर्यादन्यवर्णनम् ॥

સોખોએ એક બીજામાં વઢવાડ નહિ કરતાં એક મેકથી સંપીને રહેવું. પરસ્પર મેણાં ખારવાં નહિ, તેમ દાખલો આપવો નહિ.

कलहो न विधातव्यः कलियोग्ये प्रिये स्त्रिया ।

भर्त्सिता निन्दितार्था च ताडितापि पतिव्रता ॥

व्ययितापि भयं त्यक्त्वा कंठे गृह्णीत बल्लभं ।

उर्च्य न रोदनं कुर्यात् नैवाक्रोशेच्च तं प्रति ॥

કોઈપણ પ્રકારનો ટોટો સ્વામી સાથે કરવો નહિ. વખતે પ્રથમથી સ્વામીનો વાંક માલમ પડતો હોય, તેણે અપમાન કરવું હોય અથવા નિંદિત વચનો કહ્યાં હોય અથવા કોઈ કારણસર શિક્ષા કરી હોય, તોપણ તેની સાથે ખરાબ વચન

બોલતાં પોતાની બૂલ ગણી પતિ સાથે શાંત વચન બોલવાની
ટેવ રાખવી. પતિએ કાંઈ કારણસર પોતાને લાઠનું કયું હોય
તો પણ પોતાના મનમાં તે કોષ ન લાવતાં ઘરમાં મોટે
સાહે રહવું નહિ તથા મોટી યુમ પાડી સ્વામીને પજવવો
નહિ. પણ તેની સાથે શાંત વચનથી બોલવાની ટેવ રાખવી.
તેમ ઘરમાંથી રહતાં રહતાં બીજે ઠેકાણે નાથી જવું નહિ.

આહૂતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્યા ગચ્છેચ્ચ સત્વરમ્ ।

ક્રિમર્થે વ્યાહતા સ્યામિત્વ સંપ્રસાદો વિધીયતામ્ ॥

જે વખતે સ્ત્રી ઘરનું કામ કરતી હોય અને તેજ વખતે
પોતાના પતિએ પોતાના કામ માટે બોલાવી હોય, તો પોતા-
ના કામનો તત્કાળ ત્યાગ કરી સ્વામી પાસે હાથ જોડી મધુર
વચનો બોલતા સ્વામીની આજ્ઞાને પ્રાપ્ત થવું.

સેવતે મતુંઠચ્છિદ્રં દ્વયમર્થં કલ્હાદિકમ્ ।

મહાપ્રસાદ્વ દ્વિત્યુક્ત્યા મોદમાના નિરતરમ્ ॥

સ્ત્રીઓએ હંમેશાં પતિનું આધાં વધેલું જે કાંઈ જાન
તથા ફળ વગેરે હોય, તે આનંદથી બહુલ કરવું તથા તેને
જ મહા પ્રસાદ માની લેવો.

યાવન્નો રોમકૂપાઃ સ્યુઃ સ્ત્રીણાં માત્રેષુ નિર્મિતાઃ ।

તાવદ્વર્ણસદસાણિ નાક તાઃ પર્યુપાસતે ॥

જે સ્ત્રીઓ હંમેશા સદચાર પાળે છે, તેઓના શરીરમાં
જેટલા કેટલેક ઉત્પન્ન થયા હોય તેટલા વર્ણ સુધી સ્વર્ગમાં
રહે છે. અર્થાત્ ઘણાં વર્ણ સુધી તેઓ સુખ પામે જે.

શ્વેતે વિધિના પ્રોક્તાઃ સ્ત્રીણાં ધર્મોઃ સનાતનાઃ ।

તા નૌકાઃ પરમાઃ પ્રોક્તા મયસંસારતારણે ॥

આ રીતે શ્રીના સનાતન ધર્મ કદા છે. માટે તે પ્રમાણે
મવા જેમ સમુદ્ર તરવા હોડી વહાણ વગેરે સાધનો છે, તે
માણે સંસારરૂપી સમુદ્ર તરવા તથા મનુષ્ય દેહની સફ-
તા થવા શ્રીઓએ પતિભક્તિ તથા સદાચાર પાળવા પ્રય-
ત્ન કરવો. વળી પ્રદા વૈવર્તમાં કહ્યું છે કે,

ધુચિતં મોજયેત્ કાન્તં દયા ત્પાને ચ મોજનમ ।

નિત્ય તુ મતંયંત્સુખ્યાત્ સત્પાદોદકમીપ્સિતમ્ ॥

ધણી ભૂખ્યો થયો હોય તો તેને લોજન કરાવવું તથા
તૃપા લાગી હોય તો પાણી આપવું તથા ઉત્કંઠાર્થી પતિનું
પાદોદક શ્રદ્ધા કરવું.

મક્તિભાવેન સતતં મોક્તવ્યં તદનુસયા ।

યદ્રથ્ય સ્વામિનાં નિત્યં સદેશમપિ યોષિતામ્ ॥

ભક્તિ ભાવથી તેની આજ્ઞા લઈને જમવું. જે કાંઈ
ચોતાનો. ધણી ખાતો હોય, તેજ ચોતે ખાવું.

પરં પુસ્તાં પરં ચૈવ સુવેષ્ણુરુપ પરમ ।

પ્રાત્રામહોત્સવ નૃત્યં નર્તન ગાયન યજ્ઞ ॥

મનુષ્યમાં જે શ્રેષ્ઠ હોય તેમ જ જે રાગદ્રેષવાળો હોય,
તેનો ત્યાગ કરવો. યાત્રા, મહોત્સવ, રથ, નર્તન, ગાયન
આદિ સર્વનો ત્યાગ કરવો.

પરમીડાં ચ સતતં નહિ પદ્યન્તિ સુવતા ।

સારા. પ્રતવાળીએ પરકીડા કદી પાછુ લેવી નહિ.

પતિવ્રતામહિમા.

આ અસાર સંસારસાગરમાંથી તરવા ઇન્દ્રનાર દરે! મહિલાએ પોતાના પતિ સિવાય સર્વ પુરુષોને પોતાના જનક કે ભાતું સમાન ગણવાં. શિયળમતનો અર્થ એ છે કે, સતીએ પોતાના પતિની આજ્ઞામાં રહેવું. આ કરવાથી પ્રાપ્તેક સ્ત્રી, ધર્મ તથા નિયમાદિવડે જે કલ્યાણ મેળવતી નથી, તેથી વધુ કલ્યાણ આ શિયળ મતના પ્રભાવે સતી મેળવી શકે છે. આ મતના પ્રભાવવડે ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્ઞાસયો, સદામતો, ધર્મશાળાઓ, મંદીરો, ઔષધાલયો, પાઠશાળાઓ, અનાથાશ્રમો, ખીજાં પરોપકારી સાકારો, સહસ્ર ગાયો તથા વેદવિદા બ્રહ્મનારા પ્રાણીય વગેરેને જે દાન અપાય, તે સર્વ પુણ્યના કરતાં વધારે પુણ્ય પતિને સેવનારી, પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારી, પતિની ભક્તિ કરનારી, પતિનાં પાદચરણો ચાંપનારી, પતિમય, એક નિષ્ઠ તથા પતિમાં અદ્વૈત પ્રેમ રાખનારી પતિવ્રતા સ્ત્રી પ્રાપ્ત કરી, અતે મોક્ષપદને પામે છે. મદવડે હાથી, કમળવડે પાણી, પૂર્ણચંદ્રવડે રાત્રી, શિયળવડે સ્ત્રી, ઘણા વેગવડે અશ્વ, ઉત્સવવડે મંદિર, વ્યાકરણવડે વાણી, હંસના જોડાંવડે નદી, પડિતોવડે સભા, સારા પુત્રવડે કુળ, આસાં રાજાવડે પૃથ્વી, તથા વિશ્વ ભગવાનવડે ત્રણ લોક ચોલે છે. સ્ત્રી ભતિની સૌભા શિયળમતમાં રહેલ છે. ગંગાનદી કે જે પવિત્ર છે, તથા જેમાં સ્નાન કરવાથી પતિવ્રતાનાં પાતક નાશ થઈ પતિત શુદ્ધ થાય છે, તે ગંગામાં પતિવ્રતાધર્મપરાયણ સ્ત્રી પોતે સ્નાન કરે તો તે ગંગા પણ આથી પવિત્ર થવાની અપેક્ષા રાખે છે. જે સ્ત્રી વિદ્યા, જ્ઞાનપરાયણ, ચતુર તથા રૂપાળી છતાં શિયળમતવાળી

પ્રી, તે શ્રી શંખણી જાણવી. શ્રીના અન્ય અલંકાર આદિ
જલ શરીરને શણગારવાનાં નામ માત્ર શૃંગાર છે. પણ સત્ય
માર તો પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને શાઓકત સ્વધર્મથી શણગારવું
જ છે. આથી જ કહ્યું છે કે;—

શીલં પરં ભૂષણમ્ ॥

અર્થાત્ શીલ એ પરમ ભૂષણ છે. શિયળવ્રતના પ્રભાવ
પ્રાગળ અગ્નિ શીતળ છે, સમુદ્ર સરોવરતુલ્ય છે, મેઝ એક
શેલાવત્ છે, સિંહનું ટોળું હરણાના ટોળા સરખું છે, સર્પ
પુષ્પમાળા સરખો છે તથા વિપનો રસ અમૃત સમાન છે.

જે શ્રી અન્ય વ્રત, ઉપવાસ, ઢાન તથા પુણ્ય ઉપર વધારે
પ્રેમ રાખી પોતાના પાતિવ્રતથી બહિર્મુખ થાય છે, તેનાં
સમસ્ત વ્રતો નિષ્ફળ જાય છે. સર્વ વ્રતનો અધિષ્ઠાતા શ્રી
જાતિને માટે પોતાનું પાતિવ્રત છે. માટે દરેક શ્રી જાતિએ
પાતિવ્રત્ય ગૂઝું શ્રદ્ધાવડે પાળવું, જેથી તે શ્રી આ લોકમાં
અક્ષય કીર્તિ, સુખ, સંપત્તિ ઝેળવી અન્તે મોક્ષને પામે છે.

યા પતિ હરિમાત્રેન મજ્જેત્ શ્રીરિય તત્પરા ।

હર્યાત્મના દરે લોકે પત્યા શ્રીરિય મોદતે ॥ ૧ ॥

પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્યાંતિ સતીપાદેષુ તાન્યપિ ।

તેજઃ સર્વદેવાનાં મુનીનાં ચ સતીષુ ચ ॥ ૨ ॥

ત્રેલોક્યં મસ્મસા ત્કર્તુ ક્ષણેનેષ પતિવ્રતાઃ ।

સ્વતેજસા સમર્થા સા મહાપુણ્યવતી સદા ॥ ૩ ॥

પતિઃ સતીનાં શ્રેષ્ઠત્વં નિઃશંકત્વં સુતસ્તથા ।

ન દિ'ત્તસ્યા મય કિંચિદ્દેવેમ્ય ઇ યમાદપિ ॥ ૪ ॥

બ્રહ્મ: શતં પુણ્યવતાં નિલયે જાયતે સતી ।

પતિવ્રતા પ્રસૂ: પૂતા જીવન્મુક્ત: પિતા તથા ॥ ૫ ॥

તપસ્વિનાં તપ: સર્વે વ્રતીનાં ચત્ફલં વ્રતે ।

દાને ફલં યદ્દાનૃણાં તત્સર્વે તાસુ સંતતમ્ ॥ ૬ ॥

(નીતિ શાસ્ત્ર)

જે પ્રમાણે લક્ષ્મી પોતાના પતિને બળે છે, તે પ્રમાણે પોતાના પતિને સાક્ષાત્ ઇશ્વરરૂપ માની તેની આજ્ઞા જે પાળે છે, તે જેમ લક્ષ્મીની કીર્તિ આલોકમાં તથા પરલોકમાં વખણાય છે તે પ્રમાણે જગતમાં કીર્તિ મેળવી અન્ય જન્મમાં પણ એક પતિનું સુખ લોગવે છે. (૧)

પૃથ્વીપર જેટલાં તીર્થો છે, તે સર્વ તીર્થો પતિવ્રતા બીના ચરણમાં રહે છે. વળી સર્વ દેવ તથા ઝુનિના તપનું તેજ પણ સતી બીના ચરણમાં રહે છે. (૨)

જે સતી પતિવ્રતા છે, તે ત્રણે લોકને ક્ષણવારમાં પોતાના તેજદ્વારા ભરતીબૂત કરવા શક્તિમાન છે. પતિવ્રતા સતી સર્વદા મહા પવિત્ર છે. (૩)

સતી બીનું ઉત્તમપણું તેનો પતિ છે તથા નિઃશંકપણું તેનો પુત્ર છે. માટે સતી બીને દેવનો તથા ચમરાજનો પણ ભય નથી. (૪)

સેંકડો જન્મ પછી પુણ્યકર્તાના ઘરમાં સતી બીને જન્મ થાય છે. આ સતી બીની માતા તેનાવડે પવિત્ર થાય છે તથા તેનો પિતા જીવન્મુક્ત થાય છે. (૫)

તપસ્યાના કર્તાને તપનું જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું કર્તાને મતનું જે ફળ થાય છે, જ્ઞાનના આપનારને જ્ઞાનથી જે ફળ થાય છે, તે સર્વ ફળ સતીબીના શરોરમાં સર્વદા રહેલું છે. (૬)

પુરુષાણાં સદૃશં ચ સતી સ્ત્રી ચ સમુદ્ધરત્ ।

પતિઃ પતિવ્રતાનાં ચ મુચ્યતે સર્વપાતકાત્ ॥ ૧ ॥

નાસ્તિ તેષાં કર્મભોગઃ સતીનાં વ્રતતેજસા ।

તયા સાર્દ્ધં ચ નિષ્કર્મ મોદતે હરિમંદિરે ॥ ૨ ॥

પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ સતી પાદેષુ તાન્યપિ ।

તેજઃ સર્વદેવાનાં મુનીનાં ચ સતીષુ ચ ॥ ૩ ॥

હજાર પુરુષોનાં શ્રી ઉદ્ધાર કરે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને લીધે તેનો પતિ સર્વ પાતકમાંથી મુક્ત થાય છે. (૧)

સતી સ્ત્રીઓના વ્રતોના પ્રભાવ એટલો બધો છે કે, તેઓને કોઈ રીતનું કર્મ ભોગવવું પડતું નથી. તે સ્ત્રી સાથે કર્મથી રહિત થયેલો તેનો પતિ વૈકુંઠ લોકને વિશે સુખ ભોગવે છે.

પૃથ્વીપર જેટલાં તીર્થો છે, તે સર્વ તીર્થો સતી સ્ત્રીના પગને વિશે છે. સર્વ દેવોનું તથા મુનિઓનું તેજ સ્ત્રીને વિશે રહેલું છે. (૩)

તપસ્વિનાં તપઃ સર્વે વ્રતિનાં યત્ફલં વ્રજ ।

દાને ફલ યજ્ઞાતૃણાં તત્સર્વે તાસુ સંતતમ્ ॥ ૧ ॥

સ્થય નારાયણ શંભુ વિદ્યાતા જગતામપિ ।

સુરાઃ સર્વે ચ મુનયો મીતા સ્તામ્ય ચ સંતતમ્ ॥ ૨ ॥

સતીનાં પાદરજસા સઘઃ પૂતા વસુંધરા ।

પતિવ્રતા નમસ્કૃત્વા મુચ્યતે પાતકાચરઃ ॥ ૩ ॥

ત્રૈલોક્યં મસ્મસા ત્કર્તુ ક્ષણેનેવ પતિવ્રતા ।

સ્વતેજસા સમર્થા સા મહાપુણ્યવતી સદા ॥ ૪ ॥

સંતીનાં ચ પતિઃ સાષ્ટુઃ પુત્રો નિશંક એવ ચ ।

નહિ તસ્ય મય કિંચિદ્દેમ્ય ચ મયાદપિ ॥ ૫ ॥

હે નંદ ! તપસ્વીઓનું જે કાંઈ તપ છે, વ્રતવાળાં જે કાંઈ ફળ છે, ભાઈઓનું દાન વિશે જે કાંઈ ફળ છે, સર્વ પતિવ્રતા સ્ત્રીને વિશે રહેલ છે. (૧)

નારાયણ સગવાનું પોતે, શિવ તેમજ જગતના ક તાં સાધના દેવો તથા મુનિઓ પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીથી ભયને પામે છે.

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પગની રજવડે પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને નમસ્કાર કરવાથી મનુષ્ય પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. (૩)

પતિવ્રતા સ્ત્રી એક ક્ષણમાં આખા વ્રણ લોકને બાળ ભસ્મ કરી શકે છે. મહા પુણ્યશાળી પતિવ્રતા પોતાના તેજની બળવડે આ પ્રમાણે કરવા શક્તિમાન થાય છે. (૪)

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પતિ તેમજ પુત્ર અરેખર શ્રેષ્ઠ હોય છે. તેના પતિને દેવોથી તથા મંત્રીથી પણ ભય હોતો નથી. (૫)

સુવાસિની ધર્મ.

માનવ ધર્મ પ્રમાણે માતા દશહબ્દર ગુરુઓથી અધિક છે. જ્યારે બાળકના કારણબદ્ધ માતા મૂર્ખ હોય તો તેના કાર્ય-રૂપ બાળકે વિદ્યાનું કેમ થઈ શકે ? જ્યાં સૂધી બાળકની માતા સંસ્કારી નથી ત્યાં સૂધી બાળક કદી પણ સંસ્કારી થઈ શકવાનું નથીજ. આ માટે સ્ત્રીઓને સુશિક્ષિત થવાના પ્રયત્નની જરૂર છે. પોતાનું કલ્યાણ હાંસુનારી સ્ત્રીઓને જાણવું પડે છે.

સંમાર્જનોપલપામ્યાં ગૃહમંડલવર્તને ।

સ્વયં ચ મહિતા નિત્યં પરિમૃદ્વરિચ્છદા ॥

યાદ્યાં ઢાગતમાલોક્ય ત્વરિતા ચ જલાસનૈઃ ।

તાંતૂલે શ્યંઞનૈ શ્યંબ પાદસંવાહનાદિભિઃ ॥

સુખં સુત સુસ્થાસીનં રમમાણં યદૃચ્છયા ।

આતુરેષ્વપિ કાર્યેષુ પતિ નોત્થાપયે ત્કચિત્ ॥

નાધિરં તિષ્ઠતે દ્વારિ નોદ્ધારમુપસેવયેત્ ।

સ્વામિનાં દ પિતં કિંચિત્ કસ્મેચિન્ન દદાત્વપિ ॥

અર્થ:-શ્રી જાતિએ ગૃહ સંબંધી સર્વ વસ્તુ સ્વચ્છ બની તથા પોતે પણ સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા ભૂષણવાળાં રહેવું. મ સર્વ પદાર્થો ગૃહની અંદર બરોબર ગોઠવીને મૂકવા. ૧) પોતાના પ્રાણનાથ (પતિને) બહારથી આવતા કેબીને તુરત રહેવું તથા પતિને બેસવા માટે ઉત્તમ સ્વચ્છ આસન આપવું. ૨) પાન, પાન, સોપારી વગેરે આપી વીજણાવડે વાધુ નાંખવો. (૨) પોતાના પ્રાણવલ્લભ સુખમાં સૂતા હોય કિંવા સુખમાં બેઠા હોય અથવા કાંઈ રમત કરતા હોય તે તેના કાંઈ જરૂરના કામસારૂ પણ કદી તેને ઉઠાડવા નહિ (૩) ચતુર શ્રીઓએ પોતાના ઘરના બારણા ઉપર બહુ સમય ઉભા રહેવું નહિ. વળી દ્વાર ઉપર બેસવું નહિ. પોતાના પતિએ જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે કાંઈને આપવું નહિ. (૪)

આહુતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છે ચ્ચ સત્ત્વરમ્ ।

ક્તિમર્ષે વ્યાહૃતા સ્વામિન્ સંપ્રસાદં વિધીયતામ્ ॥

કર્યમાના કર્યા મર્ષા ધોતવ્યા સાદર લિપ્યા ।

પત્યુઃ સંમાળણસ્યાગ્રે નાન્યત્ સંમાપયેત્સ્વયમ્ ॥

સંમર્જનોપલપામ્યાં ગૃહમંડલવર્તને ।

સ્વયં ચ મહિતા નિત્યં પરિમૃદ્યતિચ્છદા ॥

વાહ્યા વાગતમાલોક્ષ્ય ત્વરિતા ચ જ્ઞાસનૈઃ ।

તાદૃલૈ વ્યંજનૈ શ્રંવ પાદસંવાહનાદિભિઃ ॥

સુખ સુત સુખાસીન રમમાણં યદ્દચ્છયા ।

ગાતુરેષ્વપિ કાર્યેષુ પતિં નોત્યાપયે ત્કચિત્ ॥

નાવિર તિષ્ઠતે દ્વારિ નોદ્વારમુપસેવયેત્ ।

સ્વામિનાં વ પિત્ત કિંચિત્ કસ્મેચિન્ન દદાત્યપિ ॥

અર્થ.-શ્રી જાતિએ ગૃહ સંબધી સર્વ વસ્તુ સ્વચ્છ રાખવી તથા પોતે પણ સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા ભૂષણવાળા રહેવું. તેમ સર્વ પદાર્થો ગૃહની અંદર બરોબર ગોઠવીને મૂકવા. (૧) પોતાના પ્રાણનાથ (પતિને) બહારથી આવતા દેખીને તુરત ઉઠવું તથા પતિને બેસવા માટે ઉત્તમ સ્વચ્છ આસન આપવું. વળી જળ, પાન, સોપારી વગેરે આપી વીજણાવડે વાસુ નાખવો. (૨) પોતાના પ્રણવલ્લભ સુખમા સૂતા હોય કેવા સુખમા બેઠા હોય અથવા કાંઈ રમત કરતા હોય તો તેના કાંઈ જરૂરના કામસારૂ પણ કદી તેને ઉઠાડવા નહિ (૩) ચતુર શ્રીઓએ પોતાના ઘરના બારણા ઉપર બહુ સમય ઉભા રહેવું નહિ વળી દ્વાર ઉપર બેસવું નહિ પોતાના પતિએ જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે કાંઈને આપવું નહિ (૪)

આહૃતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છે ચ્ચ સત્ત્વરમ્ ।

ક્લિમર્ષે વ્યાનૃતા સ્વામિન્ સગ્રસાદ વિધીયતામ્ ॥

કથ્યમાના કથા મર્ત્તા શ્રોતવ્યા સાદર સ્ત્રિયા ।

પત્યુઃ સંમાયજ્ઞસ્યાગ્રે નાન્યત્ સમાયજ્ઞસ્સ્વયમ્ ॥

હું નંદ ! તપસ્વીઓનું જે કાંઈ તપ છે, વ્રતવાળાં જે કાંઈ ફળ છે, ભાધઓનું દાન વિશે જે કાંઈ ફળ છે, સર્વ પતિવ્રતા સ્ત્રીને વિશે રહેલ છે. (૧)

નારાયણ ભગવાન પોતે, શિવ તેમજ જગતના કર્તા આ સધળા દેવો તથા સુનિઓ પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીથી ભયને પામે છે.

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પગની રજવડે પુરૂષ પવિત્ર થાય ! પતિવ્રતા સ્ત્રીને નમસ્કાર કરવાથી મનુષ્ય પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. (૩)

પતિવ્રતા સ્ત્રી એક ક્ષણમાં આખા ત્રણ લોકને બાળ ભરમ કરી શકે છે. મહા પુણ્યશાળી પતિવ્રતા પોતાના તેજન બળવડે આ પ્રભાણે કરવા શક્તિમાન થાય છે. (૪)

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પતિ તેમજ પુત્ર ખરેખર ગ્રેષ્ઠ હોય તેના પતિને દેવોથી તથા મંત્રીથી પણ ભય હોતો નથી. (૫)

સુવાસિની ધર્મ.

માનવ ધર્મ પ્રમાણે માતા કશહજાર ગુરૂઓથી અધિક છે. જ્યારે બાળકના કારણજાત માતા મૂર્ખ હોય તો તેના કાર્ય-રૂપ બાળક વિદ્વાન કેમ થઈ શકે ? જ્યાં સુધી બાળકની માતા સંસ્કારી નથી ત્યાં સુધી બાળક કદી પણ સંસ્કારી થઈ શકવાનું નથીજ. આ માટે સ્ત્રીજાતિને સુસંસ્કૃત થવાના પ્રયત્નની જરૂર છે. પોતાનું કલ્યાણ ધન્યતા સ્ત્રીઓએ નીચેના નિયમો પાળવા,

સંમાર્જનોપલપામ્યાં ગૃહમંડલવર્તને ।
 સ્વયં ચ મંડિતા નિત્યં પરિમૃદ્વરિચ્છદા ॥
 યાદ્યા રાગતમાલોક્ય ત્વરિતા ચ જલાસનૈઃ ।
 તાંગૂલૈર્વ્યંજનૈ શ્રંઘં પાદસંવાહનાદિભિઃ ॥
 દુલ્લભં સુપ્તં સુખાસીનં રમમાણં યદ્વચ્છયા ।
 આતુરેષ્વપિ કાર્યેષુ પતિં નોત્યાપયે ત્કચિત્ ॥
 નાશિરં તિષ્ઠતે દ્વારિ નોદ્વારમુપસેયયેત્ ।
 સ્વામિનાં વ પિતં કિંચિત્ કસ્મેચિન્ન વદાત્યપિ ॥

અર્થ:-સ્ત્રી જાતિએ ગૃહ સંબંધી સર્વ વસ્તુ સ્વચ્છ રાખવી તથા પોતે પણ સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા ભૂષણવાળાં રહેવું. તેમ સર્વ પદાર્થો ગૃહની અંદર ખરોખર ગોઠવીને મૂકવા. (૧) પોતાના પ્રાણનાથ (પતિને) ખડારથી આવતા દેખીને તુરત ઉઠવું તથા પતિને બેસવા માટે ઉત્તમ સ્વચ્છ આસન આપવું. વળી જળ, પાન, સોપારી વગેરે આપી વીજણાવડે વાસુ નાંખવો. (૨) પોતાના પ્રાણવલ્લભ સુખમાં સૂતા હોય કિંવા સુખમાં બેઠા હોય અથવા કાંઈ રમત કરતા હોય તો તેના કાંઈ જરૂરના કામસારૂ પણ કદી તેને ઉઠાડવા નહિ (૩) ચતુર સ્ત્રીઓએ પોતાના ઘરના ખારણા ઉપર બહુ સમય ઉભા રહેવું નહિ. વળી દ્વાર ઉપર બેસવું નહિ. પોતાના પતિએ જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે કાંઈને આપવું નહિ. (૪)

આહુતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છે ચ્ચ સત્ત્વરમ્ ।
 ક્ષિમર્થે વ્યાહુતા સ્વામિન્ સંપ્રસાદં વિધીયતામ્ ॥
 કથ્યમાના કથા મર્ત્તા શ્રોતવ્યા સાદરં સ્ત્રિયા ।
 પત્યુઃ સંમાપણસ્યાગ્રે નાન્યત્ર સંમાપયેત્સ્વયમ્ ॥

યજ્ઞ મર્તા ન પિવતિ યજ્ઞ મર્તા ન સ્વાદતિ ।
 યજ્ઞ મર્તા ન ચાન્નાતિ સર્વે તત્ત્વ ધર્જયેત્સતી ॥
 ગૃહવ્યયનિમિત્તં યદ્ દ્રવ્યં ચ પતિનાર્પિતમ્ ।
 નિવૃત્ય ગૃહકાર્યે સા કિંચિદ્ બુદ્ધયાવશેષયેત્ ॥

અર્થ:—જ્યારે પોતાનો પતિ બોલાવે ત્યારે ધરનાં સર્વ
 કાર્ય તંત્રને જલદીથી પોતાના પતિ પાસે આવી, હાથ જોડી
 પૂછવું કે, હે સ્વામિન્ ! હે પ્રાણપતિ ! આ કિંકરીને શી આસ્ત્ર
 છે ? આ રીતે પતિવ્રતપરાયણ ચતુર સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વામી
 પાસે વર્તવું. (૧) પોતાના પતિ જે કંઈ વાતોલાપ કરવું
 માંડે તે તે ચતુર સ્ત્રીએ આદરપૂર્વક શ્રવણ કરવું; પરંતુ
 પતિ બોલતા હોય ત્યારે વચમાં પોતે બોલવું નહિ. (૨) પોતાના
 પતિ જે વસ્તુનું પાન ન કરે, જે ખાય નહિ, અને જેને
 સ્વાદ નહિ, તેવી સર્વ વસ્તુઓ પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ત્યાગવી. (૩)
 પતિ જે કંઈ દ્રવ્ય ધર ખરચ માટે આપે, તેમાંથી ગૃહ સંબંધી
 કાર્ય કરવું અને કંઈક તેમાં કરકસર કરવી. આ રીતે વ્યાવ-
 હારિક કાર્યમાં ચતુરાઈ સંભવાની જરૂર છે. આ જ 'સન્નારીઓ-
 નો નિરંતરનો પરમ ધર્મ' છે. (૪)

વળી સોભાગ્ય કલ્પદ્રુમમાં કહ્યું છે:—

બુદ્ધા વ્રાહ્મે મુદ્ધર્તે નિજપતિચરણો સંપ્રણમ્યાસ્ય ન્યહ્ય ।
 પ્રેક્ષે ત્રેમ્ણાય નેજ શુભમુકુરત્તલે ભૂમિમભ્યર્ચ્ય પત્ની ॥
 પ્રાતઃ સ્મૃત્યાદિ કૃત્વા પતિવરિચરણ સચિધાયૈવ વેણીમ્ ।
 સંરચ્યાધાય માલે તિલકમથગદ્દાધો નિમજ્જે ત્સમૂદ્રા ॥

અર્થ:—સોભાગ્યવતી સ્ત્રીએ સવારના પહેારમાં બ્રાહ્મ
 મુદ્ધર્તમાં ઉઠવું જોઈએ. પ્રથમ તેણે પોતાના પતિનાં ચરણને

નમસ્કાર કરવા, પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિએ પતિના મુખનું અવલોકન કરવું, ત્યાર બાદ ભૂમિનું પૂજન કરવું. વળી પ્રાતાઃકાળમાંજ જે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ છે, તેઓનું સ્મરણ કરવું. પતિના પગ દાખવા, પોતાનો અંગોડો બરાબર વાળવો, કપાળમાં ચાંદલો ભૂસાઈ ગયો હોય તો તે કરવો. વળી સૂતાં વસ્ત્રાદિ હેરફેર થઈ ગયાં હોય તો તે બરાબર કરવાં.

શુચીભૂતાભિઃ સ્ત્રીભિઃ દેવતાવનાનંતરં કેશાન્ હસ્તીવંત-
કંકતેન પ્રમાર્જ્ય લેખોવંચાદિકં રચયિત્વા હરિદ્રાકુંકુમાચલંકારા
ન્યુત્વા પશ્ચાન્નિર્ઘ્રિત્ય તૂર્ણાં સ્નાન માચરેત ॥

અર્થ:—શુદ્ધ થયેલી સ્ત્રીએ પોતાના હાંત સાફ કર્યા પછી હાથીદાંતની કાંસકીવડે પોતાના કેશને ઓળીને સાફ કરવા. વાળને વેણીને આકારે બાંધી અંગોડો વાળવો. તેણે હળદ તથા કંકુ આદિ અલંકાર ધારણ કરવા. હરદોળ આ પ્રમાણે કર્યા પછી મૂળે મહોડે સ્નાનાદિ કર્મ કરવું.

વળી સ્કંદ પુરાણમાં કહ્યું છે કે:—

પ્રસુતૈ ચ સુજ્ઞાસીનં રમમાણં યદૃચ્છયા ।

માતુરે ત્થપિ કાલેષુ પતિં નોત્થાપયે ત્કચિત્ ॥૧॥

હરિદ્રાં*કુંકુમં ચૈવ સિંદુરં કજ્જલે તથા ।

કૂર્વાસક ચ તાંવૂલં માંગલ્યામરણં શુભમ્ ॥ ૨ ॥

કેશસંસ્કારકવરી કરકર્ણવિમૂષણમ્ ।

મર્તું યાયુષ્ય મીચ્છન્તી દૂરયે શ્ચ ક્વચિ ત્સતી ॥ ૩ ॥

ગાઠ નિદ્રામાં પડેલા, સારી રીતે બેઠેલા અથવા પોતાની મરજી પ્રમાણે કીડા કરતા પતિને કાંઈ કામ હોય, છતાં બૂમ મારી ઉઠાડવા નહિ. (૧) સોભાજ્યવતી સ્ત્રીએ નીચેની વસ્તુને

કદી ત્યાગ કરવો નહિ. જેમકે, હંજલ, કંકુ, સિન્દૂર, મેસં, કાંચળી, પાન તથા માંગલ્ય સૂચવનારાં શુભ આભૂષણો. (૨) વળી પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ઉપરની વસ્તુઓ સિવાય નીચેની વસ્તુને પણ કદી ત્યાગ કરવો નહિ. જેમકે, ઝોળેલા કેથને છૂટા નહિ રાખતાં અખોડો વાળવો તથા હાથ અને કાનમાં મંગળ-સૂચક આભૂષણો રાખવાં. જે સ્ત્રી પોતાના પતિના આયુષ્યની વૃદ્ધિને માટે ઇચ્છા કરતી હોય, તેણે અપ્રતી અવશ્ય મંગળ-સૂચક વસ્તુને કદી પણ ત્યાગ કરવો નહિ. (૩)

નિયમોદકચન્દ્રોક્ષ પત્રપુષ્પાદિકં ચ યત્ ।

સેવેત મર્તું રુચ્છિષ્ટ મિષ્ટમન્નં ફલાદિકમ્ ॥ ૧ ॥

તીર્થસ્નાનાર્થિની નારી પતિપારોદકં વિચેત્ ।

શંકરાદિ વિષ્ણોર્વાં પતિરેકોઽધિકઃ સ્ત્રિયઃ ॥ ૨ ॥

પત્યુઃ પૂર્વં સમુત્થાય દેદશુદ્ધિં વિધાય ચ ।

હત્યાપ્ય શયનાગ્રામિ કૃત્વાવેશમ વિશોધનમ્ ॥ ૩ ॥

માર્જનૈર્હેપનેઃ પ્રાપ્ય સાગ્નિશાલં સ્વમંગલમ્ ।

શોધયે દગ્નિકાર્યાણિ સ્નિગ્ધાન્યુષ્ણેન ઘારિણા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—પોતાના પતિને નિયમ પ્રમાણે સ્નાન માટે જળ આપવું, નિત્ય વિધિ માટે અગ્નિ તેની પાસે મૂકવો. વળી ઘીલી આદિ પત્રો તથા પુષ્પ આદિ ળીજી સામગ્રી તેની સમીપ મૂકવી. પતિને જે કાંઈ અન્નની ઇચ્છા હોય તે તથા ફળ આદિ બધું કરવા આપી તેની સેવા કરવી. ત્યાર બાદ તેનાથી રહેલા ઉચ્છિષ્ટનું પોતે લક્ષણ કરવું. (૧) જે પતિનાં અરણ્યારવિંદને ઘોઈ તે ચાણીનું આચમન લેતો તીર્થમાં કુનાવ કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય, તે ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. મેહા-દેવ કરતાં તથા વિષ્ણુ કરતાં પણ સ્ત્રીને પતિ વધારે છે. (૨)

પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પોતાના પતિના ઉઠતાં પહેલાં ઉઠવું, મુખ ધોવા અદિવડે દેહની શુદ્ધિ કરવી, ગાદલાં વગેરે ઉપાડી નાંખવાં તથા ઘરને વાળી આડી સાફ કરવું. (૩) વળી અગ્નિશાળા તથા આંગણું વાળી આડી સાફ કરવું. વળી તેલ આદિવાળાં અગ્નિનાં પાત્રો ઉપ્પુ જળ લઈને સાફ કરવાં. (૪)

પ્રોક્ષણે રિતિ તાન્યેવ યથાસ્નાને પ્રકલ્પયેત્ ।
 દ્વંદ્વપાત્રાણિ સર્વાણિ ન કદાચિત્ વિયોજયેત્ ॥ ૧ ॥
 મૃદ્ધિશ્ચ શોધયે જ્વુર્ણી તત્રાગ્નિ વિન્યસે સ્તતઃ ।
 સ્મૃત્વા નિયોગપાત્રાણિ રસાં ચ દ્રવિણાનિ ચ ॥ ૨ ॥
 વસ્ત્રાલંકારરત્નાનિ પ્રદત્તાન્યેવ ધારયેત્ ।
 મનોવાકર્મભિઃ શુદ્ધા પતિવેશાનુવર્તિની ॥ ૩ ॥
 તત્તોસાધનં કૃત્વા પતયે વિનિષેધં તત્ ।
 વૈશ્વદેવકૃતૈ રસૈ મોજનીયાંશ્ચ મોજયેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—વાસણોને ધોઈ કરી સો સોને સ્થાને મૂકવાં. જે જે વાસણોની બેડ હોય, તે તેની સાથેજ મૂકવાં. પણ ગમે તેમ ગોઠવવાં નહિ. (૧) મટોડીથી ચૂલો ધોઈ નાંખવો. ત્યાર બાદ તેમાં અગ્નિ પેટાવવો. નિયોગમાં પાત્રો, રસો તથા ધન વગેરેની સંભાળ રાખવી. (૨) પોતાના પતિ પાસે જે કાંઈ વસ્ત્રાલંકાર હોય તથા જે કાંઈ આખ્યાં હોય, તે પહેરી લેવાં. મન, વાણી તથા કર્મવડે શુદ્ધ થવું તથા પતિની આજ્ઞામાં હમેશાં રહેવું. (૩) ત્યાર બાદ તેણે અન્ન સામગ્રી તૈયાર કરવી. પતિને રસોઈ પીરસવી. જે અન્નમોંથી વૈશ્વદેવ કયો હોય, તે અન્નવડે જે જમનાર હોય, તે સઘળાને જમાડવાં. (૪)

- ' પુનઃ સાયં પુનઃ પ્રાતઃ પૂજ્યુર્દિ પિત્રાય જન
 યતાગ્રસાધના સાધ્વી સમૃદ્ધં મોક્ષયે ત્વતિમ્ ॥
 આસ્તીયં સાધુચયનં તતઃ પરિચરેત્પતિમ્ ॥ ૧ ॥
 સ્ત્રીણાં ચ પતિદેવાનાં તચ્ચુધૂપાનુકૂલતા ॥
 તદ્વ્યન્ધુપરનુવૃત્તિઃ નિત્યં તદ્વ્યતધારણમ્ ॥ ૨ ॥
 સંમાર્જનોપલેપાભ્યાં સંકમંડલચતૈર્નૈઃ ॥
 સ્વયં ચ મહિતા નિત્યં પરિમૃદ્ધઃ પરિચ્છદ્ધા ॥ ૩ ॥
 કામૈ રુચ્યાવચૈઃ સાધ્વી પ્રશ્રમેણ દમેન, ચ ॥
 વાક્યૈઃ સત્યૈઃ પ્રિયૈઃ પ્રેમ્ણા કાલે કાલે મજેત્પતિમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થઃ—સવારે તથા સાંજે ઘર વાળી આડી સાફ રાખવું.

સારી રીતે કરેલી રસોઈવડે પતિને યથેચ્છ જમાવે. પછી પોતે જમવું. ત્યાર બાદ વાસણ કુસણ તથા ચુલો સાફ કરી પતિને બીછાનું આધરી આપવું તથા પતિની સારી રીતે સેવા કરવી. (૧) સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને દેવરૂપે માનવો. પતિની સારી રીતે શુશ્રૂષા કરવી તથા તેને અનુકૂળ રહેવું. પતિના બંધુ આદિ સાથે નમ્રતાથી વાત કરવી. આ રીતનું મત હમેશાં પતિમત્તા સ્ત્રીએ ધારણ કરવું. (૨) સ્ત્રીએ ઘરને તાળવું, આડવું, લોપવું, શુષ્કવું, ગાય કૂતરાં આદિને બળિદાન આપવું. પુષ્કળ પરિવારવાળી હોવા છતાં પોતે મંડળ આશરણથી કદી પણ રહિત રહેવું નહિ. (૩) પ્રતિમત્તા સ્ત્રીએ પતિની અધરી કામતાઓને પણ સંતુષ્ટ કરવી. વિનીતભાવ રાખવો, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ રાખવો, સાચું તેમજ પ્રિય બોલવું, વળી પ્રેમ-યુક્ત 'યઇ પતિની સર્વદા સેવા કરવી. (૪)

સંતુષ્ટા લોલુપા દક્ષા ધર્મજ્ઞા પ્રિયસત્યવાક્ ॥

અપ્રમત્તા શુચિઃ સ્તિગ્ધા પતિં ત્વપતિતં મજેત્ ॥ ૧ ॥

યા પતિં હરિભાવેન મજેચ્છિરિવ તત્પરા ॥

હર્યાત્મના હરે લોકે પત્યા શ્રીરિવ મોદતે ॥ ૨ ॥

દુઃશીલો દુર્ભંગો વૃદ્ધો જઢો રોગ્યધનોઽપિ વા ।

પતિઃ સ્ત્રીભિ ન હાતવ્યો લોકેન્સુભિ રપાતકી ॥ ૩ ॥

દ્વારોપવેશનં નિત્ય ગદાક્ષેણ નિરીક્ષણમ્ ।

અસત્પ્રહ્લપો હાસ્યં ચ દૂપણં કુલયોપિતામ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—સંતોષવાળી, લોભથી રહિત, દક્ષ, ધર્મને
નાણુવાવાળી, પ્રિય તથા સત્ય બોલવાવાળી, પ્રમાદથી રહિત,
પવિત્ર, પ્રેમાળ એવી સ્ત્રીએ પવિત્ર એવા પોતાના પતિનું
સર્વંદ્ર સેવન કરવું. (૧) જે કોઈ સ્ત્રી જેમ લક્ષ્મી પોતાના
પતિ વિષ્ણુને સેવે છે તેમ વિષ્ણુ સ્વરૂપે ગણી, પોતાના પતિની
ચાકરી કરે તો તે સ્ત્રી વિષ્ણુ સ્વરૂપ પોતાના પતિ સહિત
વૈકુંઠ લોક વિશે, જેમ લક્ષ્મી તથા વિષ્ણુ ભગવાન રહે છે
તેમ રહી શકે છે. (૨) જો કે પતિ નહારા આચરણુવાળો
હોય, કમ નસીળવાળો હોય, વૃદ્ધ હોય, રાગી હોય, અથવા
નિર્ધન હોય, છતાં પરલોકને ઇચ્છવાવાળી સ્ત્રીઓએ પતિને
પાપાચરણથી રહિત માની તેના ત્યાગ કરવો નહિ. (૩) પતિ-
મતા સ્ત્રીએ બહાર બારણામાં બેસવું બેઠાં નહિ. ગોખમાં
બેસીને તેણે બેઠાં કરવું નહિ, બૂઠું બોલવું નહિ, બહુ હસવું
નહિ. કુળવાન સ્ત્રીઓને આટલી વસ્તુઓ દૂષણરૂપે છે. (૪)

પિતા રક્ષતિ કૌમારે મર્તા રક્ષતિ યૌવને ।

પુત્રા અ સ્થાચિરે માંથે ન સ્ત્રી સ્વાતચ્ચમદંતિ ॥ ૧ ॥

રક્ષે ત્કન્યાં પિતા ધિઢાં પતિઃ પુત્રા સ્તુ વાર્ધકે ।

અભાયે દ્વાતય સ્તૈષાં સ્વાતંત્ર્યં ન ક્ષેત્તિલ્લયઃ ॥ ૨ ॥

કુમાર અવસ્થામાં સ્ત્રીનું રક્ષણ તેનો પિતા કરે છે, યૌવનાવસ્થામાં તેનો પતિ તેનું રક્ષણ કરે છે તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્ર સ્ત્રીનું રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રી કાંઈ પણ દિવસ સ્વતંત્ર નથી જ. (૧) પરણી ન હોય ત્યાં સુધી કન્યાનું રક્ષણ પિતા કરે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં પતિ તથા પુત્રો રક્ષણ કરે છે. જો પતિ તથા પુત્રો ન હોય તો જ્ઞાતિઓ તેનું રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રી કંઠી પણ સ્વતંત્રપણું મેળવી શકતી નથી.

પતિવિમુખને થતું ફળ.

દારિદ્ર્યં વ્યાધિત મૂર્ખે ભર્તારં યા ચ મન્યતે ।

સા મૃતા જાયતે વ્યાલી વિધવા ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૧ ॥

(યાજ્ઞવલ્કય)

જે સ્ત્રી પોતાનો પતિ દરિદ્રી, વ્યાધિગ્રસ્ત તથા મૂર્ખ જાણી પોતાના પતિની અવજા કરે છે, તે સ્ત્રી મૃત્યુ પછી સર્પિણી થાય છે તથા તેને વારંવાર વિધવાપણું લોગવવું પડે છે. (૧)

મતોપવાસનિયમાન્ પતિમુલુપ્ય યા ચરેત્ ।

આયુષ્યં હરતે મર્તુ મૃત્વા નરકમિચ્છતિ ॥ ૧ ॥

જે સ્ત્રી મત, ઉપવાસ તથા નિયમાદિ પતિની આજ્ઞા વિના કરે અર્થાત્ પતિસેવા કરતાં મતાદિક અધિક છે, એમ.

જાણે તો તે વ્રતાદિક નિશ્ચય થઈ, પોતાના પતિનું આયુષ્ય હરણ કરે છે અને તે સ્ત્રી પોતે નરકમાં પડે છે. (૧)

न सास्त्रो त्यभिमतव्या यस्या भर्ता न तुष्यति ।
तुष्टे भर्तारि नारीणा तुष्टः स्यात् परमेस्वर ॥

જે સ્ત્રીથી પતિ સંતોષને પામતો નથી, તેને સ્ત્રી સમ-જવી નહિ, કારણકે સ્ત્રી જાતિપર પતિ પ્રસન્ન થવાથી પર-મેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, એમ માનવું. (૧)

पति मुह्यस्य या नारी उपोष्य व्रतमाचरेत् ।
आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિની આજ્ઞા સિવાય કોઈ પણ વ્રત અથવા ઉપવાસ કરે છે, તેને તેનાથી કાંઈ પણ ફળ મળતું નથી. પરંતુ પોતાના સ્વામીનું આયુષ્ય કમી થાય છે અને તે સ્ત્રી નરકમાં જાય છે.

इत्तवा प्रत्युत्तरं दद्यान् नारी क्रोधेन तत्परा ।

धरमा जायते ग्रामे शूगाली निर्जने वने ॥ १ ॥

या भर्तार परित्यज्य मिष्ट प्रश्नाति केवलम् ॥

उलूकी जायते क्रूरा वृक्षकोटरशायिनी ॥ २ ॥

या भर्तार परित्यज्य रहश्चरति केवलम् ॥

ग्रामे वा सुकरी भूयात् घल्गुली वाग्धविद्रुजा ॥ ३ ॥

या इदृत्य प्रिय मृते सा मूका जायते खलु ॥

या सपत्नीं सवेप्येत दुर्भंगा सान्यजन्मनि ॥ ૪ ॥

इष्टिं विलुप्य भतुर्यां किञ्चिदन्यं समीक्षते ॥

फाणां वा विमुञ्ची चापि कुरूपा स्त्री जायते ॥ ૫ ॥

અર્થ:—પોતાનો પતિ જે કાંઈ વચન કહે, તે સાંભળતાં જે સ્ત્રી તત્ક્ષણ સદ્દન કરી શકતી નથી અને કોઈ ભરાઈ જે ઉત્તર આપે, તે સ્ત્રી શ્રામમધ્યે મુંડરીના અવતારને પામે છે. (૧) જે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને છોડી કંઈ તેના ન બાણુતાં એકાંતમાં અર્થાત્ શુભ્ત રીતે કાંઈ મીઠા પદાર્થ ખાય છે તે સ્ત્રીને બીજા જન્મમાં પૂવડ પક્ષીની સ્ત્રીઓનો અવતાર થાય છે અને દિવસના નહિ દેખાવાથી આડતા બાકામાં સુઈ રહે છે, જેથી અનાજ અને પાણી સિવાય મરણ પામે છે. (૨) જે સ્ત્રી પોતાના પતિને ત્યાગ કરી પોતાની ઇચ્છાનુસાર ગમે ત્યાં ફરે છે, તે સ્ત્રી અન્ય જન્મમાં બુઁડણના અવતારને પામે છે અથવા વદશુલી થઈ કૂતરાની નિહા ખાતી ફરે છે. (૩) જે સ્ત્રી પોતાના પ્રાણનાથને ઉત્તર આપતી વખતે હુંકારાથી બોલે છે, તેવી સ્ત્રી બીજા જન્મમાં મૂંગી થાય છે તથા જે પોતાની શોકને પજવે છે તે બીજા જન્મમાં દુર્ભાગિની થાય છે. (૪) જે સ્ત્રી પોતાના પતિની નજર ચૂકવી કંઈ દુર્વાસનાથી અન્યપુરુષનું મુખ જુવે છે, તેવી સ્ત્રી બીજા જન્મમાં કાણી થાય છે, તેમજ સ્વરૂપમાં બહુ કદરૂપી બને છે. (૫)

સુવાસિનીને દેવપૂજા.

કટલીક સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, સુવાસિની સ્ત્રીએ સ્નાન કરી પોપટું વસ્ત્ર તથા કાંચળી પહેરવી. વિધવા સ્ત્રીએ રંગીન વસ્ત્ર નહિ પહેરવાં. તેણે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરવાં. સુવાસિનીએ ધરના કાર્યમાં વિરોધ ન આવે, એ રીતે ગુણસીતું પૂજન કરવું. આ પૂજનમાં સ્ત્રીએ વેદના મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ. કારણ આત્મમાં કહ્યું છે કે, સ્ત્રી, યદ્દ તથા નહિ

જનોઘ હીધેલ દિજે વેદનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ. સ્ત્રીએ પૌરા-
ણિક પ્રહોકવડે દેવતાનું પૂજન કરવું. સ્ત્રી જ્યારે પોતાના પતિ
પાસે બેસે છે ત્યારે જ તેણીને પોતાના પતિ સાથે વેદોક્ત
કર્મનો અધિકાર છે. વળી સ્ત્રીઓએ પ્રાહ્મણ્ય પાસે અરાધ-
પુરાણોનું શ્રવણ કરવું.

પ્રદક્ષિણાનો વિધિ:—

સ્ત્રીભિઃ પ્રદક્ષિણા કાર્યા વિષ્ણુમર્ગિન ગુરં તથા ।

જિતેન્દ્રિયા જિતપ્રાણા નામમંત્રં સમુચ્ચરેત ॥

સ્ત્રીએ વિષ્ણુ, અગ્નિ તથા ગુરૂની પ્રદક્ષિણા કરવી. તેણે
'જિતેન્દ્રિય રહેવું', પ્રાણોપર જય મેળવવો તથા પ્રદક્ષિણા કરતા
હોય, તેનું સ્મરણ કરવું.

તુળસી પૂજનો વિધ.

આચમનમઃ—સોભાઅવતી સ્ત્રીએ આચમનને બદલે જળવડે
હાનને સ્પર્શ કરવો કેરાવાય નમઃ નારાયણાય નમઃ માધવાય નમઃ
આ મંત્રથી ત્રણ વાર આચમન કરવું. ગોવિન્દાય નમઃ એમ ઠહી
હાય ધોહ નાખવા. વિષ્ણવે નમઃ એમ ઠહી પાણી આંખે અડકાડવું.
ત્યાર બાદ ગણપતિનું સ્મરણ કરવું. જેમકે:—

શ્રીમન્મહાગણાધિપતયે નમઃ । શ્રીલક્ષ્મીનારાયણાભ્યાં નમઃ ।
શ્રીઉમામાહેશ્વરાભ્યાં નમઃ । ઘાળીહિરણ્યગર્ભાભ્યાં નમઃ । શક્તી-
પુરંદરાભ્યાં નમઃ । કુલદેવતામ્યો નમઃ । પ્રામદેવતામ્યો નમઃ ।
સ્થાનદેવતામ્યો નમઃ । વાસ્તુદેવતામ્યો નમઃ । મૌતૃપિતૃચરણ-
ફંમલેભ્યો નમઃ । પતિચરણચિન્દાભ્યાં નમઃ । સર્વેભ્યો દેવેભ્યો
નમઃ । સર્વેભ્યો પ્રાક્ષણેભ્યો નમઃ । નિર્વિષ્ણમસ્તુ । પુણ્યં પુણ્યાદં
દીર્ઘ માયુ રસ્તુ ॥ સુમુક્ત ઐકદંત ક્ષ કપિહો ગજકર્ણકઃ ।

छपोदर ध्य विक्कटो विष्णुनाशो गणाधिपः ॥ धूम्रकेतु गंगा
 ध्यक्षो माछचद्रो गजाननः ॥ द्वादशतानि नामानि यः पठेत्
 भुणुयादपि । विघारंभे विघाहं च प्रवेशे निर्गमे तथा । सप्ता
 संघटे चैव विष्णु स्तस्य न जायते ॥ श्रुत्वापरधरं देवं शशि
 वर्णं धनुर्भुजं प्रसन्नयदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ अमी
 प्सितायसिध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरे ॥ सर्वविघ्नहरस्तस्मै
 गणाधिपतये नमः ॥ सर्वमंगलमंगल्य धियै सर्वार्थसाधिके ॥
 शरण्ये द्ययकं गौरि नारायणि नमोऽस्तुते ॥ स्मरंदा सर्वका-
 यपु नास्ति तेषां ममंगलम् ॥ येषां हृदिस्थो भगवान् मगछाय-
 तनं हरि ॥ तदेव लघु सुदिनं तदेव तारागल चन्द्रयल तद्वत् ।
 पिद्यायल देवबल तदेव लक्ष्मीपते तैः प्रियुगं स्मरामि ॥ लाभ
 स्तेषां जय स्तेषां कुल स्तेषां पराजय । येषामिन्द्रियरक्ष्यामो
 हृदयस्थो जनार्दन । विनायकं गुरुं भानुं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
 सरस्वतीं प्रणम्यादौ सर्वकार्यसिद्धये ॥ यत्र योगीश्वरः
 कृष्णो यत्र पाशो धनुर्धरः । तत्र श्री विजयो भूति ध्रुवा नीति
 मति मम । सर्वधारणकार्येषु त्रयं लिभुयनेश्वर । देवा दि-
 शन्तु न सिद्धिं प्रदोषानजनादना ॥

सकलप — विष्णवे नमः ॥ विष्णु विष्णु ॥ श्रीमद् भग-
 वता महापुरुषस्य विष्णो राक्षसा प्रवतमानस्य अद्य, ब्रह्मण
 द्वितीये परार्द्धे श्री श्वेतयाराष्टकलूपे अष्टाविंशतितमे कलियुगे
 कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे भारतखण्डे जम्बुद्वीपे दक्षिणार्धे देश
 सगरसर अयन श्रुतु मास पक्ष तिथि वासर नक्षत्रयोग प्रातः कालादि
 नामान्यनुकीर्त्य ममात्मनः पुराणोक्तकठग्राह्यार्थं तथा च मम
 मर्त्री सह अष्टदितसुखसौभाग्यसतस्यायुरारोग्यैश्वर्यादिअभि-
 वृद्धिद्वारा श्रीगुलसीवेचताप्रीत्यर्थं वृन्दावने तुलसीपूजनं मङ्ग
 करिष्ये ॥

आ रीते सकलप भूक्या पछी कणशत पूजन करतु-
 कणशभा जण रेडी तेभा सवे तीथी छे, जेवी सावन करवी.

ગંગે ચ યમુને ચૈવ ગોદાવરિ સરસ્વતિ ।

નર્મદે સિન્ધુ કાવેરિ જલેસ્મિન્ સન્નિધિ કુરુ ॥

-કળશમાં રહેલા દેવતાને હું નમસ્કાર કરું છું. સર્વ પૂજન અર્થે કળશમાં ગંધ, અક્ષત તથા પુષ્પ નાંખવાં. આ કળશમાં સર્વ તીર્થોનું આવાહન કરું છું, એમ કલ્પના કરી નમસ્કાર કરવા. ત્યાર બાદ

અપવિત્રઃ પવિત્રો વા સર્વાંયસ્યાંગતોઽપિ વા ।

યઃ સ્મરે ત્પુંડરીકાક્ષં સયાહ્યામ્યતરઃ શુચિઃ ॥

આ મંત્ર બોલી દોઢામાંથી પાણી કાઢી પુષ્પવડે પૂજના દ્રવ્યનું પ્રોક્ષણ કરવું તથા પોતાના શરીરપર છાંટવું. ત્યાર બાદ નીચેના મંત્રવડે ઘંટાનું પૂજન કરવું.

આગમાર્થં તુ દેવાનાં ગમનાર્થં તુ રાક્ષસામ્ ।

કુરુ ઘંટે મહાનાદ દેવતાર્ચનસન્નિધૌ ॥

ઘંટાસ્થગુરુદેવતામ્યો નમઃ સકલપૂજાપરિપૂરણાર્થે ગંધાક્ષત-પુષ્પાણિ સૈમર્પયામિ ।

એમ કહી ઘંટાપર ગંધ, અક્ષત તથા પુષ્પ ચઢાવવાં.

દીપપૂજન-દીપસ્તંઘં બ્રહ્મરૂપોઽસિ જ્યોતિષાં પ્રભુ રચયઃ ।

સૌમાન્ય દેહિ પુત્રાં ચ સર્વાં ન્કામાંચ દેહિ મે ॥

દીપદેવતામ્યો નમઃ સકલપૂજાપરિપૂરણાર્થે ગંધાક્ષતપુષ્પાણિ સમર્પયામિ ।

એમ કહી દીવાનાપર ગંધ અક્ષત તથા પુષ્પ ચઢાવવાં. ત્યારબાદ તુલસીનું ધ્યાન કરવું:-

ધ્યાયેઙ્ગ ચ તુલસીં દેવીં દયામાં ફમલલોચનામ્ ।

ધવલાંકુશસંસેકાં પદ્માસનનિપેચિતામ્ ॥

પ્રિયાં ચ સર્વદા વિષ્ણોઃ સર્વદેવનમસ્તુતામ ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ ધ્યાયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું ધ્યાન કરવું. આવાહનમઃ—

દેવિ ત્રેલોચનજતનિ સર્વલોકૈકપાધિનિ ।

માગચ્છ ઘરદે માતઃ પ્રસીદ તુલસિ પ્રિયે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ આચાહયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું આવાહન કરવું. આસનમઃ—

સર્વદેવમયે દેવિ સર્વદા વિષ્ણુચ્છ્રમે ।

દેવિ સ્વર્ગમયં દિવ્ય ગૃહાણાસન મન્યયે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ માસનાર્થે મક્ષતાન્ સમર્પયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું આવાહન કરવું. આસનમઃ—

સર્વદેવમયે દેવી સર્વદા વિષ્ણુચ્છ્રમે ।

દેવિ સ્વર્ગમયં દિવ્ય ગૃહાણાસન મન્યયે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ આસનાર્થે મક્ષતાન્ સમર્પયામિ ।

એમ કહી આસન માટે પુષ્પ ચઢાવવું. અર્ચનમઃ—

નંદપુષ્પધમાગુક્તં સર્વેષાં પ્રીતિદાયકમ્ ।

અર્ચ્યે ગૃહાણ ત્વં દેવિ દૈત્યાન્તકરણપ્રિયે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ મર્ચ્ય સમર્પયામિ ।

એમ કહી અર્ચ્ય આપવો.

આચમનમઃ—કર્પૂરવાસિત તોય સુવર્ણકલશે સ્પિતમ્ ।

દક્ષ માચમનીય ચ ગૃહાણ હરિચ્છ્રમે ॥

શ્રી તુલસ્યે નમઃ આચમનં સમર્પયામિ ।

એમ કહી આચમન આપવું.

સ્નાનમ્:-ગંગા સરસ્વતી રેવા પયોષ્ણી નર્મદાજલૈઃ ।

સ્નાપિતાસિ મયા દેવિ તથા શાંતિ કરોતુ મે ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ સ્નાનં સમર્પયામિ ।

સ્નાન માટે પાણી ચઢાવવું.

વલ્લભ:-ક્ષીરોદમથનોદ્રૂતે ચન્દ્રલક્ષ્મિ સહોદયે ।

ગૃહ્યતાં પરિધાનાર્થે મિદં ક્ષૌમામ્બરં શુભં ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ વલ્લં સમર્પયામિ ।

એમ કહી વસ્ત્ર ચઢાવવું.

કંચુકીમુપવલ્લભ -

કંચુકી મુપવલ્લાં ચ નાનારત્નૈઃ સમન્વિતમ્ ।

ગૃહ્યાણ ત્વ મયા દત્ત તુલસિ ભયહારિણિ ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ કંચુકીમુપવલ્લ સમર્પયામિ ।

એમ કહી કાંચળી ચઢાવવી. જો વસ્ત્ર તથા કાંચળી ન હોય તો અક્ષત ચઢાવવા.

કુકુમમ્:-કેશરાગુરુસંયુક્તં ચદનાદિસમન્વિતમ્ ।

* કસ્તુરિકાસમાયુક્તં કુકુમં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ કુકુમં સમર્પયામિ ।

એમ કહી તુળસી ને કંકુ ચઢાવવું.

પુષ્પાણિ:-માલ્યાદીનિ સુગંધીનિ માલત્યાદીનિ સત્તયે ।

મયા હૃતાનિ પૂજાર્યે પુષ્પાણિ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ પુષ્પાણિ સમર્પયામિ ।

એમ કહી પુષ્પ ચઢાવવાં.

ધૂપમઃ-વનસ્પતિરસોદ્રૂતો ગંધાન્વ્યો ગન્ધઉત્તમ ।

આગ્રેયઃ સર્વદેવાનાં ધૂપોઽયં પ્રતિગૃહ્યતામ ॥

શ્રીતુલસ્યે નમઃ ધૂપં સમર્પયામિ ।

એમ કહી ધૂપને માટે પાણી ઝુકવું.

નિરાંજનમઃ-વૈશ્વનરઽપ્યજ્વલિતં ઘૃતકાર્પાસનિર્મિતમ ।

દીપં મક્તયા જૃહાણેમં જૈલોક્યધ્યાન્તનાશને ॥

શ્રીતુલસ્યે નમઃ નિરાંજન સઃ

એમ કહી નિરાંજન કરવું. આગળ પાછળ પાણી ફેરવવું. દેવને આચકા આપવી. પછી પોતે દેવી તથા હાથ પેઠાં નાંખવા.

નૈવેદ્યમઃ-

શ્રીએ પોતે જે લોજન કરે, તે પહેલાં તુળસીને રાંધેલા અન્નનું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. પણ પૂજા વખતે તે દૂધ, ઘી શાકર આદિ નવેદ્ય અર્પણ કરવું.

અન્ન ચતુર્વિધં સ્વાદુ રસૈઃ પદ્મિમઃ સમન્વિતં ।

નવેદ્યાર્ચંઽર્પયામિ ત્વાં તુલસિ માધવપ્રિયે ॥

શ્રીતુલસ્યે નમઃ નૈવદ્યં સમર્પયામિ ।

એમ કહી નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું.

પ્રાણાય નમઃ અપાનાય નમઃ ધ્યાનાય નમઃ સંમાનાય નમઃ

ઉદાનાય નમઃ

એમ કહી પ્રાણાહુતિ આપવી.

નૈવેદ્યાન્તે માત્રમન સમપયામિ મધ્યે પાત્રીયં ઉત્તરાવોપાંતં
હસ્તપ્રક્ષાલનમ મુખપ્રક્ષાલનમ ॥ કરોદ્વર્તનાર્થં ચંદનં સઃ

તાંબૂલમ ॥

પુગીફલ મહદ્વિભ્યં નાલવહ્નીદલૈ યુંતમ્ ।

કર્પુરૈલાસમાયુક્તં તાંબૂલં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ તાંબૂલં સઃ

એમ કહી તાંબૂલ અર્પણ કરવું.

પ્રદક્ષિણા:—

સોભાગ્યવૃત્તીએ ૧૦૮ વાર પ્રદક્ષિણા કરવા માટે
રૂદ્રાટિકની માળા લેવી તથા વિધવા સ્ત્રીએ તુળાસીના સૂકા
કાષ્ઠની માળા લેવી.

યાનિકાનિ ચ પાપાનિ જન્માન્તરકૃતાનિ ચ ।

તાનિ સર્વાણિ નશ્યન્તિ પ્રદક્ષિણ પદેપદે ॥

નમસ્તે ગાર્હપત્યાય નમસ્તે દક્ષિણાગ્નયે ।

નમ આદવનીયાય તુલસ્યૈ તે નમોનમઃ ॥

આ મંત્ર બાધી સ્ત્રીએ ૧૦૮ વાર પ્રદક્ષિણા કરવી.

મન્ત્રપુષ્પાંજલિ:—

દિપ્તપ્રિયકરે દેવિ તુલસિ સુખદાયકે ।

પુષ્પાંજલિ પ્રયચ્છામિ પતેરાયુષ્યવર્ધકે ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ મન્ત્રપુષ્પાંજલિ સઃ

એમ કહી પુષ્પ ચઢાવવાં-

અનેન મયા યથાશક્તિ પૂજનેન શ્રીતુલસીદેવતા પ્રીયતામ્ ॥

એમ કહી પાણી મૂકવું.

॥ इति स्त्रीआह्निकं समाप्तम् ॥

અમૃત સરખા લોગદ્રવ્યવડે સામવેદોક્ત મંત્રવડે
તેનું ભક્તિ યુક્ત થઈ પૂજન કરવું. તેમની હૃદયયુક્ત થઈ
તિ ક્યા પછી તેમને નમસ્કાર કરવા.

ૐનમઃ કાંતાય શાન્તાય સર્વદેવાધ્યાય સ્વાહા ॥

આ મંત્રવડે પતિને અંદન તથા પુષ્પવડે પૂજન કરવું.

પાદાર્ચ્યે ધૂપદીપૌ ચ ઘસ્ટનૈવેદ્યમુત્તમમ્ ।

જલં સુવાસિતં શુદ્ધં તાંબૂલં ચ સુંવાસિતમ્ ॥

પતિનું પાદ તથા અર્ધ્યવડે પૂજન કરવું. તેમને ધૂપ
થા દીપ અર્પણ કરવાં. શુદ્ધ તથા સુંવાસિત જળ પીવા
પાટે આપવું. ત્યાર બાદ સાડું સુગંધીદાર તાંબૂલ આપવું.

દત્ત્વા સ્તોત્રં પઠેદ્યત્ત્વતં ચૈ પાઠ્યમેવ ચ ॥

પાઠ કરવા યોગ્ય સ્તુતિવડે પતિની સ્તુતિ કરવી.

• પતિને કરવાની સ્તુતિ.

ૐનમઃ કાંતાય મર્તે ચ શિર અંદ્રસ્વરૂપિણે ।

નમઃ શાન્તાય કાંતાય સર્વદેવાધ્યાય ચ ॥

મસ્તકને વિશે અંદ્રવાળા, મહાદેવ સરખા, શાંત સ્વરૂપ,
નિતેન્દ્રિય તથા સર્વ દેવોના આશ્રયરૂપ રમણીય પતિને હું
નમસ્કાર કરું છું.

નમો બ્રહ્મસ્વરૂપાય સતીપ્રાણપરાય ચ ।

નમસ્યાય ચ પૂજ્યાય હૃદાધારાય તે નમઃ ॥

પ્રધારસ્વરૂપ, સતીના પ્રાણ સ્વરૂપ, પૂજ્યસ્વરૂપ તેમજ
હૃદયના આધારરૂપ પતિને હું નમસ્કાર કરું છું.

પંચમાળાધિદેવાય ચાધુય દનારકાય ચ ।

માનાધારાય પત્નોર્ના પરજ્ઞાનદુરુપિણે ॥

પંચમાળના અધિદેવરૂપ, આંખોના તારક, રૂપરૂપ, જ્ઞાનના આધારરૂપ તથા પત્નીના પરમાનંદ સ્વરૂપ પતિને હું નમસ્કાર કરું છું.

પતિ પ્રેક્ષા પતિ વિષ્ણુઃ પતિરેવ મહેશ્વર ।

પતિઃ સિંગુલાધાતો પ્રદ્યુમ્ન નમોઽમૃતે ॥

પતિ પ્રદ્યા રૂપે છે, વિષ્ણુ રૂપે છે, તથા મહેશ્વરરૂપે છે. નણી નિશુમ્ન પ્રદ્યુમ્નરૂપે પતિ જ છે. હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

હમસ્ય મગય શ્વૌર્ણ પાનાગ્નનટનં ચ યત ।

પત્નોર્મધો દયાસિધો દાસીશ્વૌર હમસ્ય મે ॥

હે બગવન્ ! મારા દોષો બાળુતાં કે અબાળુતાં જે કાંઈ થયા હોય, તે આપ દામા કરશો. હે પત્નીના બાધુરૂપ ! હે હયાના સિધુરૂપ ! આ દાસીના જે કાંઈ દોષ થયા હોય, તે દામા કરવા.

પતિની પૂજનનું ફળ.

इदं स्तोत्रं महापुण्यं सुष्टयांर्दी यन्मया कृतम् ।

सरस्वत्या च धर्या गगया च पुरा मन्त्रे ॥

મહા પુણ્યકારક આ સ્તોત્ર, હે યશોદા સૃષ્ટિના આદિમાં મેં જે કયું હતું, તે વડે સરસ્વતીએ, પૃથ્વીએ તથા ગંગાએ રચિત કરી હતી.

સાવિત્ર્યાં ચ કૃતં પૂર્વં વ્રહ્મણે ચાપિ નિત્યયઃ ।

પાર્વત્યા ચ કૃત મત્ત્યા કૈલાશે શંકરાય ચ ॥

બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરવા સાવિત્રીએ આ સ્તુતિ કરી હતી.
કૈલાસમાં શંકરને પ્રસન્ન કરવા પાર્વતીએ પણ આ જ સ્તુતિ
કરી હતી.

મુનીનાં ચ સુરાણાં ચ પત્નીમિ સ્તુ કૃત પુરા ।

પતિવ્રતાનાં સર્વાસાં સ્તોત્રમેત ચ્છુમાવહમ્ ॥

મુનિઓની તથા દેવતાઓની સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિની
સ્તુતિ આ સ્તોત્રથી કરી હતી. સર્વે પતિવ્રતાઓને આ સ્તોત્ર
શુભ ક્ષણ આપવાવાળું છે.

इदं स्तौत्रं महत्पुण्यं या शृणोति पतिव्रता ।

नरोऽन्योपि नारी वा लभते सर्ववाञ्छितम् ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રી, નર અથવા કોઈ પણ નારી, જે મહા
પુણ્યકારક આ સ્તુતિ સાંભળે છે, તે સર્વ પ્રકારનાં વાંછિત
ક્ષણને પામે છે.

अपुत्रो लभते पुत्रं निधनो लभते धनम् ।

रोगी च मुच्यते रोगा द्वन्द्वो मुच्यते वधनात् ॥

અપુત્રવાનને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, નિધનને ધન
મળે છે, રોગી રોગથી મુક્ત થઈ જાય છે અને બંધનને
પામેલ બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે.

पतिव्रता च स्तुत्वा च तीर्थस्नानफलं लभेत् ।

फलं च सर्वतपसाં વ્રતાનાં ચ વ્રજેશ્વર ॥

પતિવ્રતા આ સ્તુતિથી તીર્થસ્નાનનું ક્ષણ પામે છે.
સર્વ તપનું તથા વ્રતનું તેને ક્ષણ મળે છે.

શ્વં સ્તુત્વા નમસ્કૃત્વા મુંક્તં સા તદનુક્રયા ।

एष पतिप्रतापमं एष धर्मः सनातनः ॥

આ સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરી નમસ્કાર કરી તેની આજ્ઞા મેળવી, પાછી આવું. આ જ પતિવ્રતાનો સનાતન ધર્મ છે.

ઇતિ બ્રહ્મવેવર્તયુરાણ્યે નંદ તથા કૃષ્ણના સંવાદરૂપ ૮૩ મો અધ્યાય સમાપ્ત.

પતિની શ્રેષ્ઠતા.

नारायणा त्वरं कान्त ध्यायते सतत सती ।

नहि त्वञ्च तत्संग क्षणमेव च सुप्रता ॥ ૧ ॥

मत्तं तपस्यां देवार्चा परित्यज्य प्रयत्नतः ।

कुर्या च्चरणमेयां च स्तवर्नं परितोषणम् ॥ ૨ ॥

तदाक्षरहितं कर्म न कुर्या द्वैतः सती ।

उत्तरेतोत्तर दया स्थामिनं च पतिप्रता ॥ ૩ ॥

અર્થ:—નારાયણથી શ્રેષ્ઠ પતિ છે. સતી ઓ પેતાના પતિનું ધ્યાન કરે છે. પતિના રોગનો ત્યાગ એક ક્ષણ પણ કરવો નહિ. (૧) મત, તપસ્યા, દેવની પૂજા, આ સર્વનો કદાચ વિલંબ થાય, પણ સતીએ પતિના ચરણની સેવા કરવામાં જરાપણ વિલંબ કરવો જોઈએ નહિ. અર્થાત્ સેવા કરવી, તેની સ્તુતિ કરવી તથા તેને સંતુષ્ટ કરવા. (૨) વૈરથી તેની આજ્ઞા વિનાનું કંઈપણ કર્મ કરવું નહિ. સ્વામીની સામા કોઈ પણ સામો ઉત્તર આપવો નહિ. (૩)

શુભં દૃષ્ટ્વા સુધા તુલ્યં કાંતં પદ્યતિ સુંદરી ।
 સસ્મિતં વદનં કૃત્વા મક્તિમાવેન યત્નતઃ ॥ ૧ ॥
 પુત્રાણાં ચ શતગુણં સ્નેહં કુર્યાત્ પતિં સતી ।
 ગતિર્વેધુઃ ગતિ મર્તા દૈવતં કુલયોપિતઃ ॥ ૨ ॥

સારી શ્રી સ્વામીનું શુભ જૂવે છે તથા પતિને અમૃત સમાન જૂવે છે. તે ભક્તિયુક્ત યર્ષ સ્વામી તરફ મુખ મલકાવી જૂવે છે. (૧) પતિવ્રતા સતીએ પુત્રોના કરતાં સોગણો સ્નેહ પતિ તરફ કરવો જોઈએ. કુળવાન શ્રીને પતિ બંધુરૂપે તથા દેવતારૂપે છે. (૨)

૨૪સ્વલા ધર્મ.

રજોદર્શન થયા પછી સ્ત્રીઓએ ત્રણ દિવસ કેમ વર્તવું તથા શુભ રીતે વર્તવાથી કેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે વિશે સ્પષ્ટીકરણ કરવું, આ સ્થળે જરૂરનું છે. દરેક ભગિની આ પ્રમાણે વાંચી વર્તન કરશે તો હું મારો પ્રયાસ સફળ થયલો માનીશ. રજોદર્શન એ ખાલિકા ઉમર લાયક થયા પછી યુવતીઅવસ્થામાં આવવાની મુખ્ય નિશાની છે. રજોદર્શન ગર્ભાશયમાંથી પ્રતિમાસે નિયમિત વળતે થતો એક જાતનો રક્તસ્રાવ છે. આને જ રક્તસ્રાવ, રજોદર્શન, ઋતુસ્રાવ, છેટે ખેસવું, અટકાવ અથવા દસ્તાન કહે છે. વૈદ્યકમાં લખ્યું છે કે, રજોકાળે વહેલો આ મોડો આવવો, એ હવા તથા સંગતિપર આધાર રાખે છે. ઘણા યુરોપદેશની કન્યાઓને આસેરે ૧૯ કે વીંશ વર્ષની ઉંમરે ઋતુપ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ આપણા દેશની ગરમીના પ્રભાવે આપણા દેશની કન્યાઓને તેરથી ચૌદ વર્ષની

ઉમરે ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી પચાસ વર્ષની ઉમર ઘટાં બંધ પડે છે. કેટલીકને બે ત્રણ વર્ષ મોડું અથવા વહેલું ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ બંધ પણ થાય છે.

આજસમાં ઘણો સમય વ્યતીત કરનારી, કામાંધ વાંચ-નમાં પ્રીતિ રાખનારી, રોહની વાતો કરનારી, કામાંધ સ્ત્રીઓની સંગતિ કરનારી, મોટા તેમ જ અનિયમિત સુવાની ટેવ રાખનારી, આ રીતની કેટલીક સ્ત્રીઓનું ગભાંશય જલદીથી સતેજ થઈ તેમને ઘણું કરી જલદી રોહશન આવે છે. અતિશય મોજ માણનારી અને મહેનત બિના બેસી રહેનારી સ્ત્રીઓને પણ આ દોષ લાગુ પડે છે. તેવી સ્ત્રીઓએ ઉપરના દોષથી મુક્ત રહેવા પ્રયત્ન કરવો. મહેનત પોતાથી અને તેટલી વધુ પ્રમાણમાં કરવા પ્રીતિ રાખવી, પોતાનો ખોરાક હલકો અને સારો રાખવો. આ રીતે કરવાથી ઋતુ મોડું આવે છે. તેમ સ્ત્રીઓના શરીરનો ખાંધો વધારે મજબૂત થાય છે તથા તેને વૃદ્ધાવસ્થા જલથી આવતી નથી. શરીર ઋદ્ધપુદ્ધ રહેવા સાથે શરીરમાં બળ, બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. શરીર નીરોગી રહેવાથી દેખાવમાં સારું તથા કલાવર બને છે.

ઘણા સુખમાં જીવતી વ્યતીત કરનારી, ઘણો સારો ખોરાક વધારે ખાનારી, જ્યાં ઓખી હવા ઓછી હોય ત્યાં વસનારી, અગાત્ ઓખી હવા નહિ લેનારી, અતિ નિદ્રા કરનારી, હૃદયમાં અહનિશ ધારતી રાખનારી, અતિ ક્રોધ કરનારી, વધુ સમય ઠંડી હવામાં તેમ જ લીનાશયાળી જગામાં રૂંદનારી સ્ત્રીઓને ઋતુ આવતો અટકી જાય ■ તથા તેને લીધે શરીરમાં નબળાઈ થતા થઈ અનેક બીજા રોગો થાય છે. સ્ત્રીઓએ આ રોગથી સાવચેત રહેવું તથા હવા કરી તે રોગને ટાળવા

કાળજી રાખવી. જે સ્ત્રીને યોગ્ય ઉમર થવા છતાં રજો દર્શન આવતું નથી, અને આવે છે તો અનિયમિત રીતે આવે છે અર્થાત્ દરેક માસમાં કન્યાને ઋતુ આવણું જોઈએ, તે ઉમ્મરે તેને દરેક માસે અટકાવ આવવા પહેલાંનાં સર્વ ચિહ્ન જણાય છે, પણ તે સર્વ જે દિવસમાં બંધ પડી જાય છે. આ રીતે દરેક માસે થયા કરે છે. પણ ઋતુ દેખાતો નથી. આથી માથામાં દુખાવો થાય છે, કોઠામાં ખીગાડ જણાય છે, ઝાડો ખરાખર આવી શકતો નથી, અને દિવસે દિવસે શરીરમાં અનેક જાતનો ખીગાડો ઉત્પન્ન થાય છે. અંતે તે સ્ત્રીને હીસ્ટી-રીઆ તથા ક્ષય વગેરે રોગો લાગુ પડે છે.

સ્ત્રીને રક્તઆવ સાધારણ રીતે દરમાસે અઠાવીશથી ત્રીશ દિવસે થાય છે. કેટલીકને ત્રણ અઠવાડીએ આવે છે તથા તે ૩ થી ૫ દિવસ દેખાય છે.

રજોદર્શન થવા પહેલાં કમરમાં દુખાવો, પેદુપર વજન, ફાટ અને કળતર થાય છે. આખા શરીરમાં અમુક જાતના બ્યાધિ જેવું થાય છે, શરીર બેચેન થાય છે, જલહીથી થાક લાગવો, કામકાજ ઉપર અભાવ, પછી રહેવાપર પ્રીતિ, શરીરપર બોજ લાધેલો હોય તેમ શરીરનું ભારે લાગવું, દસ્ત-કળાજીઆત, માથાનું ચસકવું, મનનું તીવ્ર થવું, વગેરે ચિહ્નો અટકાવ આવવા પહેલાં થાય છે અને તે અટકાવ આવ્યા પછી હલકાં પડી જાય છે. ઉપરોક્ત ચિહ્નો કોઈને ન્યૂનાધિક જણાય છે. સઘળી સ્ત્રીને આમ જણાતું હોય, તેવો નિયમ નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓને રજોદર્શન થયા પછી એક જે દિવસે બંધ પડ્યું પડી જાય છે, જેથી નિયમ કરતાં ઝાડે વધારે જવું પડે છે.

રૂએ દર્શન થયા પછી શીત્તું શરીર ગીર અને બહાર લાગે છે. ચરખી બધા બધા શરીરના ભાગોમાં વ્યાપ્ત થાય છે. મનની શક્તિ મજબૂત થાય છે, શરીર પુષ્ટ બને છે, કમર બરાબ દેખાય છે તેમજ મોડું બને છે. આ ચિહ્નો જ્યારે થાય છે ત્યારે તે યુવાવસ્થા ખાંચેલી ગણાય છે. કેટલીક સુખદેવી ખરાબ વિચારની મી રક્તસ્રાવ આવવાની વિરૂદ્ધ હોય છે. તેને અટકાવવા માટે અથવા તે બીજા કૃત્ત તેમાંથી મુક્ત થવાની ક્ષણે હવા વગેરે ખાય છે તથા અટકાવ બંધ કરે છે. આમ કરવાથી અટકાવ બંધ થઈ શકે છે, પણ બીજી પછી બાબતો રત્નીને મુકશાન કરી દેવાય છે. જેમકે મર્જ્યાન અથવા તેવા અગત્યના ભાગ પર જોઈને તેમજ દુઃખદાયક બીજા કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટક ભગિનીને મારી નાશ પ્રાર્થના છે કે, તેવા વિચારથી પોતે દૂર રહેવું. વિચારતાં જો જો બાંધાવેલા અર્થોત્તર જો નિયમો બાંધ્યા છે, તે પૂર્ણ હૃદયપણ વાપરીને બાંધેલા છે. તેના નિયમોને આડે આવવાથી નક્કી માની લેવું કે, તેથી ક્ષયદો નથી, પણ દુઃખજ છે. પુષ્ટ ઉમરે આપોઆપ બધું થાય, એજ ઉત્તમ છે. મારી વહાલી બહેનોએ રૂએ દર્શન થયે તે એક નીચેની બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. તે એ કે જ્યારે પોતાને યત્ન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જખમી દરદીની જેટલી સંભાળ રાખવામાં આવે છે, તેટલીજ અટકાવ વખતે રાખવી. રત્નસ્વ-લા રત્નીએ રૂએ દર્શન થયે તે જેમ બને તેમ પોતાનો ખોરાક ઘણોજ સાદો લેવો. કારણ કે જેવો ખોરાક તે વખતે ખાવામાં આવે છે તેવીજ અસર મનપર થાય છે. દાઢા અને વાંચડા ખોરાક પેટમાં વાઈ અને અણધારે ઉત્પન્ન કરે છે. ગરમ અને મસાલાદાર ખોરાક હાથ ઉત્પન્ન કરે છે. છાસ, દહીં, લીંણ,

આમલી વગેરે ખાટો પદાર્થ તેમજ સુખ્યત્વે કરી ખાંડવાળા પદાર્થ ઋતુને અટકાવનાર છે. ઋતુ નિયમિત ન આવવાથી તાવ, માથુ તથા વાંસાનું દુખવું, આંચકી વગેરે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. વધુમાં ઉધરસ પણ લાગુ પડે છે. માટે રત્નેમતી સ્ત્રીએ ધનતાંસૂધી ખાટા પદાર્થથી દૂર રહેવું તે સાફ છે. પોતાનું હિત ચહાનાર દરેક સ્ત્રીએ રત્નેદર્શન વખતે માત્ર રોટલી, દાળ, ભાત, પુરી, શાક, દૂધ વગેરે સાદો અને હલકો ખોરાક લેવો. વળી અલુઈ થાય તેવો ખોરાક ખાવા માટે સંભાળ રાખવી. પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવાથી કમતાકાત થતી નથી. ગરમ કપડાં પહેરવાથી તથા તંગ પોષાકથી દૂર રહેવું. લીનાશ વાળી જગ્યામાં બાંજીવાર રહેવું નહિ. શિયાળા જેવી ઋતુમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ કપડાં ધોવાને આળસે પૂરતાં કપડાં રાખતા નથી, પણ તે ખોટું છે છોપર બેસવું નહિ, લીના કપડાં પહેરવાં નહિ, શરીરપર ઠંડો પવન લેવો નહિ. ઋતુમતી સ્ત્રીએ જેમ બને તેમ ઠંડીથી સાવધ રહેવું. કેમકે ઠંડી ઋતુને અટકાવનાર છે, જેથી ગર્ભાશયમાં સોજો ઉત્પન્ન થાય છે. ઋતુમતી દોહડી ગર્ભાશયમાં જામી જવાથી પેડુમાં પીડા થાય છે તથા ગર્ભ, રહેવામાં અડચણ આવે છે. વળી ઘણા વખત ઉભું રહેવું, ન પથે તેવો ખોરાક ખાવો, થાક લાગે તેવી મહેનત કરવી, ઘણી ધાસ્તી તથા ક્રોધ કરવો, ભેશવર જીલાબ લેવો વગેરે પણ ઋતુને અટકાવાનારાં સુખ્ય કારણો છે. આ સિવાય સ્નાન, શૌચ, માન, રૂદન, હસવું, તેલ લેપન, દિવસની નિદ્રા, જીગર, અંજન, લેપન, ગાડીપર વાહન, આગળ પડતું જોલવું, ઘણું સાંભળવું, મોહ, પતિસંગ, દેવપૂજન, દેવદર્શન, પૃથ્વી ખોતરવી, પોતે રજસ્વળા હોય ત્યારે બીજી રજસ્વળા વાળીને સ્પર્શ કરવો, દાંત ઘસવા, પૃથ્વીપર લીટા, કાંઠવા

પૃથ્વીપર સૂણું, ખોળાથી કે લોખંડ તથા તાંબાના પાત્રથી
 પાણી પીવું, બહારગામ મુસાફરી કરવી, ચંદનનું લેપન કરવું,
 ગુપ્તમાળા ધારણ કરવી, તાંબુલ ખાવું, પાટલાપર બેસવું,
 મુલાવડીનો સ્પર્શ, વટલેલ, મેડ, ચંડાળ, કૂકડાં, શ્યાન,
 સુવર વગેરેનો ભોજનથી પછ ર્પર્શ કરવો નહિ. આ રીતે
 જોઈ વર્તવાથી શરીરમાં અનેક ભતના વ્યાધિ થાય છે, ગભી-
 રાચ બગડી જાય છે અને અંતે શરીર દુર્બળ થઈ તે સ્ત્રીનો
 સ્તમ્ભ પ્રાણાત દુઃખમાં જ જાય છે. ઋતુમતી સ્ત્રીએ પોતાના
 રોગેશન વખતે પોતાની માવજત પોતે જ રાખવાની છે.
 જો તેથી પ્રમાદી બને છે તો પોતાના ગભીરાચમાં ભયંકર
 દર્દો ઉત્પત્ત થયા વિના રહેતાં નથી. આવી બેઠરકાર સ્ત્રીઓએ
 પોતાને ગભી રહેવાની બીલકુલ આશા જ રાખવી નહિ. કદાચ
 ગભી રહે છે તો તે ટકી શકતો નથી; અને કમુશ્વર થઈ જાય
 છે. આવી સ્ત્રીઓ વધારે કામ કરવાથી તથા દાદરપર ચઢવાથી
 હાંપી જાય છે તથા આંખે અધારાં આવે છે. માટે રજસ્વલા
 સ્ત્રીઓએ પોતે આવી વખતે જેમ બને તેમ સંભાળ રાખવી.
 હવાવાળી તથા અજવાળાવાળી સુકી સફાઈવાળી જગ્યામાં તે
 વખતે પોતાનું રહેવું રાખવું, ગંધાતી જગ્યાથી દૂર, રહેવું,
 સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાં, મેલાં ગંધાતાં કપડાંનો ત્યાગ કરવો,
 પોતાના હાથ પગ સૂકા અને ગરમ રાખવા, મન નિર્મળ
 રાખવું, ભીનાશથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું; ખેરાકે તાન્ને
 તથા ચોખ્ખો લેવામાં કાળજીવાળાં થવું, અટકાવના મુખ્ય ત્રણ
 દિવસ સૂધી બનતાં સૂધી કોઈપણ ગુરૂપણ મુખ નોવું નહિ,
 સૂતક આદિ જરૂરનો પ્રસંગ હોય તોજ સ્નાન કરવું; વળી
 આ વખતે સ્નાનની જરૂર પડે તો બૂદ્ધ પાત્રમાં ગરમ જળ
 વડે સ્નાન કરવું. તે વખતે શરીરપર ઠંડા પવન આવવાં

દેવો નહિ. સ્નાન કર્યા પછી કોરાં વસ્ત્ર તુરત પહેરવાં. આમ નહિ કરવાથી અર્થાત્ યોગ્ય વર્તણુકના અભાવે પોતાની ભવિ-
ધ્યની પ્રજાપર માઠી અસર લાગુ પડે છે.

રજોદર્શન વખતે જે સ્ત્રી દિવસે સૂઈ જાય છે, તેની સંતતિ અતિ નિદ્રાળુ, આંજણુ આંજવાથી અંધ, રોવાથી નેત્રવિકારવાળી, દુઃખી સ્વભાવની, તેલનું મર્દન કરવાથી કોઠવાળી, હસવાથી હોઠ, દાંત, જીભ તથા તાળનું કાળાં વર્ણુવાળી; ઘણું બોલવાથી પ્રલાપી, બહુ શ્રવણુ કરવાથી બહેરી, જમીન ખોતરવાથી આગસુ, પવનના અતિ સેવનથી પેલી, ઘણી મહેનત થવાથી એક બે અવયવોની ખામીવાળી, નખ ઉતારવાથી ખરાબ નખવાળી, પાંદડાવડે જળ પીવાથી ઉન્મત્ત તથા નાનાં યાત્રવડે જળ પીવાથી ઠીંગણી થાય છે. માટે આ બાબતમાં કાળજી રાખવી.

રજસ્વલા સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ થયા પછી ચોથે દિવસે દાંત ઘસી સૂર્યોદય થયા પછી બેથી અઢી કલાકે સ્નાન કરવું અને પતિસેવામાં હાજર થવું તથા પાંચમે દિવસે દેવસેવામાં તૈયાર થવું. ચોથે દિવસે સ્નાન કર્યા પછી તુરત જ એટલે પહેલવહેલું પતિનું સુખ ભોવું. કારણ કે વેદક શાસ્ત્રના આધારે રજસ્વળા સ્ત્રી જેવા પુરુષનું સુખ જૂવે છે, તેવી પ્રકૃતિ અને આકૃતિવાળું બાળક થાય છે. તેથી સ્ત્રીએ રજોદર્શનના ચોથે દિવસે જ પતિનું સુખ ભોવાની અભિલાષા કરવી. જે પતિ બહારગામ હોય તો સૂર્યનું દર્શન કરવું. આમ કરવાથી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ સુખ સંપત્તિવાળી સંતતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્ત્રીઓને રજસ્વળા ધર્મવિશે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને નારદ મુનિને જે ધર્મ સમજાવ્યા છે, તે અત્રે જણાવ્યા છે. આનો

અધ્યયનથી આયોજિતીઓને અવશ્ય લાભ થશે. શ્રીકૃષ્ણે
કહ્યું છે:—

ત્રેતાપ્રભૃતિ ત્રીણાં માસિ માસ્યાતેયં મુને ।

તદા દિનયય ત્યક્ત્વા શુદ્ધા સ્યા ત્વૃહકર્મણિ ॥

ત્રેતાયુગથી આરંભી સ્ત્રીઓને એકએક મહિને માત્ર પ્રાપ્ત
થાય છે. તે દિવસે ત્રણ દિવસ ત્યાગ કરી એથે દિવસે શુદ્ધ
સ્નાન કરી પોતાના ગૃહસ્થાંથી કાર્યમાં પ્રવેશ કરવો, કેમકે
ત્રણ દિવસ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી જ્યાં સૂધી રહે નિવૃત્ત
થઈ નથી ત્યાં સૂધી યથાર્થ ધર્મ પાળવો. કારણ કે ત્રણ
દિવસ સૂધી રજસ્વલા સ્ત્રીનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે:—

પ્રથમેઽહનિ ચાંઢાલી દિતોંયે બ્રહ્મચાતિની ।

તૃતીયે રજકી પ્રોક્તા ચતુર્થેઽહનિ શુષ્યતિ ॥

રજસ્વલા સ્ત્રીઓનું સ્વરૂપ પ્રથમ દિવસે ચાંઢાલિની જેવું
સમજવું, બીજે દિવસે બ્રહ્મહત્યા કરનારીના જેવું તથા ત્રીજે
દિવસે ધોળણના જેવું સમજવું. તે એથે દિવસે શુદ્ધ થાય
છે, " જે સ્ત્રી યથાર્થ રીતે રજોદર્શનધર્મ પાળે છે, તે સ્ત્રી
ઉત્તમ ગર્ભને ધારણ કરી શકે છે. જ્યાં સૂધી રક્તસ્રાવ બરો-
બર થતો નથી ત્યાં સૂધી સ્ત્રીએ ગર્ભની આશા રાખવી
અર્થ છે.

સ્નાતં શૌચં તથા ગાત્રં રોદનં હસનં તથા ।

યાત્રં બ્રમ્યર્ચનં મારો યૂત ચૈવાનુલેપનમ ॥

સ્ત્રીએ રજોદર્શન થાય કે, રજસ્વલા સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ
સૂધી સ્નાન કરવું નહિ. વળી વધારે યનિત્ર અચાર પાળવો
નહિ. મનમાં દુરાચારની ઈચ્છા રાખવી નહિ. દેવતાઓનાં

તથા અન્યગીત ગાવાં નહિ. ત્રણ દિવસ રોવું નહિ, વિશેષ હસવું નહિ, ગાડીમાં બેસી બહારગામ જવું નહિ, આંખમાં મેસ આંજળી નહિ તથા ઘૂત વગેરે કોઇપણ પ્રકારની રમત કરવી નહિ.

વર્જયેચ્ચ નમસ્કારં દેવતાનાં રજસ્વલા ।

રજસ્વલાયાઃ સંસ્પર્શં સંભાર્યં ચ તથા સહ ॥ ૧ ॥

દિવાસ્ત્રપ્નં વિશેષેણ તથા વૈ વંતઘાચનમ્ ।

મૈથુનં માનસં વાપિ વાચિકં દેવતાર્ચનમ્ ॥ ૨ ॥

ઃ સ્યમુલં નૈવં દર્શયેચ્ચ રજસ્વલા ।

સ્વવાક્યં શ્રાવયેન્નૈવ યાવત્ સ્નાતા ન શુશ્યતિ ॥ ૩ ॥

સ્નાત્વાન્યં પુરુષં નારી ન પश्यે ચ્ચ રજસ્વલા ।

રક્ષેત ભાસ્કરં દેવં વ્રહ્મકૂર્ચં તતઃ પિબેત્ ॥ ૪ ॥

કેવલ પંચગવ્યં ચ ક્ષીરં ચાત્મવિશુદ્ધયે ।

યથોપદેશંય નિયતાં વર્તયેત વરાંગના ॥ ૫ ॥

અર્થઃ—રજસ્વલા સ્ત્રીને દેવતાના પૂજનનો તેમજ નમસ્કાર કરવાનો અધિકાર નથી. તેણે કોઈનો સ્પર્શ કરવો નહિ. કામ સિવાય વિશેષ કોઈ સાથે બાંધણું કરવું નહિ. (૧) રજસ્વળા સ્ત્રીઓએ દિવસના શયન કરવું નહિ, ત્રણ દિવસ સૂધી કોઈપણે દાંતણું કરવું નહિ. કારણ કે વનસ્પતિ દેવરૂપે છે, માટે તેનો સ્પર્શ કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે. ભૂલેચ્છે પણ મૈથુનની ઇચ્છા કરવી નહિ, માનસીક તથા વાચિક પણ એવાં ક્રમ કરવાં નહિ. (૨) જ્યાં સૂધી સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ નથી ત્યાં સૂધી રજસ્વલા સ્ત્રીએ પોતાનું ગુપ્ત બનતાં સૂધી કોઈને બતાવવું નહિ. તેમજ વચન પણ કોઈને કહેવું નહિ. (૩) સાથે દિવસે સ્નાન કર્યા પછી પોતાનું ગુપ્ત પૈર-

પુરુષને બતાવવું નહિ. સ્નાન કર્યો પછી પોતાના પતિનું તથા સૂર્યનારાયણનું દર્શન કરવું. (૪) પોતાના દેહની શુદ્ધિ માટે તેણે પાંચ ગવ્યનું પ્રાશન કરવું. પાંચગવ્ય એટલે ગાયત્રી ઉત્પન્ન પાંચ વસ્તુઓ, જેવી કે, ગાયનું છાણ, ગાયનું મૂત્ર, ગાયનું દૂધ, ગાયનું દહીં તથા ગાયનું ઘી. (૫) રજસ્વલાએ ત્રણ દિવસ સૂધી દૂધનો આહાર કરવો, પુષ્પ તથા અલકાર વગેરે ખાવું કરવાં નહિ, આંખમાં મેંસ, કપાળે કંકુ, મુગંધી આદિ તેલ, પલંગપર શયન તથા દેવપૂજન વગેરેનો ત્યાગ કરવો.

અનુયેહનિ સંશુદ્ધા મયતિ વ્યાવહારિકી ।

દેવકર્મણિ પિચ્ચે ચ પંચમેઽહનિ શુદ્ધયતિ ॥

અર્થ:—આ પ્રમાણે પાંચમે દિવસે માથાબોળ નહાવા પછી રસોઈ કરવામાં, દેવપૂજા કે પિતૃઓના કર્તવ્યમાં અધિકારવાળી થાય છે. પાંચમે દિવસે અટકાવ વધુ આવતો હોય તો સાતમે દિવસે શુદ્ધ થાય છે. વળી પાસશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે:—

વિવાહોત્સવયજ્ઞેષુ દુર્મિશે વંશવિણ્ણવે ।

પછાયને રણેઽરણ્યે સોપવાસેન શુદ્ધયતિ ॥

નિવાહ અર્થાત્ લગ્નમાં કિંવા કોઈ મહોત્સવમાં અથવા યજ્ઞયાગાદિમાં, દુકાળમાં તેમજ દેશભંગ થતો હોય તેમાં અર્થાત્ આવી ખારીક સ્થિતિમાં કોઈપણ ઉપદ્રવથી ભાગવું પડે ત્યારે આપત્કાળના સમયમાં રજસ્વળા સ્ત્રીને શુદ્ધ કરેલી હોય તો ઉપવાસ કરાવવો. ત્રીજો દિવસ હોય અને તે દિવસે જો ઉપવાસ કરવામાં આવે તો ચોથો દિવસ ગણાય છે. તેથી જ રીતે અગ્રેક્રમે ઉપવાસનો એક વધુ દિવસ લઈ ચકાય છે.

તે આધારે રજસ્વલા સ્ત્રી શુદ્ધ દેવ, પિતૃ તથા પિત્રાહ આદિમાં ઉપયોગી થાય છે. કદાચ યજ્ઞયાગાદિના આરંભ પછી સ્ત્રી જે રજસ્વલા થાય તો ધર્મસિંધુમાં કહ્યું છે કે, ત્યાંસૂધી રજોદર્શનની ખબર પડી નથી અને અજ્ઞાનપણાથી કોઈનો સ્પર્શ થઈ જાય તો તેમાં દોષ લાગતો નથી. કહ્યું છે કે,

અવિજ્ઞાતરજોદોષા યદિ ગૃહે વ્યવહરતિ તદ્વા તયા સ્પૃષ્ટ
ગોરસમૃદ્ધમાંડાદિકં જલાદિકં ચ ત્યાજ્યં સૂતકવચ્ચ જ્ઞાન-
કાલમારખ્યૈવ દોષાત્ ।

રજોદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છતાં તે રજોદર્શનની ખબર પડે નહિ અને ગૃહ સંબંધી સર્વ વસ્તુઓનો સ્પર્શ થઈ ગયો હોય તો તેનો દોષ નથી. માટે સ્પર્શ કરેલ ગોરસ વાસણુ મૃતિકાનાં હોય, તોપણ તે કહાડવાં નહિ. ભરેલા જળનો ત્યાગ કરવો નહિ. સૂતકના જ્ઞાન થવા પછી જેમ બાધ લાગે છે, તેમ રજોદર્શનનો પણ બાધ થવા પછી બાધ લાગે છે. વળી,

મૈથુનં માનસં વાપિ વાચિક દેવતાર્ચનં ।

વર્જયે ચ્ચ નમસ્કારં દેવતાનાં રજસ્વલા ॥

માનસીક તથા વાચિક મૈથુનનો પણ ત્યાગ કરવો, દેવનું પૂજન કરવું નહિ. વળી રજસ્વલા સ્ત્રીએ દેવોને નમસ્કાર પણ કરવા નહિ. વળી ચંબ્રીયમાં લખ્યું છે કે;—

રજસ્વલાયાસ્તુ વિશતિદિનોત્તરં પ્રાયશ્ચો રજોદર્શનં ભવતિ
તસ્યાઃ સપ્તદશ દિન પર્યન્તં પુનઃ રજોદર્શનં સ્નાતમાત્રં । અષ્ટાદશો
પ્રકરાત્ર । નવદશો દ્વિવિન । વિશતિપ્રભૃતિ દિનત્રય ॥ તસ્યા-
સ્તુ વિશતિદિનાત્ત્વં જ્ઞાત્વા પ્રાયશ્ચો રજોદર્શનં ભવતિ તસ્યાઃ
દશદિનપર્યન્તં સ્નાનમાત્રં પ્રકારાદશો પ્રકારાત્ર દ્વાવિંશો દ્વિરાત્ર
ત્રયોદશાદારભ્ય ત્રિરાત્રમ્ ॥

રજસ્વળા સ્ત્રીનું રજોદર્શન થવું કરી વીસ દિવસ પછી ધાય છે. જો સત્તર દિવસની અંદર યાય તો તેણે સ્નાન માત્ર કરવું. અઢારમે દિવસે એક રાત્રી પાળવી, એગણીસમે દિવસે બે રાત્રી પાળવી તથા વિસમા દિવસ પછી ત્રણ રાત્રી પાળવી. વળી જેને હમેશાં વીંચ દિવસ પહેલાં રજોદર્શન થતું હોય તો અને દશ દહાડા સૂધીમાં ધાય તો કેવળ તે સ્ત્રીએ સ્નાન જ કરવું. અગીઆરમા દિવસે એક રાત્રી, આદરમે દિવસે બે રાત્રી તથા તેરમા દિવસથી આદરથી ત્રણ રાત્રી પાળવી.

अम्बारुद्धं यतिं दृष्ट्वा खट्वाकूटां रजस्वलां ।

सकेशं विधवां दृष्ट्वा सचेलं ज्ञानमाचरेत् ॥

ઘોડાપર સ્વારી કરતા અન્યાસીને જોવામાં આવે, રજસ્વલા સ્ત્રી ખાટલાપર બેઠેલી જોવામાં આવે, તથા વિધવા સ્ત્રી ચોટલાવાળી જોવામાં આવે તો તેણે અચેલ સ્નાન કરવું.

एतैव विधिना प्रोक्ताः स्त्रीणां धर्माः समातनाः ।

ते नौकाः परमाः प्रोक्ता भयसंसारतात्पणे ॥

સ્ત્રીઓના આ સમાતન ધર્મો વિધિયુક્ત કહ્યા છે. સ્ત્રીઓ ભવફળી સંસાર તરવામાં નૌકારૂપ છે. માટે દરેક સ્ત્રીએ ધર્મપરાયણ રહેવું.

ગર્ભિણી સ્ત્રી ધર્મ.

સ્ત્રી જન્મિને પુરુષ કરતાં વિશેષમાં ગર્ભાગ્રય હોય છે. માટે સ્ત્રીજાતિને શારીરીક સ્થિતિના નિયમો પાળવાની આગ્રસ્યકતા છે. જ્યારે ગર્ભ રહે છે ત્યારે ગર્ભની રક્ષા કર

વાની જોખમદારી સ્ત્રીની જાતિપર રહેલી છે. ગર્ભવૃદ્ધિ કેવા પ્રકારના આચરણથી થાય, તે બાબતુ જોઈએ. ગર્ભનાં ચિન્હોમાં ભાવ અભાવ થવા, પેટમાં બાળકનું ફરવું, ગર્ભિણી સ્ત્રીની માવજત કેવી રીતે રાખવી, વગેરે ફરેક બાબત સ્ત્રી જાતિએ જાણવાની જરૂર છે. ગર્ભરક્ષા બરોબર કરવાથી પોતાની શારીરિક સ્થિતિ પણ નિયમસર રહે છે. સંતાન પણ ઉત્તમ ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્ભરક્ષાથી અજ્ઞાત રહેનારી સ્ત્રીને ગર્ભપાત તથા મૃતપ્રજ્ઞવાળી તે થાય છે. વળી સુશ્રુતમાં લખ્યું છે કે:-

આહારાચારચેષ્ટાભિ ર્યાદશીભિઃ સમન્વિતૌ ।

સ્ત્રીપુંસૌ સમુપેયાતાં તયોઃ પુત્રોઽપિ સાદૃશઃ ॥

સ્ત્રી અને પુરુષને જે પ્રમાણે આહાર, આચાર અને ચેષ્ટા હશે, તેજ પ્રમાણે તેમનાં સંતાન પણ થાય છે. કહ્યું છે કે:-

તદા પ્રમૃત્યેવ ધ્યાયામં વ્યવાયમપતર્પણ મતિકર્મણં દિવા સ્ત્રી રાત્રી જાગરણં શોકં યાનાયરોહણં । મયનુત્કટકાસનં ચૈકાંતેન્નેહાદિક્રિયાં શોણિતમોક્ષણં ચાકાલે વેગધિધારણશ્ચ નં સેવેત્ ॥

જે દિવસથી સ્ત્રી ગર્ભવતી થાય, તે દિવસથી આરંભી નીચે લખેલી વસ્તુને ઉપભોગ કરવો નહિ. જેમકે શરીરથી અધિક શ્રમ, (મહેનત), કુચેષ્ટા, કંદન, કોયલા માટી વગેરે બહુ તીક્ષ્ણ તથા બહુ ગરમ અન્નનું લોજન, દિવસે સૂવું, રાત્રિમાં જાગરણ કરવું, શોક કરવો, વાહનપર બેસવું, વાયલીત થવું, ઉંચા આસનપર ચઢી બેસવું, ફરેરાજ તેલ વગેરેથી શરીરનું મર્દન કરવું, સમય વિના રૂધિરને છોડાવવું, મળ મૂત્રાદિનો નિરોધ કરવો ઇત્યાદિ ક્રમોનો ગર્ભિણી સ્ત્રીએ

ત્યાગ કરવો. જો તેમ નથી પાળતી તો ભગવાન
અરકાચાચે કહ્યું છે, તે પ્રમાણે ગતિ થાય છે. જેમકે:-

गमोऽनियते अंतः कुक्षेर्वा अफाष्टं संसते शोणीभवति वा ।

ગભાંતુ' મૃત્યુ થાય છે અથવા પડી જાય છે, સોળે
ચડે ૭ વગેરે અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે. વળી બૃહન્ના-
રદ્વીપ પુરાણમાં કહ્યું છે કે:-

गमिणी चेद्रवेद्वारी तदानियमतत्परा ।

મહાંદ્રતા સુમયાતા મર્તુઃ પ્રિયહિતેરતા ॥

ગમિણી ઓછે સદા સદાચાર પાળવો, પોતાનું શરીર
સ્વચ્છ રાખવું, હંમેશાં સારાં પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરવાં, પોતાના
ચતિ સાથે મધુર ભાષણ બોલવાનો મહાવરો રાખવો.

વળી સ્વધર્મમાં પ્રીતિ રાખી અંતઃકરણ પ્રસન્ન રાખવું, કોઈ
પણ પ્રકારનો ખોટો વિચાર મનમાં લાવવો નહિ, ગભાંસ્થાનને
રક્ષણ કરનારી જે રક્ષા આવે છે તે ખાંધવી. ગમિણી ઓછે
દુશાચારવાળી ઓ સાથે બોલવું નહિ. સુપડાનો વાથું બૂલે
ચૂકે પોતાના શરીર પર નાખવો નહિ. જે ઓનાં બાળકો
મૃત્યુ પામતાં હોય, તેવી ઓ સાથે પરિચય રાખવો નહિ.
પારકું અન્ન જમવું નહિ.

न विभर्त्सं किंचिदिदोत न रौद्रां धुणुयात् कथाम् ।

મુદ્ગવાત્યુષ્ણમાહારમજીર્ણ ન સમાચરેત્ ॥

જે વસ્તુને જોવાથી ભયની પ્રાપ્તિ થતી હોય, તેવી
ભયકર વસ્તુ જોવાની કદી પણ ઇચ્છા કરવી નહિ. જે વાતો-
લાપથી ભય ઉત્પન્ન થતો હોય તેનો ત્યાગ કરવો. ગરમ
પદાર્થ કે લોજન કરવું નહિ, ગરમ ખાવાથી ગભાંને બહુ

પીડા થાય છે. અજીર્ણ થાય તેવું લોજન કરવું નહિ. ૭
વિશેષ ખાટી વસ્તુને ત્યાગ કરવો. ખાટું ખાવાથી શરીરમાં
શૂળ પેદા થાય છે.

उग्रौषधं तथा क्षारं मैथुनं भारवाहनम् ।

ક્રુતપુંસવને ચૈવ ગર્ભિણી પરિવર્જયેત્ ॥

ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી ગરમ લોજન તો શું, પણ
ગરમ ઔષધ તેમજ કોઈ પ્રકારનો ક્ષાર ખાવો નહિ. ક્ષાર
ખાવાથી ગર્ભ પાતળો થઈ જાય છે અને બાળક રોગિષ્ઠ
નીવડે છે. આ નિયમ ગર્ભના ત્રીજા માસથી પાળવાની
જરૂર છે.

गर्भिणी कुंजरश्वादिशैलरम्यादि रोहणम् ।

व्यायाम शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् ॥

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ હાથી તથા ઘોડાપર વાહન કરવું
નહિ. ઉંઘા પર્વતપર તેમજ ઉંઘા મહેલપર ચઢવું નહિ.
શરીરને પરિશ્રમ પહોંચે તેવી મહેનત કરવી નહિ. બહુ
ચાલવું નહિ તથા ગાડામાં બેસવું નહિ. ” તેણે સાવરણી,
મુશળ, અગેરેપર બેસવું નહિ. ઉંડા પાણીમાં જઈ સ્નાન
કરવું નહિ. શૂન્ય સ્થાને વાસ કરવો નહિ. સપોદિ પ્રાણીઓને
રહેવાના રાફડા આગળ ઉભા રહેવું યા બેસવું નહિ. કોઈ
પણ પ્રકારનો ઉદ્દેગ કરવો નહિ. હાથના નખવડે અથવા
ભરમ ઠોલસા વગેરેથી ભૂમિપર લીસોટા પાડવા નહિ. પોતાના
નખ તોડવા નહિ.

• न श्यालुः सदा तिष्ठेत् व्यायामं च विवर्जयेत् ।

• न तृपांगारमस्मास्थि कपालेषु समाविशेत् ॥

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ આખો દિવસ સૂઈ રહેવું નહિ. શ્રમ વિશેષ કરવો નહિ. કપાળમાં અથવા શરીરપર કોઈપણ પ્રકારનો લેપ યા લસન લગાડવી નહિ.” તેણે બનતાં સુધી કંકાશથી દૂર રહેવું તથા મસ્તકના કેશ છૂટા મૂકી બહાર ફરવું નહિ. પવિત્રપણે રહેવું. વળી પોતાનું મસ્તક ઉત્તર દિશામાં મૂકી શયન કરવું નહિ. વળી મસ્તક જમીનપર મૂકીને પણ સૂવું નહિ. વસ્ત્ર પગર શણ માત્ર પણ ફરવું નહિ. કોઈનું એકું ખાવું નહિ. પાણીથી લીંબાયલા પગ ગાળી-વાર રાખવા નહિ. વળી અમંગલ ભાષણ કરવું નહિ. સધ્યા સમયે ભોજન કરવું નહિ.

गर्भरक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिवेपणात् ।

प्रशस्तमंत्रलिखनात् शस्तमाख्यानुलेपनात् ॥

શરીરે ભુગંધીદાર પદાર્થોનું લેપન કરી સ્નાન કરવું. મન, વચન તથા કર્મે કરી હમેશાં પવિત્રપણે ગર્ભની રક્ષા કરવી. ગર્ભના રક્ષણ કરનાર દેવતાનું પૂજન તથા વિધિપૂર્વક મંત્રનો જપ કરાવવો.

इति प्रता भवेद्वारी विशेषेण तु गर्भिणी ।

यच्च तस्यां भवेत्पुत्रः स्थिरायु ईद्विसंयुतः ॥

આવી રીતે ઉપર કહેલા નિયમોને જે સ્ત્રી બરાબર પાળશે, તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજા ધણી આયુષ્યવાન તથા શક્તિવાન થશે. હરેક ગર્ભિણી સ્ત્રીએ ઉપર કહેલા ‘ધર્મોત્ત’ કાળજીપૂર્વક પાલન કરવું. આ સંસારમાં સ્ત્રી જેમ વસ્ત્રો શણગાર છે, તેમ સુશીલ સ્ત્રી આખા દેશનો શણગાર છે. બાળકોનું સવિધ્ય સ્ત્રીના હાથમાં છે. જેવી માતાની, બુદ્ધિ,

આચાર, આચરણ, જ્ઞાન, વિચાર અને નીતિ હોય છે, તેમાંજ બાળકમાં આવે છે. જ્યાંસૂધી સ્ત્રી કેળવાયલી નથી, ત્યાંસૂધી પુરુષનો સુધારો કે જ્ઞાન કંઈ ઉપયોગમાં નથી. કહ્યું છે કે:-

તનુદુરસ્ત જનનાં તનુજ, હોયે તંદુરસ્ત;

જેમ સરસ બીજનાં તરે, ફાલી થાયે મરત.

સાર એ કે, બાળકની છાંદગી તથા તંદુરસ્તીના બંધાર-
ણનો પાયો મૂળાપર આધાર રાખે છે. માટે જ્યારે સ્ત્રી
ગર્ભ ધારણ કરે ત્યારે ઉપરના નિયમોથી કદી પણ અળગા
થવું નહિ. ગર્ભવતી જેવાં આચરણો કરે છે, તેવાં બાળકો
ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે:-

વિષ્ણુચર્યાયિની નકચારિણી ચોન્મસં જનયત્યપસ્મા-
રિણમ્ ।

નિત્ય દિવસે સૂઈ રહેવાથી તથા સત્રીમાં ફરવાથી
ગર્ભિણી સ્ત્રી અપરમાર રોગવાળા સંતાનને મેળવે છે.

ગર્ભિણી સ્ત્રીને નીચે પ્રમાણેનાં ચિન્હો જણાય છે:-
જ્યારે સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે ત્યારે તેનું શરીર ઘણાજ
પરિશ્રમથી થાકી જવા જેવું લાગે છે, તૃપ્તા લાગે છે, હૃદયમાં
ગદાનિ થાય છે, પગની પીંડીમાં દુખાવો વગેરે થાય છે,
પ્રસવરથાન ફરકે છે, રૂવાંડાં ઉભાં થાય છે, મુગંધી સ્ત્રીને
દુર્ગંધવાળી વાસ આવે છે, આંખની પાંપણ ખાલી જાય છે.
ગર્ભાધાનના એક માસ પછી શરીરમાં ઘણી જાતના ફેરફારો
થાય છે, અટકાવ જતો રહે છે. જે સ્ત્રીને એકાદ વાર પ્રજા
યદ્ય ગઈ હોય અને પછી નિયમિત થયેલો અટકાવ બંધ થઈ
જાય ત્યારે તે સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યાનું એક ચિન્હ છે. વળી એક

વાર પ્રજા થઈ ગયા પછી એકાદા ચિન્હપર પોતાને ગર્ભ રહ્યાની અટકળ કરી શકે છે, પણ નવીન ગર્ભ ધારણ કરવાવાળી સ્ત્રીથી તેમ થઈ શકતું નથી. ગર્ભ ધારણ પછી ઓલ અને ઉલટીનો પ્રારંભ થાય છે. ઓલ અને ઉલટી ગર્ભ રક્ષા પછી કેટલીક સ્ત્રીઓને માસ દોઢ માસ તથા કેટલીક સ્ત્રીઓને સાત માસ સૂધી પણ રહે છે. આ ઉલટી ખીણ ઉલટીની માફક ગર્ભિણી સ્ત્રીઓને હેરાન કરતી નથી. આથી આ ઉલટીના અટકાવ માટે કોઈ પણ દવા કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ઓલ અને ઉલટી થનાર સ્ત્રીને સુવાવડ વળતે સંકટ ઓછું આવે છે. મોઢામાં થુંક ગર્ભ રહ્યાની શરૂઆતમાં આવવા માંડે છે. પણ તે યોગ્ય વખતમાં એની મેળે જાંધ પડી જાય છે. મગજ તથા ગર્ભાશયને જ્ઞાનતંતુવડે ઘણું નિકટ સંબંધ છે. તેની ગર્ભાશયની અસર મગજપર થાય છે. આની અસરથી ગર્ભવતી સ્ત્રીને ખાવાનું મન થાય છે. જે ખાવાનું મન કોઈ દિવસ ન કરે, તેની ઇચ્છા કરે છે. જે પુષ્પ સુગંધવાળું હોય, તે સુગંધ વિનાનું લાગે છે. કોઈને સારી વાદ્ધપદ્ધતિમાં રસ પડે છે, કોઈને સહિની સૌંદર્ય મંતા જોવાનું મન થાય છે, એથે અથવા પાંચમે મહિને માતાના પેટમાં બાળક ફરે છે. જેમ જેમ ગર્ભ મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ તેની ગતિ માલુમ પડે છે. જ્યાં સૂધી લઘુ હોય છે ત્યાં સૂધી કશું જણાતું નથી. વારે વારે પીસાળ કરવા જવું પડે છે. આ થવાનું કારણ એ કે, ગર્ભાશય અને મૂત્રાશય એ બે ઘણા જ નિકટ હોય છે. ગર્ભાશયનો વધારે થવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી વારંવાર પીસાળ આવવાનું સુખ્ય કારણ છે. આ ઉપરાંત ગર્ભિણીનો ચહેરો

પ્રકુલિત, રળિયામણો તથા મનોહર થાય છે. વળી કેટલીક દુર્ગંધ પણ થાય છે.

પ્રથમ માસે સ્રી કે પુરુષના સર્વઅંગોનું મળવું થાય છે, માટે તે માસમાં મધુર શીતવીર્ય અને નરમ આહારનો ઉપયોગ કરવો. બીજે માસે શીત બાફ અને પવનથી મળેલા પચ મહાભૂતોનો મેળાપ ઘાટો થાય છે. માટે આ માસમાં પણ ઉપર પ્રમાણે નિયમ પાળવો. ત્રીજે માસે જે હાથ, જે પગ અને એક માથું એ રીતે પાંચ અવયવોનો પિંડ જેવો આકાર થાય છે. આ વખતે બીજા અવયવો સૂક્ષ્મ હોય છે. આ વખતે ઉપરના નિયમ ઉપરાંત સાળુ ચોખ્ખા દૂધમાં ખાવાનો નિયમ લેવો. ચોથે માસે ગર્ભિણીનું શરીર ભારે પડી જાય છે, ગર્ભ સ્થિર થાય છે, તેના સર્વ અંગો ખુલ્લાં દેખાય છે, હૃદય ઉપસ્થિત થાય છે, ગર્ભ ફરકવા માંડે છે તથા સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોમા જાણવાની શક્તિ પેદા થઈ તેના વિષયોની ઇચ્છા થાય છે. જ્યારે ગર્ભને હૃદય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અરૂચિ, શરીરનું ભારેપણું, અન્નની ઇચ્છા ન થવી, સારાનરસા પદાર્થોપર પ્રીતિ, સ્તનમા ધાવણનું ઉત્પન્ન થવું, નેત્રનું શિથિલપણું, કાણું પડી જવું, પગપર ચોત રમચાનમાં વસે છે. અમૃત-આવણું, વગેરે ચિહ્નો ગર્ભેષવા બિચારીને તે ભોજન નીરસ માતાના હૃદય સાથે સં

રહેલા રસને વહન કરમા પતિરૂપી નૌકાને વળગી કલ્યાણ-ર્થે વખતે ગર્ભનીકેલી સ્રીને પોતાનાં પતિરૂપી નૌકા નાશ ભાવાભાવ પૂર્ણઘાતકી જળચર ગ્રાણીઓના ત્રાસનું એવન કરવું ખ્યાન થાય. કેાઇ અબણી ખડકોપર અથડાઇ પોતાના સૂક્ષ્મ ગુણવાળું ;

વાર પ્રજા થઈ ગયા પછી એકાદ ચિન્હપર પોતાને ગભં
 રહ્યાની અટકળ કરી શકે છે, પણ નવીન ગભં ધારણ કરવા-
 વાળી સ્ત્રી તેમ થઈ શકતું નથી. ગભં ધારણ પછી જોલ
 અને ઉલટીનો પ્રારંભ થાય છે. જોલ અને ઉલટી ગભં રક્ષા
 પછી કેટલીક સ્ત્રીઓને માસ દોઢ માસ તથા કેટલીક સ્ત્રીઓને
 સાત માસ સૂધી પણ રહે છે. આ ઉલટી બીજી ઉલટીની
 માફક ગભિંણી સ્ત્રીઓને હેરાન કરતી નથી. આથી આ
 ઉલટીના અટકાવ માટે કોઈ પણ દવા કરવાની જરૂર રહેતી
 નથી. જોલ અને ઉલટી થનાર સ્ત્રીને સુવાવડ વખતે સંકટ
 ઓછું આવે. મોઢામાં યુક ગભં રહ્યાની શરૂઆતમાં
 આવવા માંડે છે. પણ તે થોડા વખતમાં એની મેજે બંધ
 પડી જાય છે. મગજ તથા ગભાશયને સ્નાનતંતુવડે ધણી
 નિકટ સંબંધ છે. તેની ગભાશયની અસર મગજપર થાય
 છે. આની અસરથી ગભંવતી સ્ત્રીને ખાવાનું મન થાય છે.
 જે ખવાનું મન કોઈ દિવસ ન કરે, તેની ઇચ્છા કરે છે.
 જે પુષ્પ સુગંધવાળું હોય, તે સુગંધ વિનાનું લાગે છે.
 કોઈને સારી વાકપદ્ધતામાં રસ પડે છે, કોઈને સુષ્ટિની સૌંદ-
 ર્યતા જોવાનું મન થાય છે, થોથે . અથવા પાંચમે મહિને
 માતાના પેટમાં બાળક ફરે છે. જેમ જેમ ગભં મોટા થતો
 જાય છે, તેમ તેમ તેની ગતિ માલુમ પડે છે. જ્યાં સૂધી
 લગુ હોય તે ત્યાં સૂધી કશું જણાતું નથી. વારે વારે પીથાળ
 કરવા જવું પડે છે. આ થવાનું કારણ એ કે, ગભાશય અને
 મૂત્રાશય એ બે ઘણા જ નિકટ હોય છે. ગભાશયનો વધારો
 થવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી વારંવાર પીસાળ
 આવવાનું મુખ્ય કારણ છે. આ ઉપરાંત ગભિંણીનો અહેસાસ

કુદિલત, રળિયામણો તથા મનોહર થાય છે. વળી કેટલીક ઝાંઝા પણ થાય છે.

પ્રથમ માસે શ્રી કે પુરુષના સર્વ અંગોનું મળવું થાય છે, માટે તે માસમાં મધુર શીતવીર્ય અને નરમ આહારનો ઉપયોગ કરવો. બીજે માસે શીત બાફ અને પવનથી મળેલા પાંચ મહાભૂતોનો મેળાપ ઘાટો થાય છે. માટે આ માસમાં પણ ઉપર પ્રમાણે નિયમ પાળવો. ત્રીજે માસે બે હાથ, બે પગ અને એક માથું એ રીતે પાંચ અવયવોનો પિંડ ભેગો આકાર થાય છે. આ વખતે બીજા અવયવો સૂક્ષ્મ હોય છે. આ વખતે ઉપરના નિયમ ઉપરાંત સાણુ ચોખા દ્રવ્યમાં ખાવાનો નિયમ લેવો. ચોથે માસે ગર્ભિણીનું શરીર ભારે પડી જાય છે, ગર્ભ સ્થિર થાય છે, તેના સર્વ અંગો ખુલ્લાં દેખાય છે, હૃદય ઉપસ્થિત થાય છે, ગર્ભ ફરકવા માંડે છે તથા સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં જાણવાની શક્તિ પેદા થઈ તેના વિષયોની ઇચ્છા થાય છે. જ્યારે ગર્ભને હૃદય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અરૂચિ, શરીરનું ભારેપણું, અન્નની ઇચ્છા ન થવી, સારાનરસા પદાર્થોપર પ્રીતિ, સ્તનમાં ધાવણનું ઉત્પન્ન થવું, નેત્રનું શિથિલપણું, કાનું પડી જવું, પગપર ફેલાવવા બિચારીને તે લોજન ગારસ આવવું, વગેરે ચિહ્નો.

માતાના હૃદય સાથે સ્તનમાં પતિરૂપી નીકાને વળગી કલ્યાણ-રહેલા રસને વહન નીકળેલી શ્રીને પોતાનાં પતિરૂપી નીકા નાશ આપતે ગર્ભ ઘાતકી જળચર પ્રાણીઓના ત્રાસનું સેવન કરવું જોવામાં આવે છે. કોઈ અજાણી ખડકોપર પોતાના સ્પર્શ થવાને શરૂ કરે.

આવતા તો તે બાળક ખામીવાળું થાય છે. નંદરી ભયંકર વસ્તુ બેવાથી ખરાબ લક્ષણવાળું નીવડે છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પોતાનાથી બની શકે તો સહવિચાર, સહવર્તન અને સહઅધ્યયન કરવાનો મહાવરો રાખવો. સાત્તિક ખોરાક ખાવો, સત્ય વસ્તુ તથા સત્ય ચારિત્રનું અવલોકન કરવું. વળી જેમ બને તેમ વિકારવાળા પદાર્થોથી, કિંદલ વાદ્ય પદ્ધતાથી તથા તામસી ખોરાકથી દૂર રહેવું. પાંચમે માસે ગર્ભાશયમાં બાળકને સંકે-
 દપ્રવિકેદ્ય કરવાની શક્તિ આવે છે. માંસ અને રૂધિરનો વધારો થાય છે. તેથી ગર્ભવતી સ્ત્રીનું શરીર દુબળું થઈ જાય છે. આ વખતે ઘી અને દૂધનું મોટું ભાગે સેવન કરવું. છઠ્ઠે માસે નિશ્ચય કરવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય ॥ તથા તેના શરીરમાં ગળ અને વર્ણનો વધારો થાય છે, જેથી બાળકની માતાનું ગળ તથા વર્ણમાં ઘટાડો થાય છે. આ સમયે ઘી, દૂધ અને ાંજીનું સેવન કરવું. સાતમે માસે બાળકનાં અંગો ખુબ્બાં જાય છે તથા તેનું શરીર પુષ્ટ થતું જાય છે. આઠમે માસે મોજ ધાતુ સ્થિર થાય છે. ગર્ભ સાથે સંબંધ ધરાવનારી ॥ડીથી માતા ગર્ભનું અને ગર્ભ માતાનું ઓળ અહણુ કરે છે. આથી ગર્ભવતી સ્ત્રીને કોઈ વખતે હાથ તથા કોઈ માતાના પેટમાં બાળક ફરજની સ્થિતિના અભાવને લીધે જાય છે, તેમ તેમ તેની ગતિ મ માટે આ વખતે ગર્ભિણી-
 લઘુ હોય છે ત્યાં સુધી કશું જણાતું બેસવામાં, પરિશ્રમમાં કરવા જવું પડે છે. આ થવાનું કારણ રાખવી. નવમા તથા મૂત્રાશય એ બે ઘણા જ નિકેટ હોય છે. જોકે ઉદરમાં જ ઓળ-
 યવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી ધૂત તથા દૂધ ત્યાંથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી ધૂત તથા દૂધ ત્યાંથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી ધૂત તથા દૂધ ત્યાંથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે. આ ઉપરાંત ગર્ભિણી ખોરાકથી દૂર

રહેવું. આમ નહિ કરનારી સ્ત્રીના ગર્ભને કંટલીકવાર પાત થાય છે, કસુવાવડ થાય છે તથા પાછળથી સ્ત્રીને સુવારોગ લાગુ પડે છે. અંતિમમાં જોટલુંજ કે, ગર્ભ સારો યા નરસો ઉત્પન્ન થયો, તે માતાની વર્તણૂકપર આધાર રાખે છે. માટે દરેક આર્ય સ્ત્રી ભગિની ધર્મશાસ્ત્રપર શ્રદ્ધા રાખી તેનું નિત્ય મનન કરી વર્તન કરશે તો હું મારો પ્રયત્ન સફળ થયેલો માની કૃતાર્થ થઈશ.

વિધવા ધર્મ.

સ્ત્રી ભતિને પતિ સમાન અન્ય કોઈ કલ્યાણકારક સાધન નથી. પતિ ભવસાગર તરવા માટે નૌકારૂપે છે. પુરૂષકાયાને સ્ત્રી છાયારૂપે છે. પતિના હેમવડે પ્રમદા ઉજળી છે. પતિના ભાગ્યે પત્ની ભાગ્યશાળી છે. પતિના સુખ વેલવોની પ્રમદા વિલાસભાગિની છે. પતિવડે મુઘ્ધા સૌભાગ્યવતી છે. પતિના જીવનથી સ્ત્રીનું જીવન મંગળમય છે. પતિથી જ તેનું તન, મન, ધન, સુખ તથા વિલાસમાં આનંદ છે. પતિ વિનાની પ્રમદા શુષ્ક થયેલા કાષ્ઠવત છે. પતિ વિના તેનું જીવન ખાખ સમાન છે. સૃષ્ટિ ભલે સૌન્દર્યયુક્ત, અલૌકિક તથા આનંદકારી હો, પણ તેને મને પોતે રમશાનમાં વસે છે. અમૃત-તુલ્ય નવેનિધ હો, પણ વિધવા બિચારીને તે લોગન નીરસ માટી જેવું છે.

આ સંસારસાગરમાં પતિરૂપી નૌકાને વળગી કલ્યાણ-કિંનારે પહોંચવા નીકળેલી સ્ત્રીને પોતાના પતિરૂપી નૌકા નાશ પામવાથી કૂંદ ઘાતકી જળચર ગ્રાણીઓના ત્રાસનું સેવન કરવું પડે છે તથા કોઈ અજાણી ખડકોપર અથડાઈ પોતાના સ્થૂંદ

શરીરને સંકટ વેઠવું પડે છે. પતિ વિના નિરાધાર થયેલ અબળાની અનેક આશાઓનું નિકંદન થઈ જાય છે. તે ખીચારીની ગતિ જ્ઞાત સમાન થાય છે. કમનસીબે પતિ મરણ પામે તો પોતાનું કલ્યાણ કંઈનારી અબળાએ અહીં દર્શાવેલ વૈધવ્ય ધર્મ અવશ્ય પાળવા, જેથી પતિરૂપી નૌકાથી વિમુખ સંસારસાગરમાંથી સહિસલામત રીતે કીનારે પહોંચશે, એમ ધર્મશાસ્ત્રનું વચન છે. ઠહું છું કે;

પત્યૌ મૃતે તુ નારીણાં વિધિદ્રવ્યમુદારિતમ્ ।

વૈધવ્યં પાલયેત્ સમ્યક્ સદ્દામ્નિગમન તુ વા ॥

પતિ મરણ પામ્યા પછી વિધવાને એ પ્રકારના નિયમ કદા છે. પહેલો તો એ કે, પોતે વિધવાધર્મ પાળવો અથવા તો પતિના મૃત્યુ પછી પતિના શબ સાથે બળી બસ્મ થવું. પણ વર્તમાન સમયમાં સતી થવાનો રીવાજ બંધ થયો છે, માટે વિધવાધર્મ પાળવો, એ જ ઉત્તમ છે.

પત્યૌ મૃતે ચ વા યોયિત્ વૈધવ્ય પાલયેત્ સદા ।

સા પુનઃ પ્રાપ્ય મર્તાર સ્વર્ગલોકં સમદ્રુતે ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિના મરણ પછી વૈધવ્ય ધર્મ એટલે વિધવા ધર્મ પોતાના સદાચારમાં રહી પાળે છે, તે સ્ત્રી મરણ પામ્યા પછી પોતાના પરલોકવાસી પતિ સાથે પરલોકમાં ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ લોગવે છે.

વિધવા પાલયેત્ શીઘ્ર તત્તુ મંગલ પતત્યધઃ ।

તત્ત્રિમુખ્યાત્ અપિ સ્વર્ગાત્ પતિઃ પતતિ સર્વથા ।

તસ્યા પિતા ચ માતા ચ ભ્રાતૃવર્ગસ્તથૈવ ચ ।

વિધવા સ્ત્રીએ પોતાનો સદાચાર હંમેશાં પાળવો તથા શીઘ્રની રક્ષા કરવી. જો સદાચાર તથા શીઘ્રમતથી વિમુખ

રહે છે તો પોતાની અધોગતિ થાય છે, એટલે નરકને પામે છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ માતા પિતા તથા બ્રાતૃવર્ગે બે સદાચારવાળાં હોવાથી સ્વર્ગમાં ગયા હોય તો તેમને પણ નરકમાં નાંખે છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે;—

કામ તુ ક્ષપયેત્ વેદં પુણ્યમૂલ્કલૈઃ શુભૈઃ ।

ન તુ નામાપિ ગૃહ્ણીયાત્ પત્યૌ પ્રેતે પરસ્ય તુ ॥

વિધવાએ કૃષ્ણકૂલ અથવા કંદમૂળથી જ પોતાના હેડનું અંત સૂધી પોષણ કરવું. પરપુરૂષનું સ્મરણ ખરાબ ઇચ્છાથી કદી પણ કરવું નહિ. પોતાને પ્રભુ ન હોય તો પણ પોતાનું શીલવ્રત ખરાબર પાળવું, જેથી ઋષિઓ, મહાત્માઓ (પુત્ર-વગરના) છતાં સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે, તેમ વિધવા અપુત્રવતી હોવા છતાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

મૃતે મર્તરી સાધ્વી સ્તો બ્રહ્મચર્યે વ્યવસ્થિતા ।

સ્વર્ગે ગચ્છત્યપુત્રાપિ યથા તે બ્રહ્મચારિણઃ ॥

વિધવાએ બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાં રહેવું, પોતાને પુત્ર ન હોવાથી કદી પણ ગ્વાનિ કરવી નહિ. પોતાના સારા નિયમમાં વર્તનારી સ્ત્રી અવશ્ય મોક્ષપદને પામે છે. શ્રી કૃષ્ણભગવાન બૃહન્નારદીય પુરાણમાં કહે છે;—

વિધવા કચરીધંધો મર્તૃવંધાય જાયતે ।

શિરસ્તો વપન કાર્યે તસ્માત્ વિધવયા સદા ॥

વિધવા સ્ત્રીએ પોતાના કેશને અંગોડા વાળવો નહિ. કારણ કે ગાંઠ વાળવાથી પરલોકવાસી પતિનું બંધન થાય છે. માટે મસ્તકપર કેશ રાખવા નહિ, જેથી મરેલા સ્વામીને બંધનની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.

एकादशः सदा कार्यो न द्वितीयः कथञ्चन ।

पर्येकशायिनीं नारी विधवा पातयेत् पतिम् ॥

વિધવાએ બે બની ચકેં તો એક જ વખત સોજન કરવું. સોજન પણ એવું કરવું કે, પોતાના અંતઃકરણના વિચારો ખરાબ માગે જાય નહિ. પણ અથવા ખાટલાપર શયન કરવું નહિ. કારણ શયાપર સૂવાથી પતિની અધોગતિ થાય છે અને પોતે નરકમાં પડે છે.

तस्मात् भूशायनं कार्यं पतिर्सौख्यसमीहया ।

नैषांगोद्वેષजनं कार्यं तांबूलस्य च भक्षणम् ॥

नाबिरोद्देवदद्याद्-प्राणः कंठगतैरपि ।

कंचुकं न पटिष्यात् दासो न चिह्नत वसेत् ॥

એતવચ્ચં સદા ધાર્યે અન્યથા રૌરવં યજેત્ ॥ ૨ ॥

चैशाखे कार्तिके मासे विशेषं नियमं चरेत् ।

तांबूलाम्यंजनं चैव कांस्यपात्रे च भोजनं ।

यति इय विधवा चैव चर्जयेच्चन्दनादिकम् ॥ ૩ ॥

પોતાનું અને પોતાના પતિનું શ્રેય ઇચ્છનારી વિધવાએ હમેશા પૃથ્વીપર પથારી કરી-સૂવું. પરંતુ કોઈપણ પ્રકારનો દુઃખદાયક શરીરમાં રોગ થયો હોય અને જમીનપર સૂવાઈ શકાતું ન હોય, તેના આપત્કાળ વખતે શયાપર સૂવાનો બાધ નથી. પણ તે સિવાય પોતાના અનંદને માટે શયાનું સેવન કરવાની ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા નથી. વળી શરીરપર અતર, આદિ ઝુગાંડીવાળા પદાર્થો ચોપડવા નહિ. તાંબૂલનું ભક્ષણ કરવું નહિ. (૧) વિધવાએ ગમેતેટલું દુઃખ આનું હોય તો પણ કોઈ વાહનપર બેસવું નહિ અને સાંઢ બળંદની ગાડીમાં

સ્વારી કરવી નહિ. રંગવાળી કંચુકી અથવા રંગબેરંગી વસ્ત્ર પહેરવાં નહિ, તેણે માત્ર શ્વેત સાદું વસ્ત્ર પહેરવું. (૨) વેશાખ, કાર્તિક તથા માઘ આદિ મહિનાઓમાં વિધવા શ્રીએ વિશેષ નિયમે અત્યંત વગેરે પાળવાં, તાંબૂલપાન કરવું નહિ. આંખમાં મેસ નાંખવી નહિ, કાંસાના વાસણમાં ઘોળન કરવું નહિ, મુગધી પદાર્થનું સેવન કરવું નહિ તથા સ્વતંત્રપણે વર્તવું નહિ. (૩)

પાશવલ્કય સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

પિતૃમાતૃસુતશ્રાતૃશ્વશુશુરમાતુલઃ ।

હીના ન સ્યાદ્વિના મર્ત્યઃ ગર્હણીયાત્યથા મરેત્ ॥

વિધવાને માતા, પુત્ર, બાઈ, સાસુ, સસરા, માસો એમાંથી કોઈના પણ અંકુશતળે રહેવું, પણ સ્વતંત્ર કદી પણ રહેવું નહિ, સ્વેચ્છાચારી વિધવાની નિંદા થાય છે.

પાશશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;

સધવા વિધવા વા સ્ત્રી યા સ્વાતંત્રયા ચરેત્ ॥

સા પ્રાપ્તિ સુકરી તુલ્યા ધર્મમ્નષ્ટા મરેત્કિલ્લ ॥

સધવા અથવા વિધવા એમાંથી કોઈપણુ શ્રીને સ્વતંત્ર વર્તવાનું કોઈપણુ ઠેકાણે કહ્યું નથી. છતાં ધર્મશાસ્ત્રની અત્યા કરનારી શ્રી ગામની બુઠણુરૂપે પોતાના ધર્મથી બળ્ટ થાય છે. બુચ્ચ સંહિતામાં કહ્યું છે કે;—

વિધવા ચારયેન્નેવ સુધમવસ્રમલકૃતિમ્ ॥

વિધવા શ્રીએ સૂકુમ ઝીણું વસ્ત્ર તથા અલંકાર પહેરવાં નહિ. વળી ગર્ગોચાર્યે કહ્યું છે કે;—

મૃતે મર્ત્યે યા ત્રીયેદ્ પ્રજાચર્યયિષ્યતિ ।
પાતયેદ્ સ્પરિણી સા તુ નિત્યં સકુલત્રયં ॥

જે વિધવા પોતાના પ્રજાચર્યને ખાડિત કરે છે, તે સ્પરિ-
ણી વિધવા પોતાના ત્રણ કુળને નરકમાં નાંખે છે.

કાત્યાયનમાં કહ્યું છે કે;—

વિધવા યા મયેષ્વારી ધુંત્રીસંકાદર્શીદિને ।
તસ્યાસ્તુ સુર્યતં નદયેત્ પ્રજાહત્યા દિનેદિને ॥ ૧ ॥
ઉપયાસપ્રતાર્દા તુ નિત્યં કાર્યેયયોદિનં ।
સ્નેષ નિયમગુંકા યમં કુર્યાદ્નિદિતમ્ ॥ ૨ ॥
ગધદ્રધ્યસ્ય સંમોગો નૈષકાર્યસ્તયા કચિત્ ।
શ્વેતપત્રં સદા ધાર્યે અન્યયા રોરચં યજેત્ ॥ ૩ ॥

જે વિધવા જોઠાદર્શીને દિવસે ખાય છે, તેના પોતાના
સગળા પુણ્યનો હાથ ધાય છે. તેને દિવસે દિવસે પ્રજાહત્યાનું
પાપ લાગે છે. આપત્તિને મત ન ધાય તે બાધ નથી. (૧)
જે દિવસે મત અધવા ઉપવાસ આવ્યો હોય તે પ્રમાણે કરવા.
જગતમાં પોતાની નિંદા ધાય, તેવું કર્મ કરી પણ કરવું નહિ.
(૨) તેણે કરી પણ ગધવાળા પદાર્થને ઉપયોગ કરવો
નહિ. સર્વદા શ્વેત વસ્ત્ર પહેરવાં. જો તેમ નથી કરતી તો તેનો
પતિ નરકમાં પડે છે. (૩)

કેષરાંજનતાંબૂલગંધપુષ્પાદિસેવનમ્

ભૂપિત્ રંગવસ્ત્રં ચ કાંસ્યપાત્રે ચ મોજનમ્ ॥ ૧ ॥

દ્વિવારમોજનં ચારણો રંજનં યજ્ઞયેત્સદા ।

સ્નાત્વા શુક્લાંવસ્થા જિતપ્રોષા જિતેન્દ્રિયા ॥ ૨ ॥

ન કુલકુલ્લકા સાધ્વી તન્દ્રાલસ્યવિઘર્જિતા ।

સુનિર્મલા શુમાચારા નિત્યં સંપૂજયેદ્ધરિમ્ ॥ ૩ ॥

વિધવાએ કેસર, અંજન, તાંબૂલ, ગંધ તથા પુષ્પાદિ કશું ધારણ કરવું નહિ. રંગીન વસ્ત્ર પહેરવું નહિ, તેમ કાંસાના વાસણમાં લોબન કરવું નહિ. (૨) સાધ્વી શ્રીએ ઠગાઈ કરવી નહિ. નિદ્રા તથા આળસનો ત્યાગ કરવો. સારી રીતે નિર્મળ તથા શુભાચારવાળા થવું. સર્વદા હરિભજનમાં મગ્ન રહેવું. (૩)

મધૂળમાં કહ્યું છે કે;—

યદ્યપિ સ્યાત્ સ્વયં વ્રહ્મા ગ્રૈલોક્યકર્પણક્ષમઃ ।

તથાપિ લૌકિકાચારં મનસાપિ ન લંઘયેત્ ॥ ૧ ॥

સમમાચારિકો ધર્મો જાતિદેશકુલોદ્ભવઃ ।

પ્રામાચારઃ પરિગ્રાહ્યઃ સર્વત્રેવ યથોદિતઃ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—પણ લોકને આધીન કરનાર કદાપિ સમર્થ પ્રજ્ઞા ાય, તેા પણ લૌકિક આચારનું મનથી પણ ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. (૧) પોતાનો દેશ, પોતાની જ્ઞાતિ અને પોતાના કુળમાંથી જે ઉચિત આચાર તથા પોતાના ગ્રામ્યના આચારનું સેવન કરવું. પણ પોતાને માટે કોઈપણ પ્રકારનું ખરાબ બોલાય, તે બાળતને અવશ્ય ત્યાગ કરવો. (૨)

ઉપર પ્રમાણે જે વિધવા સ્ત્રી ધર્મ પાળશે, તેનો બેલી ઇશ્વર થશે. વિધ કરતાં વિધયો વધારે ઝેરી છે તથા દુઃખ આપનારા છે. વિધપાન કરનારના જીવનનો અંત આવે છે, પણ વિધયો સ્તેવવાથી ભવોભવના કલ્યાણનો નાશ થાય છે.

માટે દરેક આર્થ જાગિનીએ ઉપર કહેલા ધર્મોનું પાલન કરી વતંચું, એ જ દિવાલ છે.

વિષયો તરફ વળુ ન દોરવાય, તે માટે સદ્વર્તનશીલ મારી જાગિનીઓને તથા તેમાં મુખ્ય તે વિધવા બહેનોને માટે આર્થી વસાવ્ય સંબંધી કેટલાંક વચનો મૂકવાં, તે અયોગ્ય સ્થાને નહિ ગણાય.

વૈરાગ્ય ઉપદેશ

મયમયિચારિતચારતયા સંસારો માતિ રમણીયઃ ।

અથ પુનઃ પરમાર્થદશાં કિમપિ ન મારો રમણીયઃ ॥

અર્થ:-માયાથી અંધ થએલ સૌ કે પુરુષ આ સંસાર અતિ રમણીય છે, એમ માને છે. પણ વિવેકી લોક આ સંસારમાં કાંઈ પણ સાર અથવા રમણીય જોતા નથી,

ભારમજ્ઞાનવિષેકનિર્મલધિયઃ કુર્વેન્નયદો કુસ્કરં ।

યન્મુચ્યુપમોગમાન્ન્યપિ ધનામ્યેકાન્તતો નિ સ્પૃહાઃ ॥

ન પ્રાપ્તાનિ પુરા ન સંપ્રતિ ન ચ પ્રાર્તા દદમત્યયાઃ

વાન્દ્યામાત્રપરિમહાળ્યપિ યયં ત્યક્તું ન તર્ગિ જ્ઞમાઃ ॥

અર્થ:-આત્મજ્ઞાન તથા વિવેકવટે શુદ્ધ ખુદ્ધિવાળા મહાત્માઓએ કેવું કહિયું કમ આદર્શ છે. કારણકે તેઓ નિઃસ્પૃહી થઈ જોગને આપવાવાળા ધનનો પણ તેઓએ ત્યાગ કર્યો છે. ક્રમે જે ધન લાલસા માત્ર છે, તેને પણ છોડી દેવા સુમર્થ નથી. આ લાલસા પ્રાપ્ત થઈ નથી, પૂર્વે પણ પ્રાપ્ત

થઈ ન હતી, તેમ ક્યારે તે પૂરી થાય છે, તેનો પણ નિશ્ચય નથી.

આવા જ પ્રસંગને લઈ યાજ્ઞવલ્કય મુનિને એક વેળા એકાંતમાં બેઠાં બેઠાં વિચાર આવ્યો કે, મને પૌત્રો થયા તેમ મારા પ્રશિષ્યો છે, છતાં મારી ભોગલાલસા તૃપ્ત થઈ નથી. માટે હવે મારે સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યસ્ત દિશા મહુષ્ય કરવી જોઈએ.

હું પ્રયુક્ત વશંપાયનનો શિષ્ય હતો. હું સઘળામાં મોટો શિષ્ય હતો. એક વેળા સઘળા ઋષિઓ સુમેરૂ પર્વત પર એકઠા થયા હતા, તેવામાં બધા ઋષિઓએ એવા સપથ લીધા હતા કે, જે સુમેરૂ પર્વતપર નહિ જાય, તેને બ્રહ્મહત્યાનો દોષ લાગશે. કમનસીબને યોગે મારા ગુરૂ વૈશંપાયન જઈ શક્યા નહિ આથી તેને બ્રહ્મહત્યાનો દોષ લાગ્યો. બધા શિષ્યોમા હું મોટો હોવાથી મેં મારા ગુરૂને કહ્યું કે, આપશ્રી અત્યંત વૃદ્ધ છો. માટે આપની બ્રહ્મહત્યાના દોષનું હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ. આ વખતે મુનિની ખુદિ બ્રહ્મહત્યાના દોષથી દૂષિત થયેલી હોવાથી તેના મનમાં એમ આવ્યું કે, યાજ્ઞવલ્કય અભિમાની થઈ એમ કહે કે, તમારાથી દોષ નિવારણ નહિ થઈ શકવાથી હું તમારા દોષનું નિવારણ કરીશ આવો અભિમાની શિષ્ય મારે જોઈએ નહિ. આથી મુનિએ મને કહ્યું કે, તું મારી પાસેથી જે બ્રહ્મવિદ્યા શીખ્યો છે, તે બ્રહ્મવિદ્યા તું મને પાછી આપી દે. મેં મુનિના ઘણા કાલાવાલા ન્હયાં, પણ મુનિ એકના બે થયા નહિ. આખરે મુનિએ શીખવેલી બ્રહ્મવિદ્યા મેં ઓકી કાઢી. આથી હું કેવળ મૂર્ખ જેવો પાછો થઈ ગયો. મારી ઓકી કાઢેલી બ્રહ્મવિદ્યા ઋષિઓએ તેતર પક્ષીનું રૂપ લઈ શ્રહણ કરી. કારણ મનુષ્ય શરીરથી

ઓઠેલું ચટાય તેા દોષ લાગુ પડે. આથી તે ઋષિઓએ તેતર પક્ષીનું રૂપ લઈ ઋક્ષવિદ્યા ઋદધ્વ કરી. આથી તે ઋષિઓ તેત્તિરીય શાખાના નામથી ઓળખાયા. હવે મને કેવળ ગાયત્રી મંત્રનો ઉપનીત સંસ્કાર વખતે જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેજ આવડતો હતો. આ મંત્રવટે મેં સૂર્યોપાસના કરવા માંડી. કેટલાક વર્ષ સૂધી જળમાં ઉભા રહી મેં સૂર્યની ઉપાસના કરી, કેટલાક વર્ષ સૂધી પાંદડાનો આહાર કરી રહ્યો, કેટલાક વર્ષ સૂધી કેવળ પવનનો આહાર કરી રહ્યો. આ રીતે સૂર્ય ભગવાનની ઉપાસના કરવાથી શ્રી સૂર્યભગવાન મારાપર પ્રસન્ન થયા તથા તેમણે મને સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં. શ્રી સૂર્યભગવાને મને કહ્યું કે, હું તારાપર પ્રસન્ન થયો છું. તારે જે માંગવું હોય તે માંગ મેં કહ્યું કે, મેં પ્રથમ વેશંપાયન પાસેથી ઋક્ષવિદ્યા ઋદધ્વ કરી હતી. પણ હવે હું કેવલેક પાસેથી ઋક્ષવિદ્યા ઋદધ્વ કરવા ઇચ્છું છું. માટે આપ મને ઋક્ષવિદ્યાનો ઉપદેશ કરો. સૂર્યભગવાને મને અનેક લોગ વિલાસો આપવા કહ્યું, પણ તેમાં નહિ લલચાતાં મેં તેા કેવળ ઋક્ષવિદ્યા જ માંગી. આથી આખરે શ્રી સૂર્યભગવાને મને ઋક્ષવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો જ્યારે યાજ્ઞવલ્કયને પૂછું ઋક્ષવિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે તેમને ઋક્ષચર્યાશ્રમમાંથી એકદમ સંન્યસ્તાશ્રમને અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા થઈ. સૂર્યભગવાને આથી યાજ્ઞવલ્કયને કહ્યું કે, તું મારે શિષ્ય થયો છે. માટે તારે મને ગુરુ દક્ષિણા આપવી જોઈએ. મેં કહ્યું કે, આપ જે કહો તે ગુરુદક્ષિણા હું આપવા તૈયાર છું. સૂર્યભગવાને કહ્યું કે હું ગુરુદક્ષિણામાં તારી પાસે એટલું માગી લઉં છું કે તારે ઋક્ષચર્યાશ્રમમાંથી એકદમ સંન્યસ્ત દેવું નહિ, પણ તારે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવો. આથી ન છૂટકે યાજ્ઞવલ્કયને ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવો પડ્યો. ગૃહસ્થાશ્રમમાં હું ત્યાર પછી

એવો આસક્ત થઈ ગયો કે, એક વખતે એકાંતમાં બેઠાં તેમને પસ્તાવો થવા લાગ્યો કે;

હું કેવો દુર્ભાગી છું કે, પ્રથમ હું બ્રહ્મચર્યમાંથી સંન્યસ્ત હોવા તૈયાર થયો તથા હાલ શ્રી સૂર્ય ભગવાને ગૃહસ્થાશ્રમ મંડાવ્યા પછી હું તેમાં જ પડી રહ્યો છું, પણ સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરવા મને ઈચ્છા થતી નથી. આ જ વખતે તેણે પોતાની બે સ્ત્રીઓ તથા કાત્યાયનીને બોલાવી તથા તેમને કહ્યું કે; હું હવે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવા માંડું છું. માટે મારી પાસે જે પૈસા છે તે તમો બેઉને હું વહેંચી આપું છું. આથી તમો જીવશો ત્યાંસુધી તમે સુખચેતી તમારું જીવન ગાળી શકશો. તમને કોઈપણ પ્રકારની દુનિયામાં અડચણ આવશે નહિ આ સાંભળી કાત્યાયની તો મૌન થઈ બેસી રહી. પણ સ્ત્રીઓ બોલી ઉઠી કે, આપ સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરો છો તથા આ ધન અમને આપી જાઓ છો. પણ આ ધનથી અમને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થશે કે અમારું દેહ રહેશે ત્યાં સુધી જ આ ધનવડે સુખની પ્રાપ્તિ રહેશે ? યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું છે કે, શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ માટે આ ધન નથી. પણ તેને માટે તો બ્રહ્મવિચારરૂપી ધન જ છે. આ સાંભળી સ્ત્રીઓ બોલી ઉઠી કે, મને આપ તે બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરશો. પછી યાજ્ઞવલ્કયે પોતાની પત્ની સ્ત્રીને બ્રહ્મવિદ્યા સંબંધી નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો:-

યાજ્ઞવલ્કય:-તું બે, કે જે શબ્દ સ્પર્શવાળા અથો છે, તે અનર્થરૂપે છે તથા તે શરીરને વિશે સ્થિતિ કરી રહેલા છે. આ સ્પર્શોદિ અર્થવિશે જે આસક્ત છે, તે ભૂતાત્મા પરમપદનું સ્મરણ કરી શકતો નથી. તપના સામર્થ્યથી

સત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, સત્વથી મનની પ્રાપ્તિ થાય છે, મનવડે આત્મોપલક્ષિ થાય છે તથા આત્મસાક્ષાત્કાર થવાથી તેની પુનરાવૃત્તિ થતી નથી. જેથી રીતે કાષ્ઠ વિનાનો અગ્નિ પોતાની ઉત્પત્તિ વિશે શ્રમી બંધ છે, તેજ પ્રમાણે વાસનાનો ક્ષય થવાથી ચિત્તનું પોતાની યોગિ વિશે શ્રમન થાય છે. મન જ્યારે પોતાના સ્થાનને વિશે શાંતિ પામેલું હોય છે ત્યારે તે સત્યપ્રતિ ગમન કરે છે, પણ જ્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી તે મન મુગ્ધ બનેલું હોય છે ત્યારે કર્મને વશ થવાથી અવતરૂપે થાય છે. ચિત્ત એ જ સંસાર છે. તેનું પ્રયત્નવડે શોધન કરવું જોઈએ, જ્યારે ચિત્ત તન્મયતાને પામે છે ત્યારે તે સનાતન માર્ગને અવલંબેલું કહેવાય છે. ચિત્તાના પ્રસાદવડે શુભાશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. જેની સિધ્ધિ પ્રસન્નાત્મામાં છે, તે અબ્યય મુખને લોગવે છે. જ્યારે પ્રાણીનું ચિત્ત આસક્તિવાળું થાય છે ત્યારે તે વિષયોમાં લુપ્ત બને છે. જો તે બ્રહ્મમાં આસક્ત થાય છે તો તે બંધનથી મુક્ત થાય છે. હૃદયકમળમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. આ પરમાત્મા સાક્ષીરૂપે છે તથા તે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા અને પરમ પ્રેમનો વિષય છે. તે મન તથા વાણીનો અવિષય છે તથા તે અક્ષયરૂપ છે. તે સત્તામાત્ર પ્રકાશના એક પ્રકાશકરૂપે છે તથા તે સર્વ ભાવનાનું અતિક્રમણ કરનાર છે. તે નહિ ત્યાગ કરવાયોગ્ય તથા સામાન્ય અને વિશેષ ભાવોથી રહિત છે. તે નહિ પ્રહણ કરવા યોગ્ય, દુઃખ, અત્યંત ગંભીર, તેજ તથા તમથી રહિત, સંકલ્પના અભાવરૂપ, આભાસથી રહિત તથા મોહના સ્થાનરૂપ છે. તે નિત્ય, શુદ્ધ બુદ્ધ, મુક્ત સ્વભાવવાળા, સત્યરૂપ, સ્ફુર્ભ, વિભુરૂપ, અદિતીય, આનંદના સાગરરૂપ, પરમરૂપ, સોહમરૂપ એ નમવાળા તથા સંશયથી રહિત છે. આનંદરૂપ, સ્વાશ્રમને

વિશે રહેલ, આચારૂપી ઠાકિનીનો નાશ કરનાર તથા સર્વ પ્રકારના સંગથી રહિત એવા મારે વિશે તેમજ જગતને માયા-રૂપે જ્ઞેનારા મારેવિશે, જંતુ કેવી રીતે પ્રવેશ કરી શકે ? -વર્ણાશ્રમ તથા આચારથી યુક્ત અજ્ઞાનીઓ પોતપોતાના કર્મા-નુસાર ફળને મેળવે છે. જેઓ વર્ણાદિ ધર્મનો ત્યાગ કરે છે, તે પુરૂષો સ્વાનંદને વિશે તૃપ્ત થાય છે. વર્ણાશ્રમ ધર્મ તથા અવયવયુક્ત પોતાનું સ્વરૂપ આદિમાં અને અંતમાં વ્યર્થ છે. વળી પુત્રાદિ દેહવિશે અભિમાનથી જે રહિત થાય છે, તે સુખ કરવાવાળા અનંતને વિશે સ્થિતિ કરે છે. એક સમયપર મૈત્રેય નામના મુનિ કૈલાસપ્રતિ ગયા. ત્યાં જઈ મહાદેવને કહેવા લાગ્યા, હે ભગવન્ ! મને પરમ તત્ત્વ રહસ્યનો ઉપદેશ કરશો. મહાદેવ બોલ્યા; દેહ દેવતાના સ્થાનરૂપ છે. તે શ્રવ તથા શિવરૂપ છે. અજ્ઞાનરૂપી નિર્માલ્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તથા 'સોહં-તે ને હું' એક છીએ' એવી રીતની ભાવનાથી પૂજન કરવું જોઈએ. અદૈતનો સાક્ષાત્કાર થવો, તે જ્ઞાનરૂપે છે. મન, કોઈ પણ પ્રકારના વિષયથી રહિત કરવું, તે ધ્યાન છે. મનમાંથી દોષોનો ત્યાગ કરવો, તે જ્ઞાનરૂપે છે તથા ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો તે શૌચરૂપે છે. તેણે બ્રહ્મરૂપી અમૃતનું પાન કરવું જોઈએ, દેહના રક્ષણ અર્થેજ શિક્ષા કરવી જોઈએ તથા દ્વૈતથી રહિત એવા એકાન્ત સ્થાનમાં તેણે રહેવું જોઈએ. આ રીતે જ્ઞાનીએ ચાલવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. મૈત્રીવીર:-હે ભગવન્ ! દેહ શું કરવાથી યવિત્ર થાય છે ? મુનિ:-આના સંબંધમાં હું કહું તે સાંભળ. માતા તથા પિતાના મળવાળું, ઉત્પત્તિ તથા મરણ ધર્મવાળું તથા સુખદુઃખના સ્થાનરૂપ હોવાથી અપવિત્ર આ દેહનો સ્પર્શ કરવાથી જ્ઞાન કરવું જોઈએ. આ

દેહ ધાતુથી બંધાયેલો છે, મહા રોગવાળો છે, પાપના આશ્રય-
 રૂપ છે તથા અશાશ્વત છે. તે વિકાર તથા આકારથી
 પૂર્ણ થાય છે. તેનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ.
 આ દેહમાં કુદરત રીતે ઉત્પન્ન થયેલા મલોનો નવદારવડે
 આવ થયા કરે છે. તે દુર્ગંધવાળો તથા નકારા મળવાળો છે.
 આનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ. જનનાશૌચ તથા
 મરણાશૌચવાળા દેહનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ.
 આ તો હું છું તથા આ મારો દેહ છે, એ રીતના અભિ-
 માનવાળું શરીર છે. વળી વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, લાળ આદિ દુર્ગં-
 ધોનો ત્યાગ કરવાવાળું છે. લોકિક રીતિએ મૃતિકા તથા
 જળવડે તે શુદ્ધ તથા પવિત્ર થાય છે. પણ વાસ્તવિક રીતે
 ચિત્તની શુદ્ધિથી જ દેહ શુદ્ધ થાય છે તથા ત્રણ પ્રકારની
 વાસનાનો ક્ષય થવાથી તે શૌચ થાય છે. જ્ઞાનરૂપી મૃતિકા
 તથા વરાગ્યરૂપી જળવડે ક્ષાલન કરવાથી દેહ પવિત્ર બને
 છે. શિક્ષારૂપે અદ્વૈત ભાવના છે, પણ દ્વૈત ભાવના બહુ
 કરવા યોગ્ય નથી. ગુરૂ તથા શાસ્ત્રના કહેવામાં આવેલા ભાવ-
 વડે શિક્ષકની શિક્ષા કહેવામાં આવે છે. અધિકારી સંન્યાસ
 બ્રહ્મ કયાં પછી પોતાના હેશનો ત્યાગ કરે છે. જેમ ચીર
 હોય તે કારાગારમાંથી છૂટે છે ત્યારે સગાંથી દૂર જઈ
 વસે છે તેમ સંન્યાસીએ દૂર જઈ વસવું જોઈએ.
 અહંકારરૂપી પુત્રનો, સંપત્તિરૂપી ભાઈનો, મોહરૂપી
 મંદિરનો તથા આશ્ચર્યરૂપી પત્નીનો જ્યારે ત્યાગ કરવામાં
 આવે છે ત્યારે તે અવરય મુક્ત થાય છે. મોહ કરવાવાળી
 માતા જેની નાશ પામી છે તથા જ્ઞાનરૂપી સુત જેને ઉત્પન્ન
 થયો છે, જેને આ છે રીતના આશૌચની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે
 તેણે સધ્યાની શા માટે ઉપાસના કરવી ? હૃદયકાશમાં

ચિત્તરૂપી સૂર્ય સર્વદા પ્રકાશે છે, જે અસ્તને પામતો નથી તેમજ ઉદયને પામતો નથી, તો પછી સંધ્યાની ઉપાસના શા માટે કરવી જોઈએ ? સર્વ એક તથા અદ્વયરૂપે છે, એ પ્રમાણે શુદ્ધતા ઉપદેશથી જે નિશ્ચય થયો છે, તેજ એકાંત રચણ છે. મઠ અથવા તો અન્ય વનની આવશ્યકતા નથી. જેઓ સંશય લાવથી રહિત છે, તેઓને મુક્તિ છે; પણ સંશયયુક્ત મનવાળાની મુક્તિ એક જન્મે કે અનેક જન્મે પણ નથી, માર્ટે વિશ્વાસ મેળવવો જોઈએ. કર્મનો ત્યાગ, એ સંન્યાસ નથી. જીવાત્મા તથા પરમાત્માની એકતા થવી, એ જ સંન્યાસ છે. સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓ, જેને ઓકેલાના આહાર સરખી છે, તેજ સંન્યાસને વિશે અધિકારવાળો છે તથા તેને પોતાના ડેહનું અભિમાન હોતું નથી. જ્યારે મનવડે સર્વ વસ્તુમાં વૈરાગ્ય થાય છે ત્યારેજ અધિકારીએ સંન્યાસ ધારણ કરવો, નહિ તો તે પતિત થાય છે. દ્રવ્યની લાલસાથી તેમજ અન્ન વાસનાની લાલસાથી અથવા તો પ્રતિષ્ઠાને અર્થે જે સંન્યાસ લે છે, તે ઉભય લોકથી બાદ થાય છે તથા તેને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તત્ત્વજ્ઞાનનું ચિંતન એ ઉત્તમ છે, શાસ્ત્રનું ચિંતન એ મધ્યમ છે, મંત્રનું ચિંતન એ અધમ છે તથા તીર્થનું બ્રમણ એ અધમમાં અધમ છે. જેમ જળમાં પ્રતિબિંબિત થયેલા વૃક્ષના ફળનો સ્વાદ વૃથા છે, તેમ અનુભવવિના પ્રદ્ધમાં હર્ષ થવો વૃથા છે. ત્યાગ વિના પણ જે યતિને મધુકરીરૂપી માતા છે, વૈરાગ્યરૂપી પિતા છે, શ્રદ્ધારૂપી સ્ત્રી છે તથા જ્ઞાનરૂપી પુત્ર છે તે મુક્ત છે. ધનવડે જે મોટા છે, વયવડે જે મોટા છે તેમજ વિદ્યાવડે જે મોટા છે, તે સર્વે જ્ઞાનવડે જે મોટા છે, તેના શિષ્યરૂપે તથા શિષ્યના પશુ દાસરૂપે છે. માયાવડે જેમનાં ચિત્ત મૂક

બનેલાં છે નથા આત્મારૂપી મને પૂણ્ડપણે, જેણે પ્રાપ્ત કર્યો
 નથી તેવા કેવો કાગડાની માફક છુલિત ઉઢરને પૂરવા માટે
 ભમે છે. પાપાણુ, સુવર્ણ તથા મૃત્તિકાથી બનેલાં દેહમાં બાહ્ય
 પૂજા સુમુદ્રને પુનર્જન્મ તથા લોભ કરવાવાળી છે. માટે
 યતિએ પોતાના હૃદયનું જ અર્ચન કરવું તથા પુનર્જન્મ ન
 થવા માટે બાહ્યાર્ચનનો ત્યાગ કરવો. સમુદ્રમાં પાણીથી
 ભરેલો ઘડો અંદરથી પૂણ્ડ છે તથા બહારથી પણુ પૂણ્ડ છે,
 તેજ પ્રમાણે આકાશમાં રહેલ કુંભ અંદરના ભાગમાં શૂન્ય છે
 તથા બહારના ભાગમાં શૂન્ય છે. આદ્ય ભાવરૂપે તું માથા, તેમ
 આહકાત્મારૂપે માથા. હે મૈત્રેયી! સઘળી ભાવનાનો ત્યાગ કરી જે
 શેષરૂપે છે તે રૂપે તું થા. વાસનાના ત્યાગ સાથે દ્રવ્ય, દશ્યન
 તથા દશ્યભાવનો તું ત્યાગ કર. દશ્યનમાં પ્રથમથી જ આભાસ-
 રૂપે રહેલા આત્માનું જ કેવળ તું અવલંબન કર. સર્વ સંકલ્પો
 શાંત થયા છે એવી ચિંતાના સરખી જે સ્થિતિ છે, તે જાગૃત
 તથા નિદ્રાવસ્થાથી રહિત છે. તે જ શ્રેષ્ઠ સ્થિતિ છે.
 પરરૂપે હું છું, બ્રહ્મરૂપે હું છું, પ્રભાવરૂપે હું છું, 'સર્વ'
 લોકના ગુરૂરૂપે હું છું, સર્વ લોકમાં હું છું, 'સિદ્ધરૂપે'
 હું છું, પરમરૂપે હું છું, નિત્યરૂપે હું છું, વિમલરૂપે હું છું,
 વિદ્યાનરૂપે હું છું, વિશેષરૂપે હું છું, સોમરૂપે હું છું,
 સકલરૂપે હું છું, શુભરૂપે હું છું, શોકથી રહિતરૂપે હું છું,
 ચેતન્યરૂપે હું છું તથા સમરૂપે હું છું. હું માન તથા
 અપમાનથી રહિત છું, હું નિર્ગુણરૂપે છું, શિવરૂપે હું છું, હું દેવ
 તથા અદેવથી રહિત છું, હું દ્રવ્યથી રહિત છું તથા તે હું
 પોતે છું. ભાવ તથા અભાવથી રહિત હું છું, વાણીથી રહિત
 હું છું. કાંતિરૂપે હું છું, શૂન્ય તથા અશૂન્યના પ્રભાવરૂપે
 હું છું તથા શોભન અને અશોભનરૂપે હું છું. તુલ્ય તથા

અતુલ્યથી રહિત હું છું, નિત્ય; શુદ્ધ તથા સદાશિવરૂપે હું છું. સર્વ તથા અસર્વથી રહિતરૂપે, સાત્વિકરૂપે, તથા સદારૂપે હું છું. એક સંખ્યાથી રહિતરૂપે, દ્વિસંખ્યારૂપે, સદૃ તથા અસદૃથી રહિતરૂપે તથા સંકલ્પથી રહિતરૂપ હું છું. અનેક આત્માના લેહોથી રહિતરૂપે, અખંડાનંદરૂપે હું છું. ભિન્નરૂપે હું નથી, દેહાદિથી રહિતરૂપે હું છું. આશ્રય તથા અનાશ્રયથી રહિતરૂપે, આધારથી રહિતરૂપે, ગંધભોક્ષાદિથી રહિતરૂપે, તથા શુદ્ધ પ્રજ્ઞરૂપે હું છું. ચિત્તાદિ સર્વથી રહિતરૂપે, પરમરૂપે, પરાત્પરરૂપે, વિચારરૂપે તથા વિચારથી રહિતરૂપે હું છું. હું જ સનાતન અકાર, ઉકાર તથા મકારરૂપે છું. ધ્યાતા, ધ્યાન તથા ધ્યેયથી રહિતરૂપે હું છું. સર્વ પૂર્ણરૂપે, સમ્વિદ્ધાનંદ લક્ષણરૂપે, સર્વ તીર્થ સ્વરૂપરૂપે, પરમાત્મારૂપે તથા શિવરૂપે હું છું. લક્ષ્ય તથા અલક્ષ્યથી રહિતરૂપે, લયથી રહિતરૂપે, માતા, માન તથા મેયથી રહિત શિવરૂપે હું છું. હું જગતરૂપ નથી, સર્વના દ્રષ્ટારૂપ, નેત્રાદિથી રહિતરૂપે, વૃદ્ધરૂપે, જ્ઞાનીરૂપે, પ્રસન્નરૂપે તથા પરરૂપે હું છું. સર્વ ઇન્દ્રિયોથી રહિતરૂપે, સર્વ ઈર્મના કરનારૂપે, સર્વ વેદાન્તથી તૃપ્તરૂપે તથા સુલભરૂપે હું છું. સુદિન તથા અસુદિનરૂપે, સર્વ મૌનના રૂગરૂપે, ચિન્માત્રરૂપે, તથા ચિન્મયરૂપે હું છું. હીનરૂપે, સ્વલ્પરૂપે, હૃદય ગ્રંથિથી રહિતરૂપે તથા હૃદયકમળના મધ્યમાં રહેલો હું છું. છ વિકારથી રહિત, છ કોશથી રહિત, છ શત્રુથી હરિત, અંદરના કરતાં બધારે અંદરરૂપ હું છું. દેશ તથા ક્ષત્રાથી રહિતરૂપે, દિશારૂપી વસ્ત્રથી સુખી એવો હું છું. મારા સિંબાંધ અન્ય કાંઇ નથી. હું વિમુક્ત છું તથા નગરથી રહિત છું. અખંડકાશરૂપે, અખંડાકારરૂપે, પ્રપંચથી મુક્ત ચિત્તવાળો તથા પ્રપંચથી રહિતરૂપે હું છું. સર્વ પ્રકાશરૂપે, ચિન્માત્ર.

જ્યોતિરૂપે, ત્રણ કાળથી રહિતરૂપે, તથા કામાદિથી રહિતરૂપે હું છું. કાયિકાદિ દોષોથી રહિત, નિર્ગુણ, દેવળ એકરૂપ, સુકિતથી રહિત, સુકતરૂપે, તથા મોક્ષથી રહિતરૂપે હું છું. સત્ય તથા અસત્યાદિથી રહિતરૂપે તથા સર્વદા સન્માત્રથી રહિતરૂપે હું નથી. ગંતવ્ય અર્થાત્ જન્મ યોગ્ય સ્થાનથી રહિતરૂપે, ગમનાદિથી રહિત હું છું. સમરૂપે, શાંતરૂપે, પુરુષોત્તમરૂપે, તથા સ્વાતુલ્યવરૂપે હું છું, એમાં સંશય નથી.

હે મૈત્રેયી ! આ પ્રમાણે સર્વમાં હું સ્વરૂપ આત્માનો નિશ્ચય કરવો.

મૈત્રેયી:-હે મુનિ, આપે મને બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રથમ ઉપદેશ કેમ ન કર્યો.

મુનિ:-હે મૈત્રેયી ! આ સંસારના જન્મ મરણાદિ દુઃખો જોઈ તું ઉન્મત્ત પુરુષની માફક રહેતી હતી. જેમ ગાયનો વાછરડો મરી જવાથી તે સર્વદા શોકાતુર રહે તેમ તું સર્વદા, ગૃહસ્થાશ્રમ વખતે શોકાતુર રહેતી. હું બાળુતો હતો. કે તે વખતે તને વિચાર આવતો હતો કે, હું દેહાદિના સમૂહરૂપ છું અથવા તેથી જિત્ત છું. વળી દેહાદિ સમૂહથી વિત્ત વિશે પણ હું જહરૂપે છું કે ચતન્યરૂપે છું. હું આ લોકમાં કેવા કારણને લઈ આવી હોઈશ. મરણ પછી કયા સ્થાનવિશે સ્થિતિ થશે, મારા પવિત્ર સ્વરૂપ કેવું હશે. વળી જે દુઃખ થાય છે તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? જે સુખ થાય છે તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિયોત્ત્વ સ્વરૂપ કેવું હશે ? વળી ચક્ષુવડે જે સ્થાવર જંગમાત્મ વસ્તુઓ જોવામાં આપે છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? આવી વસ્તુ તારા મનમાં, હૃદયમાં યોગીતી હતી. તે હું સારીરીતે બાળુતો હતો. પણ ગૃહસ્થ-

શ્રમની સિદ્ધિ થવા માટે હું તને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરતો ન હતો. હે મૈત્રેયી ! આ શરીરને ખાળ, યૌવન તથા વૃદ્ધ આદિ ત્રણ અવસ્થાઓમાં રાગ, દેષ, મોહ, ચોક તથા આસક્તિ આદિ વિકારોથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખ થાય છે. શરીરમાં આત્માના પ્રવેશ તથા જવાવડે ભય ઉત્પન્ન થાય છે. આ ભયને લીધે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ જે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં થાય છે, તે દેહના સંબંધથી જીવને થાય છે. માટે સઘળા દુઃખનું કારણ શરીરનો સંબંધ છે. પોતાના જ શરીરમાં 'માફ' તાફ' એવા અભિમાનથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. જે કે આત્મા તો સર્વ રોગથી રહિત તથા નિર્ગુણ સ્વરૂપે છે, છતાં અવિદ્યાથી થયેલા દોષોથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો થાય છે. આથી સંગ, તે જ સર્વ અનર્થનું કારણ છે. જેમ પાણીનો શીતળતાનો ગુણ સ્વભાવથી છે, છતાં અગ્નિ આદિનો તેને સંબંધ લાગવાથી તેને ઉષ્ણતા આવે છે, તેમ શરીર સંબંધથી દુઃખાદિભાવ થાય છે. હે મૈત્રેયી ! આત્માનું જ્ઞાન, તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિનું કારણ છે. ધનમાં જે આસક્ત છે, તેનું ચિત્ત આત્મજ્ઞાનમાં કદી લાગતું નથી. જ્યાંસૂધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાંસૂધી આત્મજ્ઞાનમાં ચિત્ત લાગતું નથી. અજ્ઞાનતાને લીધે અજ્ઞાનતાના કાર્યરૂપ સૂક્ષ્મ શરીરનો કદી નાશ થતો નથી. વળી પુણ્ય તથા પાપ કર્મો રહેવાથી સ્મૂળ શરીરની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થવાની. સ્મૂળ શરીરને લીધે પુણ્ય તથા પાપવાળા કર્મોનુસાર સુખ તથા દુઃખની પ્રાપ્તિ પણ અવશ્ય થવાની. આ રીતના પૂર્વના સંસ્કાર અથવા પ્રારબ્ધને લઈ જીવનો ફરી જન્મ થાય છે. આ રીતે આત્મજ્ઞાન વિનાનો અજ્ઞાની જીવ ઘંટીના ચંત્રની માફક સંસારચક્રમાં ભટક્યા કરે છે. હે મૈત્રેયી ! તે ધનનો

ત્યાગ કર્યો તથા મોક્ષરૂપ અમૃત મેળવવા તું મને પૂછે છે. આથી મને ઘણો આનંદ થાય છે. યુવરૂપ સ્ત્રીમાં યુરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી સ્ત્રીને જાયા કહેવામાં આવે છે. તું જ મારી ખરી જાયા છે. જન્મતમાં જેટલી સ્ત્રીઓ છે, તે અન્ન તથા વસ્ત્ર ભૂષણાદિ પદાર્થની ચાચના કરી, પોતાના પતિને અનેક પ્રકારના કલેશ ઉત્પન્ન કરે છે. આ રીતની સ્ત્રીઓને જાયા, એ નામ આપવું યોગ્ય નથી. તેઓ જાયા અથવા લલના, એ નામને લાયક છે. જેમ મેં ધનુને ત્યાગ કર્યો છે, તેમ તેં પણ ધનુને ત્યાગ કરી, તું મને આત્માના સ્વરૂપ વિશે પૂછે છે. કે પ્રિયા ! તને હું પતિ પ્રિય છું તથા મને તું જાયા પ્રિય છે. આ તો અનુભવસિદ્ધ છે. પણ મારી પ્રીતિ તારા શરીર વિશે છે, તે તારા સુખ માટે નહિ, પણ મારા પોતાના આત્માના સુખ માટે મારી તારામાં પ્રીતિ છે, તે જ રીતે તારી પ્રીતિ મારે વિશે જે છે, તે હું પતિના સુખને માટે નહિ, પણ કામની આંતિ તથા વસ્ત્ર ભૂષણાદિ મેળવવાના સુખ માટે છે.

મૈત્રેયી:-સ્ત્રી પોતાના સુખને માટે પતિપર પ્રીતિ કરે છે, એમ કેવી રીતે જાણી શકાય ?

વાસુદેવકથ:-કે મૈત્રેયી ! પતિના સુખ માટે સ્ત્રી પ્રીતિ કરતી હોય તો જ્યારે પતિ અન્ય સ્ત્રીમાં આસક્તિ રાખે છે ત્યારે તેની સ્ત્રી પતિમાં પ્રતિકૂળ બને છે. જન્મતમાં કોઈ પણ સ્ત્રી પોતાના પ્રતિકૂળ પતિપર પ્રીતિ કરતી નથી. જો પતિ અનુકૂળ હોય, તોજ સ્ત્રી તેને વિશે પ્રીતિ કરે છે. આથી જણાય છે કે, સ્ત્રીઓ પોતાના સુખ વાસ્તે પતિપર પ્રીતિ કરે છે, નહિ કે પતિના સુખને માટે. તેમજ - પતિ સ્ત્રીના

સુખને અર્થે શ્રીપર પ્રીતિ કરતો નથી, પણ પોતાના કામરૂપ અગ્નિને શમાવવા તથા અન્નપાનાદિ વ્યવહારનું સુખ મેળવવા શ્રીમાં પ્રીતિ રાખે છે. જો શ્રીના સુખ અર્થે પતિ પ્રીતિ કરતો હોય તો જ્યારે શ્રી વ્યભિચારાદિ ક્રમોને લીધે પતિને પ્રતિકૂળ થાય છે ત્યારે પતિની પ્રીતિ તેનાપર હોવી જોઈએ. અર્થાત્ પતિની પ્રીતિ અનુકૂળ જાયામાં આવે છે, પણ પ્રતિકૂળ જાયામાં થતી નથી. જેમ સ્વભાવથી મધુર શર્કરા અમધુર એવા આપણા શરીરનો સંબંધ કરી, તેને મધુર બનાવે છે. માટે શર્કરા અતિશય મધુર કહેવાય છે. તેમ આપણા આત્મા આ શરીર આદિ અપ્રિય પદાર્થને શ્રદ્ધા કરી તેને પ્રિય બનાવે છે; માટે આ આત્મા સૌથી અધિક પ્રિય છે. જેમ શ્રીને પોતાના સુખ અર્થે પતિ પ્રિય છે, તેમ પુત્ર સુવર્ણાદિ ધન, ગાય આદિ પશુઓ, વ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિય આદિ જાતિઓ, ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ તથા જગતમાં જે પદાર્થ છે, તે સર્વની પુત્રાદિ પદાર્થમાં પ્રીતિ હોય છે, તે પુત્રાદિના સુખ માટે નહિ, પણ પોતાના સુખ માટે છે. જો પુત્રાદિમાં પુત્રના પોતાના સુખ માટે પ્રીતિ હોય તો જ્યારે પુત્ર પ્રતિકૂળ વર્તે ત્યારે તેનામાં પ્રીતિ ઓછી થવી જોઈએ નહિ. કોઈપણ પ્રતિકૂળ પદાર્થપર પ્રીતિ કરતું નથી. પણ આત્માના સુખ માટે સર્વને પોતાને અનુકૂળ પદાર્થ પર પ્રીતિ થાય છે. મૈત્રેયી—હે ભગવન! પતિ, શ્રી તથા પુત્ર આદિ જેટલું જગત્ છે, તેને પ્રતિકૂળ વસ્તુ સુખરૂપે કોતી નથી, પણ અનુકૂળ વસ્તુ જ સુખરૂપે હોય છે, તે પછી આનંદ સ્વરૂપ આત્માને આ જગત પ્રિય નહિ, પણ અપ્રિય જ લાગતું જોઈએ. પણ અપ્રિય જગત નથી લાગતું, તેનું શું કારણ?

નહાવું પડશે. હું તો જાતે ચદ્દ જાતિનો છું. પછી સ્નાન કરી આબ્યા પછી બેઉ બાઇઓએ સાથે લોજન કર્યું. લોજન કરી રહ્યા પછી સાંજના નાના બાઇએ મોટા બાઇને કહ્યું કે, આલ બાઇ, આજે આપણે ગામમાં ફરવા જઇએ. મોટા બાઇને વહેમ ગયો કે, કોઈ દિવસ નહિ ને આજે બાઇની બુદ્ધિ આવી કેમ થઇ હશે. આથી તેણે પોતાના નાના બાઇને પૂછ્યું કે, મેં રસોઇ કરી તને જમાડ્યા પહેલાં તે બીજું કંઈ અન્ન લીધું હતું ખરું? નાના બાઇએ કહ્યું કે, હા બાઇ, જૂખ ઘણી લાગેલી હોવાથી એકાદશાક સરાવવા ગયો હતો, ત્યાં જો જરૂરી આવી હતી, તે મેં ખાધી હતી. આથી મોટાના મનમાં સજડ વહેમ પેસી ગયો કે, બાઇની બુદ્ધિમાં આવો ફેરફાર થવાનું કારણ પ્રેતાત્મ છે. આથી તેણે પોતાની યજમાનવૃત્તિ બીજાને સોંપી દઈ પોતે યજમાનાદિપર જ પોતાનો નિવોહ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. હે મૈત્રેયી ! આ મનનાં પાપોને બાળવા માટે જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સિવાય બીજો કોઈ અગ્નિ નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:-

ૐકાર અરણિ કૃત્વા પ્રણવશ્ચોત્તરારણિ ।

ધ્યાનનિર્મયનામ્યાસા ત્વાપ દહતિ પદિતઃ ॥

અર્થ:-ૐકારને ઉપરની અરણી કરવી તથા પ્રણવને નીચેની અરણિ કરવી. વળી ધ્યાનરૂપી મંથનહંડવડે ખૂબ ઘર્ષણ કરવાથી જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. અણુ શરીરને સ્ફુલ્લવડે અથવા જળવડે હમેશા સ્નાન કરવાથી મનનો બેલ જતો નથી. આના સંબંધમાં એક બીજું દૃષ્ટાંત કહું તે, હે મૈત્રેયી ! તું સાંભળ.

“એક કમંકાડી પ્રાણી હતો. આ પ્રાણી” જરાપણ

કશાને અડકાઈ જાય-તો સ્નાન કર્યા જ કરે. આ બ્રાહ્મણ
આ પ્રમાણે હમેશ સ્નાન કર્યા કરે, છતાં તેના મનનો મેલ
નહિ ગયેલો હોવાથી તેના મુખપર જરા પણ તેજસ્વીપણું
મળે નહિ. એક વેળા બ્રાહ્મણભાઈ બીજે ગામ ગાડામાં
બેસીને ગયા. ત્યાં જવામાં પોતાની સાથે એક બીજે અજાણ્યો
માણસ બેસી ગયો હશે. રસ્તે ચાલતાં બ્રાહ્મણે પેલા અજા-
ણ્યને કહ્યું કે, આપ જ્ઞાતિએ કોણ છો? પેલાએ કહ્યું કે, હું
તો જાતનો અમાર છું. હવે પેલા બ્રાહ્મણભાઈ તો તુરત નીચે
ઉતરી પડ્યા. ત્યાં પાસે એક કૂવો હતો, ત્યાં પોતાની
પોટલી વગેરે બોળી સુકવવા નાંખી તથા પોતે પણ સ્નાન
કરવા માંડ્યું. એવામાં તે સ્થળેથી એક મહાત્મા જતા
હતા. તેમણે પેલા બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે, આપ આમ શા માટે
આ બધું કરી રહ્યા છો? બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મને ચાંડાલનો
સ્પર્શ થયો, તેથી આ પ્રમાણે કરું છું. મહાત્માએ કહ્યું કે,
તમે થોડા કાયલા લાવો. બ્રાહ્મણ થોડા કાયલા લઈ આવ્યો.
હવે મહાત્માએ કહ્યું કે, આને સાબુવડે સારી રીતે ઘોઈ
નાંખો, જેથી એની શ્યામતા જતી રહે. ગમે તેટલીવાર ઘોયા
કર્યું, પણ કોલસાની શ્યામતા ગઈ નહિ. ત્યાર પછી મહા-
ત્માએ કહ્યું કે, હવે એ કોલસા સૂકવી નાંખો. સૂકવ્યા પછી
આમાં અગ્નિ મૂકો. આ રીતે કરવાથી કાયલાની રાખ થઈ
ગઈ તથા કાળાશને બદલે શ્વેતતા આવી. મહાત્માએ કહ્યું કે,
આજ પ્રમાણે મનની શુદ્ધિ માટે જ્ઞાનની જરૂર છે. નહિ કે
બુદ્ધિનિશી કેવળ સ્નાન જ કર્યા કરવું તથા તેમાં જ પોતાનો
સમય ગાળવાની જરૂર છે. આથી જ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે,

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ મસ્મસાત્કુર્યતેર્જુન ।

અર્થઃ-હું અર્જુન ! જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ જ સર્વ આંતર

નહાવું પડશે. હું તો બંતે ચદ્દ બંતિનેા છું. પછી સ્નાન કરી આળ્યા પછી બેઠ બાંધબોંધે સાથે લોજન કહ્યું. લોજન કરી રહ્યા પછી સાંજના નાના બાંધબોંધે મોટા બાંધને કહ્યું કે, ચાલ બાંધ, આજે આપણે ગામમાં ફરવા જઈએ. મોટા બાંધને વહેમ ગયો કે, કોઈ દિવસ નહિ તે આજે બાંધની બુદ્ધિ આવી કેમ થઈ હશે. આથી તેણે પોતાના નાના બાંધને પૂછ્યું કે, મેં રસોઈ કરી તને જમાડ્યા પહેલાં તેં બીજું કંઈ અન્ન લીધું હતું ખરું? નાના બાંધએ કહ્યું કે, હા બાંધ, જૂન ઘણી લાગેલી હોવાથી એકઠાકાંડ સંભાવવા ગયો હતો, ત્યાં જે ગરશી આવી હતી, તે મેં ખાધી હતી. આથી મોટાના મનમાં સજડ વહેમ પેસી ગયો કે, બાંધની બુદ્ધિમાં આવે ફેરફાર થવાનું કારણ પ્રેતાત્ત છે. આથી તેણે પોતાની યજમાનવૃત્તિ બીજાને સોંપી દઈ પોતે યજમાનાદિપર જ પોતાનો નિવૃહ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. હે મૈત્રેયી ! આ મનનાં પાપોને બાળવા માટે જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સિવાય બીજો કોઈ અગ્નિ નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:-

ૐકાર અરણિ કૃત્વા પ્રણવચ્છોચ્ચારણિ ।

ધ્યાનનિર્મયનામ્યાસા ત્પાપ દહતિ પદ્મિતઃ ॥

અર્થ-ૐકારને ઉપરની અરણી કરવી તથા પ્રણવને નીચેની અરણી કરવી. વળી ધ્યાનરૂપી મંથનકંડવડે ખૂબ ઘર્ષણ કરવાથી જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણું ઘરૂંરૂંને તથા સૂક્ષ્મભાગ મનરૂપે ઘર્ષણ. આનંદ - આનંદ - આનંદ - આવાથી મન, પણ સાત્વિક બને છે. વળી જે જળ પીવામાં આવે છે તે પણ ત્રણ રૂપે થાય છે, સૂક્ષ્મભાગ મૂત્રરૂપે થાય છે, મધ્યમભાગ લોહીરૂપે થાય છે તથા સૂક્ષ્મભાગ પ્રણરૂપે

કરાને અડકાઈ બાય તો સ્નાન કર્યા જ કરે. આ બ્રાહ્મણ
આ પ્રમાણે હમેશ સ્નાન કર્યા કરે, છતાં તેના મનનો મેલ
નહિ ગયેલો હોવાથી તેના અખર જરા પણ તેજસ્વીપણું
મળે નહિ. એક વેળા બ્રાહ્મણભાઈ બીજે ગામ ગાડામાં
બેસીને ગયા. ત્યાં જવામાં પોતાની સાથે એક બીજે અનવરો
માણસ બેસી ગયો હશે. રસ્તે ચાલતાં બ્રાહ્મણે પેલા અન-
વરોને કહ્યું કે, આપ જ્ઞાતિએ કોણ છો? પેલાએ કહ્યું કે, હું
તો જાતનો ચમાર છું. હવે પેલા બ્રાહ્મણભાઈ તો તુરત નીચે
ઉતરી પડ્યા. ત્યાં પાસે એક કૂવો હતો, ત્યાં પોતાની
પોટલી વગેરે બોળી સુકવવા નાંખી તથા પોતે પણ સ્નાન
કરવા માડ્યું. એવામાં તે સ્વજોથી એક મહાત્મા જતા
હતા. તેમણે પેલા બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે, આપ આમ શા માટે
આ બધું કરી રહ્યા છો? બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મને ચાંડાલનો
સ્પર્શ થયો, તેથી આ પ્રમાણે કરું છું. મહાત્માએ કહ્યું કે,
તમે થોડા કોયલા લાવો. બ્રાહ્મણ થોડા કોયલા લઈ આવ્યો.
હવે મહાત્માએ કહ્યું કે, આને સાબુવડે સારી રીતે ઘોઈ
નાંખો, જેથી એની શ્યામતા જતી રહે. ગમે તેટલીવાર ઘોયા
કર્યું, પણ કોલસાની શ્યામતા ગઈ નહિ. ત્યાર પછી મહા-
ત્માએ કહ્યું કે, હવે એ કોલસા સૂકવી નાંખો. સૂકવ્યા પછી
આમાં અગ્નિ મૂકો. આ રીતે કરવાથી કોયલાની રાખ થઈ
ગઈ તથા કાળાશને બદલે શ્વેતતા આવી. મહાત્માએ કહ્યું કે,
આજ પ્રમાણે મનની શુદ્ધિ માટે ~~સ્નાન કરવું~~ પણ ત્યાં નહિ
~~પણ સ્નાન કરવું~~ હતા તો ~~આ બ્રાહ્મણભાઈ~~ હોવાથી તથા આ
આવ્યા. બરાંબ આઘા ખસતાં નહિ હોવાથી તથા આ
બ્રાહ્મણભાઈને છાંટા ઉડવાના બયથી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, અરે
બાંધો ! તમે આઘા ખસી જાઓ. મને અડક્યો તો તમારે

- પાપોનું નિવારણ કરે છે. બાહ્ય ઇન્દ્રિયો તેા કેવળ બાહ્ય વિષયોને જ લેખ શકે છે, પણ આંતરના વિષયોને લેખ શકતી નથી. આથી જ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે.—

યદાશ્ચ જ્ઞાનિ વ્યતુળત્ત્વ સ્વયમ્ સ્તસ્માત્પરાઙ્ પદ્યતિ
નાતરાત્મન્ ।

અર્થ:—પરમાત્માએ ઇન્દ્રિયો એવી બનાવી છે કે, જેથી બાહ્ય વિષયોને તે લેખ શકે છે, પણ આંતરના વિષયોને લેખ શકતી નથી. આ જ હેતુથી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે,

યતો ઘાતો નિર્વતન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સદ્ ।

અર્થ:—પરબ્રહ્મ પરમાત્મા મન તથા વાણીનેા અવિષય છે ” મેત્રેયી:—હે ભગવન્ ! આપ એમ કહો છો ત્યારે ખીલ શ્રુતિમાં એમ કેમ કહ્યું છે કે,

મનસૈવાનુદ્રવ્યવન્ ।

અર્થ:—મનવડે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનેા સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. માટે આપના કહેવામાં વિરોધ આવે છે, તેનું કેમ ?

મુનિ:—મેં જે ઉપર શ્રુતિનુ પ્રમાણ આપ્યું, તે અશુદ્ધ મનને માટે છે, પણ શુદ્ધ મન હોય છે તેા તેવડે આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. અર્થાત્ વ્યવહારવાળા મનવડે આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી પણ મનને પરમાર્થિક સ્વરૂપમાં ભેડવાથી જ્યારે તે ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે ત્યારે તેમા આત્માનેા સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. આ જગતમા જેટલી ઉપાધિ છે તે સુખરૂપે નથી, પણ તે પારમાર્થિક સુખનેા ન્યાસ કરવાવાળી છે. આના સંબંધમાં એક દૃષ્ટાંત કહ્યું, તે સાંભળ. એક ભક્ત એક મહાત્માને ત્યાં રાજા કયા સામગ્રીનાં જાય.

પણ થોડો વખત યાય કે ગાંડ ઉંચીનીચી કરવા માંડે. મહા-
ત્મા પૂછે કે, કેમ ભાઈ ! તું ઉતાવળ કરે છે ? પેલા ભકત
કહે કે, આજે લાકડાં યઈ રહ્યાં છે તે લાવવાનાં છે. જો નહિ
લાવું તો છોકરાં જૂએ મરશે, માટે હું જઈ છું. આમ એક
દિવસ એક નિમિત્ત તો બીજે દિવસે બીજી ઉપાધિને લઈ
પેલા ભકતથી સત્સંગનો લાભ વધારે વખત લઈ શકાય નહિ.
પેલા મહાત્માએ જાણ્યું કે, આને શ્રીપુત્રાદિમાં આસક્તિ ધણી
છે, માટે તે આસક્તિ છોડાવવી જોઈએ. આથી જ શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે કે;

નિઃસંગતા મુક્તિપદં યતીનાં સંગાદશેવાઃ પ્રમદન્તિ દોષાઃ ।

આરુઢયોગોઽપિ નિપાત્યતેઽન્નઃ સંગેન યોગી કિમુતાવપસિદ્ધિઃ ॥

શ્રી, પુત્ર તથા ધન આદિનો ત્યાગ કરવો, તે જ સંન્યા-
સીઓને મોક્ષનો માર્ગ છે. શ્રી આદિનો સંગ મોટા યોગીને
પણ યોગબદ્ધ કરે છે. જેને યોગી થવાની ઇચ્છા હોય, તેને
આસંગ યોગથી બદ્ધ કરે, તેમાં તો શું જ કહેવું ? હવે તેણે
પોતાના પેલા ભકતને કહ્યું કે, ભાઈ, મારે બહારગામ જવું
છે તથા ભારી સાથે એક માણસ જોઈએ. તું ભારી સાથે આવે
તો ઘણું સાફ થાય. પેલા ભાઈએ કહ્યું કે, હું આવું તો
ખરો, પણ છોકરાંનું તથા ઝેરીનું શું થાય ? મહારાજ કહે કે,
આપણે બે દિવસમાં ચાલ્યા આવીશું. પેલા ભકતે હા પાડી.
મહારાજશ્રી બે દિવસ ત્યાં રહ્યા. તેવામાં મહારાજશ્રીએ જ
ભકતની ઝેરીપર કાગળ લખી દીધો કે, મારા ભકતને સર્પડંશ
ઝગ્યાથી મરણને શરણ થયો છે. પોતાના ભકતને તેણે કહ્યું કે, હું
આ પ્રમાણે કાગળ લખું છું. પછી તારે વિશે કેવી ભક્તિ છે
તે તું જો. પેલી શ્રીએ પોતાના સ્વાર્થને ખાતર રડાદટબગેરે

કરી. એમ કરતાં તેર દિવસ પૂરા થયા. છોકરાં પાસે ત્રયોદશાહ વગેરે કરાવ્યાં. હવે મહાત્માએ કહ્યું કે, ચાલ આજે હવે આપણે આપણા સ્થાનપ્રતિ જઈએ.

હવે ત્યાં ગામમાં પેલા ભક્તનાં છોકરાં તથા જૈરીનાપર ગામના લોકોને દયા આવવાયી તે બાઈને ઘણાને ત્યાંથી દળાણું દળાવવા આવ્યું આવે. વળી તેના છોકરાને કેટલાક જણાઓએ નખાપા બાણી, પોતાને ત્યાં નોકરીએ રાખ્યા. આથી પેલો ભક્ત જ્યારે ઘેર હતો ત્યારે તેઓનું જે રીતે પોષણ ચાલતું હતું, તે કરતાં પણ વધારે સારી રીતે પોષણ થવા લાગ્યું. તેઓ મહિના માસમાં ઉલટાં પાંચ પૈસે સુખી થયાં. એક મહિના કેડે પેલા મહાત્મા તથા ભક્ત ગામમાં આવ્યા. રાતના મહાત્માએ કહ્યું કે, તું તારી જૈરીની ખબર લઈ આવ કે તેની સ્થિતિ કેવી છે? પેલો ભક્ત ઘેર ગયો તથા બારણું ઠોક્યાં. એટલે ઘરનાં માણસોએ પૂછ્યું કે, ઠાણુ છે? ત્યારે પેલાએ કહ્યું કે, હું દેલાણો, લીકરા! બારણું ઉઘાડ. એટલે છોકરાં પોતાની મા પાસે ઢોડી ગયાં તથા માને કહેવા લાગ્યાં કે, અમારા બાપા તો મરી ગયા ને હવે ક્યાંથી આવ્યા? એટલે ઘરમાં બેઠાં જ પેલી જૈરીએ કહ્યું કે, અરે ભૂતાં તું મારાં છોકરાંને શું બીવડાવવા આવ્યો છે? ચાલ, તારે રસ્તે આવ્યો જ. નહિ તો તારા મોઢા આગળ મર્યાની પૂણી કરવી પડશે. પેલાએ ઘણું કહ્યું, પણ જૈરી તથા છોકરાંએ બારણું ઉઘાડ્યું નહિ. વળી વધારામાં તેની જૈરીએ કહ્યું કે તું જીવતો હતો, તે વખતમાં અમે જેનાં સુખી હતાં, તે કરતાં હાલમાં અમે વધારે સુખી છીએ. આ ચળ સંભળતાં પેલાના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું. તે મહાત્માની પાસે ગયો.

તથા કહ્યું કે, હું મારું મારું કરું છું, પણ તે ફાકટ છે. ઝેરી છોકરાં વગેરે સૌ સ્વાર્થનાં સગાં છે. માટે મારે હવે ઘેર જવું નથી. પણ મારે તો મારો સમય હવે ઇશ્વરસજ્જનમાં જ ગાળવો છે. માટે આસક્તિજનન થવું મૂળ છે. જેવી સી પુત્રાદિ ઉપાધિપર આસક્તિ જોડી છે, તેમ જડ વસ્તુપર પણ આસક્તિ મનુષ્યને બંધનમાં નાંખનારી છે. આ સંબંધમાં એક પરમહંસ મત ધારણ કરતા, પણ મનનો મેલ નહિ ગયેલા એક સંન્યાસીનું દૃષ્ટાંત લઈએ. એક સંન્યાસી ગ્રામમાં નિવાસ કરવા જાય તથા રાતના પોતાની પહોંકુટીમાં ગામ બહાર આવી સૂવે. હવે દોઢાં સંન્યાસીને કપડાં આપે. પેલો સંન્યાસી કપડાં એકઠાં કર્યા કરે, પણ ઉંઢરો વધારે થવાથી તેઓએ સંન્યાસીનાં કપડાં કરડવા માંડ્યાં. આથી તેણે એક બીલાડી પાળી, કે જેથી ઉંઢરનું જોર ઓછું થાય. હવે બીલાડીને ઘરમાં બાંધી રાખવાથી તે બૂખે મરવા લાગી. આથી તેને દૂધ પાવા એક ગાય રાખી. ગાયને દોવા ગ્રામમાંથી એક માણસને બોલાવતા. ગાયને ચરવા માટે મઠીની આગળપાછળ ઘાસ ઉગાવવા માંડ્યું તથા ત્યાં થોડું ઘણું અનાજ પણ વાવવા માંડ્યું. ગામના ઠાકોરે આ જોઈ તે ખેતરપર કર નાંખ્યો. એક વેળા સંન્યાસીની ગફલતીથી અનાજ વધ્યું નહિ. આથી આગળપાછળ અનાજ થયું, પણ એના ખેતરમાં ન થયું ઠાકોરનાં માણસોએ પેલા સંન્યાસી બૂકું બોલે છે, એમ માની તેને કેદ કર્યો. અહો જડઉપાધિપર પણ આસક્તિ રાખવાથી કેવી સ્થિતિમાં તેને આવવું પડ્યું ! હે મિત્રેયી ! શ્રુતિમાં આત્મજ્ઞાન માટે ગુરૂ કરવાવા સંબંધમાં કહ્યું છે કે;

આચાર્યવાન્ પુરુષો વેદ ।

૧

અર્થઃ—ગુરૂ જેને હોય છે તેનેજ આત્માનો સંસ્પર્શ

અર્થ શકે છે. તેમાં પણ ગુરૂ પ્રદાનિષ્ઠ તથા શ્રોત્રિય હોયે
જોઈએ. કારણ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે,

સ સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં પ્રદાનિષ્ઠ મુરુમેવાભિગચ્છેત્ ।

શ્રોત્રિય તથા પ્રદાનિષ્ઠ એવા ગુરૂ પાસે હાથમાં સમિ-
ધની જુડી લઈ જ્ઞાન દેવા જવું જોઈએ. જો ગુરૂ પ્રદાનિષ્ઠ
હોય ■ તે તેના પૂજનવડે શિષ્યના ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે.
કારણ કે આપસ્તંબમાં કહ્યું છે કે;

તસ્ય પુત્રાદાયમુપયાન્તિ સુદૃઢઃ સાધુરસ્ય દ્વિપન્તઃ પાપ-
કૃત્યમ્ ।

જે પ્રદાનિષ્ઠ છે તેનો જે પૈસો હોય ■ તેનો ઉપભોગ
તેનાં બેરી છાકરાં લે છે, તેવું જે પુણ્ય હોય છે તેના બાગી
તેની ઉપાસના કરનારા થાય ■ તથા તેવા પ્રદાનિષ્ઠપર
જે દેશ કરે ■ તે તેના પાપના ભાગી થાય છે. આથી
પ્રદાનિષ્ઠનાં પુણ્ય તથા પાપ જતાં રહેતાં હોવાથી તે નિર્લેપ
અર્થ મોક્ષને યોગ્ય થાય છે. અર્ધદંધ ગુરૂ, નકામા છે. આ
સંબંધી હું તને એક દૃષ્ટાંત કહું, તે સાંભળ.

એક ધનાઢય ગૃહસ્થ પોતાની પાછળ જે છાકરા તેમજ
એક છાકરી તથા નિધવા સ્ત્રીને મૂકી મરી ગયો, મરતાં
અગાઉ પેલા બીચારાને હેડકી આવવા માંડી. આ વખતે તેના
છાકરાએ તથા બેરીએ આવી પેલા ડોસાને પૂછ્યું કે, કાકા
કંઈ કહેવું છે ? આપે પૈસા બેસાની શી વ્યવસ્થા કરી છે ?
પેલા ડોસાએ ન સમજાય એવે જોખરે અવાજે કહ્યું કે, મારા
જે પૈસા ■ તે મારા ચોપડામાં છે, પણ બીજે ઠેકાણે નથી.
આમ કરતાં પેલા ડોસો મરી ગયો. મરણ બાદ તેની સ્ત્રી

ક્રિયા વગેરે બેરી છોકરાઓ કરી. ચોપડામાં શું પૈસા છે, તે
 કોઈએ પણ જોયા નહિ. જે પ્રમાણે વ્યાપાર ચાલતો હતો,
 તે જ પ્રમાણે ચલાવ્યા કયો. એક વેળા વ્યાપારમાં ઘણાં
 જવાથી પૈસા માટે ટાંચ પડવા માંડી. આથી છોકરાઓએ
 તીલેરીમાંથી ચોપડા કઢાવ્યા તથા પેલા ડાસા પૈસા ચોપ-
 ડામાં રાખી ગયા છે, તે જોવા લાગ્યા. ચોપડા વાંચતાં વાંચતાં
 એક ઠેકાણે એમ આવ્યું કે, અપણા ઘરના મંદિરના શિખ-
 રમાં અખાડ સુદ ૧૫ ને દિવસે બપોરના બરોબર બારવાગતે
 એક લાખ સોનામહોર ફાટી છે. છોકરાઓએ આ વાંચી
 શિખર તોડાવવા નિશ્ચય કયો. ગામના કેટલાક લોક છોકરા
 પાસે આવ્યા તથા ચોપડા મંગાવ્યો. ચોપડા પ્રમાણે સોના-
 મહોર શિખરમાં હોવી જોઈએ. પણ તે જોનારાના પોતાનાજ
 મનમાં સંશય થયો કે, આટલા સરખા નાના શિખરમાં
 આટલી બધી સોનામહોર કેવી રીતે રહી શકે? માટે
 લખેલું બૂલ બરેલું હોવું જોઈએ. તેઓએ કહ્યું કે, બાઈ,
 અમને તો સંશય થાય છે. કેટલાક દિવસ સૂધી આ પ્રમાણે-
 નો ઘાઘાડુવો ચાલ્યા કયો. ગામમાંથી એવામાં એક વૃદ્ધ
 વ્યાપારી, તે છોકરાને ત્યાં ગયો. ચોપડા મંગાવ્યા.
 વાંચ્યા પછી પેલા વૃદ્ધ વેપારીએ વિચાર કયો કે,
 આમાં દિવસ તથા કલાકનો સમય આપેલો છે. જો કેવળ
 શિખરમાં પૈસા હોત તો સમય આપવાની કશી જરૂર ન
 હતી. માટે પેલા છોકરાઓને કહ્યું કે, અખાડ સુદ ૧૫ આવે
 ત્યાં મારી પાસે આવજો, પછી ઘન જોઈશું. એમ કરતાં
 અખાડ સુદ ૧૫ આવી. છોકરાઓ પેલા વૃદ્ધ વેપારી પાસે
 ગયા. પેલો વેપારી બરોબર અગીઆરને સુમારે શિખર આ-
 ગળાવ્યો. પછી જેવા બરોબર બાર વાગ્યા, કે તેજ વખતે

તેં ચિખરની ળાયા જેટલા જમીનના જાગમાં પડતી હશે, તેટલા જાગને ખોદાવવા કહ્યું. તે જાગ ખોદાવતાં તેમાંથી પુષ્ટજ દ્રવ્ય મળી આવ્યું. ચોપણની માફક શાસ્ત્રના નેપાત તે પડ્યા છે. પણ ધણુજણ પેલા સંશયાત્માવાળા છે. વળી સંશયાત્મા શુદ્ધ અર્ધદ્રવ્ય છે. તેનાથી કેમ દિવસ કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. પણ પેલા વૃદ્ધ વેપારીની માફક જ્યારે ખરો સફરશુ મળી આવે છે, ત્યારે જ ખરો માર્ગ જાણવામાં આવે. તથા શિષ્યને મોક્ષના માર્ગ પ્રતિ લઈ જઈ શકે છે. વળી સત્સંગ, એ જ અપ્ય ચિત્તની શુદ્ધિનું માર્ગ છે આથી જ કહ્યું છે કે:-

ધર્મ્યો વિષ્ણો વપ્તુમુલે કળિર્ના નિવાસે સ્વર્ગે સુખા વર્તા
યે વિપુલા વદન્તિ । દાર્દ્ર્ય સ્થી પતિમૃતં મરત્તં વર્તાન્તિ કં
સુખા વસન્તિ યે મગધગ્જનાર્તા ।

અર્થ:-સમુદ્રમાં અમૃત રહે છે, ત્યારે સાગર ખરો કેમ તેમ નહિ તો ચંદ્રમાંમાં અમૃત ખરો કે નહિ. જો ચંદ્રમાંમાં અમૃત હોય તો તેનામાં દિવસે દિવસે ક્ષય કેમ થાય છે ? જો ચંદ્રમાં અમૃત નથી તો સીના ગ્રુખમાં ખરું કે નહિ । જો તેમ હોય તો સીનો પતિ મરી કેમ જાય છે વાંડ, સીમાં નથી, પણ નાગલોકમાં તો અમૃત ખરું કે નહિ ? જો નાગ લોકમાં અમૃત હોય તો નાગના ગ્રુખમાં એર કેમ છે ? જો નાગ લોકમાં અમૃત નથી તો સ્વર્ગમાં તો અમૃત ખરું કે નહિ ? જો સ્વર્ગમાં અમૃત હોય તો પુણ્યવાનનું પુણ્ય પૂરું થવે તે પૃથ્વીપર પડવા ન જોઈએ. ત્યારે અમૃત કયાં છે ? અમૃત સર્વપુણ્યોના ફળમાં છે, કે જેનો સંગ કરવાથી અક્ષય વૃદ્ધિ થાય છે. આથીજ સત્સંગને સમજા કરતાં કે સત્સંગ

છે. આના સંબંધમાં આ સત્સંગના મહિમા સંબંધી એક
 દૃષ્ટાંત કહું તે, હે મૈત્રેયી ! તું સાંભળ. એક સોની હતો. તે
 પોતાના સોનીના ધંધામાં એવો તો કુશળ હતો, કે ભાગ્યેજ
 તેના હાથે કોઈ સોનાની ઘાલમેલમાંથી બચી જાય. આ સોનીને
 એકજ પુત્ર હતો. તે પણ પોતાના પિતાની દુકાનપર બેસી, સોનું
 ગણવા વગેરેનો ધંધો સારી રીતે ચલાવતો હતો.
 પેલા વૃદ્ધ સોની પરમેશ્વરની પણ ખીક રાખે નહિ. આમ
 કરતાં તે માંડે યથો તથા પોતાના છોકરાને પોતાની પાસે
 બોલાવી, તેણે શિખામણ આપવા માંડી કે, બેટા, તારે કોઈ
 પણ દિવસ ઇશ્વરસંબંધી કથા થતી હોય ત્યાં જવું નહિ.
 તેવા માર્ગ આગળથી પણ જવું નહિ. જો તું આ પ્રમાણેનું
 મને વચન આપે તો મારો જીવ ગતે જાય. પેલા છોકરાએ
 કહ્યું કે, પિતાજી ! આપના કહેવા પ્રમાણે કોઈ પણ સ્થળે
 કથા સાંભળવા નહિ જાઉં. એમ કહેતાં પેલા વૃદ્ધ સોનીનો
 જીવ ગયો. પછી છોકરો પણ પોતાના પિતાની માફક
 પોતાનો ધંધો કરતો હતો. એક વેળા એક ચોર રાજાના
 કોઠારમાં ખાતર પાડી કેટલુંક ધન ચોરી ગયો તથા તે ધનને
 એક ઘોડાપર લાદી ત્યાંથી ચાલી જવા માંડ્યું પણ એટલામાં
 રાજાનાં માણસો જાગી ઉઠવાથી તેઓ, પેલા ચોરની પૂઠે
 પડ્યા. ચોરે જાણ્યું કે, હવે કોઈ ઠેકાણે ધન મૂકી જવું
 તે જાણું છે. આથી સોનીવાડામાં પેલા સોનીના ઘરમાં તેણે
 સઘળું ધન નાંખ્યું તથા કહ્યું કે, આ ધન તું સાચવ તથા મને
 એકતારા લોંચરામાં સંતાડી રાખ. પેલા સોનીએ હા પાડી. હવે રાજાનાં
 માણસોએ જાણ્યું કે, સોનીવાડામાં ગયું છે, પણ કયા ઘરમાં તે ગયું
 હશે, તેની ખબર પડે નહિ. રાજાએ દંડેરો પીટાવ્યો કે, જો
 કોઈ આ ધન પકડી આપશે, તેને એકલાખ રૂપીઆ આપીશ.

ત્યાં રાજવાડામાં રહેનારી ગુણિકાએ આ બીડું ઝડપ્યું. તેણે
 બીલડીનો વેશ લીધો તથા સોનીવાડામાં જઈ કહ્યું કે, જે મને
 ઘોડાનું માંસ આપે તો તેનું કલ્યાણ થાય. કારણ મારા
 છોકરાને હવામાં બેઠાં છે. લોગલોગે પેલો સોની કોઇ કામ-
 સર બહારગામ ગયેલો તથા તેની સ્ત્રી ઘરમાં એકલી હતી.
 તેણે જાણ્યું કે, આપણે લોંચરામાં જે ચોરને રાખ્યો છે તેનું ધન તથા
 ઘોડો આપણે રાખ્યાં છે. વળી ઘોડાને મારી આપણાં વાડામાં
 તેનું શરીર ફાટ્યું છે. માટે તે ખોલી તેમાંથી આને માંસ આપું. આ
 રીતે પેલી સ્ત્રીએ ઘોડાનું માંસ આપ્યું. પેલી ગુણિકાએ પેલી
 સ્ત્રીને આશીર્વાદ આપ્યો તથા તેના ઘરપર વાંકસાથીઓ
 કયો. હવે ગુણિકાએ કહ્યું કે, મેં ચોરને પકડ્યો છે. રાજના
 માણસ સહિત તે સોનીવાડામાં કેળાડવા આવી. પણ તેટલા
 વખતમાં સોની ઘેર આવી ગયેલો તથા તે સમજી ગયો. તેથી
 તે સરખીજ નિશાની કેટલાએક ઘરપર કરી. આથી ગુણિકા
 શરમાઈ ગઈ. હવે ગુણિકાએ કહ્યું કે, હું બીજો ઉપાય કરીને
 પણ પકડી આપીશ. તેણીએ કહ્યું કે, આપનો પાગલો જે
 વાદ છે, તેપર બેસવા મને પરવાનગી આપો. રાજાએ હા પાડી.
 છતાં કેશ મૂકી માથાપર પીએળ કાઢી હાથમાં ખર્જી તથા
 ત્રિશૂળ લઈ વાદપર સ્વારી કરતી સોનીલોકના મોડોલામાં
 જઈ બૂમ મારી કે, હું વાઘેચરી તમે સદાનાઓને ખાઈ જઈશ.
 કારણ તમેને ચોર લોક તરફથી પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું છે. છતાં
 તેમાંથી પૈસા લઈ મને હોમ આપતા નથી. પેલા સોનીએ
 જાણ્યું કે, ખચીત આ વાઘેચરી મને ખાઈ જશે. તેણે કહ્યું
 કે, હું હોમ ફરીશ. પણ તમે તમારે સ્થાને, હે માતાજી !
 પધારો. આ વખતે જતી વખતે માતાએ જમીનપર પગ મૂકી
 ચાલવા માંડ્યું. એક વેળા તે સોની એક દેરાપરથી જતો.

હતો, તેવામાં કયામાં વાત ચાલતી હતી કે, કોઇ દિવસ દેવ-
લોક જમીનપર ચાલતા નથી. આ વખતે જો કે સોની તો
કાનમાં આંગળી ઘાલી ચાલતો હતો, પણ પગમાં કાંટો વાગ-
વાથી આટલી વાત તેના સાંભળવામાં આવી. આ જ વાતનું તે
સોનીને આ વખતે સ્મરણ થયું. તેણે તુરતજ પેલા વાઘને
તેમજ પેલી શુષ્કિને ચોર પાસે સ્વધામ પહોંચાડી દેવડાબ્યા.
ત્યાર બાદ પેલા રાજાએ ગામમાં ખીજે દિવસે ઠંઠરો પીટાંગ્યો
કે, જે કોઈ મને આ ચોર ઝાલી આપશે, તેને હું મારું
અધું રાજ્ય આપીશ. આ જ વખતે પેલા સોની રાજા
પાસે ગયો તથા પોતે સઘળી વાત રાજાને કહી સંભળાવી.
રાજાએ કહ્યું કે, મારા વચન પ્રમાણે તે ચોર તથા તને અધું
રાજ્ય આપું છું. તમે વહેંચી લ્યો. આજ વખતે પેલા સોની-
ના મનમાં આનંદ કે, જ્યારે આટલા બેજ શબ્દ કાને પડ-
વાથી આટલા બધા અનહદ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે તો
પછી હમેશા સત્સંગ કરવાથી શું નહિ મળે ? તે જ પ્રમાણે
પેલા ચોરે પણ પોતાનો ચોરીનો બધો સોનીના સંગથી
છોડી દીધો. હે મૈત્રેયી ! આ પ્રમાણે સત્સંગ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

આર્ય મહિલાઓ ! આ સદ્ઉપદેશમાંથી થોડું ધણું પણ
સમજી, આના દશમા ભાગમાં કદા પ્રમાણે પણ ચાલશે તો
હું મારો પ્રયાસ સફળ થયલો સમજીશ. જો કે સપગા જ
શાશ્વત નિયમો પાળી શકવા અશક્ય છે, પણ ચત્કિચિત્
પળાય તો તેથી આપણી આર્ય લવિષ્યની પ્રભાને ધણે જ
ફાયદો થાય તથા વર્ણસંસ્કરણ થતી જતકે. આટલું કહી હવે
હું મારી કલમ અહીંથી સમાપ્ત કરું છું.

સમાપ્ત.

જન્મ તથા મરણ દેહને લીધે
આત્મામાં ઉત્પત્તિનો અભાવ
આત્મા નિત્ય ચૈતન્ય સ્વરૂપે
શું હરને પરિહિન્ય છે ?
શું હવ અણુરૂપે ?
આત્માની સ્થિતિ ઉદયમાં
આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપે
પ્રતિતું પ્રમાણ
જળાદિનો વિશેષ ઉપદેશ

તૃતીય અધ્યાય.

હરનો સૂક્ષ્મ જૂત સાથે સંબંધ
જળ તથા પ્રકારના કાર્યરૂપે
પ્રાણની ગતિ
અગ્નિ આદિમાં પ્રાણની ગતિ
અદ્વાયી જળતું મહાજ
મુલિ કરનારું પ્રમાણ
અદ્વાયું સ્વરૂપ
અદ્વાયો સાક્ષાત્કાર કયારે ?

ઈત્યાદિ સર્વ કેવળ બ્રહ્મ સંબંધીનું નિરૂપણ કરેલ છે.
આની કંઈમત રૂ. ૬) રાખી છે.

પ્રકીર્ણ ઉપનિષદ

સહિત

(૨) એકાદશોપનિષદ

(શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર)

અપિણ આર્થ ધર્મનું રહસ્ય વેદમાં રહેલ છે. કેવલ્ય
પ્રાપ્તને પ્રાપ્ત કરવાવાળું સત્ય જ્ઞાન, જે અરૂંડ તત્ત્વ જ્ઞાન સંપન્ન

આત્માની એકત્વતા
હવની અતંત સાથે એકત્વતા
ઉપાધિને લીધે બેદભાવ
પ્રકાર તથા અ.યયની એકતા
બંધ હોય ત્યાંજ મોક્ષતા
આત્માથી ભિન્ન કંઈ વસ્તુ છે ?
અદ્વાયી ભિન્ન અન્ય તત્ત્વ
અદ્વાયી અન્યુત્તા

ચતુર્થ અધ્યાય

અવજુદિની વારંવાર આશ્ચર્ય
આશ્ચર્યમાં પ્રતિતું પ્રમાણ
મુદર તથા હવની એકતા
આદિત્વમાં બ્રહ્મદષ્ટિ
ઉદ્ગીચમાં આદિત્વાદિ પ્રુદિ
ધ્યાનનો પ્રકાર
ચિત્તની એકામતા
ઉપાસના કયાં સુધી ?

૩, તે કેવળ ઉપનિષદને વિષે જ રહેલ છે. ખરું જોતાં હચનો કેવળ વિજ્ઞાનના વિકાસની વૃદ્ધિ થવા માટે હાદરના પગધીયા-રૂપે છે. આમાં ખીણ આવૃત્તિમાં હરેક મંત્રનો અન્વયાર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

બૃહદાપ્સર ઉપનિષદ

મૌંડુક્ય ઉપનિષદ

ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ

આગમ પ્રકરણ

વેતથ્ય પ્રકરણ

અદૈત પ્રકરણ

અક્ષાત શાંતિ પ્રકરણ

કોપનિષદ

મુંડકોપનિષદ

તૈન્નરિય ઉપનિષદ

ઐતરેય ઉપનિષદ

હાંદોગ્ય ઉપનિષદ

શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ

બ્રહ્મમિંદુ ઉપનિષદ

હંસોપનિષદ

આ રીતે ૧૦૮ ઉપનિષદોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં ગરીબ જિજ્ઞાસુને પણ લેવા મુગમ પડે, માટે આ મોટા પુસ્તકની કીંમત ફક્ત રૂા૦૮) રાખી છે.

(ક) તત્વાનુસંધાનઃ—જીવ બ્રહ્મની એકતા સંબંધી જે સ્મન, તેનું નિરૂપણ કરનારો આ ગ્રંથ છે. જેમ બ્રહ્મસૂત્રમાં સ્વર અધ્યાય છે તેમ આમાં ચાર અધ્યાય રહેલા છે. પહેલામાં આત્માનું પ્રમેયરૂપે, ખીલામાં પ્રમાણરૂપે, ત્રીજામાં પ્રમાણરૂપે તથા ચોથામાં સુખિતનું નિરૂપણ કર્યું છે. આમાં અપ્રમજ્ઞાન સંબંધી નીચે પ્રમાણેના વિષયો છે. જેના કે-

અધ્યાય ૧૯૦

વિગ્રાસાનિરૂપણ

લક્ષણનિરૂપણ

અક્ષના લક્ષણમાં ચાત્રનું પ્રમાણ

આત્માનું ચિદરૂપે નિરૂપણ

મનોમયથી અજ્ઞાપાસના

શુણ્ણમાં અક્ષરૂપતા

જૂતોના ધર્મો પરમાત્માના

અક્ષર સર્વના આધારરૂપે

પરાપર અક્ષનિરૂપણ

દહરાકાશ પરમેશ્વરરૂપે

દહરાકાશ કારણકર્તારૂપે

દહરાકાશનું શ્રુતિમાં નિરૂપણ

છવભાવ ક્યારે ટળે ?

અંતરાકાશનું અલ્પપણ

દહરાકાશ મેહાકાશરૂપે

આત્મા પ્રાણરૂપે

પરમાત્મા અશ્રુરૂપે

મનુષ્યનો અધિકાર

દેવોનો અધિકાર

દ્વિતીય અધ્યાય

અક્ષ ઉત્પત્તિચાનરૂપે

સાંખ્યના તત્ત્વો પ્રમાણરૂપે

યોગનું નિરાકરણ

જ્ઞેયજ્ઞાત્રણી વિલક્ષણતા

અસતનો અર્થ અન્યકંઠ

કાર્યનો લુપ્તથી કારણમાં અશુદ્ધિ

અલ્પણમાં કારણતાશ્રુતિ પ્રમાણ

અક્ષ જગતના કારણરૂપે

આત્મામાં તકનો અભાવ

વેશેષિકનું ખંડન

જોક્તા જોગ્યથી ભિન્ન થશે

કાર્ય તથા કારણ એકરૂપે

કારણને લઈ કાર્યતા

કાર્યનું કારણમાં અસ્તિત્વ

ઉત્પત્તિ પૂર્વે કાર્યનું અસ્તિત્વ

સાંખ્યદર્શન શ્રુતિથી વિરૂદ્ધ

સૃષ્ટિના ક્રમનો અભાવ

અણુવાદનો અભાવ

સૃષ્ટિના પ્રભવાદિ નિત્યસિદ્ધ

પરમાણુઓનું રૂપાદિપણ

પરમણુ વાદનું ખંડન

ઉત્પત્તિમાં અવિદ્યાદિ કારણ

સંઘાતના કારણનો અભાવ

કાર્ય કારણનો સમાનકાળ

વિનાશનો અભાવ

જોદ્ધ અપ્રમાણરૂપે

આકાશમાં વસ્તુત્વનું ગાન

આત્માની નિત્યતા

તેજમાંથી જળની ઉત્પત્તિ

પૃથ્વી અન્નરૂપે

સર્વમાં ધ્રુવરૂતું અંતર્યામીત્વ

ઉત્પત્તિથી પ્રલયનો હેતુદો કેમ

વિગ્રાન તથા મનની ઉત્પત્તિ

જાહેરખબર.

સી. સી. શાસ્ત્રીકૃત અન્ય ગ્રંથો.

(૧) આત્મપુરાણ—સંસારની રીવાજીવીરૂપ આ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથના અઢાર અધ્યાય છે. લગભગ ૩૨) ઉપનિષદોનું આમાં વર્ણન છે. ગ્રંથ પાંચે જ ઉત્તમ છે. પ્રથમ પચ્ચીકરણ વાંચ્યા પછી તથા આત્મપુરાણ વાંચ્યા પછી ઉપનિષદોને કંઈ અમુક જોવાએ તો તેને સારી સમજણ પડે એમ છે.

કૌમિત રૂા ૮-૦-૦, દપાલ ખર્ચ બહુ.

(૨) ધ્વજસૂત્ર સહિત શારીરક—શાંકર સાખ્યા—
ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે બહાર માઠવામાં આવેલ છે. શ્રી શંકર ભગવાનની દીકામાં જ્યાં પૂર્વપક્ષ તથા ઉત્તર પક્ષ લીધા છે, ત્યાં આ પુસ્તકમાં ગુરુ શિષ્યનો વાક લીધો છે. જે વેદાંત દર્શન કહેવાય છે તે આ જ છે. આથી અન્ય કંઈ જાણવા યોગ્ય નથી. સર્વ દર્શનોની સમાપ્તિ વેદાંતદર્શનમાં અર્થોત્ત ઉત્તર મીમાંસામાં થાય છે. આના ચાર અધ્યાય છે. અદ્વૈતમાં શ્રવણ સંબંધી, બીજામાં મનન સંબંધી, ત્રીજામાં નિદિધ્યાસન સંબંધી તથા ચોથામાં મોક્ષસંબંધી, નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આમાં ઉપનિષદોમાં જે જે પૃથક્કતા જણાય છે, તેનું સારી રીતે સંમેલન કરવામાં આવેલ છે. આમાં બીજે પ્રમણેનું વિષયો છે. જેવા કે:—

અધ્યાય ૧૯૦

અગ્રાસાનિરૂપણ

લક્ષણનિરૂપણ

અક્ષના લક્ષણમાં શાસ્ત્રનું પ્રમાણ

આત્માનું ચિદરૂપે નિરૂપણ

મનોમયથી અક્ષોપાસના

શુદ્ધોમાં અક્ષરૂપતા

જૂતોના ધર્મો પરમાત્માના

અક્ષર સર્વના આધારરૂપે

પરાપર અક્ષનિરૂપણ

હરોકાશ પરમેશ્વરરૂપે

હરોકાશ ધારણકર્તારૂપે

હરોકાશનું શ્રુતિમાં નિરૂપણ

જીવભાવ ક્યારે ટળે ?

અંતરાકાશનું અલ્પપણું

હરોકાશ મેહાકાશરૂપે

આત્મા પ્રાણરૂપે

પરમાત્મા અંશુબદ્ધરૂપે

મનુષ્યનો અધિકાર

દેવોનો અધિકાર

દ્વિતીય અધ્યાય

અક્ષ ઉપગિરચ્યાનરૂપે

સામ્યના તત્ત્વો પ્રમાણરૂપે

યોગનું નિરાકરણ

જોવાનાત્રણી વિલક્ષણતા

અસતને, અર્થ અવ્યક્ત

કાર્યના સુખથી કારણમાં અચ્છાદિ-

અદ્રવ્યજ્ઞમાં કારણતાશ્રુતિ પ્રમાણ

અક્ષ જન્મતના કારણરૂપે

આત્મામાં તકનો અભાવ

વેશેષિકનું ખંડન

ભોક્તા ભોગ્યથી ભિન્ન થશે

કાર્ય તથા કારણ એકરૂપે

કારણને લઈ કાર્યતા

કાર્યનું કારણમાં અસ્તિત્વ

ઉપત્તિ પૂર્વે કાર્યનું અસ્તિત્વ

સામ્યદર્શન શ્રુતિથી વિરૂદ્ધ

સંશ્લિષ્ટના ક્રમનો અભાવ

અણુવાદનો અભાવ

સંશ્લિષ્ટના પ્રભવાદિ નિત્યસિદ્ધ

પરમાણુઓનું રૂપાદિપણું

પરમણુ વાદનું ખંડન

ઉપત્તિમાં અવિદ્યાદિ કારણ

સંઘાતના કારણનો અભાવ

કાર્ય કારણનો સમાવેશકાળ

વિનાશનો અભાવ

બોદ્ધ અપ્રમાણરૂપે

આકાશમાં વસ્તુત્વનું જ્ઞાન

આત્માની નિત્યતા

તેજમાથી જળની ઉપત્તિ

પૃથ્વી અન્નરૂપે

સર્વમાં ઇશ્વરનું અંતર્યામીત્વ

ઉપત્તિથી પ્રલયનો છેલ્લો કેમ

વિજ્ઞાન તથા મનની ઉપગતિ

જન્મ તથા મરણ દેહને લીધે
આત્મામાં ક્રિપતિનો અભાવ
આત્મા નિત્ય ચેતન્ય સ્વરૂપે
શુદ્ધ હોયને પરિહિનના છે ?
શુદ્ધ હોય અણુરૂપે ?
આત્માની રિધિની ઉદ્ભવમાં
આત્મા ચેતન્યસ્વરૂપે
ક્રિતિનું પ્રમાણ
જળાદિનો વિશેષ ઉપદેશ

તૃતીય અધ્યાય.

હવેનો સક્ષમ જૂત સાથે સંબંધ
જળ વજ્ર પ્રકારના કાર્યરૂપે
પ્રાણની ગતિ
અગ્નિ આદિમાં પ્રાણની ગતિ
અણુથી જળનું મહત્ત્વ
કષ્ટિ કરનારનું પ્રમાણ
અણુનું સ્વરૂપ
અણુનો સાક્ષાત્કાર કયારે ?

પ્રત્યાદિ સર્વ કેવળ પ્રજ્ઞ સંબંધીનું નિરૂપણ કરેલ છે.
આની કંમિત રૂ. ૬) રાખી છે.

પ્રકીર્ણ ઉપનિષદ

સંહિત

(૨) એકાદશોપનિષદ

(શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર)

અપિણ્યા આયં ધર્મનું રહસ્ય વેદમાં રહેલ છે. કેવલ્ય
મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાવાળું સત્ય જ્ઞાન, જે અર્ધ-તત્ત્વજ્ઞાન સાંચ

આત્માની એકતા
હવેની અર્ધતા સાથે એકતા
ઉપાધિને લીધે એકતા
પ્રકાર તથા અ.પ્રયની એકતા
જન્મ દેહ ત્યાગ મોક્ષતા
આત્માથી ભિન્ન કંઈ વસ્તુ છે ?
અણુથી ભિન્ન અન્ય તત્ત્વ
અણુમાં અન્યુતા

અર્જુન અધ્યાય

અવજ્ઞાદિની વારંવાર આશ્ચર્ય
આશ્ચર્યમાં ક્રિતિનું પ્રમાણ
કષ્ટર તથા હવેની એકતા
આદિત્યમાં અણુદષ્ટિ
ઉદ્ભવમાં આદિત્યાદિ ક્રિતિ
ધ્યાનનો પ્રકાર
ચિત્તની એકામતા
ઉપાસના કયાં સુધી ?

છે, તે કેવળ ઉપનિષદને વિષે જ રહેલ છે. ખરું જોતાં દશનેો કેવળ વિજ્ઞાનના વિકાસની વૃદ્ધિ થવા માટે હાલના પગથીયા-રૂપે છે. આમાં બીજી આવૃત્તિમાં દરેક મંત્રનો અન્વયાર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

બૃહદાષ્ટક ઉપનિષદ

મૌડિક્ય ઉપનિષદ

ઇક્ષ્વાક્ય ઉપનિષદ

આમમ પ્રકરણ

વૈતથ્ય પ્રકરણ

અદૈત પ્રકરણ

અક્ષાત શાંતિ પ્રકરણ

કોપનિષદ

મુન્ડકોપનિષદ

તૈત્તિરિય ઉપનિષદ

એતરેય ઉપનિષદ

હાલોગ્ય ઉપનિષદ

શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ

ખલ્લખિંદુ ઉપનિષદ

હંસોપનિષદ

આ રીતે ૧૦૮ ઉપનિષદોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં ગરીબ જિજ્ઞાસુને પણ લેવા સુગમ પડે, માટે આ મોટા પુસ્તકની કીમત ફક્ત રૂ. ૩૦૮) રાખી છે.

(ક) તત્વાનુસંધાન:—જીવ બ્રહ્મની એકતા સંબંધી જે સ્થાન, તેજુ નિરૂપણ કરનારો આ ગ્રંથ છે. જેમ બ્રહ્મસૂત્રમાં ચતુર અધ્યાય છે તેમ આમાં ચાર અધ્યાય રહેલા છે. પહેલામાં આત્માનું પ્રમેયરૂપે, બીજામાં પ્રમાણરૂપે, ત્રીજામાં પ્રમાણરૂપે તથા ચોથામાં સુક્ષિપ્તનું નિરૂપણ કર્યું છે. આમાં આત્મજ્ઞાન સંબંધી નીચે પ્રમાણેના વિષયો છે. જેઓ કે:-

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

તત્પદાર્થતુ નિરૂપણ

તત્સ્ય લક્ષણતુ નિરૂપણ

અક્ષતુ સ્વરૂપ લક્ષણ

અક્ષના કારણતુ નિરૂપણ

આપાતુ સ્વરૂપ

અગાનતુ સ્વરૂપ

અગાનતુ લક્ષણ

અગાનમાં પ્રમાણ

અગાનના વિભાગતુ નિરૂપણ

દ્વિતીય પરિચ્છેદ.

પ્રમાણ નિરૂપણ

વૃત્તિતુ સામાન્ય લક્ષણ

અભિવ્યજકતુ લક્ષણ

વૃત્તિના વિભાગતુ નિરૂપણ

આ અંથ વેદાંતના જિજ્ઞાસુને ઘણા ઉપયોગી છે. ગુરુ-
શિષ્યના સંવાદરૂપ આત્માતુ નિરૂપણ બહુજ સ્પષ્ટ રીતે કર્યું
છે. અંથની કીમત રૂા ૨૦ રા છે.

અવાજ્ય પ્રમાણ નિરૂપણ

પ્રમાણતુ લક્ષણ

અવાજ્ય પ્રમાણ વિભાગ

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નિરૂપણ

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણતુ રૂા

સાક્ષીના સ્વરૂપતુ વર્ણન

તૃતીય પરિચ્છેદ.

અપ્રમાણતુ નિરૂપણ

સ્મૃતિના વિભાગતુ નિરૂપણ

અનુભૂતિતુ નિરૂપણ

અનુભૂતિના વિભાગતુ વર્ણન

તત્પદાર્થ અવાજ્યમાં સમય

પ્રોક્ષના સાધનમાં સંસય

પરમાત્મા આત્મદર્શયે

(૪) અદૃષ્ટ રૂા દર્શણ—આ અંથમાં પ્રારબ્ધ અદૃષ્ટ
નિરૂપણ કર્યું છે. આમાં ઘણા જૂદી જૂદી રીતના વિષયે
આમાં ૧૪ પ્રકરણો છે, જેવાં કે નીતિની પવિત્ર નશી-
પ્રારબ્ધ પુરુષાર્થના સાચા લેહ, છંદી કંદી જેવાં

(૬)

૨૪૫) ન્યાતિપત્ને આટલે મતદેર નિશ્ચય, સંસ્કારે સૌ મળે છે. તેની લીલો, સોનેરી ટોળીથી બચવાની કુચી, મહાત્મનરોની વિનિ કમં રેખા, પ્રારબ્ધની વિચિત્ર રચના, ધમોદિ મેળવવાં જોઈએ સાધનો, પરદેશ ગમનથી થતી અસર, બાળલગ્નાદિથી જતાં પરિણામ, મહારોની બાળ, સાચા પ્રેમનું સ્તંભ, પ્રાર્થનાનાં લજનો. આની કીંમત રૂા ૦ રા રાખી છે.

(૫) શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા:—સ્વામી શ્રી મધુસૂદની ટીકાનું ચૌદસા: બાપાંતર, દરેક મહોદની અવતરણિકા, ડીંગ, પંદરછેદ, ચૌદાઈ તથા ચુક શિષ્યના સંવાદરૂપે મધુસૂદનની ટીકા. કીંમત રૂા ૦ ૬ (ટપાલ બુદ. [છપાય છે.]

(૬) સુંદરી સૌભાગ્યા:—શ્રીઓને વાંચવાનો અપૂર્વ મંથ છે. આમાં લગભગ ૫૦ પતિમતા શ્રીઓનાં ચરિત્રો, લગ્નમાં લેવાની પ્રતિજ્ઞા:—વાકુદાન, અતિથિપૂજન, અગ્નિની પ્રાર્થના, સપ્તપદી, અગ્નિસમક્ષ વરવડે લેવાની પ્રતિજ્ઞા, કન્યાનો કાળ, કન્યાશિક્ષણ, સત્સંગ નિરૂપણ, અર્વ નિરૂપણ, ક્રોધ, વિચાર, સહનશીલતા, શ્રદ્ધાવિચાર, સંતોષ વિચાર, નયન મેળાપ, વિચાર મેળાપ, હૃદય મેળાપ, આત્મ મેળાપ, કંપતી-પરસ્પર દર્શનવિચાર, શ્રીધર્મ, પુરૂષધર્મ, સુવર્તીધર્મવિચાર, સુગી૦ શિક્ષા, પતિમતાનો ધર્મ, સુવર્તીધર્મ આચાર, પતિમતા મંદિમા, સુવાસિની વિચાર, પતિ ભક્તિથી વિમુખ થતી શ્રીઓની દુર્ગતિ, સુવાસિની દેવપૂજા, વિધિવિચાર, પુલ્કરી-પૂજાનો વિધિ, પતિપૂજા પ્રયોગ, પતિની પૂજાનું ફળ, સૌભાગ્યવતીને પતિપ્રતિનું નિત્યકર્મ, રજસ્વલા ધર્મ, ગર્ભિણી ધર્મ, વેરાગ્ય ઉપદેશ, વિધવા ધર્મ, આરીતના વિધવો સાથે

(૭)

૧૮૧

૧૮૨

૧૮૩

૧૮૪

૧૮૫

૧૮૬

૧૮૭

૧૮૮

૧૮૯

૧૯૦

લગભગ ૫૬૨થી વીસ ચિત્રો સહિત અને વાંચવાના પુસ્તક. કીમત રૂા ૩) ટપાલ બૂકું.

(૭) વિચાર કૌમુદી:—કર્મ કાકમા સૌથી શિરો

અથ, જેમાં કુર્વપ્રીતી લગ્ન સુધીનું સમજું કર્મ તેમજ ઉપ વિધિ, પૂર્વ વિવેચન સહિત આપ્યું છે આ અથ હા શાખી જે કાંઈ કર્મ કરાવવું હોય, તે કરી શકાય એમ કિમત રૂા ૧૫ ટપાલ ખર્ચ બૂકું.

જે કોઈ મારી આખી વેદાત સોશીલ માહેલા અથે જાહેર ખબરમાં જાણાવા છે તે લેશે તો તેને પચીસ કર્મીશન આપવામાં આવશે.

પ્રમાણ

પ્રતિનું

અભિવ્ય

પ્રતિના

૧૯૧૧ કાન્ડ —

ઠાણાલ અંદાકર રાજી
પર નં ૪૨ નામરવાળીઆનો
મદારાજી બેજાડો સુવેશર—મુ

શિષ્યન

છે અ

(૪

ફળનું નિ

છે આના

હતો, નાર